МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

О. С. Філімоненков

ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ

Навчальний посібник

2-ге видання, перероблене і доповнене

Київ 2004

ББК 65.290-93я73
Ф53

Рецензенти: *М. П. Поліщук*, д-р екон. наук, проф.
І. О. Белебеха, д-р екон. наук, проф.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 5 від 25.05.04)

Філімоненков О. С.

Ф53 Фінанси підприємств: Навч. посіб. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: МАУП, 2004. — 328 с.: іл. — Бібліогр.: с. 318–321.

ISBN 966-608-465-1

У навчальному посібнику розглядаються фінанси підприємств і принципи їх організації; грошові кошти, канали їх надходження, порядок зберігання і витрачання; фінансові результати, їх види, порядок формування і розподілу; податки, їх класифікація, порядок розрахунку і сплати в бюджет; організація оборотних коштів і кредитування підприємств; капітальні вкладення, їх види, порядок здійснення і фінансування; фінансове планування, його види і характеристика; зміст і порядок складання фінансового плану підприємства.

При розкритті матеріалу використовувалися відповідні законодавчі та нормативні документи (з урахуванням внесених до них змін і доповнень), що регулюють фінансову діяльність підприємств.

Для студентів економічних спеціальностей, які вивчають курс "Фінанси підприємств", і практичних працівників, які займаються питаннями економіки, бухгалтерського обліку та оподаткування підприємств.

ББК 65.290-93я73

© О. С. Філімоненков, 2003
© О. С. Філімоненков, 2004, переробл. і допов.
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2004

ISBN 966-608-465-1

Вступ

*Якщо **економіка** — серце господарського механізму, то **фінанси** — кровоносна система економіки.*
Від автора

У сучасних економічних відносинах між суб'єктами господарювання особливе місце належить фінансовим. Специфіка цих відносин полягає в тому, що вони завжди подаються у грошовій формі незалежно від того, стосується це забезпечення виробничої діяльності коштами чи розподілу створених прибутків і накопичень підприємств, формування і використання відповідних фондів грошових коштів. Фінансові відносини завжди існують об'єктивно і мають конкретні форми прояву.

Головне місце в загальній системі фінансових відносин у суспільстві належить фінансам підприємств.

Фінансові відносини, що виникають у процесі діяльності суб'єктів, характеризуються широким спектром. Вони охоплюють процеси створення підприємств; одержання і розподілу прибутків та накопичень; формування відповідних фондів грошових коштів; взаємовідносин з різними ланками фінансово-кредитної системи; формування та використання фонду оплати праці; розрахунків з постачальниками та підрядниками тощо.

У пропонованому навчальному посібнику розглядаються сутність фінансів підприємств, принципи їх організації і функції, особливості організації на підприємствах різних форм власності, зміст та завдання фінансової діяльності на підприємствах; сутність грошових коштів, канали їх надходження, порядок зберігання, витрачання та організація розрахунків різноманітними їх формами; сутність фінан-

сових результатів, їх види, порядок розрахунку та розподілу; сутність податків, їх класифікація, джерела сплати, порядок розрахунку і сплати в бюджет; сутність оборотних активів, порядок та джерела їх формування, питання нормування та ефективності використання; сутність кредиту, його форми, види та організація банківського кредитування підприємств; сутність, склад, знос та амортизація основних фондів; капітальні вкладення, їх види, порядок здійснення та фінансування; сутність фінансового планування, його види та їх характеристика, зміст та порядок складання фінансового плану підприємства; сутність фінансового стану, ліквідності та платоспроможності підприємств, їх показники та методика розрахунку тощо. Зазначені питання входять у відповідні розділи (теми) програми курсу "Фінанси підприємств". При розкритті питань використовувалися відповідні закони і нормативні документи (з урахуванням внесених у них змін та доповнень), що регулюють фінансову діяльність суб'єктів господарювання.

Розділ 1
ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Сутність фінансів підприємств, принципи їх організації та зміст

У фінансовій системі держави головною, визначальною її ланкою є фінанси підприємств, оскільки вони функціонують у сфері суспільного виробництва, в якій створюються матеріальні блага, валовий внутрішній продукт (ВВП) і національний дохід суспільства, а також формується основна частина фінансових ресурсів держави.

Розподіл і перерозподіл створюваних матеріальних і духовних благ у грошовій формі здійснюються за допомогою фінансів шляхом формування цільових грошових фондів у відповідних галузях народного господарства.

Використання фінансів дає можливість підприємствам сфери матеріального виробництва забезпечити безперервність процесу відтворення, вирішення виробничих, економічних та соціальних завдань, формування централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів на рівні як держави, так і суб'єктів господарювання.

Економічну сутність фінансів підприємств розкриває сукупність грошових відносин, які виникають у суб'єктів господарювання у процесі їх створення і здійснення ними виробничо-фінансової діяльності. Це ***грошові відносини***:

між підприємствами та їх засновниками, які виникають при формуванні статутного фонду (капіталу) — одержання грошей з державного бюджету, надходження пайових внесків та ін. Сума статутного капіталу державного (муніципального) підприємства відображає розмір статутного фонду, а акціонерного товариства — суму випущених ним акцій;

між підприємствами та іншими суб'єктами господарювання (постачальниками, покупцями, будівельними та іншими організаціями), що виникають у процесі купівлі-продажу продукції, надання послуг тощо;

між підприємствами та різноманітними ланками фінансово-кредитної системи щодо внесків у ці ланки (бюджет, централізовані фонди тощо) різних видів податків та платежів і отримання з них коштів на різні цілі. До них належать також фінансові відносини підприємств з установами банків, які виникають у процесі отримання і погашення кредитів, безготівкових розрахунків, а також відносини з органами майнового і особистого страхування з приводу сплати в них підприємствами страхових внесків і отримання від них відповідних страхових відшкодувань. У цю групу включаються також відносини підприємств з фондовим ринком та інвестиційними фондами;

між підприємством і зайнятими на ньому працівниками з приводу формування фонду оплати праці, її виплати, матеріального заохочення; виплати дивідендів за акціями, а також стягнення грошей за завдані збитки і утримання податків;

у межах підприємств, які виникають при розподілі отримуваних доходів і накопичень, формуванні різноманітних фондів грошових коштів. Так, при розподілі отримуваного виторгу частину його підприємства спрямовують передусім на відшкодування вартості спожитих у виробництві основних і оборотних фондів, потім — на відшкодування витрат живої праці, а з частини, яка залишилась, формують чистий дохід (прибуток), з якого створюються і поповнюються відповідні резерви і фонди: резервний, статутний, розвитку виробництва, дивідендів (в акціонерних товариствах) тощо.

Іншими словами, створення і функціонування підприємств, їх господарська діяльність пов'язані з грошовими відносинами, які опосередковують процеси виробництва і продажу продукції, отримання доходів і накопичень та їх розподіл за відповідними каналами (фондами). У цьому зв'язку ***об'єктом фінансів підприємств*** є грошові відносини, пов'язані з отриманням доходів і накопичень, їх розподілом, формуванням і використанням відповідних фондів грошових коштів. ***Суб'єктами*** є підприємства і організації, установи (банківські та бюджетні), позабюджетні фонди та інші суб'єкти господарювання.

Матеріальною умовою появи і функціонування фінансів є гроші, покладені в основу існування відповідних видів грошових відносин підприємств.

Виникають фінансові відносини на підприємствах у процесі їх створення, здійснення ними виробничо-фінансової діяльності, розподілу доходів і накопичень, формування відповідних грошових фондів.

Таким чином, ***фінанси підприємств є системою грошових відносин, що виникають у процесі отримання і розподілу грошових доходів і накопичень, формування і використання відповідних фондів грошових коштів.***

Матеріальною базою фінансів підприємств є виробництво, тобто у процесі виробництва продукції, її продажу формуються відповідні доходи підприємств, фонди грошових коштів. Фінанси підприємств і виробництво взаємопов'язані і впливають один на одного. Що стабільніше економіка підприємств, то стійкіше їх фінансове становище. Іншими словами, стійкість фінансового становища підприємств забезпечується зростанням виробництва і підвищенням його ефективності.

Матеріальним змістом фінансів підприємств є фонди грошових коштів, які створюються на підприємствах у процесі розподілу їх доходів і накопичень.

Фінанси підприємств слід відрізняти від грошей, грошових коштів, фінансових ресурсів. Гроші, грошові кошти, фінансові ресурси — це специфічні, самостійні економічні категорії, які можна змінювати кількісно (збільшувати, зменшувати). Фінанси ж підприємств — це грошові відносини, які функціонують на основі грошей, їх не можна змінювати кількісно.

Призначення фінансів підприємств — забезпечувати фінансовими ресурсами безперервність процесу виробництва суб'єктів господарювання, розширювати їх виробничі фонди (основні й оборотні), активно впливати на підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції, збільшення накопичень і підвищення ефективності виробництва.

До основних ***принципів*** організації фінансів належать такі:

- демократичний централізм;
- плановість;
- господарський (комерційний) розрахунок;
- самофінансування.

Демократичний централізм у галузі фінансів виявляється в централізації державою частини доходів підприємств у централізовані

фонди (державний бюджет) шляхом стягнення різних податків і платежів, які встановлюються державою, а розраховуються і сплачуються безпосередньо платниками під контролем держави; у проведенні єдиної політики оподаткування, фінансування, кредитування і розрахунків, з одного боку, і в господарській самостійності здійснення підприємствами виробничо-фінансової діяльності, розподілу і використання отримуваних доходів і накопичень — з іншого.

Плановість у галузі фінансів виявляється в розробці на основі виробничих показників фінансових планів з визначенням у них фінансових ресурсів в обсягах, необхідних для виконання планів економічного і соціального розвитку підприємств.

Господарський (комерційний) розрахунок — основний метод господарювання підприємств, який базується на порівнянні витрат з результатами діяльності, що передбачає відшкодування витрат за рахунок власних доходів, а також забезпечення рентабельності виробництва.

Господарський (комерційний) розрахунок на підприємствах упроваджується шляхом реалізації його принципів:

- господарсько-оперативної самостійності;
- самоокупності;
- матеріального зацікавлення і матеріальної відповідальності;
- контролю гривнею за результатами діяльності.

Найважливішим принципом госпрозрахунку є ***самоокупність***. Він передбачає покриття витрат підприємства власними доходами і отримання накопичень, необхідних для сплати відповідних податків у бюджет, вирішення соціальних питань і матеріального стимулювання працівників підприємства за результатами їхньої праці. Мінімальний рівень рентабельності, який забезпечує підприємствам отримання накопичень (прибутку), необхідних для їх роботи на принципі самоокупності, за розрахунками економістів, має становити 8–15 % собівартості проданої продукції, наданих послуг. Це означає, що на кожні 100 грн витрат підприємство має отримати 8–15 грн прибутку.

Важливим принципом організації фінансів підприємств є також ***самофінансування,*** яке виявляється в забезпеченні розширеного відтворення, матеріального стимулювання працівників і вирішенні соціальних питань підприємств за рахунок власних фінансових ресурсів (прибутку, амортизаційних відрахувань тощо). При само-

фінансуванні не лише відшкодовуються витрати на виробництво і продаж продукції, вносяться платежі до бюджету, вирішуються питання соціального розвитку підприємства і матеріального стимулювання працівників, як при самоокупності, а й фінансуються капітальні вкладення, приріст власних оборотних активів та інші витрати з розширення виробництва за рахунок власних фінансових ресурсів. Водночас самофінансування не виключає (в разі нестачі власних фінансових ресурсів на фінансування розширення виробництва) залучення довгострокових кредитів банку на основі поворотності й платності. Фінансування ж з бюджету цих підприємств на розширення виробництва не практикується. Для функціонування на умовах самофінансування підприємства, за розрахунками економістів, мають забезпечувати рівень прибутковості, який відповідає рентабельності 30–35 % собівартості реалізованої продукції, наданих послуг. Такий рівень рентабельності — величина відносна і залежить від віку й ступеня зносу основних фондів підприємства, що підлягають заміні. Зі збільшенням обсягів заміщуваних основних фондів і їх розширенням підприємствам необхідно збільшувати обсяги накопичень (прибутку) як основного джерела фінансових ресурсів для їх фінансування, що спричинюється, як правило, до підвищення рівня рентабельності, і навпаки.

У навчальній літературі та підручниках з економіки і фінансів при розкритті сутності фінансів підприємств взагалі не наводяться принципи їх організації або розглядаються інші. Наприклад, у навчальному посібнику за редакцією Є. І. Бородіної наводяться такі принципи організації фінансів підприємств:

- самостійність у сфері фінансової діяльності;
- зацікавленість у підсумках фінансово-господарської діяльності;
- відповідальність за результати фінансово-господарської діяльності;
- контроль за фінансово-господарською діяльністю;
- самофінансування.

На наш погляд, перші чотири принципи — це принципи реалізації госпрозрахунку, а не організації фінансів підприємств. Проте у згаданому посібнику госпрозрахунок не виокремлюється як принцип організації фінансів підприємств, як і принципи демократичного централізму і плановості. Нами виокремлено ці принципи і розкрито їх зміст у сучасних умовах господарювання підприємств.

1.2. Функції фінансів підприємств і їх характеристика

Фінанси підприємств як економічна вартісна категорія у процесі відтворення виявляються через дві головні функції: розподільчу і контрольну.

Розподільча функція фінансів. Валовий внутрішній продукт, що виробляється у країні, призначений для споживання учасниками процесу виробництва та ін. Проте перед споживанням він обов'язково має бути розподілений між державою, підприємствами і населенням. Розподіл ВВП, утворюваного у сфері матеріального виробництва, відбувається передусім на підприємствах та інших суб'єктах господарювання за допомогою фінансів із застосуванням їх розподільчої функції.

Ця функція фінансів підприємств виявляється в розподілі отримуваних суб'єктами господарювання виручки, інших доходів і накопичень за відповідними напрямками. Так, отримуваний виторг спрямовується насамперед на відшкодування вартості використаних у процесі виробництва засобів виробництва. Її залишок — валовий дохід — розподіляється на фонд оплати праці працівників сфери матеріального виробництва і чистий дохід (прибуток). Частина чистого доходу (прибуток) спрямовується передусім на сплату відповідних податків і платежів до бюджету, а частина, що залишилась, — на створення резервів і фондів підприємства. Розподіл отримуваних підприємствами доходів і накопичень показано на рис. 1.1.

Іншими словами, при розподілі отримуваних доходів і накопичень за допомогою розподільчої функції фінансів на підприємствах утворюються фонди і резерви, які реально використовуються.

Наявність розподільчої функції виокремлює фінанси зі сфери дії грошей і перетворює їх на самостійну економічну категорію, інструмент розподілу та перерозподілу доходів і накопичень, формування відповідних фондів і резервів. Іншими словами, існує розподільча функція фінансів підприємств об'єктивно і в умовах ринкової економіки. Через неї фінанси здійснюють первинний розподіл і перерозподіл ВВП, який створюється у сфері матеріального виробництва шляхом формування централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів, які використовуються на потреби держави і підприємств.

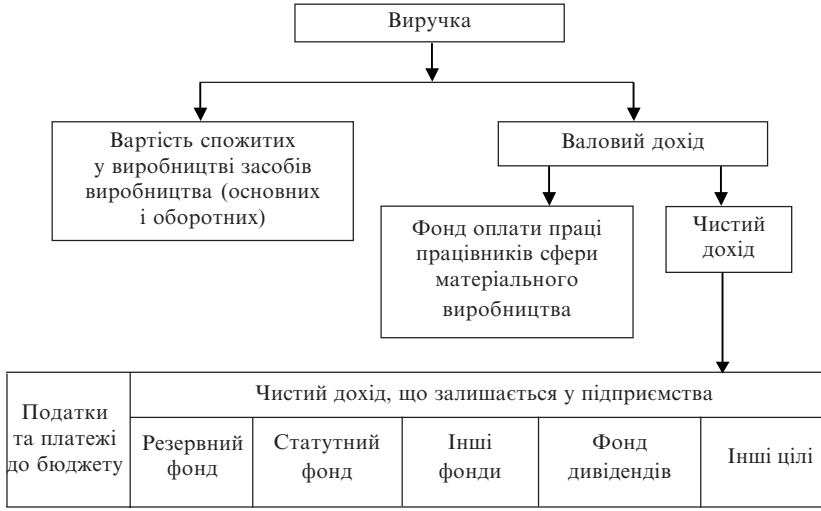

Рис. 1.1. Розподіл доходів і накопичень підприємств

Проте існування розподільчої функції фінансів підприємств в умовах ринку окремі економісти заперечують, що, на наш погляд, економічно не обґрунтовано.

Контрольна функція фінансів підприємств. Ця функція виявляється в контролі за виконанням підприємствами обсягів виробництва і продажу продукції, отриманням прибутку, формуванням і цільовим використанням фондів коштів, фінансових ресурсів підприємств.

Фінансовий контроль охоплює всі аспекти господарської діяльності підприємств, включаючи розподіл, перерозподіл, створення і використання всіх видів ресурсів.

Фінансовий контроль — це контроль гривнею за формуванням та раціональним використанням матеріальних і фінансових ресурсів на кожному підприємстві та в народному господарстві країни загалом. Мета контролю полягає в перевірці збереження і правильності витрачання матеріальних та фінансових ресурсів згідно з чинним законодавством і нормативними документами, а також у виявленні та попередженні порушень при їх використанні.

Контроль за господарсько-фінансовою діяльністю підприємств здійснюють органи управління і відомства всіх рівнів за різними напрямками:

- державні структури — щодо отримання прибутку, правильності вирахування і своєчасності сплати податків та платежів у бюджет і централізовані позабюджетні фонди;
- установи банків — щодо порядку кредитування і здійснення розрахунків підприємств.

При цьому контроль за діяльністю підприємств пов'язаний із застосуванням різних санкцій і стимулів, які сприяють поліпшенню і підвищенню ефективності роботи підприємств.

Фінансовий контроль за господарською діяльністю підприємств і господарських організацій зумовлюється необхідністю ***співвіднесення*** витрат з результатами виробництва за допомогою грошей, вартісного (грошового) обліку.

Найбільший ефект фінансовий контроль забезпечує на базі госпрозрахунку, згідно з яким витрати підприємств безпосередньо залежать від їх доходів, а фінансовий стан — від результатів діяльності. Цим фінансовий контроль сприяє зміцненню госпрозрахунку, підвищенню дохідності та ефективності функціонування підприємств.

Крім двох основних функцій — розподільчої і контрольної — в економічній і фінансовій літературі наводяться й інші функції фінансів підприємств: забезпечувальна, стимулююча, регулююча, формування грошових фондів, їх використання та ін. Ці функції, на наш погляд, не мають економічного змісту та самостійності, а є кінцевою метою здебільшого розподільчої функції. Наприклад, регулювання в економіці — це процес, який передбачає, з одного боку, розподіл частини певного фонду вищого рівня (бюджету) між його нижчими ланками з метою виведення останніх на потрібний рівень, тобто регулювання здійснюється через розподіл. Грошові фонди формуються також шляхом розподілу відповідних доходів і накопичень підприємств.

Таким чином, до наведених додаткових функцій фінансів підприємств слід підходити критично, виходячи з їх внутрішнього змісту і пов'язуючи з основними функціями: розподільчою і контрольною.

1.3. Фінансові ресурси підприємств, їх склад і характеристика

Для здійснення господарської діяльності, виготовлення продукції, отримання доходів і накопичень підприємства використовують різні види ресурсів: матеріальні, трудові, фінансові, а також

кошти. При цьому матеріальні ресурси є основою виробничого процесу. Вони формуються, як правило, за рахунок різних джерел: власних, позичених та залучених.

При цьому *власні* джерела фінансування підприємства формуються за рахунок власного капіталу, тобто частини капіталу в активах підприємства, яка залишається після вирахування його зобов'язань.

Позичені джерела фінансування підприємства формуються в основному за рахунок довго- та короткострокових кредитів банку.

Залучені джерела фінансування підприємства формуються за рахунок усіх видів кредиторської заборгованості.

Усі перелічені джерела беруть участь як у формуванні активів підприємства, так і у здійсненні його виробничо-фінансової діяльності з метою отримання доходу, прибутку.

Отже, ***фінансові ресурси підприємств*** — це їх власний, позичений та залучений грошовий капітал, який вони використовують для формування власних активів і здійснення виробничо-фінансової діяльності з метою отримання доходу, прибутку.

Таким чином, фінансові ресурси підприємств — це не грошові кошти підприємств, як це стверджують деякі економісти, а джерела підприємств, спрямовані на формування активів.

Фінансові ресурси як джерела формування активів підприємства відображаються у пасиві балансу, а засоби, у тому числі й грошові кошти, — у активі балансу.

Зв'язок між фінансовими ресурсами і грошовими коштами виявляється у тому, що грошові кошти є матеріальним вираженням фінансових ресурсів.

Сума джерел формування активів підприємства, зафіксована у пасиві балансу, є **капіталом підприємства**.

Власний, позичений та залучений капітал, з одного боку, формує фінансові ресурси підприємства і бере участь у фінансуванні його активів, з іншого боку, становить зобов'язання перед конкретними власниками — державою, юридичними та фізичними особами.

Зобов'язання — це заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок подій, що сталися, і погашення якої, ймовірно, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що визначаються як економічні вигоди.

Зобов'язання бувають довгострокові та поточні. *Довгостроковими* є зобов'язання, які мають бути погашені підприємством після

операційного циклу або через 12 місяців з дня їх виникнення (довгострокові позики банків, відстрочені податкові зобов'язання, довгострокові векселі видані, довгострокові зобов'язання з оренди та ін.).

Поточними називаються зобов'язання, які необхідно погасити протягом операційного циклу підприємств або протягом 12 місяців з дня їх виникнення (короткострокові кредити банків, усі види кредиторської заборгованості та ін.).

Фінансові ресурси формуються у процесі створення підприємств і реалізації їх фінансових відносин при здійсненні господарсько-фінансової діяльності. Це виявляється насамперед у формуванні статутного капіталу при створенні підприємств, а у процесі їх діяльності — у формуванні відповідних джерел грошових коштів.

Джерела формування фінансових ресурсів різноманітні. Вони залежать від форми власності, на основі якої створюється підприємство. Так, при створенні державних підприємств фінансові ресурси формуються за рахунок бюджетних коштів, коштів вищих органів управління, інших аналогічних підприємств під час їх реорганізації тощо. При створенні колективних підприємств вони формуються за рахунок пайових (часткових) внесків засновників, добровільних внесків юридичних і фізичних осіб тощо. Усі ці внески (кошти) є статутним (первинним) капіталом і акумулюються у статутному фонді створеного підприємства.

Таким чином, ***статутний капітал*** — це зафіксована в установчих документах загальна вартість активів, яка є внеском власників у капітал підприємства.

Статутний капітал є основною частиною власного капіталу та основним джерелом власних фінансових ресурсів підприємства. За рахунок його коштів формуються основні фонди і оборотні активи підприємства. Отже, ***власний капітал*** — це власні джерела фінансування підприємства, які без визначення терміну повернення внесені його засновниками або залишені ними на підприємстві з чистого прибутку.

До складу власного капіталу (власних фінансових ресурсів) крім статутного (пайового) включають також додатковий вкладений капітал, інший додатковий капітал, резервний, нерозподілений прибуток, цільове фінансування та ін.

Додатковий вкладений капітал відображає суму перевищення вартості реалізації випущених акціонерним товариством акцій над їх номінальною вартістю.

Інший додатковий капітал включає суму дооцінки позаоборотних активів, вартість активів, отриманих підприємством безоплатно від інших юридичних або фізичних осіб, та інші види додаткового капіталу.

Резервний капітал відображає суму резервів, створених за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства відповідно до чинного законодавства або засновницьких документів.

Нерозподілений прибуток — це сума прибутку, що залишився на підприємстві та реінвестований у його господарську діяльність, а *цільове фінансування* — це сума цільових надходжень, отриманих з бюджету.

Крім власного капіталу фінансові ресурси підприємства формуються також за рахунок залучених і позикових коштів.

До складу ***залучених фінансових ресурсів*** включають кредиторську заборгованість за товари (роботи, послуги), а також всі види поточних зобов'язань підприємства за розрахунками:

- суму авансів, отриманих від юридичних і фізичних осіб у рахунок подальших поставок продукції, виконання робіт, надання послуг;
- суму заборгованості підприємства з усіх видів платежів до бюджету, включаючи податки, утримувані з доходів працівників;
- заборгованість за внесками в позабюджетні фонди, фонд соціального страхування, до Пенсійного фонду, зі страхування майна підприємства та індивідуального страхування його працівників;
- заборгованість підприємства з виплати дивідендів його засновникам;
- суму векселів, які видало підприємство постачальникам, підрядникам у рахунок забезпечення поставок продукції, виконання робіт, надання послуг тощо.

До складу ***позикових фінансових ресурсів*** входять довго- і короткострокові кредити банків, а також інші довгострокові фінансові зобов'язання, пов'язані із залученням позикових коштів (крім кредитів банків), на які нараховуються відсотки, та ін.

Усі види фінансових ресурсів відображаються у відповідних розділах пасиву балансу підприємства.

Склад і обсяги фінансових ресурсів залежать від виду та розміру підприємства, роду його діяльності, обсягів виробництва.

При цьому обсяг фінансових ресурсів тісно пов'язаний з обсягом виробництва, ефективністю діяльності підприємства. Зі збільшенням обсягу виробництва і підвищенням ефективності діяльності підприємства збільшується обсяг власних фінансових ресурсів, і навпаки.

Достатній обсяг фінансових ресурсів, їх ефективне використання визначають стійкий фінансовий стан підприємства: платоспроможність, фінансову стійкість, ліквідність. У цьому зв'язку найважливішим завданням підприємств є пошук резервів збільшення власних фінансових ресурсів і найбільш ефективне їх використання з метою підвищення ефективності роботи підприємства загалом.

1.4. Особливості організації фінансів підприємств різних форм власності

Перехід до ринкової економіки, який здійснюється у процесі роздержавлення, передбачає наявність великої кількості суб'єктів господарювання різних форм власності: державної, комунальної, кооперативної, орендної, акціонерної, приватної, змішаної.

Функціонування кожного суб'єкта господарювання тієї чи іншої форми власності пов'язана з і особливостями в організації фінансів. Вони проявляються у формуванні статутного фонду (капіталу), розподілі прибутку, формуванні і використанні фондів грошових коштів, взаємовідносинах з бюджетом тощо.

Більшою мірою особливості організації фінансів у підприємств різних форм власності виявляються при формуванні їх фінансових ресурсів. Так, якщо на підприємствах державної форми власності фінансові ресурси формуються в основному за рахунок бюджетних коштів, то на підприємствах недержавної форми власності — переважно за рахунок часткових (пайових) внесків засновників — юридичних і фізичних осіб.

Водночас в умовах ринку для підприємств навіть державної форми власності значною мірою скорочуються бюджетні асигнування на різні цілі. Разом з тим у багатьох підприємств з'являються такі джерела фінансових ресурсів, як дивіденди і відсотки з цінних паперів, прибуток від участі в діяльності інших підприємств та від проведення операцій з валютою і валютними цінностями тощо.

Основною формою господарювання в ринковій економіці є акціонерне товариство.

Акціонерне товариство — це організаційно-правова форма об'єднання, утворена на основі добровільної згоди юридичних і фізичних осіб, які об'єднали свої фінансові та матеріальні ресурси і випустили в обіг акції з метою отримання прибутку.

Акціонерне товариство є юридичною особою, що має власну назву, статут, печатку і баланс. Відповідно до статуту воно може здійснювати будь-які види діяльності, які не суперечать чинному законодавству. У статуті крім видів діяльності мають бути зазначені види акцій, що випускаються, їх номінальна вартість, кількість акцій, які купуються засновниками, а також відповідальність за несвоєчасний випуск акцій.

Кожне акціонерне товариство має повну господарську самостійність щодо вирішення установчих питань, а саме у виробництві та розподілі продукції, оплаті праці своїх працівників, встановленні цін, розподілі та використанні чистого прибутку та інших результатів підприємницької діяльності. Акціонерне товариство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями всім майном, проте не відповідає за зобов'язаннями акціонерів. Разом з тим акціонери відповідають за зобов'язаннями товариства в межах особистого внеску в капітал.

Акціонерні товариства можуть бути відкритого і закритого типів. Відмінність між ними полягає в тому, що акціонерні товариства ***закритого типу*** можуть створювати обмежену кількість акціонерів, а кількість та склад акціонерів товариства ***відкритого типу*** не обмежені.

Статутний капітал акціонерного товариства відкритого типу формується шляхом продажу акцій у формі відкритої передплати, а в акціонерних товариствах закритого типу — лише за рахунок внесків засновників, оскільки у відкриту передплату акції не надходять. Крім того, акціонер товариства відкритого типу може самостійно розпоряджатися своїми акціями, тобто продавати їх, передавати іншим особам, закладати під заставу без згоди інших акціонерів свого товариства. Член акціонерного товариства закритого типу не може продавати свій пай без згоди інших акціонерів, які мають переважне право на придбання цих акцій.

Створення і функціонування акціонерних товариств опосередковане фінансовими відносинами, які охоплюють грошові відносини із

засновниками товариства та їх трудовими колективами, постачальниками і покупцями, бюджетом та позабюджетними фондами, страховими компаніями і банками, а також грошові відносини, пов'язані з отриманням і розподілом власних доходів і накопичень, формуванням і використанням відповідних фондів грошових коштів. Ці грошові відносини практично виражають сутність фінансів акціонерних товариств, які беруть активну участь у формуванні доходів і накопичень, їх розподілі та контролі за використанням.

З утворенням акціонерного товариства формується його статутний капітал, який являє собою загальну суму коштів, відображену в його статуті. Розмір статутного капіталу акціонерного товариства відкритого типу становить щонайменше 1250 мінімальних заробітних плат, а товариства з обмеженою відповідальністю — щонайменше 625 мінімальних заробітних плат.

За рахунок створеного статутного капіталу в акціонерних товариствах формуються основні фонди і оборотні активи — матеріальна основа процесу виробництва.

У процесі діяльності акціонерне товариство здійснює певні витрати, отримує виторг і прибуток. Прибуток розраховується так само, як і на підприємствах інших форм власності і становить різницю між виторгом від продажу продукції (виконання робіт, надання послуг) за вирахуванням акцизів, ПДВ і витрат на виробництво і продаж цієї продукції (виконання робіт, надання послуг). Якщо витрати перевищують виторг (без відповідних податків), товариство зазнає збитків.

Отриманий загальний прибуток використовується насамперед на сплату процентів банку за кредитами, встановлених податків і платежів до бюджету. Прибуток, що залишився, вважається чистим і розподіляється на розсуд акціонерного товариства. Частина чистого прибутку може спрямовуватися на виробничий і соціальний розвиток товариства, виплату відсотків за облігаціями і до резервного фонду. Чистий прибуток, що залишився, використовується для виплати дивідендів акціонерам. Розміри відрахувань від чистого прибутку за зазначеними напрямками встановлюються загальними зборами акціонерів товариства. Порядок формування і використання резервного фонду визначається статутом товариства. Кошти фонду використовуються на покриття непередбачених збитків акціонерного товариства. За рахунок цього фонду в разі нестачі чистого при-

бутку можуть виплачуватись відсотки за облігаціями і дивіденди за привілейованими акціями, а також викупатися акції в акціонерів за відсутності інших коштів.

При розподілі чистого прибутку за відповідними напрямками враховують фінансовий стан акціонерного товариства.

Одним з показників, що характеризують фінансовий стан акціонерного товариства і впливають на розподіл чистого прибутку, є частка (величина) прибутку, що припадає на одну акцію.

За допомогою цього показника можна реально оцінити ефективність діяльності акціонерного товариства, його фінансовий стан.

Величину чистого прибутку на одну акцію можна розрахувати за формулою

$$В_п = \frac{Ч_п}{Н},$$

де $Ч_п$ — чистий прибуток товариства, грн; Н — кількість акцій, випущених товариством.

Збільшення цього показника свідчить про ефективну діяльність акціонерного товариства, що гарантує високі дивіденди за акціями. Зменшення ж частки чистого прибутку на одну акцію свідчить про недоліки у використанні акціонерного капіталу і необхідність ґрунтовного аналізу діяльності товариства.

Про рівень віддачі акціонерного капіталу можна судити за величиною чистого прибутку на одиницю акціонерного капіталу, що обчислюється за формулою

$$О = \frac{Ч_п}{К},$$

де К — акціонерний капітал, грн.

У разі зменшення віддачі акціонерного капіталу може постати питання про припинення діяльності товариства.

Припинення діяльності товариства здійснюється шляхом його реорганізації або ліквідації. Рішення про реорганізацію товариства приймають загальні збори акціонерів, а у випадках, передбачених законодавством, — антимонопольний комітет або суд.

Реорганізація товариства може бути здійснена шляхом його злиття і приєднання, поділу та виокремлення інших самостійних товариств, перетворення на іншу організаційно-правову форму.

1.5. Зміст, завдання та організація фінансової роботи на підприємствах

Ефективність діяльності кожного підприємства багато в чому залежить від повної і своєчасної мобілізації фінансових ресурсів та правильного їх використання для забезпечення нормального процесу виробництва і розширення виробничих фондів. У цьому зв'язку для кожного підприємства важливу роль відіграє ефективна організація фінансової роботи.

Фінансова робота — це система економічних заходів визначення фінансових ресурсів в обсягах, необхідних для забезпечення виконання планів економічного і соціального розвитку підприємств, контролю за їх цільовим та ефективним використанням.

До *основних завдань* фінансової роботи належать:

- мобілізація фінансових ресурсів у розмірі, необхідному для підтримки нормального виробничого процесу і розширення виробничих фондів в обсягах, встановлених планами;
- пошук шляхів збільшення прибутку і підвищення рентабельності виробництва;
- своєчасне виконання зобов'язань перед ланками фінансово-кредитної системи, зокрема:
  - перед бюджетом — зі сплати встановлених податків і платежів;
  - перед централізованими позабюджетними фондами — зі сплати встановлених платежів;
  - перед банками — з повернення кредитів і сплати відсотків за ними;
- своєчасне виконання зобов'язань перед постачальниками з оплати товарно-матеріальних цінностей, перед працівниками — з оплати праці;
- контроль за збереженням та використанням оборотних активів і прискоренням їх обороту;
- контроль за раціональним і цільовим використанням фінансових ресурсів.

Фінансова робота підприємства складається з таких етапів:

- фінансового планування і прогнозування;
- оперативної фінансової роботи;
- аналізу фінансової діяльності і контролю за нею.

Фінансове планування і прогнозування як одна з найважливіших функцій управління господарством передбачає складання фінансових планів (включаючи кредитні і касові) та інші фінансово-економічні розрахунки з визначення витрат і джерел їх покриття в різних сферах діяльності підприємства.

Призначення фінансового планування і прогнозування — визначати потреби підприємства у фінансових ресурсах у розмірах, необхідних для виконання плану економічного і соціального розвитку, а також для пошуку резервів підвищення прибутковості й рентабельності підприємства.

Фінансове планування на підприємствах практично полягає у визначенні розмірів виручки від реалізації продукції, наданні послуг на сторону і кінцевих результатів діяльності підприємства, розподілі отриманих доходів за відповідними каналами, встановленні потреби в оборотних активах, капітальних вкладеннях, капітальному ремонті тощо і джерелах їх покриття, складанні фінансового плану (балансу доходів і витрат). Крім того, фінансова діяльність передбачає складання кошторисів з утримання дитячих закладів, підготовки кадрів, використання фондів економічного стимулювання і спеціального призначення тощо, розробку й доведення до виробничих підрозділів та різних служб господарства лімітів витрат, норм витрат матеріалів та цінностей, розробку та впровадження різноманітних заходів збільшення грошових доходів і накопичень, а також підвищення ефективності виробництва.

Оперативна фінансова робота передбачає комплекс заходів з мобілізації фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення безперервного процесу виробництва і реалізації продукції, розрахунків та своєчасного виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом, централізованими фондами, постачальниками, працівниками підприємства тощо. Поточна фінансова робота виражається у своєчасності документального оформлення продукції, що продається, стягненні оплати за неї з покупців, стягненні простроченої дебіторської заборгованості, отриманні коштів у порядку відшкодування за втрачене майно, кредитів банку, а також у перерахуванні платежів до бюджету, органам страхування, погашенні позик банку і відсотків за ними, здійсненні розрахунків з постачальниками, отриманні коштів на оплату праці та інші господарські розрахунки тощо.

Аналіз фінансової діяльності і контроль за нею на підприємстві полягає в перевірці виконання фінансових, кредитних і касових планів,

цільового використання коштів, платоспроможності підприємства, своєчасності та повноти виконання фінансово-кредитних операцій, аналізу балансів і звітів (місячних, квартальних, річних).

Фінансовий контроль за діяльністю підприємства протягом року має на меті перевірку своєчасності та повноти надходження коштів, правильності їх розподілу відповідно до плану і фінансових зобов'язань, виявлення порушень та резервів збільшення фінансових ресурсів.

Здійснюючи контроль і аналіз фінансової діяльності підприємства за рік, встановлюють ступінь виконання ним фінансового плану щодо прибутку, окремих видів доходів і витрат коштів, ефективність використання оборотних активів, платоспроможність підприємства, ліквідність його балансу, а також фінансову стійкість діяльності.

Результати контролю та аналізу керівники підприємства, як правило, використовують для вжиття заходів поліпшення фінансової діяльності в майбутніх періодах.

Фінансову роботу підприємства здійснюють згідно із Законом України "Про підприємства в Україні", статутами підприємств, спеціальними інструкціями і вказівками фінансових та банківських органів з різних фінансово-кредитних питань.

Фінансову роботу на підприємствах виконують працівники фінансового відділу, а за його відсутності — працівники бухгалтерії.

Відповідальність за організацію фінансової роботи на підприємстві несе начальник фінансового відділу (служби), а за їх відсутності — головний бухгалтер.

Розпорядником фінансових ресурсів, коштів, товарно-матеріальних цінностей, що належать підприємству, є його керівник, який має право першого підпису на всіх грошових та розрахунково-платіжних документах.

1.6. Управління фінансами підприємств

Для найефективнішого використання у виробництві виробничих факторів, а також грошових коштів і фінансових ресурсів запроваджується управління ними.

Управління виробництвом є доцільною, цілеспрямованою діяльністю людей щодо поліпшення використання відповідних його факторів і зміцнення економіки підприємства загалом.

Оскільки фінанси є кровоносною системою економіки, то вони також потребують управління.

Управління фінансами підприємств — це управління у сфері грошових відносин щодо формування, розподілу і використання грошових доходів, нагромаджень і фінансових ресурсів з метою найефективнішого їх використання і підвищення платоспроможності підприємства.

Крім того, до управління фінансами підприємств належить визначення потреби в оборотних активах в обсягах, що забезпечують мінімальні розміри виробничих запасів, незавершеного виробництва, залишків готової продукції для виконання виробничої програми й ефективного їх використання.

Управління фінансами включає також визначення обсягів капіталовкладень і джерел їх фінансування, виявлення резервів підвищення платоспроможності й ефективності виробництва.

Об'єктами управління у сфері фінансів підприємств є:

- фінансові відносини, що виникають між підприємствами і їх засновниками, державою, комерційними структурами, іншими підприємствами і фізичними особами;
- доходи і нагромадження (прибуток), їх формування, розподіл і використання;
- фінансові ресурси, джерела їх формування, склад і структура;
- склад, структура і кругообіг капіталу;
- грошові фонди, їх формування і використання;
- грошовий обіг у відтворювальному процесі тощо.

Суб'єктами управління фінансами на рівні підприємства є його керівник, планово-фінансова служба, фінансові менеджери.

Основними завданнями фінансової служби є:

- фінансовий аналіз діяльності підприємства;
- розробка і реалізація фінансових планів;
- визначення потреби підприємства у фінансових ресурсах в обсягах, необхідних для виконання плану економічного і соціального розвитку;
- мобілізація фінансових ресурсів у запланованих обсягах;
- своєчасне й у повному обсязі виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом, позабюджетними централізованими фондами, постачальниками, працівниками тощо;
- виявлення резервів збільшення доходів, прибутку, підвищення ефективності виробництва і платоспроможності підприємства;
- здійснення контролю за формуванням і ефективним використанням доходів, прибутку і фінансових результатів.

Розділ 2
ГРОШОВІ КОШТИ І ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗРАХУНКІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

2.1. Грошові кошти, канали їх надходження, порядок зберігання і витрачання

Для здійснення виробничої діяльності підприємства крім основних засобів повинні мати в необхідних розмірах і оборотні засоби. Серед них найважливіше значення мають грошові кошти, необхідні для придбання техніки, виробничих матеріалів, оплати праці, розрахунків з бюджетом та іншими ланками фінансово-кредитної системи тощо.

Грошовими називають ***кошти*** у вигляді грошей, які перебувають у касі підприємства, на рахунках в установах банку, в акредитивах, у підзвітних осіб та депозитах до запитання.

Основним джерелом (каналом) надходження грошових коштів на госпрозрахункових підприємствах є виторг від реалізації продукції, виконання робіт та надання послуг на сторону. Крім того, кошти на рахунки підприємств можуть надходити у вигляді бюджетних асигнувань, виторгу від ліквідації основних засобів, реалізації непотрібного майна, продажу валюти та валютних цінностей, здачі майна в оренду, страхових відшкодувань, фінансової допомоги від вищестоящих органів управління, банківських відсотків за розрахунково-депозитними операціями, пені, штрафів, недоплат за порушення господарських договорів, бюджетних дотацій, субвенцій тощо.

При цьому виручка від продажу продукції, товарів, виконання робіт та надання послуг підприємствам та організаціям, робітникам, службовцям та населенню може надходити як у безготівковому вигляді на відповідні рахунки підприємств-постачальників (продавців) у банках, так і у вигляді готівки в їх каси з подальшим її внесенням у банк для зарахування на поточний рахунок. Інші надходження грошових коштів зараховуються, як правило, на поточний рахунок підприємства.

Таким чином, усі грошові кошти, що надходять підприємству або на його адресу, зберігаються на відповідних рахунках в установах

банку. Однак у межах ліміту, встановленого банком, грошові кошти можуть зберігатися і в касі підприємства. Зберігання їх у касі господарства понад ліміт допускається протягом трьох днів під час виплати заробітної плати (оплати праці).

Порядок зберігання та використання грошових коштів підприємствами, організаціями та іншими суб'єктами господарювання регламентується відповідними статтями "Господарського кодексу України", а також Цивільного кодексу України, рішеннями Уряду та НБУ, а також Інструкціями про порядок відкриття та використання рахунків у національній та іноземній валюті, про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України, про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженими відповідними постановами НБУ, і Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні.

Згідно із зазначеними документами кошти, що надходять на підприємства як на поточний рахунок, так і в його касу, суб'єкти господарювання можуть використовувати в розрахунках між собою за придбані (продані) товарно-матеріальні цінності, продукцію, надані послуги, з іншими ланками фінансово-кредитної системи зі сплати різних податків, платежів, на виплату заробітної плати та прирівняних до неї платежів тощо. При цьому витрачатися грошові кошти на вказані цілі можуть як безготівковим шляхом через установи банків, так і готівкою, отриманою в банку, та у вигляді виручки, що надходить у касу суб'єкта господарювання.

Однак витрачати виручку, що надходить у касу суб'єкта господарювання, на виплату заробітної плати та на інші цілі він може лише за умови, що підприємство не має заборгованості зі сплати податків та платежів у бюджет та позабюджетні централізовані фонди держави (Пенсійний, соціального страхування тощо).

Сума платежу готівкою одного підприємства (підприємця) іншим не повинна перевищувати 10 тис. грн протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами. При цьому кількість підприємств (підприємців), з якими можна здійснювати розрахунки готівкою протягом дня, не обмежується. Платежі одного підприємства (підприємця) іншим понад встановлену суму (10 тис. грн) мають здійснюватися виключно в безготівковій формі. У разі здійснення підприємствами (підприємцями) розрахунків готівкою з іншими суб'єктами господарювання понад встановлені суми, кошти в розмірі перевищення додаються до фактичного залишку грошей у касі і в подальшому отримана сума

порівнюється із затвердженим лімітом каси й застосовуються відповідні штрафні санкції за порушення ведення касових операцій.

Кошти з каси підприємства та його поточного рахунка витрачаються з дозволу керівника суб'єкта господарювання, за винятком платежів, що списуються в беззаперечному (безакцептному) порядку на основі виконавчих документів і претензій, визнаних платником.

Платіжні документи клієнтів приймаються банками до виконання за наявності достатнього залишку власних коштів на рахунках цих платників. У разі браку коштів на рахунках платників платіжні документи до виконання банками не приймаються. Платіжні ж документи органів стягнення приймаються банками до виконання незалежно від наявності достатнього залишку грошових коштів на рахунку платника і виконуються банком частково в межах наявного залишку власних коштів на рахунку клієнта — платника податків, інших обов'язкових платежів, а з несплаченої суми повертаються органам стягнення.

Додержання встановленого порядку зберігання та витрачання грошових коштів забезпечує чітку їх організацію, прискорює обіг коштів у розрахунках, сприяє зниженню дебіторської та кредиторської заборгованості, укріпленню розрахунково-платіжної дисципліни.

До установ банків, підприємств, організацій, що порушують встановлений порядок зберігання та витрачання грошових коштів, тобто розрахунково-платіжну дисципліну, органами контрольно-ревізійної служби та Державною податковою адміністрацією застосовуються відповідні фінансові санкції.

2.2. Економічний зміст, принципи організації та класифікації розрахунків

У процесі виробничої діяльності (виробництва та продажу продукції, отримання і розподілу грошових доходів та накопичень тощо) суб'єкти господарювання вступають у різні розрахунково-грошові відносини з іншими підприємствами, організаціями, ланками фінансово-кредитної системи, фізичними особами. Ці відносини пов'язані з оплатою придбаних товарів, наданих послуг, перерахуванням у різні ланки фінансової системи встановлених податків та платежів, виплатою заробітної плати, пенсій, матеріальної допомоги працівникам тощо.

Таким чином, ***розрахунками в народному господарстві*** називається система грошових відносин, пов'язаних з оплатою товарів, послуг та виконанням інших фінансово-кредитних зобов'язань підприємств, організацій, населення.

Розрахунки здійснюються готівкою або шляхом безготівкових перерахувань через установи банків, але завжди у грошовій формі.

Розрахунки готівкою — це платежі готівкою підприємств і фізичних осіб між собою за реалізовану продукцію, товари, виконані роботи, а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, послуг) та іншого майна. Такі розрахунки готівкою здійснюються, як правило, з каси підприємств, установ, організацій.

У господарському обороті сфера застосовування готівки обмежена. Готівку використовують в основному для розрахунків з працівниками підприємств — виплати заробітної плати, пенсій, допомоги, а в окремих випадках — для розрахунків за товари та послуги.

Між підприємствами, організаціями, установами та ланками фінансово-кредитної системи розрахунки здійснюються в основному в безготівковій формі через установи банків.

Сутність безготівкової форми розрахунків полягає в тому, що платежі за товари та послуги, а також інші перерахування здійснюються не готівкою, а шляхом перерахування грошових коштів з рахунка платника на рахунок постачальника або одержувача коштів відповідною установою банку.

Ця форма розрахунків призначена для заміни готівки у платіжному обороті.

При побудові системи розрахунків необхідно виходити з вимог найбільшого наближення моменту здійснення платежу до моменту отримання продукції, товарів, послуг, недопущення утворення необґрунтованої кредиторської заборгованості, максимальної економії платіжних коштів для розрахунків та можливості забезпечення якнайефективнішого контролю за використанням грошових коштів.

У безготівкових розрахунках як постачальникам, так і покупцям необхідно дотримуватись таких принципів:

1. Клієнти мають вибирати установи банків для зберігання грошових коштів і форми безготівкових розрахунків самостійно.

2. Розрахунки, як правило, необхідно здійснювати одразу після відпуску (відвантаження) товарів, надання послуг або одночасно з ними.

3. Платежі мають здійснюватися через установи банку та під їх контролем тільки за розпорядженням платника та за наявності у нього необхідних коштів або права на отримання банківського кредиту.

4. Грошові кошти мають використовуватися тільки за цільовим призначенням.

5. Розрахунки необхідно здійснювати на основі розрахунково-платіжних документів типової форми.

Залежно від об'єктів платежів безготівкові розрахунки поділяються на розрахунки за товарними і нетоварними операціями.

Розрахунки за товарними операціями пов'язані з оплатою отриманої продукції, придбанням товарно-матеріальних цінностей та отриманням послуг. У платіжному обороті вони мають найбільшу питому вагу.

До ***розрахунків за нетоварними операціями*** належать платежі в бюджет, із соціального та майнового страхування, погашення кредитів та відсотків за ними, із сплати пені, штрафів, недоотримок за порушення розрахунково-платіжної дисципліни та ін.

Залежно від місця здійснення платежу і перебування платника розрахунки поділяються на місцеві та міжміські.

Місцевими є ***розрахунки***, що здійснюються між підприємствами та організаціями, яких обслуговує одна або кілька місцевих установ банку.

Міжміськими є ***розрахунки*** між підприємствами та організаціями, яких обслуговують установи банків, розміщені в різних містах або населених пунктах.

Залежно від конкретних умов (місця здійснення розрахунків, погодження між платниками та постачальниками, банківських правил про порядок оформлення та здійснення платежу) у системі безготівкових розрахунків застосовуються такі форми розрахунків: платіжними дорученнями; платіжними вимогами-дорученнями; із застосуванням чеків; акредитивами; векселями та ін.

Кожній формі безготівкових розрахунків відповідають певні види розрахункових документів, на основі яких банк виконує доручення про платежі. Так, у розрахунках платіжними дорученнями використовується платіжне доручення, у розрахунках платіжними вимогами-дорученнями — платіжна вимога-доручення, у розрахунках акредитивами — заява на акредитив, у розрахунках чеками — розрахунковий чек, у розрахунках векселями — простий та переказний векселі тощо.

Форми безготівкових розрахунків встановлені НБУ, а порядок їх застосування — Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті.

Суворе дотримання принципів, форм та правил здійснення безготівкових розрахунків забезпечує їх чітку організацію, прискорює оборотність коштів у розрахунках, знижує дебіторську та кредиторську заборгованість, сприяє укріпленню розрахунково-платіжної дисципліни, господарського розрахунку та підвищенню ефективності виробництва.

2.3. Поточні та інші рахунки підприємств у банках, порядок їх відкриття та руху коштів на них

Юридичні та фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, що мають самостійний баланс та зареєстровані у встановленому порядку для зберігання та обліку руху грошових коштів у банках, що обслуговують їх, можуть відкривати поточні, валютні та інші рахунки.

Для відкриття ***поточного рахунка*** юридичні та фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності подають до установи банку, яка обслуговуватиме їх, такі документи:

1. Заяву про відкриття рахунка встановленого зразка, підписану керівником та головним бухгалтером підприємства. За відсутності посади головного бухгалтера заяву підписує тільки керівник.

2. Копію свідоцтва про державну реєстрацію підприємства в органі державної виконавчої влади або в іншому органі, уповноваженому здійснювати державну реєстрацію, засвідчену нотаріально або органом, що видав це свідоцтво.

3. Копію статуту (положення), зареєстровану у встановленому порядку в органах виконавчої влади та засвідчену нотаріально або органом, який зареєстрував його. Фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності копію статуту не подають.

4. Засвідчену податковим органом або нотаріально копію документа, що підтверджує взяття підприємства на облік у податковому органі.

5. Картку із зразками підписів осіб, що мають право розпоряджатися грошовими коштами на рахунку, та відбитком печатки підприємства. Картка має бути засвідчена нотаріально або вищим органом у встановленому порядку чи органом ради народних депу-

татів у місцях, де немає нотаріальних контор. При цьому право першого підпису належить керівникові підприємства, а також особам, яких уповноважив керівник, право другого підпису — головному бухгалтеру і особам, яких він уповноважив.

У разі зміни підписів діючих осіб або заміни керівника чи головного бухгалтера в банк подається нова картка із зразками їх підписів, завірених у встановленому порядку.

У разі тимчасової заміни керівника чи головного бухгалтера та видачі їм права підпису розрахунково-платіжних документів у банк подається підписана керівником та головним бухгалтером додаткова картка зі зразками підписів осіб, які тимчасово виконують обов'язки, із зазначенням строку дії їх повноважень. Ця картка завіряння у встановленому порядку не потребує.

6. Довідку про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України, засвідчену нотаріально або органом, що видав цей документ.

7. Копію довідки про внесення підприємства в Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), засвідчену нотаріально або органом, що видав довідку.

8. Документ, що підтверджує реєстрацію підприємства як платника соціальних страхових внесків, або його копію, засвідчену нотаріально або органом, що його видав.

Підприємці, що здійснюють діяльність без створення юридичної особи, для відкриття поточного рахунка подають у банк такі документи:

- заяву на відкриття рахунка встановленої форми, підписану підприємцем;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію, засвідчену нотаріально або органом, що його видав;
- копію документа, що підтверджує взяття підприємства на податковий облік, засвідчену нотаріально або податковим органом, що його видав;
- довідку про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України, засвідчену цим органом;
- картку із зразком підпису, засвідчену нотаріально.

Для відкриття інших рахунків, у тому числі валютного, у тому самому банку йому додатково подається тільки спеціальна заява на відкриття цього рахунка.

Подані в установу банку для відкриття рахунка документи перевіряються і на їх основі з дозволу керівника банку підприємству

відкривається поточний або інший рахунок з наданням йому відповідного номера (шифру). При цьому поточному рахунку дається, як правило, 12–14-значний номер (шифр) виду (типу):

2600-1-1(2)-01(02)-1-00-001,

де 2600 — номер балансового синтетичного рахунка банку; 1 — контрольний ключ до рахунка; 1(2) — резидент (нерезидент); 01(02) — вид валюти — національна (іноземна); 1 — код основного рахунка; 00 — резервні цифри; 001 — порядковий номер рахунка клієнта в банку.

Наданий номер поточному та іншому рахунка клієнта проставляється (вказується) на всіх розрахунково-платіжних документах, на основі яких здійснюються зарахування та списання грошових коштів за цим рахунком.

Юридичні та фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності можуть відкривати кілька поточних та інших рахунків у будь-яких установах банків України за власним бажанням та за згодою відповідних банків.

Про відкриття рахунків клієнти у встановлений термін повідомляють податковому органу за місцем реєстрації.

У разі неповідомлення податковому органу про відкриття (закриття) рахунків в установах банків юридичні особи та підприємці сплачують штраф у розмірі 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За відкритим у банку рахунком здійснюється оборот відповідних коштів. Підставою для операцій із зарахування коштів на рахунок і списання їх з нього є тільки правильно оформлені розрахунково-платіжні документи встановленої (типової) форми: платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, об'ява на внесення готівки, чеки, акредитиви, векселі та ін.

Виписка (оформлення) розрахунково-платіжних документів підприємствами-платниками здійснюється, як правило, з використанням технічних засобів (комп'ютерів та ін.). Виправляння та підчищання в цих документах не допускаються.

При виписуванні розрахункових документів в них в обов'язковому порядку заповнюються всі реквізити, ставляться підписи керівника та головного бухгалтера, а також відбиток печатки на першому екземплярі платіжного документа.

Мінімальна сума, на яку виписуються розрахункові документи, для здійснення безготівкових розрахунків не встановлюється.

Виписаний розрахунковий документ діє, як правило, протягом 10 днів, а платіжна вимога-доручення — протягом 20 днів.

Установи банків приймають розрахункові документи від підприємств протягом операційного (робочого) дня залежно від часу роботи банку з клієнтами. При цьому документи, що приймаються банком від підприємств в операційний час дня, проводяться (оплачуються) ним за наявності коштів на рахунку в той самий день, а документи, що надійшли в банк після операційного часу, оплачуються ним за наявності грошових коштів на рахунку на наступний день.

Грошові кошти з рахунка за всіма платежами витрачаються за розпорядженням керівника підприємства в межах залишку коштів на рахунку.

Рух грошових коштів за поточним або іншим рахунком підприємства в банку відображується у виписці до цього рахунка, яка періодично разом з виправдувальними документами на надходження (зарахування) та списання (витрачання) грошових коштів видається власникові рахунка.

Зарахування на рахунок та списання з нього грошових коштів підтверджуються зазначенням у виписці за рахунком дати здійснення операції, її коду, коду банку, номера кореспондентського рахунка, номера документа, на підставі якого здійснено операцію, списані та зараховані суми, вхідний та вихідний залишки.

Наприкінці кожного місяця виписки банку за рахунком обробляє його власник, тобто на операції, що були здійснені за рахунком на підставі відповідних розрахунково-платіжних документів та відображені у виписці, власник складає бухгалтерські проводки, визначає прибуток і видатки коштів за місяць і виводить їх залишок на рахунку на кінець звітного періоду. Наприкінці року правильність залишку коштів на рахунку (сальдо) повідомляється в письмовій формі обслуговуючому банку.

Обробляючи записи виписки за рахунком, необхідно пам'ятати, що за кредитом відображається прибуток грошових коштів на рахунок, а за дебетом — їх списання (видатки).

Поточні рахунки можуть бути закриті установами банку в таких випадках: за заявою власника рахунка; на підставі рішення вищестоящого органу, який має право ліквідувати або реорганізувати підприємство; на підставі рішення суду або арбітражного суду; в інших випадках, передбачених договором між банком та власником рахунка.

Операції за поточним (другим) рахунком можуть бути тимчасово призупинені рішенням судових та правоохоронних органів у випадках, передбачених законодавством.

За відкриття та закриття рахунка, а також за здійснення операцій за ним клієнт сплачує банку суму, встановлену в договорі між банком і клієнтом на його обслуговування.

2.4. Розрахунки із застосуванням платіжних доручень

Розрахункам із застосуванням платіжних доручень належить основне місце в безготівковому платіжному обороті.

Платіжне доручення — це розрахунковий документ, яким власник рахунка в письмовій формі дає доручення обслуговуючому його банку на перерахування (переведення) певної суми коштів з його рахунка на рахунок іншого клієнта — одержувача коштів.

У безготівковому обороті платіжні доручення використовуються переважно в місцевих розрахунках для здійснення практично всіх видів товарних і нетоварних платежів: оплати матеріальних цінностей та послуг, відпущених постачальником або отриманих покупцем; внесків податків та платежів у бюджет, Пенсійний фонд, фонд соціального страхування та інші централізовані фонди та ланки фінансової системи; погашення кредиторської заборгованості; перерахування пені, штрафів, недоотримок, а також сум за рішенням суду та господарського суду; погашення позик банку та відсотків за ними, перерахування попередньої оплати за товари, послуги, авансових платежів з податків та ін.

Оформлене платіжне доручення здається в обслуговуючий банк не пізніше як за 10 днів з дня його виписки. Банк приймає доручення до оплати (в оплату за товари, послуги, на перерахування податків, платежів, боргів та ін.) лише в тому разі, якщо у платника є на рахунку необхідна сума вільних коштів.

Оплата — це перерахування банком коштів з рахунку платника в сумі, вказаній у платіжному дорученні, та зарахування їх на рахунок одержувача.

Оплачені платіжні доручення (крім першого примірника) додаються до виписок банку за рахунками платника та одержувача коштів на підтвердження здійснених за ними операцій.

У договорі про розрахунково-касове обслуговування банк і платник можуть передбачати можливість подання платником ***платіжного доручення в довільній формі,*** яке має містити всі реквізити платіжного доручення типової форми та вказівки платника щодо порядку оплати банком цього документа.

Платіжні доручення в довільній формі складаються не менше як у двох примірниках. Вони застосовуються при розрахунках у разі періодичного перерахування платником фінансованих сум одним і тим самим одержувачам коштів, перерахування підприємством заробітної плати, пенсії тощо на особисті рахунки одержувачів, а також в інших випадках відповідно до чинного законодавства та/або укладених договорів.

Оформляючи платіжне доручення в довільній формі, в ньому заповнюють всі реквізити і вказують призначення платежу. Доручення здається в банк для оплати у загальновстановленому порядку.

Якщо одержувач коштів не має відповідних рахунків у банках, платник на його ім'я може перерахувати кошти платіжним дорученням встановленої форми через підприємства поштового зв'язку. У цьому разі відносини між підприємством зв'язку, платниками та одержувачами грошей регулюються відповідними нормативно-правовими актами підприємства "Укрпошта", тобто отримані кошти підприємство зв'язку видає одержувачам відповідно до поданих документів (реєстрів) до платіжного доручення.

2.5. Розрахунки із застосуванням платіжних вимог-доручень

У безготівковому платіжному обороті України значне місце посідають розрахунки із застосуванням платіжних вимог-доручень.

Платіжна вимога-доручення — це розрахунковий документ, в якому, з одного боку, передбачається вимога постачальника (одержувача коштів) до покупця (платника) оплатити вартість поставленої йому продукції, наданих послуг відповідно до договору, а з іншого — дається доручення платника своєму банку про перерахування з його рахунка вказаної у вимозі "суми до оплати" коштів.

Отже, платіжна вимога-доручення складається з двох частин — верхньої та нижньої. Верхня частина, яка є "вимогою", заповнюється постачальником — одержувачем коштів. У ній він вимагає від

платника сплатити йому відповідну суму коштів за поставлені товари, надані послуги. Нижня частина цього документа містить доручення платника своєму банку про оплату вказаної ним суми постачальнику — одержувачу коштів.

Платіжна вимога-доручення виписується постачальником — одержувачем коштів на бланку типової форми у двох екземплярах. При цьому заповнюється тільки його верхня частина — "вимога". Перший примірник виписаного документа засвідчується підписами та печаткою одержувача коштів. Оформлена в такий спосіб платіжна вимога-доручення разом із супровідними та іншими документами, передбаченими договором, надсилається платнику безпосередньо постачальником або через установу банку.

Платник, отримавши платіжну вимогу-доручення, вирішує питання про згоду на його оплату. При погодженні оплатити цю вимогу платник оформляє її нижню частину: зазначає цифрами та словами суму, яку він повинен оплатити, підписує та ставить свою печатку. Оформлена платіжна вимога-доручення здається в банк платника, який вирішує питання про його оплату.

Виписана платіжна вимога-доручення діє протягом 20 днів.

2.6. Розрахунки чеками

Нині в системі безготівкових розрахунків за отримані товари, виконані роботи та надані послуги дістали поширення розрахунки за допомогою чеків.

Розрахунковий чек — це розрахунковий документ, що містить письмове доручення власника рахунка обслуговуючому банку про перерахування зазначеної в ньому суми коштів з його рахунка на рахунок пред'явника (чековласника) цього чека.

Чекодавець — це юридична або фізична особа, яка підписує чек та видає його постачальнику для оплати отриманих від нього товарів та наданих послуг.

Чекоутримувач — це підприємство або фізична особа, що отримали чек та мають право на стягнення грошових коштів з рахунка чекодавця для оплати відпущених йому товарів та наданих послуг.

Розрахункові чеки мають встановлену форму з написом "Розрахунковий чек". Отримання готівки за ними не допускається. Виготовляються розрахункові чеки Національним банком України на

спеціальному папері та брошуруються по 10, 20 та 25 аркушів (чеків).

Для отримання лімітованої чекової книжки клієнт подає до обслуговуючої установи банку заяву встановленої форми в одному примірнику, заповнивши в ній всі реквізити, а також зазначивши прізвище, ім'я та по батькові особи, якій доручається отримання чекової книжки. Виписана заява засвідчується підписами та печаткою підприємства-одержувача чекової книжки.

Крім заяви на отримання лімітованої чекової книжки виписується платіжне доручення встановленої форми для перерахування з поточного рахунка коштів на спеціальний рахунок "Чекові книжки". Цим самим банк депонує кошти для розрахунків за лімітованими чеками, тобто гарантує їх оплату постачальнику. Водночас кредитним договором між чекодавцем та банком може бути передбачений порядок, згідно з яким таке депонування не здійснюється, а банк приймає на себе зобов'язання оплачувати чеки свого клієнта-чекодавця (в разі відсутності коштів на його розрахунковому рахунку) за рахунок кредиту в межах наперед визначеного розміру.

На основі поданих документів банк виписує чекову книжку встановленої форми із зазначенням в ній найменування власника книжки, номера особового рахунка, з якого оплачуватимуться чеки, строку дії книжки, з ким і за що здійснюватимуться розрахунки, суми ліміту для лімітованої книжки. Сума ліміту визначається клієнтом за погодженням з банком. Крім того, на кожному чеку вказуються найменування власника книжки і номер особового рахунка, з якого оплачуватимуться чеки. Після цього чекова книжка підписується відповідними працівниками банку, засвідчується гербовою печаткою та видається касою довіреній особі клієнта під його розписку на заяві про видачу книжки. Отримана книжка зберігається в бухгалтерії підприємства як бланки суворої звітності.

Строк дії лімітованих чекових книжок не повинен перевищувати один рік. Чеки, виписані понад ліміт та вказаного строку дії, вважаються недійсними і до оплати банком не приймаються.

Розрахунки чеками з лімітованих книжок здійснюються в такому порядку. Підприємство, що бажає придбати необхідні товари, отримати послуги та розрахуватися за них чеком, призначає свого працівника, який повинен отримати ці товари або послуги, видає йому відповідне доручення, а також лімітовану чекову книжку, і цей працівник погоджує з постачальником необхідних товарів та послуг

найменування товарів, що купуються, їх обсяг та вартість. Усе це відображається у виписаній постачальником накладній на відпуск товарів та надання послуг, на підставі якої довірена особа покупця виписує розрахунковий чек із зазначенням у ньому кому, скільки і за що перераховується коштів. Паралельно з виписуванням чека заповнюється і його корінець, в якому зазначається сума залишку ліміту до платежу, сума, що сплачується за чеком, і сума залишку ліміту до наступного платежу.

Виписуються чеки чорнилом на ім'я конкретних одержувачів коштів у місці отримання товарів. Поправки та підчищення в чеках не допускаються. Зіпсовані чеки з чекової книжки не вилучаються. Мінімальна сума, на яку виписується чек, не встановлюється. Необхідно, щоб виписані чеки мали печатку власника чекової книжки і були підписані особами, які мають право розпоряджатися коштами на рахунках підприємства. Як виняток, чеки з лімітованих книжок може підписувати посадова особа покупця, якій видане доручення на отримання товару. У цьому разі в чеку перед підписом робиться напис "За дорученням" із зазначенням його номера та дати виписки. Виписаний чек відривається від корінця та передається постачальнику. Постачальник на отриманому чеку та на його корінці ставить свій штамп, виписує на отримані чеки реєстр чеків у двох-трьох примірниках та здає по ньому чеки з доданими до них рахунками-фактурами в обслуговуючий банк для отримання платежу з чековласника. Банк на основі чеків, що надійшли, списує вказану в них суму з рахунків чековласників та зараховує їх на рахунок одержувача грошових коштів.

Виписаний чек діє протягом 10 днів.

Правильність використання чеків контролюється головним бухгалтером з поміткою на його корінці. Якщо в лімітованій чековій книжці залишаються невикористані чеки, підприємство може отримати додатковий ліміт у такому самому порядку, як і для отримання попереднього ліміту.

Якщо ж чеки використані, а ліміт не вичерпано, то клієнтові на залишок ліміту може бути видана нова чекова книжка. Якщо строк дії лімітованої чекової книжки вичерпано та залишився невикористаний ліміт, він перераховується за дорученням клієнта на той рахунок, звідки була видана чекова книжка, а клієнту в разі потреби оформлюється і видається нова книжка.

У разі закінчення строку дії чекової книжки або вичерпання ліміту чеки, що залишилися невикористаними, мають бути повернені банку, де була отримана чекова книжка.

2.7. Розрахунки акредитивами

Сутність акредитивної форми розрахунків полягає в тому, що покупець на основі договору з постачальником та до відвантаження ним продукції переказує гроші на його ім'я у відповідну установу банку. Переказ здійснюється шляхом надання установі банку, що обслуговує покупця, заяви на акредитив встановленої форми.

Акредитив — це документ (договір), згідно з яким банк-емітент за дорученням клієнта (заявника акредитива) або від свого імені зобов'язаний виконати платіж на умовах акредитива на користь бенефіціара чи доручити іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

Акредитивна форма розрахунків застосовується тільки в разі немісцевих розрахунків з одним постачальником.

Відкриття (виставлення) акредитиву може бути здійснене як у банку платника, так і в банку постачальника з бронюванням або без бронювання коштів на окремому рахунку.

Акредитив, при відкритті якого бронюються кошти платника на окремому рахунку в банку платника або в банку постачальника (бенефіціара), називається ***покритим.***

Акредитив, при відкритті якого кошти платника не бронюються на окремому рахунку, а оплата за ним у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника гарантується банком платника за рахунок кредиту, називається ***непокритим.***

Крім акредитивів, що передбачають депонування коштів у банку постачальника, у разі наявності кореспондентських рахунків між банками застосовуються так звані гарантовані акредитиви.

Гарантованими називаються акредитиви, які відкриваються покупцям у банку постачальника шляхом видачі йому права списувати всі суми акредитива з кореспондентського рахунка банку, що обслуговує платника (банку емітента).

Акредитиви бувають відкличні та безвідкличні.

Відкличним є акредитив, який може бути змінений або анульований банком, що обслуговує платника (банком-емітентом), без попередньої

згоди з постачальником (бенефіціаром) у разі невиконання ним умов договору.

Безвідкличним є акредитив, який може бути змінений або анульований банком за згодою постачальника (бенефіціара), на ім'я якого він був виставлений (відкритий).

Виставляється акредитив на строк, встановлений у договорі сторін, але щонайдовше на 15 днів. Мінімальна сума, на яку може бути відкритий акредитив, не обмежується. Поповнювати акредитив, а також видавати з нього готівку забороняється.

Розглянемо порядок виставлення акредитива та розрахунків за ним.

Для відкриття акредитива з депонуванням коштів у банку покупця платник виписує заяву на акредитив у трьох примірниках, а при депонуванні коштів у банку постачальника — у чотирьох. У заяві на акредитив зазначається, який акредитив відкривається — відкличний або безвідкличний та заповнюються всі реквізити: назви акредитиводавця та постачальника (бенефіціара), їх банків, строк дії акредитива, його сума, назви товарів і послуг та умови їх оплати (з акцептом, без акцепту та на підставі яких документів здійснюватиметься оплата).

Виписану заяву на акредитив платник-покупець здає в обслуговуючу установу банку. Останній після перевірки заяви списує кошти в сумі акредитиву із зазначеного в ньому рахунку та бронює їх на рахунку "розрахунки за акредитивами" (у разі депонування коштів у банку покупця). Якщо ж відкривається акредитив з депонуванням коштів у банку постачальника, то заявник своїм дорученням через обслуговуючий банк перераховує суму акредитива в банк постачальника. Останній зараховує її на спецрахунок, що відкривається постачальнику.

Після цього банк покупця сповіщає банк постачальника, надіславши на його адресу акредитив або повідомлення телеграфом, електронною поштою тощо про те, кому і який акредитив відкритий.

Отримавши відповідне повідомлення, банк постачальника відкриває на ім'я постачальника спецрахунок і сповіщає про це постачальника.

Постачальник, отримавши повідомлення про відкриття акредитива, відвантажує (відпускає) продукцію на адресу покупця, виписує документи, що підтверджують її відвантаження, та подає їх банку, що обслуговує його. Банк, отримавши документи та перевіривши дотримання зазначених у заяві умов розрахунків списує вартість відвантаженої (відпущеної) продукції зі спецрахунка, відкритого постачальнику в

його банку (у разі депонування коштів у банку постачальника), і зараховує їх на рахунок постачальника. При депонуванні коштів у банку платника банк постачальника отримані від постачальника документи на відвантажену (відпущену) продукцію, надані послуги, надсилає в банк платника, який списує вартість відвантаженої (відпущеної) покупцю-платнику продукції з відкритого йому спецрахунка "Розрахунки за акредитивами" та перераховує їх у банк постачальника для зарахування на рахунок постачальника на оплату відвантаженої (відпущеної) ним продукції.

Оплата за акредитивом може здійснюватись одразу в повній сумі акредитива або частково в кожному окремому випадку. У разі неповного використання акредитива кошти в невикористаній сумі повертаються покупцеві та зараховуються на рахунок, з якого виставлявся акредитив. Якщо кошти за акредитивом використані повністю або строк його дії закінчився, він закривається. Достроково акредитив може бути закритий банком платника в разі порушення постачальником його умов за заявою постачальника, якщо це безвідкличний акредитив, або на вимогу покупця в разі виставлення відкличного акредитива.

Акредитивна форма розрахунків застосовується тоді, коли між постачальником і покупцем немає постійних господарських зв'язків щодо купівлі (поставки) товарів та надання послуг або коли угода має разовий характер.

2.8. Розрахунки із застосуванням векселів

Однією з форм безготівкових розрахунків з погашення боргів за товарно-матеріальні цінності є розрахунки за допомогою векселів.

Вексель — це цінний папір встановленої форми, що містить письмове зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити відповідну суму коштів своєму кредиторові — власнику векселя (векселеутримувачу) у встановлений строк. Вексель широко використовується в комерційній та банківській практиці у країнах з ринковою економікою як форма видачі позабанківського кредиту.

Векселі бувають кількох видів. Однак у господарському обігу України застосовуються в основному два види векселів — простий (соло-вексель) та переказний (тратта).

Бланки векселів є документами суворої звітності. Вони виготовляються та видаються (продаються) банками у вигляді книжок з 25 та 50 векселями.

При розрахунках векселями простий вексель виписує та підписує боржник, а переказний — кредитор.

У ***простому*** векселі фіксуються найменування боржника та кредитора, строк і сума платежу. Він також повинен мати підпис та печатку векселедавця. Загалом простий вексель містить не обумовлену обіцянку векселедавця сплатити безпосередньо своєму кредиторові-векселевласнику зазначену в ньому суму боргу.

Переказний вексель, що виписується та підписується кредитором, є наказом боржнику (трасату) про сплату у встановлений строк зазначеної суми коштів третій особі. Виписаний переказний вексель має бути акцептований боржником, без чого він не має юридичної сили. Акцептом векселя платник бере на себе зобов'язання сплатити певну суму у встановлений строк. Якщо платник не погоджується платити за векселем, він виписує і нотаріально засвідчує вексельний протест.

Оплата за векселем може бути гарантована банком. Банківська гарантія платежу за векселем називається "аваль". Вона передбачає відповідальність банку-авалiста перед векселевласником за сплату боргу (оплату векселя) у встановлений строк за рахунок кредиту. Разом з тим при оплаті векселя за рахунок кредиту банк стягує з платника встановлену плату (відсоток).

Якщо у платника є кредитори, він може переадресувати переказний вексель для оплати на ім'я одного з цих кредиторів. У цьому разі на зворотному боці векселя робиться відповідний передавальний напис — індосамент. У цій операції вексель виконує функцію кредитних коштів, оскільки використовується як засіб платежу.

У розрахунках переказним векселем беруть участь три особи: векселедавець — особа, що видає вексель; векселевласник — особа, що отримала вексель і має право вимагати за ним оплату від платника; платник (трасат) — особа, яка повинна оплатити вексель.

Черговість операцій при розрахунках переказним векселем така:

1) оформлення векселя кредитором;

2) видача векселя векселевласнику;

3) пред'явлення векселя до акцепту платником;

4) передача акцептованого векселя векселевласнику;

5) пред'явлення векселя векселевласником платнику для його оплати;

6) оплата векселя платником.

Використання при розрахунках векселів має певні переваги: зменшується необхідність в обігових коштах, банківському кредиті; прискорюються розрахунки; забезпечується погашення взаємних боргів; до оплати за товар залучається третя особа, що має кошти; зменшується грошова маса та гальмуються інфляційні процеси.

Однак погіршення фінансового стану значної кількості суб'єктів господарювання в Україні в умовах переходу до ринку не дає змоги в широких масштабах використовувати векселі у платіжному обороті.

2.9. Інші форми безготівкових розрахунків

У системі безготівкових розрахунків в окремих випадках застосовуються платіжні вимоги, інкасові доручення та ін.

Якщо у суб'єктів господарювання є несплачена дебіторська заборгованість, вона може бути стягнута одержувачем з рахунка платника через судові органи у беззаперечному порядку.

Беззаперечне стягнення та безакцептне списання грошових коштів з рахунка платника здійснюються платіжною вимогою на підставі рішення суду, арбітражного суду.

Платіжна вимога — це розрахунковий документ, що містить вимогу одержувача грошових коштів їх платнику про сплату певної суми коштів через установу банку.

Виписується платіжна вимога одержувачем коштів, якщо він має рішення суду, господарського суду про беззаперечне стягнення або безакцептне списання певної суми грошових коштів з рахунка платника.

При виписуванні у платіжній вимозі заповнюються всі реквізити, а в рядку "Призначення платежу" зазначається, за що і на підставі якого документа стягуються кошти.

Виписана платіжна вимога (перший примірник) підписується керівником та головним бухгалтером підприємства — одержувача грошових коштів, ставиться печатка і з доданою копією рішення суду, господарського суду здається в обслуговуючий банк за реєстром, що виписується у двох примірниках. При цьому перший примірник реєстру з підписами керівника підприємства та його печаткою зали-

шається в банку, а другий зі штампом банку повертається одержувачу коштів як розписка у прийнятті платіжної вимоги. Ці платіжні вимоги приймаються банком та оплачуються в разі наявності коштів на рахунку платника.

У разі несвоєчасної сплати платниками відповідних податків у бюджет вони стягуються податковими органами в беззаперечному порядку з нарахуванням пені за прострочення платежу. Стягнення здійснюється ***інкасовими дорученнями*** (розпорядженнями) встановленої форми.

В інкасовому дорученні обов'язково зазначається сума недоплати відповідного податку та сума нарахованої пені за прострочення сплати податку з посиланням на відповідний законодавчий акт (документ).

Оформлене у встановленому порядку інкасове доручення здається в банк не пізніше як за 10 днів з дня його виписування. Банк приймає ці доручення до оплати в разі наявності грошових коштів на рахунку платника.

2.10. Розрахунки пластиковими картками

З розвитком електронної техніки з'явилась можливість широкого використання в безготівкових розрахунках пластикових карток.

Пластикова картка — це пластина з нанесеною на неї магнітною смужкою чи вмонтованою мікросхемою, що містить зашифровану інформацію (ключ) до спеціального карткового рахунка з обліку грошових коштів у відповідному банку.

Розшифрування (розкодування) інформації, що міститься на картці, дає змогу власнику цієї картки здійснювати необхідні розрахунки і отримувати готівку у межах її залишку на картковому рахунку.

Пластикові картки бувають ***кредитні*** і ***дебетові***.

Кредитні картки видаються банком клієнтам, яким відкривається кредитна лінія, що дає змогу користуватися кредитом при купівлі товарів і отриманні касових позик.

Різновидом кредитних карток є банківські кредитні картки, що видаються клієнтам для купівлі товарів з використанням банківського кредиту, а також для отримання авансів в готівково-грошовій формі.

Банківські кредитні картки у свою чергу поділяють на ***індивідуальні*** і ***корпоративні***.

Індивідуальні картки видаються банком окремим його клієнтам і можуть бути "стандартними" чи "золотими", що призначені для осіб з високою кредитоспроможністю і передбачають значну кількість пільг для користувачів.

Корпоративні картки видаються банками організаціям, фірмам, які на підставі цих карток можуть видавати індивідуальні картки окремим своїм керівникам і працівникам. Цими картками можна оплачувати відрядження, оренду автомобілів, купівлю оргтехніки, канцтоварів, бензину, розраховуватися з постачальниками, оплачувати витрати на офіційні прийоми, здійснювати безготівкові розрахунки в іноземній валюті за межами України під час відряджень.

Наявність корпоративної картки підприємства дає змогу мати цілодобовий доступ до поточного рахунка в банку, зменшити операційні витрати на оформлення видачі (перерахування) грошових коштів, позбутися необхідності купувати іноземну валюту при відрядженнях за кордон тощо.

Дебетові картки видаються клієнтам для отримання готівкових грошей в банківських автоматах чи купівлі товарів з розрахунком через електронний термінал. Однак гроші при цьому списуються з рахунка власника в банку.

Різновидом дебетових карток є картки для банківських автоматів, використання яких дає можливість власнику рахунка в банку отримувати готівкові гроші в межах їх залишку на дебетовому рахунку клієнта.

З метою поліпшення обслуговування населення банківські автомати встановлюють у багатолюдних місцях міст — торгових центрах, вокзалах, магазинах, поштових відділеннях, а також на великих підприємствах тощо, що дає змогу власнику дебетової картки отримати свої гроші у будь-який час.

Розрахунки пластиковими картками — перспективна форма розрахунків в Україні.

2.11. Санкції за порушення розрахунково-платіжної і касової дисципліни

Усі суб'єкти господарювання повинні правильно, відповідно до діючих нормативних документів організовувати зберігання та витрачання коштів, своєчасно розраховуватися за своїми платіжними

зобов'язаннями з постачальниками продукції, товарів, виконавцями робіт, надавачами послуг, ланками фінансово-кредитної системи, установами та організаціями, як правило, у безготівковому порядку через установи банків та під їх контролем, тобто дотримуватися розрахунково-платіжної дисципліни. За неправильне зберігання та витрачання грошових коштів, несвоєчасні розрахунки та платежі підприємства сплачують на користь відповідних суб'єктів у встановленому розмірі пеню, штрафи, недотримки.

Так, платники грошових коштів, які не дотримуються встановлених строків платежів (тобто порушують їх), за прострочення платежу відповідно до Закону України "Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань" від 22 листопада 1996 р. сплачують на користь одержувача коштів пеню в розмірі, встановленому в договорі сторін, але не більше подвійної облікової ставки НБУ, що діяла в період, за який стягується пеня. При цьому платники самостійно нараховують пеню та подають банку платіжні доручення на її перерахування, як правило, одночасно з оплатою основного боргу.

При несвоєчасній сплаті податків та платежів у бюджет платник сплачує пеню в розмірі 120 % облікової ставки НБУ, що діяла на день виникнення заборгованості.

За правильність нарахування пені несе відповідальність банк одержувача коштів.

За порушення розрахунково-платіжної дисципліни несуть відповідальність і установи банків. Так, за несвоєчасне зарахування коштів на рахунки клієнтів з вини банків вони сплачують одержувачу коштів пеню в розмірі, передбаченому договором про здійснення розрахунково-касового обслуговування, але не більше подвійної облікової ставки НБУ, що діяла у період, за який стягується пеня. Разом з тим підприємства всіх форм власності повинні повертати в п'ятиденний строк платникам помилково зараховані на їх рахунки грошові кошти. У разі невиконання цієї вимоги з керівника та головного бухгалтера підприємства стягується в бюджет штраф у розмірі двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У разі порушення юридичними особами всіх форм власності, фізичними особами — суб'єктами підприємницької діяльності норм з урегулювання обігу готівки в національній валюті до них відповідно до Указу Президента "Про застосування штрафних санкцій за порушення норм по регулюванню обігу готівки" від 11.05.99 застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафів у таких розмірах:

- за перевищення встановлених лімітів залишку готівки в касах — у подвійному розмірі суми, виявленої понад лімітну готівку за кожен день;
- за неоприбуткування в касах готівки — у п'ятикратному розмірі неоприбуткованих сум;
- за витрачання готівки з виручки, отриманої від реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг та інших касових надходжень на виплату заробітної плати, матеріального заохочення, допомоги всіх видів, компенсацій, за наявності заборгованості з податків — у розмірі здійснених виплат;
- за перевищення встановлених строків використання виданої під звіт готівки, а також за видачу готівки під звіт без повного звіту за використання раніше виданих коштів — у розмірі 25 % сум, виданих під звіт;
- за здійснення розрахунків готівкою без надання одержувачем коштів платіжного документа (товарного або касового чека, квитанцій до касового ордера тощо), який би підтверджував сплату покупцем готівки, — у розмірі витраченої суми;
- за використання отриманої в установах банків готівки не за цільовим призначенням — у розмірі витраченої суми;
- за невстановлення установами комерційних банків лімітів залишку готівки в касах підприємств з банків стягується штраф у п'ятдесятикратному розмірі неоподатковуваного мінімуму доходів громадян за кожен випадок такого невстановлення.

Крім того, чинним законодавством та договорами можуть бути передбачені додаткові санкції за окремі порушення виконання грошових зобов'язань.

Розділ 3
ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ, ЇХ ЗМІСТ, РОЗРАХУНОК І РОЗПОДІЛ

3.1. Підприємство як суб'єкт господарювання, отримання доходів і економічних відносин

Основною ланкою економіки в ринкових умовах господарювання є підприємства — суб'єкти господарювання. На підприємствах виробляється продукція і надаються послуги, створюються відповідні доходи і накопичення, які є основним джерелом формування як централізованих фондів грошових коштів держави, так і відповідних фондів підприємств.

Відповідно до Господарського кодексу України підприємство — це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної та іншої господарської діяльності.

Підприємство, як правило, є юридичною особою, що визначається відокремленістю його майна, відповідальністю за зобов'язаннями цим майном, наявністю поточного рахунка в банку і діє від свого імені при вирішенні різноманітних питань у вищих посадових органах управління, суду, прокуратури та ін.

Підприємство як суб'єкт господарювання здійснює незаборонені законом держави різні види господарської діяльності, самостійно розпоряджається випущеною продукцією, отриманими від її продажу виручкою і прибутком, що залишаються у нього.

Для здійснення своєї діяльності підприємство формує майно, яке може належати йому на праві власності або повного господарського ведення.

Джерелом формування майна підприємства є грошові та матеріальні внески засновників; доходи, отримані від реалізації продукції та інших видів діяльності; доходи від продажу цінних паперів; капі-

тальні вкладення і дотації з бюджетів; надходження від роздержавлення і приватизації власності, придбання майна інших підприємств і організацій; безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій та громадян; інші не заборонені законодавством джерела.

Конкретні джерела формування статутного капіталу підприємства залежать від організаційно-правової форми його утворення.

У процесі формування статутного капіталу підприємство вступає у відносини з його засновниками — юридичними і фізичними особами з приводу створення статутного доходу.

Статутний капітал використовується на придбання основних фондів і формування оборотних активів у розмірах, необхідних для здійснення нормальної виробничо-фінансової діяльності. У цьому разі підприємство вступає у відносини з постачальниками сировини, матеріалів, основних засобів та ін. Придбані сировина, матеріали і основні засоби використовуються підприємством з метою виробництва нового продукту. Таким чином, початковий статутний капітал інвестується в підприємство з метою створення нового продукту, нової вартості. Створений продукт реалізується за відповідними каналами і відпускними цінами, у результаті чого підприємство отримує виручку.

Якщо виручка, що надходить, перевищує витрати підприємства на виробництво і продаж продукції (собівартість), то підприємство одержує прибуток. Останній є результатом кругообігу коштів, вкладених у підприємство, і належить до власних фінансових ресурсів підприємства. Але цей прибуток не залишається повністю в розпорядженні підприємства, значна його частина у вигляді податків вилучається державою в бюджет. Причому ця частина прибутку вилучається у бюджет першочергово відповідно до чинних законодавчих актів. У цьому виявляється державний вплив на вибір напрямів і обсягів використання прибутку (доходу) підприємства. Так виникають фінансові відносини підприємства з державою з приводу розподілу чистого доходу (прибутку).

Прибуток, що залишається в розпорядженні підприємства, розподіляється на його розсуд. Як багатоцільове джерело для фінансування потреб підприємства цей прибуток використовується ним для накопичення і споживання, тобто створення резервів, виробничого розвитку, соціально-культурних потреб, матеріального стимулювання працівників підприємства тощо.

Для отримання додаткових джерел фінансових ресурсів підприємство може залучати на основі повернення запозичені кошти: довгострокові кредити банків, облігаційні позики та ін. Джерелом повернення цих запозичених коштів є прибуток підприємства.

Для отримання додаткових доходів підприємство може також придбати цінні папери інших підприємств і держави, вкладати кошти у статутний капітал новостворюваних підприємств або розміщувати вільні кошти на депозитних рахунках у банках, вступаючи при цьому у відносини з відповідними суб'єктами господарювання.

Здійснюючи господарську діяльність, підприємство самостійно фінансує всі свої витрати відповідно до виробничих планів, розпоряджається існуючими фінансовими ресурсами, вкладаючи їх у виробництво з метою виготовлення продукції і отримання прибутку.

Використовуючи власні фінансові ресурси для розвитку виробництва і отримання прибутку, підприємство водночас бере участь у формуванні різноманітних державних позабюджетних фондів, що підтверджує наявність розподільчих процесів у підприємстві, пов'язаних з використанням його фінансових ресурсів.

3.2. Фінансові результати діяльності підприємств, їх зміст і значення для розширення виробництва

У виробничо-фінансовій діяльності суб'єктів господарювання бере участь велика кількість взаємопов'язаних організаційних, трудових, матеріальних і фінансових факторів. Мета кожного суб'єкта господарювання — якомога ефективніше використати ці фактори.

Ефективність використання факторів виробництва, зрештою, виявляється у фінансових результатах діяльності суб'єктів господарювання.

Економічний підсумок виробничої діяльності суб'єктів господарювання, що виражається у вартісній (грошовій) формі, є ***фінансовими результатами***.

Фінансові результати діяльності підприємств характеризуються такими економічними показниками, як валовий і чистий дохід, прибуток. Розглянемо зміст цих показників як економічних категорій і загальний порядок розрахунку.

Вироблена суб'єктами господарювання валова продукція включає вартість спожитих засобів виробництва і новостворену живою

працею вартість — валовий дохід. "Валовий дохід, — писав К. Маркс, — це та частина вартості та вимірювана його частина валового продукту, яка залишається за вирахуванням частини вартості та вимірюваної його частини всього виробленого продукту, який відшкодовує вкладений у виробництво і спожитий у ньому постійний капітал". Отже, ***валовий дохід*** — це частина вартості валової продукції за вирахуванням матеріально-грошових витрат, крім тих, що використані на оплату праці.

Однак К. Маркс зазначав, що "валовий виторг чи валовий продукт є весь відтворений продукт". Отже, у виторгу від продажу продукції та послуг у масштабі всього народного господарства виражена вартість валового продукту, який розподіляється на фонд відшкодування спожитих засобів виробництва та новостворену вартість, тобто валовий дохід.

Валовий дохід є узагальнюючим показником, який характеризує результати діяльності підприємств. Його розмір залежить від обсягу виробленої продукції та використаних на її виробництво матеріально-грошових ресурсів, крім тих, що використовуються на оплату праці.

Основними факторами підвищення валового доходу є збільшення обсягу виробництва продукції та зниження матеріально-грошових витрат.

Валовий дохід, створюваний на підприємстві, є джерелом оплати праці працівників сфери матеріального виробництва і накопичень, однією з форм яких є чистий дохід.

Чистий дохід — це частина вартості продукту, яка залишається після відшкодування витрат живої і уречевленої праці. К. Маркс зазначав: "Чистий же дохід є додаткова вартість, отже — додатковий продукт, який залишається за вирахуванням заробітної плати...". Таким чином, чистий дохід є додатковим продуктом, тобто це валовий дохід за вирахуванням коштів на оплату праці.

Чистий дохід, який створюється на підприємстві, поділяється на дві частини. Одна з них вилучається в дохід бюджету через механізм цін, друга залишається на підприємстві й визначається як різниця між вартістю продукції та витратами на її виробництво. Ця частина чистого доходу є чистим доходом підприємства.

Чистий дохід підприємства, у свою чергу, складається з реалізованого чистого доходу і чистого доходу, який залишається в залишках продукції, призначеної для внутрішньогосподарського використання.

Чистий дохід у залишках продукції, яка використовується на внутрішньогосподарські потреби, визначається як різниця між вартістю продукції за цінами реалізації та її собівартістю.

Реалізований чистий дохід розраховується за проданою продукцією і тому тотожний прибутку підприємства, отриманого від продажу продукції.

Отже, ***прибуток*** — це частина чистого доходу, одна з його форм. Визначається він у встановленому порядку.

За розміром прибуток від продажу продукції, хоч і тотожний реалізованому чистому доходу, однак менший від чистого доходу підприємства на суму, що залишається в залишках продукції, використаної на внутрішньогосподарські потреби.

Крім прибутку від продажу на підприємствах розраховуються прибутки від основної, інвестиційної, фінансової діяльності, позареалізаційних операцій, загальний і чистий. Кожний з наведених видів прибутку розраховується за певною схемою і має власний розмір.

Загальний прибуток — це прибуток від продажу продукції та надання послуг, реалізації інших цінностей і нематеріальних активів, інвестиційної та фінансової діяльності, скоригований на суму позареалізаційних (надзвичайних) доходів і витрат.

Чистий прибуток — це частина загального прибутку після сплати з нього відповідних податків і платежів у бюджет.

Прибуток є найважливішим показником, який узагальнено характеризує виробничо-фінансову діяльність підприємства. В отриманому прибутку відображається виконання таких важливих якісних показників, як підвищення продуктивності праці, зниження собівартості та підвищення якості продукції, використання виробничих фондів. Прибуток є основним джерелом розширення основних і оборотних фондів, дієвим фактором, який стимулює (шляхом створення та використання фондів економічного стимулювання) до досягнення якомога вищих показників виробництва, джерелом доходів Державного бюджету.

3.3. Виторг, його планування і використання

Підприємство як суб'єкт господарювання для здійснення господарської діяльності повинно мати відповідні обсяги основних виробничих фондів і оборотних активів, а в їх складі — грошові кошти.

Вони формуються за рахунок різних джерел. Згідно із Господарським кодексом України джерелами формування майна і коштів підприємств є грошові та матеріальні внески засновників; доходи від реалізації продукції та інших видів діяльності; доходи від випуску і продажу цінних паперів; доходи від здачі майна в оренду; надходження від роздержавлення та приватизації власності; безкоштовні та благодійні внески, пожертвування організацій, підприємств і громадян; кредити банків та ін.

Основним видом доходів підприємств, одержаних у процесі їх виробничої діяльності, є виторг (дохід) від продажу продукції, товарів, надання послуг та інших видів діяльності. ***Виторг (дохід)*** — це сума коштів, отриманих підприємством від продажу продукції, товарів, надання послуг в оцінці за діючими цінами (тарифами).

Продаж продукції та надходження виторгу є останньою завершальною стадією кругообігу коштів підприємства.

Виторг використовується підприємствами для придбання потрібних для здійснення нового циклу виробництва сировини, матеріалів тощо, утворення амортизаційного фонду, який відображає знос основних засобів, що використовуються у процесі виробництва, оплату праці працівників, сплату податків та платежів у бюджет і централізовані позабюджетні фонди, погашення кредитів банку та відсотків за ними, сплату пені, штрафів тощо.

Отже, виторг є основним джерелом відшкодування витрат на виробництво і продаж продукції, оплати рахунків постачальників за матеріальні цінності, сплати податків у бюджет, пені й штрафів, погашення довгострокових кредитів банку і відсотків за ними.

Ураховуючи важливість виторгу у складі грошових надходжень, необхідно звертати увагу на фактори його збільшення. На розмір виторгу від реалізації товарної продукції впливають її обсяг, асортимент, якість, рівень цін. Так, збільшення обсягу випуску товарної продукції підвищеної якості сприяє збільшенню обсягу виторгу, оскільки продукція вищої якості продається за вищими цінами.

Суттєвим фактором впливу на обсяг виторгу від продажу товарної продукції є ціна. Вищі ціни сприяють збільшенню виторгу, і навпаки. Ціни на товари мають бути економічно обґрунтованими, забезпечувати суб'єктів господарювання прибутком, що дає змогу вносити в бюджет податки і формувати внутрішні фонди коштів. Крім того, вони мають стимулювати виробництво необхідної суспільству продукції, забезпечувати зацікавленість підприємств у випуску технічно прогресивних ви-

робів. Разом з тим ціни не повинні знижувати інтерес споживачів у купівлі новіших, досконаліших виробів. У процесі ціноутворення необхідно враховувати попит та пропозицію на товари.

Нині при продажу продукції та товарів застосовуються фіксовані, регульовані та вільні договірні ціни.

Фіксовані ціни встановлюються державними органами на окремі види продукції, послуг, які мають важливе соціальне значення (ціни на проїзд у залізничному і міському пасажирському транспорті, тарифи на електроенергію для населення тощо).

Регульованими називаються ***ціни***, підвищення яких обмежене державою за допомогою введення їх граничного рівня або встановлення граничного рівня рентабельності.

Вільні (договірні) ціни встановлюються з урахуванням попиту і пропозиції або за домовленістю покупця з продавцем. У цьому разі розмір прибутку, що закладений у ціну, не обмежується.

Складовими будь-якої ціни є собівартість, прибуток, акцизний збір, податок на додану вартість, націнки і надбавки торговельно-постачальницьких організацій. Нижньою межею будь-якої ціни є собівартість.

Застосування економічно обґрунтованих цін на продукцію, що продається, безпосередньо впливає на обсяг виторгу від продажу продукції, виконання робіт і надання послуг.

Виторг від продажу продукції на наступний період (квартал, рік) планується виходячи з обсягу реалізованої продукції та діючих цін без урахування акцизів, податку на додану вартість. Запланована сума виторгу від продажу продукції господарювання обчислюється, як правило, методом прямого рахунку. Він полягає в тому, що сума виторгу від продажу товарної продукції розраховується перемноженням кількості виробів, які підлягають продажу в запланованому періоді за кожною номенклатурною позицією, на прийняті до розрахунку ціни реалізації.

У розрахунку обсягу продажу продукції необхідно враховувати, що обсяг продажу в запланованому році, як правило, не збігається з обсягом випуску товарної продукції за цей самий період. Це пов'язано з тим, що частина виробленої товарної продукції в запланованому періоді залишається нереалізованою у вигляді залишків на складі та відвантаженою на кінець року, а частина продукції, випущеної у звітному році, залишається нереалізованою на початок запланованого року і входить в обсяг реалізації запланованого року. При цьому

вхідні залишки включають залишки готової продукції на складі; залишки відвантажених товарів, строк сплати яких не настав; залишки відвантажених товарів, не оплачених покупцями у строк; залишки товарів на відповідальному зберіганні у покупців. Залишки на кінець запланованого року складаються із залишків готової продукції на складі та залишків відвантажених товарів, строк сплати яких не настав.

Усі складові обсягу продажу продукції для обчислення виручки оцінюються в певних цінах: залишки на початок запланованого року — у діючих цінах періоду, що передує запланованому; товарна продукція запланованого періоду і залишки нереалізованої продукції — у цінах планового періоду.

З урахуванням викладеного обсяг виторгу від продажу продукції в запланованому періоді у грошовому вираженні можна розрахувати за формулою

$$B = O_1 + T_1 - O_2, \qquad (3.1)$$

де O_1, O_2 — вартість залишків готової товарної продукції відповідно на початок і кінець запланованого періоду, грн; T_1 — товарна продукція запланованого періоду, грн.

Наприклад, вартість залишків готової продукції на початок планового року (вхідні залишки) становить 160,0 тис. грн, а вартість залишків, що переходять на кінець запланованого року (вихідні залишки), — 140,0 тис. грн, вартість товарного випуску продукції в запланованому році — 66822,8 тис. грн. Тоді обсяг виторгу від продажу продукції в запланованому році становитиме (160,0 + + 66822,8 – 140,0) = 66842,8 тис. грн. Крім виручки від реалізації продукції основного виробництва методом прямого рахунку обчислюється виручка від продажу іншої продукції (виконання робіт і надання послуг) підсобних та допоміжних господарств, автотранспорту, продажу майна, що вибуває, тощо.

3.4. Економічний зміст прибутку і рентабельності, їх роль в умовах розвитку підприємництва

Прибуток є економічною категорією. Суть його в багатьох літературних джерелах зводиться до того, що це частина вартості додаткового продукту, додатковий продукт, виражений у коштах, частина чистого доходу, одна з його форм тощо.

Прибуток як економічна категорія є грошовим вираженням вартості реалізованого чистого доходу, основною формою грошових накопичень суб'єктів господарювання. Він характеризує дохідність підприємства, окупність вкладених витрат і використаного майна в результаті здійснення відповідних заходів.

Сума отриманого прибутку — це показник, який характеризує результативність діяльності підприємства, тобто є фінансовим результатом його підприємницької діяльності.

У Господарському кодексі України зазначається, що прибуток є основним узагальнюючим показником фінансових результатів господарської діяльності підприємств. Підприємство здійснює виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність з метою отримання відповідного результату.

Прибуток — одне з основних джерел фінансових ресурсів підприємств, формування централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. За рахунок прибутку формуються в значному обсязі бюджетні ресурси держави, здійснюється фінансування розширення підприємств, соціально-культурних заходів, матеріальне стимулювання працівників тощо. У цьому зв'язку в отриманні прибутку мають бути зацікавлені не тільки трудові колективи підприємств, а й держава.

Прибуток як кінцевий фінансовий результат діяльності суб'єктів господарювання формується в результаті взаємодії багатьох компонентів як з позитивним, так і негативним значенням.

Загальний прибуток підприємства — це кінцевий результат діяльності підприємства.

Основною складовою загального прибутку є прибуток від реалізації товарної продукції. На його величину впливають як чинники, що не залежать від діяльності підприємства (зміни державних регулюючих цін, природні, транспортні умови тощо), так і ті, що належать до компетенції підприємств.

Серед чинників, які впливають на величину прибутку від реалізації товарної продукції і належать до компетенції підприємства, найважливішим є зміна обсягу виробництва і реалізації продукції. Що більший обсяг реалізації продукції, то, зрештою, більший прибуток отримає підприємство і навпаки. Зміни прибутку залежно від цього фактора за інших рівних умов прямо пропорційні.

Істотним чинником, що впливає на величину прибутку від продажу товарної продукції, є зміна собівартості продукції. На противагу пря-

мо пропорційному зв'язку між впливом обсягу продажу товарної продукції і рівнем прибутку зв'язок між величиною прибутку і рівнем собівартості обернено пропорційний. Що нижча собівартість продукції, яка продається і визначається рівнем затрат на її виробництво і продаж, то більший прибуток, і навпаки.

Суттєвим чинником, який безпосередньо впливає на величину прибутку суб'єкта господарювання від продажу продукції, є рівень застосовуваних цін. Рівень вільних цін в умовах лібералізації встановлює безпосередньо підприємство залежно від конкурентоспроможності його продукції, попиту і пропозиції на неї. Тому підприємство в цьому разі через встановлену ним ціну може безпосередньо впливати на прибуток, отримуваний від продажу продукції. Разом з тим незалежним від підприємства чинником, що впливає на прибуток суб'єктів господарювання, є державні регулюючі ціни, які встановлюються на продукцію підприємств-монополістів. Однак цей чинник необхідно враховувати при визначенні результатів підприємницької діяльності суб'єктів господарювання.

У складі загального прибутку враховуються результати від продажу основних фондів та іншого майна підприємств, а також від позареалізаційних операцій.

Прибуток (збиток) від продажу основних фондів, інших видів вибуття, а також від продажу іншого майна підприємства — це фінансовий результат, не пов'язаний з основними видами його діяльності. Він відображає прибутки (збитки) від іншої реалізації — продажу на сторону різних видів майна, яке перебуває у власності підприємства.

Загалом формування прибутку має багато аспектів. ***Прибуток*** як найважливіша категорія ринкових відносин виконує такі ***функції***: оцінювальну, стимулюючу і госпрозрахункову. Водночас не виключена можливість наділення прибутку й іншими функціями. Розглянемо їх.

Оцінювальна функція прибутку полягає в тому, що він є основним критерієм економічної ефективності виробництва і використання основних виробничих фондів. Ця функція прибутку для підприємця є дієвим засобом контролю за раціональним використанням матеріальних і трудових ресурсів.

Розглядаючи функцію як ступінь ефективності виробництва, необхідно враховувати, що прибуток не збігається зі своєю об'єктивною основою — вартістю додаткового продукту, а є її перетвореною (похідною) формою. Для підприємства прибуток означає, по-перше,

надбавку до собівартості продукції, по-друге — приріст авансованої вартості.

Для підприємства економія будь-якої частини витрат виробництва (матеріальних або трудових) означає збільшення прибутку, оскільки в ньому втілюється результативність витрат як живої, так і уречевленої праці, тобто ефективність виробництва.

Стимулююча функція прибутку полягає в тому, що він є джерелом матеріального заохочення працівників, розширення виробництва і вирішення соціальних проблем на підприємствах, а також джерелом сплати прямих податків у бюджет. У цьому зв'язку в отриманні прибутку мають бути зацікавлені як держава, так і підприємства.

Госпрозрахункова функція прибутку полягає в тому, що госпрозрахунок як основний метод господарювання підприємств передбачає не тільки покриття власних витрат доходами, а й отримання накопичень (прибутку) для стимулювання працівників і вирішення інших питань. В умовах ринкової економіки отримання прибутку орієнтує товаровиробника на збільшення обсягів виробництва продукції, зниження витрат на нього. Цим досягається як мета підприємництва, так і задоволення суспільних потреб.

Абсолютна величина прибутку важлива, коли йдеться про фінансові ресурси, які можуть бути використані підприємствами, суспільством. Але для характеристики ефективності господарювання цього показника недостатньо. Отже, щоб оцінити результати та ефективність господарювання, ефективність використання складових процесу виробництва, за допомогою яких отримано прибуток, його суму потрібно віднести до відповідних показників. У результаті буде одержано показник ефективності, або рентабельність.

Рентабельність — це відносний показник інтенсивності виробництва, який характеризує рівень прибутковості (окупності) відповідних складових процесу виробництва або сукупних витрат підприємства. У практиці господарювання розраховуються показники рентабельності продукції, виробництва, виробничих фондів та ін.

Рентабельність продукції можна розрахувати як за всією реалізованою продукцією, так і за окремими її видами.

Рентабельність реалізованої продукції розраховується у відсотках як відношення прибутку, отриманого від продажу всієї продукції, до її собівартості:

$$\text{Р} = \frac{\text{П}}{\text{С}} \cdot 100\,\%, \qquad (3.2)$$

де П — прибуток, отриманий від продажу всієї продукції, грн; С — собівартість всієї проданої продукції, грн.

За формулою (3.2) можна розрахувати також рентабельність виробництва і продажу окремих видів продукції. З цією метою враховуються прибуток і собівартість за відповідним видом продукції.

Показники рентабельності всієї проданої продукції та окремих її видів дають уявлення про окупність (прибутковість) витрат на виробництво і продаж відповідних видів або всієї продукції, тобто про те, який прибуток отримує підприємство на 1 грн витрат, вкладених для отримання прибутку.

Рентабельність проданої продукції (продажу) можна розраховувати і як відношення прибутку до виторгу (обігу) від продажу продукції за формулою

$$Р_{п.п} = \left|\frac{П}{В}\right| \cdot 100\,\%, \qquad (3.3)$$

де В — виторг від продажу продукції, грн.

У цьому разі рентабельність визначатиме величину отриманого прибутку (у відсотках або грошовому вираженні) на 1 грн проданої продукції за цінами реалізації.

Рентабельність виробничих фондів розраховується як відношення загального прибутку до середньорічної вартості основних виробничих фондів і матеріальних обігових активів.

Розрахунок наведених показників рентабельності та їх аналіз дає змогу керівникам суб'єктів господарювання і підприємцям зорієнтуватися в економічному напрямі вирішення відповідних питань і вжити необхідних заходів.

3.5. Планування прибутку

Прибуток, який є основним фінансовим показником і результатом підприємницької діяльності суб'єктів господарювання, забезпечує потреби у фінансових ресурсах не тільки самих підприємств, а й держави загалом.

Тому для ефективного ведення господарства підприємства в умовах ринку повинні планувати прибуток. Планування прибутку є складовою фінансового планування і найважливішим аспектом фінансово-економічної діяльності підприємств. Від достовірності

визначеного планового прибутку залежить ефективність господарсько-фінансової діяльності підприємства.

Розрахунок планового прибутку має бути економічно обґрунтований, що дасть змогу здійснювати своєчасне і повне фінансування інвестицій, приросту власних оборотних активів, своєчасні розрахунки з бюджетом за податками тощо.

Прибуток планується окремо з кожного виду діяльності підприємства: від продажу товарної продукції; іншої продукції та послуг нетоварного характеру; продажу основних фондів, іншого майна і нематеріальних активів; від позареалізаційних доходів і витрат.

Основними методами планування прибутку від продажу товарної продукції є метод прямого рахунку і аналітичний. Основою розрахунку прибутку є обсяг виробничої програми, який базується на замовленнях споживачів і господарських договорах.

Найпоширенішим методом планування прибутку від продажу товарної продукції є метод прямого рахунку. Суть його полягає в тому, що прибуток визначається як різниця між виручкою від продажу товарної продукції (доходом) за вирахуванням податку на додану вартість та акцизів і її собівартістю.

Розрахунок прибутку від продажу товарної продукції методом прямого рахунку наведено в табл. 3.1.

У цьому разі прибуток визначається за кожним видом (асортиментом) продукції, що продається, як різниця між її вартістю в цінах продажу (без ПДВ, акцизів тощо) і собівартістю. Складаючи прибутки з усіх видів (асортиментах) проданої продукції, отримують загальний підсумковий прибуток від продажу товарної продукції запланованого періоду.

Для отримання загального підсумкового прибутку до розрахованого прибутку від продажу товарної продукції запланованого року додають прибуток у залишках продукції, не проданої на початок запланованого року, прибуток від іншого продажу (основних фондів та нематеріальних активів, операцій з цінними паперами і валютними цінностями, здачі майна в оренду тощо) і коригують отриману суму прибутку на прибуток від надзвичайних подій.

Така методика розрахунку прибутку застосовується при плануванні результатів від продажу товарної продукції, коли легко визначити обсяг реалізованої продукції в цінах продажу та за собівартістю. Цей метод застосовується, як правило, якщо асортимент виготовленої продукції невеликий.

Таблиця 3.1

Розрахунок прибутку від продажу товарної продукції

Вид продукції	Обсяг товарного випуску продукції за планом, т	Ціна за 1 т продукції за мінусом ПДВ і акцизів, грн.	Планова собівартість 1 т продукції, грн.	Обсяг товарного випуску продукції за планом, тис. грн.		Прибуток, тис. грн. (гр.5 – – гр.6)
				у цінах продажу (гр.3×гр.2)	за собівартістю (гр.4×гр.2)	
1	2	3	4	5	6	7
I. Порівнювана продукція:						
1) А	1475	3780	3460	5575,5	5103,5	472,0
2) Б	1500	3855	3565	5782,5	5347,5	435,0
3) В	1450	3940	3570	5713,0	5176,5	536,5
4) Г	1400	3675	3355	5145,0	4697,0	448,0
5) Д	1375	3860	3475	5307,5	4778,2	529,3
⋮						
Разом	х	х	х	58050	48850	9200
II. Непорівнювана продукція:						
1) Е	1210	3570	3185	4319,8	3853,8	466,0
2) Ж	1220	3650	3350	4453,0	4087,0	366,0
Разом	х	х	х	8772,8	7940,8	832,0
III. Залишки готової продукції на початок запланованого року	—	—	—	160,0	130,0	30,0

Закінчення табл. 3.1

1	2	3	4	5	6	7
IV. Залишки готової продукції на кінець запланованого року	—	—	—	—	120,0	20,0
Разом від продажу товарної продукції	—	—	—	66842,8	56800,8	10042

В умовах випуску широкого асортименту продукції та необхідності планування прибутку на рік і перспективу, його розрахунок на відповідний плановий період виконується аналітичним методом. При цьому прибуток розраховується не за кожним видом продукції, що випускається в запланованому році, а за всією порівнюваною і непорівнюваною товарною продукцією.

Плануючи прибуток аналітичним методом, необхідно послідовно виконувати такі дії:

- розрахувати базову рентабельність, у відсотках як відокремлену частку від ділення очікуваної суми прибутку за звітний рік на собівартість порівнюваної товарної продукції за той самий період

$$Р_б = (П_о : С_{т.п}) . 100 \%, \qquad (3.4)$$

де $П_о$ — очікувана сума прибутку; $С_{т.п}$ — собівартість товарної продукції за звітний базисний рік;

- обчислити обсяг товарної продукції в запланованому періоді за собівартістю звітного року і прибуток на товарну продукцію виходячи з базової рентабельності. При цьому прибуток за товарною продукцією запланованого року на основі базової рентабельності обчислюється за формулою

$$П_п = Т_{сб} Р_б , \qquad (3.5)$$

де $Т_{сб}$ — обсяг товарної продукції в оцінці за собівартістю базового періоду;

- врахувати вплив на плановий прибуток різних факторів — зміну (зниження, збільшення) собівартості продукції в запланованому році; підвищення якості та сортності реалізованої продукції; зміну рівня цін на продукцію, що продається.

Прибуток на наступний рік планується в кінці звітного. Тому для визначення базової рентабельності використовуються звітні дані з обсягу отриманого прибутку і собівартості за 9 місяців поточного року і очікувані за IV квартал цього самого року. З урахуванням визначеного рівня базової рентабельності та запланованого обсягу товарної продукції в оцінці за собівартістю базисного (звітного) року орієнтовно обчислюється прибуток запланованого року за впливу лише одного фактора — зміни обсягу порівнюваної товарній продукції. На наступному етапі планування прибутку від продажу товарної продукції враховується вплив на нього зміни собівартості, цін, асортименту і сортності продукції.

У кінцевому розрахунку планового прибутку від продажу продукції враховуються також зміни прибутку в залишках готової продукції і товарів на початок та кінець запланованого року.

Розглянемо порядок розрахунку базової рентабельності на прикладі табл. 3.2 .

Згідно з розрахунком базова очікувана рентабельність становить 19,0 %.

На запланований рік передбачається збільшення порівнюваної товарної продукції на 5 %. Виходячи зі значення такого збільшення та обсягу цієї продукції в оцінці за повною собівартістю в звітному році (1б гр. 4 табл. 3.2) визначаємо обсяг порівнюваної товарної продукції на запланований рік:

$$(48040{,}0 \cdot 105) : 100 = 50442{,}0 \text{ тис. грн.}$$

Прибуток від продажу порівнюваної товарної продукції в запланованому році визначимо множенням встановленого рівня базової рентабельності на розрахований обсяг порівнюваної товарної продукції, що реалізується в запланованому році:

$$(50442{,}0 \cdot 19{,}0) : 100\ \% = 9584 \text{ тис. грн.}$$

Далі розраховуємо вплив зміни собівартості продукції на величину прибутку. Розрахований обсяг випуску порівнюваної товарної продукції в запланованому році в оцінці за собівартістю звітного

Таблиця 3.2

Розрахунок базової рентабельності

Показник	За звітом за 9 місяців	За планом на IV квартал звітного року	Очікуване виконання за поточний рік (гр. 2 + гр. 3)
1	2	3	4
1. Обсяг порівнюваної продукції у звітному році в оцінці, тис. грн.: а) за діючими цінами без акцизів і ПДВ б) за собівартістю	 43066,0 36060,0	 14024,0 11980,0	 57090,0 48040,0
2. Прибуток на обсяг порівнюваної товарної продукції, тис. грн. (р. 1а – р. 1б)	7006,0	2044,0	9050,0
3. Зміна суми прибутку у зв'язку зі зміною цін всередині (протягом) року, тис. грн.	+100,0	—	+100,0
4. Прибуток, який береться за базу (р. 2 + р. 3), тис. грн.	7106,0	2044,0	9150,0
5. Базова рентабельність, % (р. 4 : р. 1б · 100)	19,7	17,1	19,0

року становить 50442,0 тис. грн. Такий самий обсяг порівнюваної товарної продукції, але в оцінці за собівартістю запланованого року, згідно з даними табл. 3.1, становить 48850,0 тис. грн. Різниця (50442,0 – 48850,0) = 1592,0 тис. грн вказує на зниження собівартості порівнюваної товарної продукції, а отже, на збільшення прибутку на 1592,0 тис. грн.

Вплив зміни асортименту реалізованої товарної продукції на прибуток визначається множенням питомої ваги вартості кожного виробу в загальному обсязі реалізованої порівнюваної товарної продукції на звітну (очікувану) рентабельність кожного виробу. Пито-

ма вага кожного виробу визначається діленням його вартості на загальний обсяг порівнюваної товарної продукції в оцінці за собівартістю у звітному і запланованому роках. Сума коефіцієнтів, отриманих від перемноження питомої ваги кожного виробу на звітну (очікувану) рентабельність, і становитиме середній рівень рентабельності у звітному і запланованому роках. Різниця ж між ними свідчитиме про вплив змін асортименту на плановий прибуток. Такі розрахунки виконуються у спеціальних таблицях на основі планових даних про асортимент продукції, її якість і сортність.

Після встановлення впливу асортиментних змін на плановий прибуток визначають вплив на нього зміни цін. Аналітичним методом розраховується прибуток від реалізації порівнюваної товарної продукції в запланованому році. У такому самому порядку визначається прибуток від реалізації непорівнюваної товарної продукції.

Для визначення загального прибутку від продажу продукції до прибутку від продажу товарної продукції додаються (вираховуються) зміни прибутку в нереалізованих залишках готової продукції на початок і кінець запланованого року.

Щоб визначити загальний сукупний прибуток по підприємству загалом, до прибутку від продажу продукції додаються прибутки від продажу послуг, основних фондів і нематеріальних активів, від операцій з цінними паперами і валютними цінностями, від здачі майна в оренду тощо, а також ураховуються надзвичайні доходи і витрати. При цьому прибуток із зазначених операцій планується, як правило, на основі прогнозів щодо виконання тих чи інших операцій. Прибуток (збиток) від надзвичайних доходів і витрат визначається, як правило, на основі їх аналізу за минулі роки.

Так планується прибуток аналітичним методом.

Крім розрахунку прибутку методами прямого рахунку і аналітичним, існує ще так званий метод суміщеного розрахунку, що поєднує перший і другий методи. Виходячи з цього вартість товарної продукції в цінах запланованого року і за собівартістю звітного року визначається методом прямого рахунку, а вплив на планову суму прибутку змін собівартості, якості, асортименту, цін та інших факторів — аналітичним методом.

Загалом розрахунок оптимальної планової суми прибутку є найважливішим елементом не тільки планування, а й управління підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання.

3.6. Розрахунок, розподіл і використання загального та чистого прибутку

Загальний прибуток — це кінцевий фінансовий результат діяльності суб'єкта господарювання. Він синтезує фінансові результати роботи підприємства від різних видів його діяльності: основної, інвестиційної, фінансової та надзвичайних подій.

При цьому під **основною діяльністю** слід розуміти діяльність підприємства, пов'язану з виробництвом та реалізацією продукції, товарів, послуг. Під **інвестиційною діяльністю** розуміють діяльність підприємства, пов'язану з придбанням і продажем довгострокових активів, а також інших інвестицій, які не є еквівалентами грошових коштів. **Фінансова діяльність** підприємства полягає у формуванні та використанні фінансових ресурсів і спричинює зміни складу та обсягу власного і залученого капіталу.

Основний обсяг загального прибутку формується в основній діяльності, тобто від продажу виробленої продукції, виконаних робіт і наданих послуг. Цей прибуток називають валовим прибутком. Крім цього прибутку для визначення загального прибутку розраховують прибуток від операційної діяльності, прибуток від звичайної діяльності та прибуток (збиток) від надзвичайних подій.

Валовий прибуток — це прибуток, розрахований за реалізованою продукцією як різниця між чистим доходом (виручкою без ПДВ, акцизів тощо) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг).

Чистим доходом (виручкою) від реалізації вважається сума грошових коштів, які надійшли на підприємство від продажу (відпуску) продукції (товарів, робіт, послуг) за цінами реалізації без ПДВ та акцизного збору.

Собівартість продукції (робіт, послуг) — це виражені у грошовій формі поточні витрати підприємства на її виробництво і збут.

Прибуток від операційної (основної) діяльності підприємства визначається як сума валового прибутку та інших операційних доходів за мінусом адміністративних витрат, витрат на збут продукції, виконання робіт, надання послуг та інших операційних витрат.

При цьому до складу інших операційних доходів включаються доходи від операційної оренди активів, операційних курсових різниць, реалізації оборотних активів, відшкодування раніше списаних активів та ін.

До адміністративних належать загальногосподарські витрати, пов'язані з управлінням та обслуговуванням підприємства: основна та додаткова заробітна плата управлінського (керівного) персоналу з відрахуваннями на соціальне страхування; витрати на службові відрядження апарату управління підприємством; на управління основними засобами, іншими матеріальними позаоборотними активами загальногосподарського використання (амортизація, ремонт, опалення, освітлення, водопостачання та ін.); витрати на зв'язок; витрати, пов'язані з підготовкою (навчанням) і перепідготовкою кадрів, та ін.

Витрати на збут включають витрати, пов'язані з реалізацією продукції, товарів, робіт, послуг; витрати на утримання підрозділів, що займаються збутом продукції, товарів (робіт, послуг); на рекламу продукції, товарів; доставку продукції споживачам; пакувальні матеріали, які витрачаються для затарювання готової продукції; ремонт тари та передпродажну підготовку товарів; заробітну плату продавцям, торговельним агентам та працівникам підрозділів, що забезпечують збут, а також витрати на відрядження цих працівників; на транспортування готової продукції, товарів; утримання основних засобів, матеріальних позаоборотних активів, пов'язаних зі збутом продукції, товарів, та ін.

До інших операційних витрат належать собівартість реалізованих виробничих запасів; сумнівні (безнадійні) борги; збитки від уцінення запасів та від операційних курсових різниць; визнані економічні санкції; відрахування для забезпечення майбутніх операційних витрат; інші витрати, що виникають у процесі операційної діяльності підприємства, крім витрат, що включаються до собівартості продукції (робіт, послуг).

Прибуток від звичайної діяльності визначається як сума прибутку від операційної (основної) діяльності, доходів від участі в капіталі, фінансових та інших доходів за мінусом витрат від участі в капіталі, фінансових та інших витрат.

При цьому до складу доходу від участі в капіталі включається дохід, отриманий від інвестицій в асоційовані або спільні підприємства.

У складі інших фінансових доходів враховуються дивіденди, проценти та інші доходи, отримані від фінансових інвестицій.

До складу інших доходів включаються доходи від реалізації фінансових інвестицій та позаоборотних активів; неопераційних курсових різниць та інші доходи, що виникають у процесі звичай-

ної діяльності, але не пов'язані з операційною діяльністю підприємства.

У фінансових витратах враховуються витрати на сплату відсотків за користування кредитами, отриманими за облігаціями, випущеними за фінансовою орендою, та інші витрати підприємства, пов'язані із залученням позикового капіталу.

У витратах від участі в капіталі враховуються збитки, спричинені інвестиціями в асоційовані або спільні підприємства.

До інших витрат включаються собівартість реалізації фінансових інвестицій, необоротних активів, майнових комплексів; витрати від неопераційних курсових різниць; уцінення фінансових інвестицій та позаоборотних активів; інші витрати, що виникають у процесі звичайної діяльності, але не пов'язані з операційною діяльністю підприємства.

Результат (прибуток, збиток) від надзвичайних ситуацій визначається як різниця між доходами, що надійшли на відшкодування завданих стихійним лихом втрат, і збитками, спричиненими цим лихом.

При цьому у складі надзвичайних доходів враховуються страхове відшкодування, отримане за втрачене майно внаслідок стихійного лиха, пожежі, техногенних аварій; кошти, отримані в порядку відшкодування витрат від надзвичайних ситуацій; інші доходи від надзвичайних ситуацій.

До складу надзвичайних витрат включаються невідшкодовані збитки від втрати майна в результаті стихійного лиха, пожежі, техногенних аварій; витрати на заходи з попередження стихійного лиха; збитки від інших надзвичайних операцій (подій).

Загальний прибуток — це сума прибутку від звичайної діяльності підприємства, скоригована на суму надзвичайних доходів та витрат.

Схему формування загального прибутку наведено на рис. 3.1.

Розрахований загальний прибуток суб'єкта господарювання підлягає розподілу. При цьому повинні забезпечуватись як формування доходу держави, так і покриття потреб підприємств з розширення виробництва, матеріального стимулювання працівників і вирішення соціальних питань.

Зазначимо основні принципи розподілу прибутку суб'єктів господарювання в ринкових умовах господарювання.

- Прибуток між державою і підприємством як суб'єктом господарювання має розподілятися з урахуванням інтересів держави

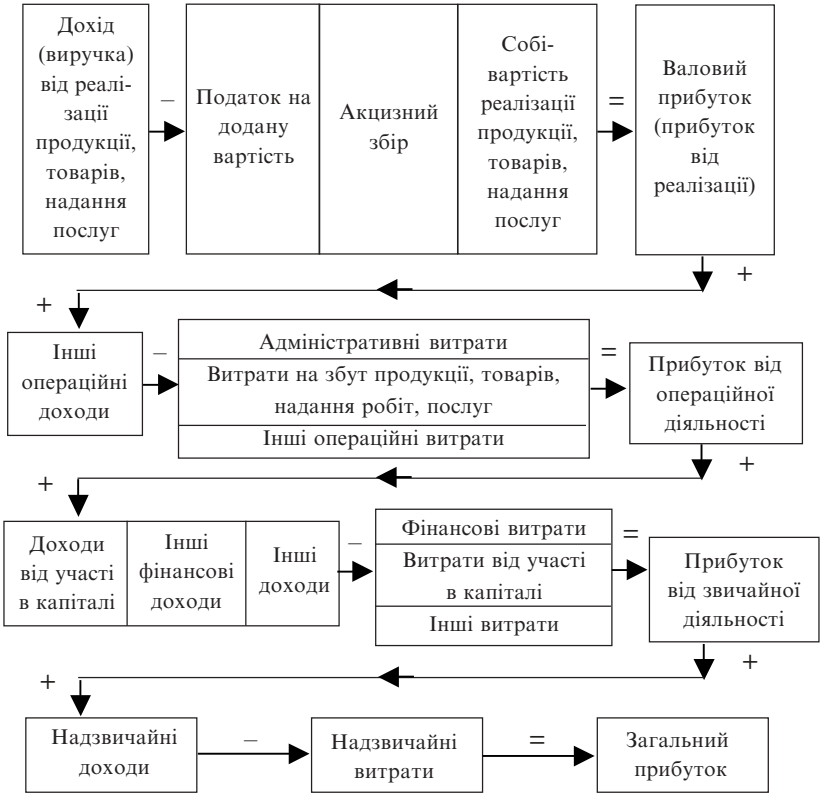

Рис. 3.1. Формування загального прибутку

у формуванні на відповідному рівні бюджетів і зацікавленості підприємств у стимулюванні їх діяльності.

- Відповідна частина прибутку має вилучатися державою до бюджету у вигляді податків за твердими, невисокими ставками, встановленими державою в законодавчому порядку, розміри яких не можна змінювати довільно.
- Прибуток, який залишається в розпорядженні суб'єкта господарювання, має спрямовуватися передусім на нагромадження, яке забезпечуватиме подальший розвиток підприємства, а решта — на споживання для задоволення матеріальних і соціальних потреб працівників.

Згідно із Господарським кодексом України порядок використання прибутку (доходу) визначає власник (власники) підприємства або уповноважений ним орган відповідно до статуту підприємства і чинного законодавства. Виходячи з цього отриманий суб'єктами господарювання ***загальний прибуток*** використовується насамперед для сплати в бюджет встановлених законами України податків і платежів — податку на прибуток, розрахованого згідно із Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств", а також інших платежів до бюджету, які сплачуються за рахунок прибутку. Прибуток, що залишився після цього, вважається ***чистим прибутком*** підприємства і розподіляється на його розсуд.

Суб'єкт господарювання самостійно визначає напрямок використання частини прибутку, яка залишилася в його розпорядженні. При цьому порядок розподілу і використання прибутку на підприємстві фіксується в його статуті, визначається положенням, яке розроблюють відповідні економічні служби підприємства і затверджує його керівництво.

Згідно із статутом підприємства можуть використовувати прибуток, який залишився в їх розпорядженні, на поповнення статутного капіталу, утворення та поповнення резервного капіталу, а також спрямовувати його на виплату дивідендів та інші цілі. Відрахування на формування фондів підприємство здійснює лише в тому разі, якщо їх створення передбачене установчими документами. Частина прибутку може залишатися нерозподіленою. Крім того, частина чистого прибутку в 2004 р. має спрямовуватися до бюджету:

а) державними і казенними підприємствами та їх об'єднаннями у розмірі, встановленому Кабміном України, — 15 % від суми чистого прибутку;

б) акціонерними, холдинговими і лізинговими компаніями та іншими суб'єктами господарювання — у розмірі 15 % частки чистого прибутку, що відповідає державній частці акцій.

Прибуток, спрямований на поповнення статутного капіталу, може використовуватися для збільшення майна підприємства за рахунок фінансування об'єктів виробничого та невиробничого призначення, що вводяться в експлуатацію, придбання техніки, обладнання та інших основних засобів, фінансування приросту оборотних активів тощо.

За рахунок резервного капіталу покриваються невідшкодовані збитки від стихійного лиха, нестача власних оборотних активів, по-

гашається безнадійна дебіторська заборгованість, виплачуються дивіденди за привілейованими акціями у разі відсутності прибутку тощо.

При спрямуванні прибутку на розвиток виробництва за його рахунок фінансуються витрати на технічне переозброєння виробництва, освоєння нових технологій, здійснення природоохоронних заходів, нове будівництво виробничих потужностей, вдосконалення технологій і організації виробництва, поповнення власних оборотних активів, робляться внески на створення статутних капіталів інших підприємств і утримання союзів, концернів, асоціацій, до складу яких входить підприємство, погашаються довгострокові кредити, взяті на виробничий розвиток, і відсотки за ними тощо.

При спрямуванні прибутку на соціальний розвиток фінансуються витрати на будівництво житла і об'єктів культурно-побутового обслуговування, утримання будівель і споруд, призначених для культурно-освітньої і фізкультурно-оздоровчої роботи серед працівників підприємства, утримання дитячих дошкільних установ, таборів відпочинку для дітей, які перебувають на балансі підприємства, подання допомоги школам, притулкам для старих і інвалідів, відшкодування збитків житлово-комунального господарства, яке перебуває на балансі підприємства, придбання путівок у будинки відпочинку і санаторії працівникам, проведення культурно-масових і оздоровчих заходів для працівників підприємства тощо.

За рахунок коштів, відраховуваних від прибутку на матеріальне заохочення, виплачується винагорода працівникам за підсумками роботи за рік, одноразове заохочення працівників за якісне і своєчасне виконання особливо важливих виробничих завдань (робіт), видається матеріальна допомога робітникам і службовцям, оплачуються додаткові відпустки, виплачується допомога працівникам, що виходять на пенсію, і надбавки до пенсій пенсіонерам, що працюють, дивіденди за акціями і вкладами членів трудового колективу в майно підприємства, оплачується зменшення тривалості робочого дня для окремих категорій працівників (матерів, які годують дітей грудьми) тощо.

За рахунок прибутку, який спрямовується на інші цілі, покриваються суми штрафів і пені, які сплачуються підприємствами за порушення нормативних актів про охорону праці, навколишнього середовища, податкового законодавства за платежами до бюджету, позабюджетних і державних цільових фондів, проценти за прострочені кредити тощо.

Розподіл чистого прибутку в акціонерних товариствах може мати певні особливості. Зокрема, частина прибутку може спрямовуватись у фонд дивідендів для розподілу між засновниками, акціонерами.

Розрахунок прибутку від продажу продукції, виконання робіт (надання послуг), загального та чистого прибутку і їх розподіл наведений у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Розрахунок і розподіл загального та чистого прибутку

тис. грн.

№ пор.	Показник	Прибуток	Збиток
1	2	3	4
	I. Розрахунок прибутку		
1	Дохід (виручка) від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг	7798,5	—
2	Податок на додану вартість	—	1300,0
3	Акцизний збір	—	—
4	Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг	6498,5	—
5	Собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг)	—	4480,5
6	Валовий прибуток (+), збиток (–)	2018,0	—
7	Інші операційні доходи	45,5	—
8	Адміністративні витрати	—	573,5
9	Витрати на збут продукції	—	262,0
10	Інші операційні витрати	—	55,5
11	Прибуток (+), збиток (–) від операційної діяльності	1172,5	—
12	Дохід від участі в капіталі	80,0	—
13	Інші фінансові доходи	—	—
14	Інші доходи	18,2	—
15	Фінансові витрати	—	38,2
16	Витрати від участі в капіталі	—	—

Закінчення табл. 3.3

1	2	3	4
17	Інші витрати	—	12,5
18	Прибуток (+), збиток (–) від звичайної діяльності	1220,0	—
19	Прибуток (+), збиток (–) від надзвичайної діяльності	—	—
20	Загальний прибуток	1220,0	—
21	Податок на прибуток	366,0	—
22	Чистий прибуток	854,0	—
	II. Розподіл прибутку		
23	Поповнення статутного капіталу	325,0	
24	Поповнення резервного капіталу	215,0	
25	На виплату дивідендів	154,0	
26	На інші цілі	50,0	
27	Нерозподілений прибуток	110,0	

Розділ 4
ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

4.1. Сутність, призначення і функції податків

Податки — це особлива сфера виробничих відносин, своєрідна не лише економічна, а й фінансова категорія, а також найважливіший економічний важіль, що регулює взаємовідносини юридичних і фізичних осіб з державою в умовах ринку.

Сутність податків (платежів) як економічної, фінансової категорії полягає в тому, що вони є обов'язковими внесками в бюджет відповідного рівня чи в державні цільові фонди, які здійснюють платники в порядку і на умовах, зазначених у відповідних законодавчих актах України про оподаткування.

За економічним змістом податки — це фінансові відносини між державою і платниками податків з приводу створення загальнодержавного централізованого фонду грошових коштів, що необхідні державі для виконання своїх функцій.

Податки мають суспільний зміст і матеріальну основу. ***Суспільний зміст податків*** виявляється в перерозподілі національного доходу, у тому, що вони є частиною єдиного процесу відтворення, специфічною формою виробничих відносин. ***Матеріальною основою податків*** є грошові кошти, мобілізовані державою у платників податків.

Призначення податків і податкових платежів у бюджет полягає в тому, щоб покривати витрати держави з утримання держуправління, оборони країни, вирішення економічних і соціальних завдань, а також створювати умови для підвищення ефективності виробництва і регулювання споживання в суспільстві.

Сплата податків і податкових платежів пов'язана з перерозподілом новоствореної вартості. Таким чином, вони є частиною єдиного процесу відтворення, специфічною формою виробничих відносин. Реалізація цих відносин здійснюється через функції, які виконують податки.

У сучасних умовах податки виконують дві основні функції: фіскальну і регулюючу.

Фіскальна функція податків є основною. За її допомогою шляхом стягнення (сплати) встановлених державою податків і податкових

платежів утворюються державні грошові фонди, що становлять собою матеріальну основу існування держави і здійснення нею внутрішньої та зовнішньої політики. Держава має отримувати податки не лише в достатній кількості, а й своєчасно, щоб у встановлені строки фінансувати витрати бюджету. За допомогою фіскальної функції податків відбувається одержавлення частини національного доходу, створеного в народному господарстві країни. Таким чином, фіскальна функція податків створює об'єктивні умови для втручання держави в економіку, економічні відносини, тобто зумовлює функціонування регулюючої функції.

Сутність ***регулюючої функції податків*** полягає в тому, що вони впливають на різні види діяльності їх платників. Так, податки істотно впливають на відтворення, стимулюючи або стримуючи темпи його розширення, збільшуючи або зменшуючи накопичення капіталу, підвищуючи або знижуючи платоспроможний попит населення тощо. У цьому зв'язку держава спроможна свідомо використовувати податки з метою регулювання відповідних пропорцій у соціально-економічному житті суспільства.

Слід зауважити, що функції податків діють одночасно і взаємоузгоджено, їх не можна протиставити одна одній. Неможливо також розмежувати податки на суто фіскальні й регулюючі, бо без фіскальної їх дії не може бути й регулюючої.

Застосування податків як фінансових регуляторів надзвичайно складне і важливе, оскільки вони торкаються всіх сфер життя як платника податків, так і суспільства загалом. Ефективність застосування податків залежить від їх реальності: об'єкта оподаткування, розміру ставок, податкових пільг, сталості законів про оподаткування тощо, тобто від сталості й реальності податкового механізму, податкової системи. Тому в умовах ринкової економіки завданням держави в галузі податків є створення такої системи оподаткування та умов для платників податків, які б сприяли підвищенню ефективності виробництва і збільшенню доходів бюджету, що дало б змогу державі якнайкраще виконувати свої функції.

4.2. Поняття, що застосовуються в оподаткуванні

Оподаткування юридичних і фізичних осіб пов'язане з використанням таких ключових термінів і понять, як суб'єкт, об'єкт, ставка оподаткування, одиниця вимірювання, податковий період.

Суб'єкт оподаткування, або ***платник податку*** — це той, хто сплачує податки, тобто юридична чи фізична особа, яка зобов'язана відповідно до чинного законодавства сплачувати відповідні податки і податкові платежі. В окремих випадках між платником податку і державою може перебувати уповноважений орган, служба, що несе відповідальність за утримання податків з платників і перерахування їх у бюджет. Це спостерігається, наприклад, при утриманні прибуткового податку з доходів робітників і службовців обліковою службою підприємства і перерахування його в бюджет.

Суб'єкт оподаткування повинен мати самостійне джерело доходу і бути зареєстрований у податковому органі.

Поняття "платник податку" відносне, оскільки здебільшого цей суб'єкт (платник) є лише опосередкованою, транзитною ланкою проходження податків. Він не так сплачує податок, як перераховує в бюджет частку отриманих доходів. Реальним платником кожного податку є його носій — споживач товару. Адже він, зрештою, оплачує вартість товарів та послуг і створює дохід — джерело оподаткування об'єкта. Таким чином, завжди, коли споживачами товарів є покупці, вони становлять реальних платників податків.

Об'єкт оподаткування — це те, що обкладається податком, база оподаткування. Об'єктом оподаткування можуть бути доходи в широкому розумінні (прибуток, рента, дивіденди), заробітна плата, капітал (рухоме і нерухоме майно, земля тощо), вартість продукції, робіт, послуг, операції з цінними паперами, користування природними ресурсами, майно юридичних і фізичних осіб, додана вартість продукції і товарів, інші об'єкти, визначені Законом України "Про оподаткування".

Об'єкт оподаткування має бути реальний, стійкий, легко визначатися, піддаватись чіткому обліку, безпосередню стосуватися податку, що стягується, і його платника.

Податкова ставка — це встановлений у законодавчому порядку розмір податку на одиницю оподаткування. Залежно від методів встановлення ставки бувають універсальні та диференційовані.

Універсальна ставка — це єдина для всіх платників ставка, встановлена на одиницю об'єкта оподаткування, наприклад на додану вартість.

Диференційована ставка — це ставка податку з одиниці об'єкта оподаткування, що встановлюється диференційовано за видами платників і характеристиками об'єкта оподаткування. Наприклад,

ставки податку на прибуток диференційовані за видами платників (підприємства, страхові компанії, інноваційна діяльність), а ставки податку на землю — залежно від призначення використання і місцезнаходження земельної ділянки.

Встановлення єдиних або диференційованих ставок має на меті створення однакових або різних умов оподаткування для платників відповідних податків.

Залежно від методу побудови податкові ставки поділяються на *абсолютні* (у гривнях на одиницю оподаткування) і *відносні* (у відсотках до об'єкта оподаткування у грошовій формі). Відносні (відсоткові) ставки, у свою чергу, поділяються на постійні (незмінні), прогресивні та регресивні.

Постійними (незмінними) є єдині ***ставки***, які не змінюються залежно від зміни розміру об'єкта оподаткування (ставки податку на додану вартість). Їх застосування спрощує стягнення податків і ставить платників у рівні умови.

Прогресивними є ***ставки***, розмір яких збільшується зі збільшенням обсягів об'єкта оподаткування (ставки стягнення податку з транспортних засобів). Прогресія ставок оподаткування може бути простою і ступеневою. При *простій* прогресії підвищена ставка застосовується до всього об'єкта оподаткування, у тому числі в межах встановлених інтервалів його збільшення (наприклад, встановлення підвищених ставок утримання податку з транспортних засобів залежно від його збільшення за встановленими інтервалами). При *ступеневій* прогресії підвищена ставка застосовується не до всього об'єкта оподаткування, а лише до частини, що перевищує встановлені інтервальні обмеження.

Регресивними є ***ставки***, розмір яких знижується в міру збільшення об'єкта оподаткування. При цьому податок з доходу встановлюється у твердих сумах залежно від розміру доходу. Наочно це показано в табл. 4.1.

Регресивні ставки встановлюються на об'єкти оподаткування, у розвитку яких держава зацікавлена.

В оподаткуванні прогресивні й регресивні ставки можуть застосовуватись як окремо, так і разом у вигляді прогресивно-регресивної та регресивно-прогресивної шкали ставок.

При встановленні цих ставок необхідно виходити з існуючого досвіду оподаткування з урахуванням повного та своєчасного покрит-

Таблиця 4.1

Розмір регресивних ставок

Дохід, що обкладається податком, грн.	Сума податку (оклад), грн.	Ставка податку, %
500	50	10
1000	75	7,5
1500	100	6,67

тя витрат держави і позитивного впливу кожного податку на фінансові результати діяльності платників податків.

Одиниця оподаткування — це одиниця вимірювання об'єкта оподаткування. Вона має фізичні (гектар, квадратний метр) і вартісні одиниці (у гривнях). Наприклад, при розрахунку плати за земельну ділянку, яка входить до складу населених пунктів, одиницями оподаткування є гектар, соті гектара, квадратні метри. Якщо використовується фізичне вимірювання, одиниця оподаткування більш точно відображає об'єкт оподаткування і відповідно більш доступна і проста в розрахунку плати за землю. Грошове вимірювання об'єкта оподаткування може бути безпосереднім (наприклад, оцінка доходів платника податків) і опосередкованим (наприклад, при оцінці земель сільськогосподарського призначення за ринковими і нормативними цінами). Опосередковане грошове вимірювання одиниці оподаткування менш точне, певною мірою відносне, оскільки може змінюватися зі зміною цін. Тому по можливості, при оподаткуванні необхідно встановлювати одиницю оподаткування у фізичному вимірюванні, що сприятиме більш точному розрахунку податків.

Податковий період (період оподаткування) — це час, за який відбувається оподаткування.

Суттєвим регулятором економічних умов платників податків є ***пільги*** з податків. Вони виражаються в повному або частковому звільненні платників від сплати податків. Пільги встановлюються в законодавчому порядку за окремими видами податків або платників з урахуванням їх платоспроможності, соціального значення товару, що оподатковується.

У практиці оподаткування застосовуються такі види пільг: неоподатковуваний мінімум об'єкта оподаткування (наприклад, при утри-

манні податків із заробітної плати); звільнення від сплати податків окремих юридичних і фізичних осіб; зниження податкових ставок для окремих платників податків; зменшення обсягів об'єкта оподаткування через вирахування з нього окремих видів пільг (зменшення оподатковуваного доходу на суму емісійного доходу при розрахунку податку на прибуток або звільнення від сплати податку на землю заповідників, ботанічних садів, зоологічних парків, науково-дослідних закладів сільськогосподарського профілю тощо).

4.3. Сутність податкової системи, принципи її побудови, види податків і джерела їх сплати

Основним джерелом існування держави і виконання нею своїх функцій є податки.

Сукупність діючих у державі податків і податкових платежів утворює ***податкову систему***. Сукупність форм і методів стягнення частини доходу юридичних і фізичних осіб у дохід бюджету утворює ***систему оподаткування***.

Податкова система будь-якої країни має будуватися виходячи з її соціально-економічного становища. І для того щоб ця система забезпечила отримання позитивних результатів, потрібне її наукове обґрунтування, що включає системність, встановлення визначальної основи системи оподаткування, а також формування правової бази і вихідних принципів.

Визначальною основою податкової системи є обсяг витрат бюджету. Види податків та їх обсяг у державі встановлюються з метою покриття витрат. Виходячи з цього податки є вторинними щодо витрат бюджету. Збалансування обсягу податків і податкових платежів, що надходять у бюджет, з обсягом бюджетних витрат держави — основне завдання державних фінансових органів.

Правовою основою податкової системи є відносини власності. Форма власності (державна або приватна) визначає право держави на доходи. При державній власності все майно підприємств і доходи, що створюються ними, належать державі. Держава вирішує, яку частку доходів підприємств централізувати в бюджет та інші централізовані фонди, а яку залишити трудовим колективам. Що ж до приватних і колективних підприємств, то держава може централізу-

вати в бюджет лише частину доходів, що необхідна для задоволення загальнодержавних потреб.

До ***вихідних принципів побудови податкової системи*** належать формування доходів бюджету у процесі перерозподілу ВВП; встановлення однакових обов'язків і відповідальності перед бюджетом для суб'єктів господарювання всіх форм власності; встановлення оптимального співвідношення між частиною доходу, що стягується з підприємств, і частиною, що залишається у них для розвитку власного виробництва, соціальної сфери і матеріального стимулювання працівників.

Основними ж ***принципами функціонування податкової системи*** мають бути одноразове оподаткування одного й того самого об'єкта; рівність суми сплаченого податку вартості отриманих від держави благ та послуг; цільове призначення кожного виду податку, тобто його спрямованість на покриття конкретних видів витрат бюджету; застосування нових податків повинно відбуватися лише для покриття нових витрат держави, а не дефіциту бюджету; вони мають бути простими і зрозумілими для платників податків, умов оподаткування; стягнення податків у зручний для платника час і зрозумілим для нього методом оподаткування; звітування уряду про використання податків.

Основними критеріями системи оподаткування мають бути її економічна ефективність і соціальна спрямованість. У цьому зв'язку податки мають забезпечувати, з одного боку, стійку і в потрібному обсязі фінансову базу держави, а з іншого — залишати суб'єктам господарювання достатньо коштів для власного розвитку і підвищення матеріальної зацікавленості працівників у результатах праці.

Загалом існуюча в Україні система оподаткування досить складна, важкодоступна і мало зрозуміла для платників податків. Це стосується насамперед розрахунку податку на прибуток. Прийнятий для цього закон нечіткий, неконкретний, викладений у ньому порядок розрахунку оподатковуваного прибутку суперечить існуючій практиці розрахунку прибутку в бухгалтерському обліку.

Види податків, їх платники, об'єкт оподаткування, ставка, порядок розрахунку і сплати встановлюються державою і місцевими органами влади. Нині в Україні існує понад 10 видів податків і податкових платежів, а з урахуванням різноманітних зборів і обов'язкових платежів їх налічується понад 30.

В основу існуючої класифікації системи податків і податкових платежів покладені такі ***ознаки:*** форма оподаткування; економічний

зміст об'єкта оподаткування; рівень державних структур, які встановлюють податки; напрямок використання.

Залежно від форми оподаткування податки поділяються на прямі та непрямі.

Прямими є ***податки,*** які встановлюються безпосередньо на доходи та майно платників і сплачуються ними з власних надходжень грошових коштів. До них належать податки на прибуток, транспортні засоби, землю, прибутковий податок з доходів громадян та ін. Ці податки встановлюються безпосередньо на дохід або майно платника і їх розмір залежить від обсягу об'єкта оподаткування. Що більший об'єкт оподаткування, то більша при однаковій ставці сума податку, і навпаки.

Непрямими є ***податки***, що встановлюються на товари і послуги й оплачуються покупцем у їх цінах або тарифах, а в бюджет сплачуються продавцями товарів і надавачами послуг. У цьому разі покупець сплачує ці податки продавцю в цінах на товари і послуги, які у нього купує, а продавець згодом перераховує їх державі. У цьому разі зв'язок між платником податку (споживачем товару) і державою опосередкований через об'єкт оподаткування. До непрямих податків належать ПДВ, акцизний збір, митні збори. Розмір цих податків при постійних ставках (тарифах) залежить від кількості й вартості товарів (послуг), що купуються.

За економічним змістом об'єкта оподаткування розрізняють податки на дохід, споживання і майно.

Податки на дохід стягуються за встановленими ставками з доходів фізичних і юридичних осіб. До них належать податок на прибуток і прибутковий податок з доходів громадян.

Податки на споживання стягуються з покупців у цінах на товари і послуги, які купуються. До цих податків належать ПДВ, акцизний і митні збори.

Податок на майно встановлюється на конкретне майно юридичних і фізичних осіб, наприклад, на транспортні засоби та інші самохідні машини і механізми.

Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні та місцеві**.**

Загальнодержавні податки встановлюються Верховною Радою України і стягуються на всій території країни. До них належать ПДВ, податки на прибуток, землю, транспортні засоби та інші са-

мохідні машини і механізми, промисел, прибутковий податок з доходів громадян та ін.

Місцеві податки встановлюються місцевими органами влади і є обов'язковими для сплати на певній території. До місцевих податків належать комунальний податок, податок з реклами, а також збори: готельний, ринковий, курортний, за видачу ордера на квартиру та ін.

Залежно від напрямку використання податки поділяються на загальні та цільові (спеціальні).

Загальними є ***податки***, які не мають цільового призначення і використовуються державою на загальнодержавні заходи (утримання органів управління, оборону країни та ін.). До них належать податок на прибуток, ПДВ, прибутковий податок з доходів громадян, акцизний збір та ін.

Цільові (спеціальні) податки встановлюються для фінансування спеціальних заходів. Так, податок на землю використовується для фінансування витрат, пов'язаних з раціональним використанням та охороною земель, підвищенням їх родючості, введенням державного земельного кадастру, землевпорядкуванням та ін.

Кожний вид податку повинен мати відповідне джерело його сплати.

Джерелами сплати податків і податкових платежів є доходи їх платника, з яких сплачуються відповідні податки і платежі, тобто це те, з чого сплачуються податки. Джерело може бути безпосередньо пов'язане з об'єктом оподаткування (наприклад, коли оподатковується безпосередньо дохід — прибуток, то об'єкт оподаткування і джерело збігаються), а може і не стосуватися об'єкта оподаткування (наприклад, податок на транспортні засоби нараховується з об'єму циліндрів двигуна автомобіля, а сплачується з доходу). Формування джерел сплати податків пов'язане з виробництвом і розподілом національного доходу. При розподілі виробленого національного доходу формується фонд оплати праці працівників і чистий дохід підприємства, які є джерелом сплати податків. Розрізняють чотири види доходів: ренту, процент, заробітну плату та підприємницький дохід.

Рента — це дохід суб'єктів господарювання, отримання якого зумовлене факторами, що не залежать від їх діяльності. Цей дохід приносить, як правило, такий фактор виробництва, як земля, що включає всі її природні ресурси (ліси, водні ресурси, родовища корисних копалин та ін.). Джерела створення ренти різноманітні. Наприклад, у добувних галузях рента створюється на підприємствах, що розта-

шовані в більш сприятливих умовах виробництва (менша глибина покладу і більша товща шару, більш близьке розташування споживачів та ін.), тобто уможливлюють добування дешевшої продукції порівняно з аналогічними підприємствами, які перебувають у гірших умовах. Рента, яку суб'єкт господарювання отримує як дохід, вноситься ним у бюджет у вигляді відповідного платежу.

Процент — це дохід на вкладений капітал або інвестовані ресурси (кошти виробництва та ін.). Цей дохід можуть отримувати як юридичні, так і фізичні особи. Таким чином, він може бути джерелом сплати як прямих, так і непрямих податків.

Заробітна плата — це дохід, який сплачується працівникам за використання їх праці (робочої сили). Вона є часткою національного доходу, який надходить в особисте споживання. Цей дохід може бути джерелом сплати як прямих податків (прибуткового), так і непрямих (ПДВ, акцизу).

Підприємницьким називається ***дохід***, отриманий у результаті підприємницької діяльності. Він є джерелом сплати прямих податків підприємців (податку на прибуток та ін.).

Аналізуючи джерела платежів щодо доходів юридичних та фізичних осіб і безпосередньо платників податків, слід зазначити, що джерелом сплати прямих податків (податку на прибуток та ін.) для юридичних осіб є безпосередньо їх прибуток. Для непрямих податків (ПДВ, акцизного збору та ін.) джерелом, врешті-решт, також є прибуток (оскільки віднесення їх на збільшення собівартості проданої продукції і послуг зменшує на відповідну величину прибуток), тобто сплачуються вони в бюджет безпосередньо з виручки. Що ж до фізичних осіб, то утримані з їх доходів (як джерел податків) прямі податки (прибутковий та ін.) сплачуються в бюджет з виручки суб'єктів господарювання. Непрямі податки (ПДВ, акцизний збір) стягуються з фізичних осіб через ціни реалізовуваних товарів і послуг, що надаються, а перераховуються в бюджет продавцями товарів і послуг з отриманої виручки. Таким чином, якщо джерела сплати податків для юридичних і фізичних осіб різні, то сплачуються вони в бюджет суб'єктами господарювання з виручки.

4.4. Непрямі податки

Непрямі податки встановлюються на товари і послуги у вигляді надбавок до ціни товару чи послуги, оплачуються покупцями при купівлі

товарів та отриманні послуг, а в бюджет вносяться продавцями цих товарів та послуг.

Непрямі податки відіграють важливу роль у формуванні доходів Державного бюджету. Надходження від них у Державний бюджет перевищують 45 % його доходів.

Види непрямих податків, їх платники, розміри, порядок стягування і сплати в бюджет встановлюються в законодавчому порядку.

Нині в Україні стягуються такі види непрямих податків: ПДВ, акцизний та митні збори.

Розглянемо сутність зазначених видів непрямих податків, порядок їх стягування і сплати в бюджет.

4.4.1. Податок на додану вартість

Одним з основних джерел формування Державного бюджету України є податок на додану вартість. На частку ПДВ у доходах Державного бюджету припадає близько 35 %.

Податок на додану вартість — один з основних непрямих податків в Україні. Сутність ПДВ полягає в тому, що він є частиною новоствореної вартості, яка стягується з покупців у вигляді цін на товари і послуги, що продаються (надаються) на кожному етапі їх виробництва і продажу.

Податок на додану вартість — це податок, що стягується з покупців у вигляді надбавки до ціни на товари, роботи, послуги, які їм продаються, а сплачується в бюджет продавцями цих товарів, робіт та послуг.

Відповідно до законів України ***платниками ПДВ*** є всі юридичні та фізичні особи, які здійснюють від свого імені виробничу чи іншу підприємницьку діяльність на території України, незалежно від форм власності та господарювання.

До платників ПДВ належать:

- особи, якщо обсяг виконуваних ними операцій, що підлягають оподаткуванню з продажу товарів (робіт, послуг) протягом будь-якого періоду за останні 12 календарних місяців, перевищує 3600* неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- особи, які ввозять (пересилають) товари на митну територію України або отримують від нерезидента роботи (послуги) для

* Введено в дію з 5 листопада 2000 р.

їх використання чи споживання на митній території України, за винятком фізичних осіб, що не зареєстровані як платники податку, у випадках, коли такі особи ввозять (пересилають) товари (предмети) в обсягах, що не оподатковуються згідно із законодавством;

- особи, які здійснюють на митній території України підприємницьку торговельну діяльність за готівку незалежно від обсягів продажу, за винятком фізичних осіб, що здійснюють торгівлю на умовах сплати ринкового збору в порядку, встановленому законодавством;
- особи, які на митній території України надають послуги, пов'язані з транзитом пасажирів або вантажів через митну територію України;
- особи, які несуть відповідальність за внесення податку в бюджет за об'єктами оподаткування на залізничному транспорті, що визначені в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;
- особи, які надають послуги зв'язку і здійснюють консолідований облік доходів і витрат, пов'язаних з наданням згаданих послуг і отриманих іншими особами, які підпорядковані таким особам.

Об'єктом оподаткування при нарахуванні ПДВ є обороти з продажу продукції, товарів, виконання робіт і надання послуг. При цьому при продажу товарів об'єктом оподаткування є обороти не лише з продажу товарів власного виробництва, а й купованих. При продажу робіт об'єктом оподаткування є вартість виконаних будівельно-монтажних, ремонтних, науково-дослідних та інших робіт, у тому числі робіт, виконаних господарським способом. При продажу послуг об'єктом оподаткування є вартість послуг, наданих автотранспортом, вантажнорозвантажувальних, зв'язку, побутових, рекламних та ін. Крім того, до складу об'єктів оподаткування ПДВ належать такі обороти:

- з продажу товарів (робіт, послуг) без сплати їх вартості в межах підприємства для потреб власного споживання, витрати на які не відносяться на собівартість виробництва, а також для своїх працівників;
- з передачі товарів (робіт, послуг) без сплати їх вартості в обмін на інші товари (роботи, послуги);
- з передачі безоплатно або з частковою оплатою товарів (робіт, послуг) іншим підприємствам чи громадянам;

- з реалізації предметів застави, ураховуючи їх передачу заставоутримувачу при невиконанні зобов'язання, забезпеченого заставою.

Згідно із Законом України "Про податок на додану вартість" об'єктом оподаткування є такі операції платника:

- продаж товарів (робіт, послуг) на митній території України, у тому числі операції, пов'язані з оплатою вартості послуг за угодами оперативної оренди (лізингом) і передаванням права власності на об'єкти застави позичальнику (кредитору) для погашення кредиторської заборгованості заставодавця;
- ввезення (пересилання) товарів на митну територію України та отримання робіт (послуг), що надаються нерезидентами для їх використання або споживання на митній території України, у тому числі операції, пов'язані з ввезенням (пересиланням) майна за угодами оренди (лізингу), застави та іпотеки;
- вивезення (пересилання) товарів за межі митної території України та надання послуг (виконання робіт) для їх споживання за межами митної території України.

Водночас ***до об'єктів оподаткування не належать*** такі операції:

- випуск, розміщення та продаж за грошові кошти цінних паперів, емітованих (випущених в обіг) суб'єктами підприємницької діяльності, Національним банком України, Міністерством фінансів України, органами місцевого самоврядування, у тому числі приватизаційні, компенсаційні папери (сертифікати), інвестиційні сертифікати та ін.;
- сплата орендних (лізингових) платежів за умовами угод фінансової оренди (лізингу) або оренди житлового фонду, що є основним місцем проживання орендаря;
- передавання майна в заставу позикодавцю (кредитору) згідно з договором позики та його повернення заставодавцю після завершення дії договору;
- надання послуг із страхування і перестрахування, передбачених Законом України "Про страхування", соціального і пенсійного страхування;
- випуск, обіг і погашення державних лотерейних білетів, випущених в обіг з дозволу Міністерства фінансів та Міністерства з питань європейської інтеграції України; виплати грошових виграшів, призів і винагород; продаж непогашених поштових марок України, конвертів і листівок з непогашеними поштовими

марками України, крім колекційних марок, листівок і конвертів для філателістичних потреб;

- надання послуг з інкасації, розрахунково-касового обслуговування, залучення, розміщення і повернення грошових коштів згідно з угодами позики, депозиту, вкладу, страхування або доручення; надання, управління і перевідступлення фінансових кредитів, кредитних гарантій і банківських поручництв особою, що надала такі кредити, гарантії або поручництва;
- торгівля за грошові кошти або цінні папери борговими зобов'язаннями, за винятком операцій з інкасації боргових вимог та факторингу (факторингові операції);
- оплата вартості державних платних послуг, які надаються фізичним або юридичним особам органами виконавчої влади і місцевого самоврядування, обов'язковість отримання (надання) яких встановлюється законодавством, у тому числі плата за реєстрацію, отримання ліцензії (дозволу), сертифікатів у вигляді зборів, державного мита;
- виплати заробітної плати, пенсій, стипендій, субсидій, дотацій, інші грошові або майнові виплати фізичним особам за рахунок бюджетів або соціальних чи страхових фондів у порядку, встановленому законом; виплати дивідендів у грошовій формі або у формі цінних паперів (корпоративних прав), надання брокерських, дилерських послуг з торгівлі або управління цінними паперами та деривативами на фондових і товарних біржах, створених у порядку, передбаченому законами України "Про цінні папери і фондову біржу" та "Про товарну біржу";
- передавання основних фондів як внеску до статутного фонду юридичних осіб для формування їх цілісного майнового комплексу в обмін на їх корпоративні права;
- оплата вартості фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, які здійснюються за рахунок Державного бюджету України;
- безоплатне передавання об'єктів з балансу платників податків усіх форм власності на баланс іншої юридичної особи, яка перебуває в державній або комунальній власності, що здійснюється згідно з рішенням органу державної влади або місцевого самоуправління, якому підпорядкований такий платник податків або така юридична особа.

Розрахунок бази оподаткування здійснюється за операціями з продажу товарів, виконання робіт, надання послуг.

При продажу товарів (робіт, послуг) база оподаткування визначається виходячи з їх договірної (контрактної) вартості, визначеної за вільними (регульованими) цінами (тарифами) з урахуванням акцизного збору, ввізного мита, інших загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів), за винятком ПДВ, що входить у ціну товарів (робіт, послуг) згідно із законодавством України з питань оподаткування.

У разі продажу товарів (робіт, послуг) без оплати або з частковою оплатою їх вартості коштами в межах бартерних (товарообмінних) операцій, натуральних виплат у рахунок оплати праці фізичним особам, що перебувають у трудових відносинах з платником податку, передавання товарів (робіт, послуг) для невиробничого використання в межах балансу платника податку, витрати, які не належать до валових витрат виробництва (обігу) і не підлягають амортизації, база оподаткування визначається виходячи з фактичної ціни операції, але не нижчої за звичайні ціни.

Для товарів, які ввозяться (пересилаються) на митну територію України платниками податку, базою оподаткування є договірна (контрактна) їх вартість, але не нижча від митної вартості, зазначеної у ввізній митній декларації, з урахуванням витрат на транспортування, завантаження, розвантаження та страхування до пункту перетину митного кордону України, сплати брокерських, агентських, комісійних та інших видів винагород, пов'язаних з ввезенням (пересиланням) таких товарів, акцизних зборів, ввізного мита, а також інших податків, зборів (обов'язкових платежів), за винятком ПДВ, які входять у ціну товарів (робіт, послуг), згідно з законодавством України з питань оподаткування. Визначена вартість перераховується у гривні за валютним (обмінним) курсом Національного банку України, що діяв на момент виникнення податкових зобов'язань.

Для готової продукції, виготовленої на території України з давальницької сировини нерезидента, у разі її продажу на митній території України базою оподаткування є договірна (контрактна) її вартість з урахуванням акцизного збору, ввізного мита, а також інших загальнодержавних податків, зборів (обов'язкових платежів), за винятком ПДВ, що включаються в ціну такої продукції згідно із законодавством України з питань оподаткування. Визначена вартість перераховується у гривні за валютним (обмінним) курсом

Національного банку України, що діяв на момент виникнення податкових зобов'язань.

При цьому база оподаткування визначається прямим методом за формулою

$$БО = (С + П) + МЗ + АЗ + ІП, \quad (4.1)$$

де С — собівартість, грн; П — прибуток, грн; МЗ — митні збори, грн; АЗ — акцизний збір, грн; ІП — інші податки, що включаються в ціну, грн.

При продажу ввезених (придбаних) товарів база оподаткування обчислюється за формулою

$$БО = (МВ + ТВ + СВ + ІВ) + МЗ + АЗ + ІП, \quad (4.2)$$

де МВ — митна вартість, грн; ТВ — транспортні витрати, грн; СВ — витрати зі страхування до пункту перетину митного кордону України, грн; ІВ — інші витрати (брокерські, агентські, комісійні), грн.

Від оподаткування ПДВ звільняються такі операції:

- продаж вітчизняних продуктів дитячого харчування молочними кухнями та спеціалізованими магазинами і куточками, які виконують функції роздавальних пунктів, у порядку і за переліком продуктів, встановленими Кабінетом Міністрів України;
- продаж (передплата) і доставка періодичних видань друкованих вітчизняних засобів масової інформації; продаж учнівських зошитів, підручників і навчальних посібників вітчизняного виробництва;
- надання згідно з переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України, послуг з отримання вищої, середньої, професійно-технічної і початкової освіти закладами освіти, що мають спеціальний дозвіл (ліцензію) на надання таких послуг, і послуг з виховання й освіти дітей у будинках культури в сільській місцевості, дитячих музичних і художніх школах, школах мистецтв;
- продаж товарів спеціального призначення для інвалідів за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України;
- надання послуг з доставки пенсій і грошових допомог населенню;
- надання послуг з реєстрації актів громадянського стану державними органами, уповноваженими здійснювати таку реєстрацію згідно із законодавством;
- продаж лікарських засобів і виробів медичного призначення, що зареєстровані в Україні у встановленому законодавством

порядку, у тому числі надання таких послуг аптечними установами;

- надання послуг з охорони здоров'я згідно з переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України, закладами охорони здоров'я, які мають спеціальний дозвіл (ліцензію) на надання таких послуг;
- продаж путівок на санаторно-курортне лікування і відпочинок дітей у закладах за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України. (Зазначена пільга не поширюється на продаж путівок нерезидентам);
- надання в порядку та в межах норм, встановлених Кабінетом Міністрів України, таких послуг:
  - з утримання дітей у дошкільних закладах, школах-інтернатах, кімнатах-розподільниках установ Міністерства внутрішніх справ України;
  - з утримання осіб у притулках для старих та інвалідів, харчування та облаштування на нічліг осіб, які не мають житла, у спеціально відведених для цього місцях;
  - з харчування дітей у школах, професійно-технічних училищах і громадян в установах охорони здоров'я;
- надання послуг з поховання будь-яким платникам податку за переліком Кабінету Міністрів України;
- продаж або передавання у власність новозбудованого житла фізичним особам для його використання як місця проживання;
- подання благодійної допомоги — безоплатного передавання товарів (робіт, послуг) благодійним фондам і організаціям з метою їх безпосереднього використання в благодійних цілях.

Не звільняються від оподаткування операції з подання благодійної допомоги у вигляді товарів (робіт, послуг), що оподатковуються акцизним збором, цінних паперів, нематеріальних активів і товарів (робіт, послуг), призначених для використання в підприємницькій діяльності, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

- оплата вартості фундаментальних досліджень, науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, які здійснюються за рахунок Державного бюджету України;
- безкоштовне передавання продукції (робіт, послуг) власного виробництва допоміжними сільськими господарствами і лікувально-виробничими трудовими майстернями (цехами, дільни-

цями) будинкам-інтернатам і територіальним центрам з обслуговування самотніх громадян похилого віку (пенсіонерів) за умови, що таке передавання здійснюється для забезпечення власних потреб зазначених закладів;

- надання в сільській місцевості сільськогосподарськими товаровиробниками послуг з ремонту шкіл, дошкільних закладів, інтернатів, закладів охорони здоров'я і матеріальної допомоги (у межах одного неоподатковуваного мінімуму доходів громадян на місяць на одну особу) продуктами харчування власного виробництва і послуг з обробки землі багатодітним родинам, ветеранам праці й війни, реабілітованим громадянам, інвалідам з дитинства, одиноким особам похилого віку, особам, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, школам, дошкільним закладам, інтернатам, закладам охорони здоров'я;
- надання в сільській місцевості сільськогосподарським товаровиробникам під час польових робіт послуг із забезпечення харчуванням механізаторів і тваринників продуктами власного виробництва в польових їдальнях та ін.;
- надання бібліотеками, що перебувають у державній і комунальній власності, платних послуг фізичним та юридичним особам;
- продаж та безкоштовне передавання приладів, обладнання, матеріалів науковим установам та організаціям, вищим навчальним закладам III–IV рівнів акредитації, внесеним до Державного реєстру наукових організацій, яким надається підтримка держави за умови використання їх винятково для власних потреб, та ін.

Звільнення від оподаткування ПДВ перелічених операцій не поширюється на операції з підакцизними товарами.

До об'єктів оподаткування ПДВ для його розрахунку застосовують дві ***ставки:*** нульову або 20 %*.

Податок на додану вартість *нульовою ставкою* обчислюється для таких операцій:

- продаж товарів, що були вивезені (експортовані) платником податку за межі митної території України, у тому числі операції з поставки для заправки або постачання морських (океанських) і

* У проекті нового законодавства про оподаткування ставку ПДВ передбачається знизити до 17 %, а потім — до 15 %.

повітряних суден, що використовуються для навігаційної діяльності, платних перевезень пасажирів чи вантажів та ін.;

- продаж робіт (послуг), призначених для використання і споживання за межами митної території України, у тому числі операції з надання нерезидентам в оренду морських чи повітряних суден, які використовуються на міжнародних маршрутах або лініях;
- надання послуг з передавання авторських прав, ліцензій, прав на використання торговельних марок та інших юридичних і економічних знань, з організації реклами і публічних зв'язків за межами України, культурної, спортивної, освітньої діяльності за межами України, з туризму на території України, у разі їх продажу за межами України безпосередньо або за посередництвом нерезидентів із застосуванням безготівкових розрахунків (надання послуг з туризму резидентам на митній території України безпосередньо особою, що здійснює туристичну діяльність, або через її агентів, що не є резидентами, оподатковується податком за ставкою 20 %);
- продаж товарів (робіт, послуг) підприємствами роздрібної торгівлі, розташованими на території України в зонах митного контролю (безмитних магазинах), відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України;
- продаж товарів (робіт, послуг) власного виробництва, за винятком підакцизних товарів, посередницької та рекламної діяльності, грального бізнесу, підприємствами, заснованими Українським товариством глухих і майно яких є їх повною власністю, іншим платникам податків. Зазначена норма поширюється тільки на підприємства, де частка працюючих інвалідів за попередній звітний рік не менше 50 % загальної кількості працюючих, а фонд їх оплати праці за той самий період не менше 40 % загальних виплат на оплату праці, що включається до складу валових витрат;
- продаж сільськогосподарськими підприємствами-товаровиробниками всіх форм власності та господарювання переробним підприємствам молока та м'яса за живою вагою та ін.

Не дозволяється застосовувати нульову ставку податку до операцій з вивезення (експорту) товарів (робіт і послуг), якщо такі операції звільнені від оподаткування на митній території України.

У випадках, що виключають застосування нульової ставки, для розрахунку ПДВ до бази оподаткування застосовується ставка 20 % і роз-

рахована сума податку включається в ціну товарів (робіт, послуг), що продаються.

У цьому разі ПДВ розраховується за формулою

$$\Sigma \text{ ПДВ} = (\text{ БО } \cdot 20)/100, \qquad (4.3)$$

де 20 — ставка податку.

Обчислений за формулою (4.3) ПДВ додається до вільної (регульованої) ціни, у результаті чого утворюється ціна продажу.

При продажу будь-якої продукції (товарів, послуг) продавець — платник ПДВ обов'язково виписує ***податкову накладну*** встановленої форми у двох примірниках із зазначенням в ній назви продавця — платника податку, покупця, найменування, кількості й вартості товару, що продається, послуг без ПДВ, суми ПДВ і загальної суми коштів, які підлягають сплаті з урахуванням податку.

При звільненні від оподаткування у випадках, визначених законом, у податковій накладній робиться запис "Без ПДВ" з посиланням на відповідний підпункт Закону України "Про податок на додану вартість".

Податкова накладна складається в момент виникнення податкових зобов'язань продавця у двох примірниках.

Оригінал податкової накладної видається покупцеві, а копія залишається у продавця товарів (виконавця робіт, надавача послуг).

Для операцій, що оподатковуються і звільнені від оподаткування, складаються окремі податкові накладні.

Податкова накладна є звітним податковим і водночас розрахунковим документом.

Платники податку повинні зберігати податкові накладні протягом строку, передбаченого законодавством для зобов'язань зі сплати податків.

Право на нарахування податку і складання податкових накладних надається виключно особам, зареєстрованих як платники податку.

Для фізичних осіб, не зареєстрованих як суб'єкти підприємницької діяльності, які ввозять (пересилають) товари (речі) на митну територію України в обсягах, що підлягають оподаткуванню згідно із законодавством України, оформлення митної декларації прирівнюється до подання податкової накладної.

Податкова накладна видається в разі продажу товарів (виконання робіт, надання послуг) покупцеві на його вимогу. У будь-якому разі видається товарний чек, інший розрахунковий чи платіжний до-

кумент, що підтверджує передавання товарів (робіт, послуг) та/або прийняття платежу із зазначенням суми податку.

Податкова накладна не виписується, якщо обсяг разового продажу товарів (робіт, послуг) не перевищує 20 грн, а також при продажу транспортних квитків та виписуванні готельних рахунків. При цьому підставою для збільшення суми податкового кредиту є товарний чек (інший платіжний або розрахунковий документ).

У разі ввезення (імпортування) товарів документом, що засвідчує право на отримання податкового кредиту, вважається відповідно оформлена митна декларація, яка підтверджує сплату ПДВ.

Платники податку повинні вести окремий облік з продажу та придбання щодо таких операцій:

- які підлягають оподаткуванню за ставкою 20 % та звільнених від оподаткування;
- вартість яких не включається у валові витрати виробництва (обігу) або не підлягає амортизації, у тому числі операцій з ввезення (імпорту) та вивезенню (експорту).

Зазначений облік ведеться у спеціальних книгах, форма і порядок заповнення яких встановлюються центральним податковим органом України.

Загальна сума ПДВ, що нарахована (одержана) платником податку і включена в ціну товару (робіт, послуг), що продається в звітному (податковому) періоді, є ***податковим зобов'язанням*** платника податку.

Датою виникнення податкових зобов'язань з продажу товарів (робіт, послуг) вважається дата, що припадає на податковий період, протягом якого раніше відбувається будь-яка з подій:

- дата зарахування коштів від покупця (замовника) на банківський рахунок платника податку як оплата товарів (робіт, послуг), що підлягають продажу, у разі продажу товарів (робіт, послуг) за готівку — дата їх оприбуткування в касі платника податку, а в разі її відсутності — дата інкасації готівки в банківській установі, що обслуговує платника податку;
- дата відвантаження товарів, а для робіт (послуг) — дата оформлення документа, що засвідчує факт виконання робіт (послуг) платником податку.

У разі продажу товарів (валютних цінностей) чи послуг з використанням торговельних автоматів або іншого подібного обладнання, що не передбачає наявності касового апарату, який контро-

люється уповноваженою фізичною особою, датою виникнення податкового зобов'язання вважається дата виймання з таких торговельних апаратів чи подібного устаткування грошової виручки.

Датою виникнення податкових зобов'язань при ввезенні (імпортуванні) товарів є дата оформлення ввізної митної декларації із зазначенням у ній суми податку, що належить до сплати. Датою виникнення податкових зобов'язань при імпортуванні робіт (послуг) є дата списання коштів з поточного рахунка платника податку за оплату робіт (послуг) або дата оформлення документа, що засвідчує факт виконання робіт (послуг) нерезидентом залежно від того, яка з подій відбулася раніше.

Крім продажу продукції, товарів, виконання робіт, надання послуг за відпускними цінами з урахуванням ПДВ його платники купують товари, отримують послуги також з урахуванням цього податку, що використовуються у виробництві і вартість яких включається у валові витрати, а також купують основні фонди і нематеріальні активи, що підлягають амортизації.

Суми ПДВ, що сплачені (нараховані) платником податку у звітному періоді у зв'язку з оплатою товарів, робіт, послуг, вартість яких входить у валові витрати виробництва і основні фонди або нематеріальні активи, що підлягають амортизації, є ***податковим кредитом.*** На суму податкового кредиту платник має право зменшити податкове зобов'язання звітного періоду.

Загальну суму податкового кредиту можна визначити за формулою

$$\Sigma \text{ПК} = \Sigma \text{ПДВ}_{\text{т}} + \Sigma \text{ПДВ}_{\text{о.ф}} + \Sigma \text{ПДВ}_{\text{н.а}}, \qquad (4.4)$$

де Σ ПДВ$_{\text{т}}$, Σ ПДВ$_{\text{о.ф}}$, Σ ПДВ$_{\text{н.а}}$ — сума ПДВ, що сплачена платником у звітному періоді, у складі вартості придбаних відповідно товарів (робіт, послуг), основних фондів та нематеріальних активів, грн.

Не дозволяється включати в податковий кредит будь-які витрати зі сплати податку, які не мають підтвердження податковими накладними чи митними деклараціями, а при імпорті робіт (послуг) — актом приймання робіт (послуг) або банківським документом, який засвідчує перерахування грошових коштів в оплату вартості таких робіт (послуг).

Датою виникнення права платника податку на податковий кредит вважається дата здійснення першої з подій:

- дата списання коштів з банківського рахунка платника податку в оплату товарів (робіт, послуг), дата виписки відповідного рахунка (товарного чека) при розрахунках з використанням кредитних дебетових карток або комерційних чеків;
- дата отримання податкової накладної, що засвідчує факт придбання платником податку товарів (робіт, послуг).

Для операцій з ввезення (пересилання) товарів (виконання робіт, надання послуг) датою сплати податку є дата оформлення ввізної митної декларації, а для бартерних (товарообмінних) операцій — дата здійснення заключної (балансуючої) операції, що відбулася після першої з подій (дата відвантаження товару чи дата його оприбуткування).

Суми податку, що підлягають сплаті в бюджет чи відшкодуванню з бюджету, визначаються як різниця між загальною сумою податкових зобов'язань, що виникли у зв'язку з будь-яким продажем товарів (виконання робіт, надання послуг) протягом звітного періоду, і сумою податкового кредиту за звітний період.

Розрахунок сум податкового зобов'язання, податкового кредиту і суми податку, що підлягає сплаті в бюджет чи поверненню з нього, платники здійснюють у податковій декларації, яка складається з вступної частини та трьох розділів: податкові зобов'язання; податковий кредит; розрахунки з бюджетом за звітний період.

Форму податкової декларації наведено у табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Податкова декларація з податку на додану вартість
Звітний (податковий) період — листопад, 2003 р.
Платник — МП "Електромашина"
(*скорочено*)

(*тис. грн.*)

№ пор.	І. ПОДАТКОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ	А	Б
		Обсяги продажу без урахування ПДВ	Сума ПДВ
1	2	3	4
1	Операції, що оподатковуються за ставкою 20 %, крім операцій із ввезення імпортних товарів, податок на додану вартість за які сплачується митними органами при розмитненні	8560	1712

Продовження табл. 4.2

1	2	3	4
1.1	з рядка 1 — товарообмінні (бартерні) операції	1210	242
2	Операції, що оподатковуються за ставкою 0 %	х	х
2.1	експортні операції	—	0
3	Операції, що не є об'єктом оподаткування (п. 3.2 ст. 3 Закону)	—	х
4	Операції, які звільнені від оподаткування (ст. 5, 11 Закону, інші нормативно-правові акти)	—	х
5	Загальний обсяг продажу (сума значень з 1-го по 4-й рядки стовпчика А)	8560	х
5.1	з рядка 5 — товарообмінні (бартерні) операції	1210	х
5.2	з рядка 5 — загальний обсяг оподатковуваних операцій звітного періоду (сума значень рядків (1+2.1+2.2+4) стовпчика А)	8560	х
8	Коригування на основі попередніх звітних періодів (– чи +). У разі заповнення цієї графи є обов'язковим подання додатка 2 до декларації	—	(– чи +)
9	**Разом податкових зобов'язань** (сума значень рядків (1+6+7+8 (– чи +)) стовпчика Б)	х	1712

№ пор.	II. ПОДАТКОВИЙ КРЕДИТ	А	Б
		Обсяги придбання без урахування ПДВ	Дозволений податковий кредит
1	2	3	4
10	Придбані з податком на додану вартість на митній території України товари (роботи, послуги), вартість яких включається до складу валових витрат виробництва (обігу), та основні фонди й нематеріальні активи, які підлягають амортизації	х	х
10.1	для здійснення операцій, які підлягають оподаткуванню	6510	1302
10.2	для здійснення операцій, які не підлягають оподаткуванню (п. 3.2 ст. 3 Закону) або/та звільнені від оподаткування (ст. 5 Закону, інші нормативно-правові акти)	—	х

Продовження табл. 4.2

1	2	3	4
11	Придбані без податку на додану вартість на митній території України товари (роботи, послуги), вартість яких включається до складу валових витрат виробництва (обігу), та основні фонди й нематеріальні активи, які підлягають амортизації	х	х
11.1	для здійснення операцій, які підлягають оподаткуванню	—	х
12	Імпортовані товари (роботи, послуги), вартість яких включається до складу валових витрат виробництва (обігу), та основні фонди й нематеріальні активи, які підлягають амортизації (для здійснення операцій, які оподатковуються за ставкою 20 % та нульовою ставкою)	х	х
12.1	ПДВ, сплачений митним органам	—	—
12.2	погашені податкові векселі, що дають право на збільшення податкового кредиту в поточному звітному періоді	—	—
12.3	звільнені від ПДВ (ст. 5 Закону, інші нормативно-правові акти)	—	х
12.4	роботи (послуги), отримані від нерезидента	—	—
14	Придбані з податком на додану вартість вітчизняні та імпортні товари (роботи, послуги), вартість яких не включається до складу валових витрат виробництва (обігу), та основні фонди й нематеріальні активи, які не підлягають амортизації	х	х
14.1	на митній території України	—	х
14.2	ввезені (переслані) із-за меж митної території України	—	х
14.3	роботи (послуги), отримані від нерезидента	—	х
16	Коригування перенарахованого (–) та недонарахованого (+) податкового кредиту за попередні звітні періоди (у разі заповнення цієї графи обов'язковим є подання додатка 2 до декларації)	х	(– чи +)
17	**Разом податкового кредиту** (сума значень рядків (10.1+12.1+12.2+12.4+16 (– чи +)) стовпчика Б)	х	1302

Закінчення табл. 4.2

№ пор.	III. РОЗРАХУНКИ З БЮДЖЕТОМ ЗА ЗВІТНИЙ ПЕРІОД	А	Б
18	Чиста сума зобов'язань з ПДВ за поточний звітний період (рядок 9 – рядок 17)	x	x
18.1	позитивне значення (+)	0	410
18.2	від'ємне значення (–)	0	—
19	Коригування платежів з урахуванням положень про вексельну форму оплати податку на додану вартість при ввезенні (пересиланні) товарів на митну територію України (п. 11.5 ст. 11 Закону)	x	x
19.1	до зменшення (–): суми податку на додану вартість, які не підлягають включенню до складу податкових зобов'язань у поточному звітному періоді (податкові векселі, видані за поточний звітний період (рядок 6 декларації))	0	—
19.2	до збільшення (+): суми податку на додану вартість, які підлягають включенню до складу податкових зобов'язань у поточному звітному періоді (податкові векселі, термін погашення яких припадає на поточний звітний період)	0	+
20	Сума ПДВ, яка підлягає сплаті до бюджету за підсумками поточного звітного періоду (позитивне значення суми рядків 18 і 19)	0	410
21	Сума ПДВ, яка підлягає відшкодуванню з бюджету за підсумками поточного звітного періоду (від'ємне значення суми рядків 18 і 19)	0	—

Дата подання декларації _____ Наведена інформація є правильною

Директор _____
(підпис) (прізвище)

Бухгалтер _____
(підпис) (прізвище)

Платник ПДВ _____
(для фізичної особи платника податку) (підпис) (прізвище)

М.П.

Особи, які не підпадають під визначення платників податку у зв'язку з обсягами оподатковуваних операцій, що не перевищують 3600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян протягом будь-

якого періоду за останні 12 календарних місяців, у тому числі особи, зареєстровані як платники податку за власним бажанням, а також особи, зареєстровані як платники податку на підставі того, що здійснюють торгівлю за готівку або зареєстровані як новостворені, до податкового періоду, в якому ними досягається зазначений обсяг оподаткування операцій, подають податкову декларацію з ПДВ за скороченою формою. Ця декларація подається до першого звітного періоду, в якому платником податку досягнуто обсяг оподаткування операцій у розмірі 3600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Складається податкова декларація на основі даних бухгалтерського обліку і даних книг податкового обліку за базовий (звітний) період, який дорівнює календарному місяцю, кварталу чи півроку.

Заповнена податкова декларація про ПДВ подається платником податку до податкового органу за місцем реєстрації в такі строки: при місячному звітному періоді — протягом 20 календарних днів, наступних за звітним місяцем; при квартальному — протягом 40 календарних днів, наступних за звітним кварталом.

Розрахована в податковій декларації сума ПДВ сплачується в бюджет не пізніше 20 числа місяця, наступного за звітним періодом. При цьому для платників податку, у яких обсяг операцій з продажу товарів (виконання робіт, надання послуг), що підлягають оподаткуванню, за попередній календарний рік перевищує 7200 неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян, податковий (звітний) період дорівнює календарному місяцю.

Платники податку, обсяг операцій яких з продажу менший від 7200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, можуть застосовувати податковий період за власним вибором, який дорівнює календарному місяцю чи кварталу. Заяву про своє рішення з цього питання платник податку подає в податковий орган за місяць до початку календарного року.

Протягом календарного року дозволяється змінювати квартальний період на місячний з початку будь-якого кварталу поточного року. Заява про таку зміну подається платником податку до податкового органу за місяць до початку кварталу. Зворотні зміни в одному календарному році не дозволяються.

Якщо за декларацією сума податкового кредиту перевищує суму податкових зобов'язань, різниця зараховується в погашення існуючих заборгованостей з ПДВ інших платежів, а залишки підлягають

відшкодуванню з бюджету протягом 30 днів, наступних за днем подання декларації, шляхом зарахування на рахунок платника або видання йому казначейського чека.

Для отримання бюджетного відшкодування платником податку у строки, визначені для подання щомісячної податкової декларації, до податкового органу подається розрахунок бюджетного відшкодування спеціальної форми.

До податкової декларації з ПДВ за скороченою формою розрахунок бюджетного відшкодування не подається.

Суми, що не відшкодовані платнику податку протягом визначеного строку, вважаються бюджетною заборгованістю.

На суму бюджетної заборгованості нараховуються відсотки в розмірі 120 % облікової ставки Національного банку України, встановленої на момент її виникнення, протягом строку її дії, включаючи день погашення.

Новостворені суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від виду діяльності й запланованих обсягів операцій з продажу товарів (виконання робіт, надання послуг) ***зобов'язані зареєструватися в податковому органі*** як платники податку за місцем їх перебування.

Якщо особа, що не підпадає під визначення платника податку у зв'язку з обсягами операцій з продажу товарів (виконання робіт, надання послуг), що підлягають оподаткуванню, меншими від 3600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, вважає за доцільне зареєструватися як платник податку, така реєстрація здійснюється за її заявою.

Заява на реєстрацію має бути подана (надіслана) до податкового органу не пізніше 20 календарного дня з моменту реєстрації новоствореного суб'єкта підприємницької діяльності в органах місцевої державної влади, а для діючих осіб — не пізніше 20 календарного дня, наступного за останнім днем дванадцятимісячного періоду.

Податковий орган зобов'язаний протягом 10 робочих днів після отримання заяви видати свідоцтво про реєстрацію платника податку.

Завірені податковим органом копії свідоцтва про реєстрацію мають бути розміщені в досяжних для огляду місцях приміщення платника податку і в усіх його відокремлених підрозділах.

Свідоцтво про реєстрацію дійсне до дати його анулювання, що відбувається в таких випадках:

- якщо новостворений суб'єкт підприємницької діяльності за підсумками діяльності за 12 календарних місяців з моменту

його створення не вважається платником податку і знімається з обліку;

- якщо зареєстрована протягом 24 поточних календарних місяців як платник податку особа мала за останні 12 поточних календарних місяців обсяги продажу, що оподатковуються, менші за 3600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- якщо зареєстрована як платник податку особа припиняє діяльність згідно з рішенням про ліквідацію платника податку.

За правильність розрахунку податку, своєчасне подання декларації до податкового органу та сплати суми податку в бюджет відповідальність несуть його платники.

У разі недонарахування ПДВ на його платників накладається фінансова санкція в розмірі 5 % нарахованої суми податку. За такі самі порушення впродовж року після попередньої перевірки фінансова санкція збільшується, але не повинна перевищувати 25 % нарахованої суми.

За неподання чи несвоєчасне подання до податкових органів податкової декларації, інших необхідних для розрахунку податку документів з його платників додатково стягується штраф у розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За несвоєчасну сплату розрахованої суми ПДВ з його платників стягується пеня в розмірі 120 % облікової ставки НБУ, що діяла на день перевірки, за кожний день прострочення з суми недоплати.

Якщо платник податку до початку його перевірки контролюючим органом самостійно виявляє факт заниження податкового зобов'язання і погашає суму недоплаченого податку, то штрафні санкції за це правопорушення до такого платника не застосовуються.

4.4.2. Акцизний збір

Акцизний збір, так само як і ПДВ, є непрямим податком. Однак при формуванні ціни підакцизного товару, що продається, акцизний збір нараховується раніше, ніж ПДВ і сума нарахованого акцизу включається в оборот для обчислення ПДВ, тобто підакцизні товари оподатковуються двічі: перший раз акцизним збором, другий — ПДВ.

Акцизний збір, так само як і ПДВ, включається в ціну товару, що продається, у вигляді надбавки.

Суть акцизного збору як непрямого податку полягає в тому, що він встановлюється у вигляді надбавки до ціни на високорентабельні

й монопольні товари, оплачується їх покупцями, сплачується в бюджет продавцями цих товарів.

Порядок обчислення і сплати акцизного збору в Україні регламентується Декретом Кабінету Міністрів України "Про акцизний збір" від 26 грудня 1992 р. з подальшими змінами і доповненнями, внесеними в нього, Законом України "Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби" від 15 вересня 1995 р. та ін.

Відповідно до зазначених директивних документів ***платниками акцизного збору*** є всі суб'єкти підприємницької діяльності, що виготовляють і реалізують або імпортують підакцизні товари, а також громадяни України, іноземні громадяни і особи без громадянства, які ввозять (пересилають) підакцизні товари на митну територію України.

До ***платників*** акцизного збору належать:

- суб'єкти підприємницької діяльності, а також їх філії, відділення — виробники підакцизних товарів (надавачі послуг) на митній території України, у тому числі з давальницької сировини;
- нерезиденти, які виготовляють підакцизні товари (послуги) на митній території України безпосередньо або через постійні представництва чи прирівняних до них осіб;
- будь-які суб'єкти підприємницької діяльності, інші юридичні особи, які імпортують на митну територію України підакцизні товари, незалежно від наявності внесених у них іноземних інвестицій;
- фізичні особи — резиденти або нерезиденти, які ввозять (пересилають) підакцизні речі або предмети на митну територію України у вигляді супроводжувального або несупроводжувального багажу, а також фізичні особи, які одержують підакцизні товари, переслані із-за митного кордону України у вигляді поштових чи інших відправлень, в обсягах або за вартістю, що перевищують визначені митним законодавством норми безмитного перевезення (пересилання) для таких фізичних осіб;
- юридичні або фізичні особи, які купують (одержують в інші форми володіння) підакцизні товари у податкових агентів.

При цьому під ***податковим агентом*** розуміється суб'єкт підприємницької діяльності, створений у вигляді підприємства з іноземними інвестиціями, що уповноважений здійснювати нарахуван-

ня та стягнення акцизного збору з його платників, а також вносити суми акцизного збору, стягнуті з платників цього збору, у бюджет.

Податковим агентом вважається також уповноважений державний орган, що здійснює продаж підакцизних товарів, вилучених з вільного обігу або конфіскованих у випадках, передбачених законодавством.

Податковий агент не є платником акцизного збору, але це особа, уповноважена законодавством нараховувати, стягувати акцизний збір з його платників та вносити його в бюджет.

До ***об'єктів*** обкладання акцизним збором згідно з Декретом Кабінету МіністрівУкраїни "Про акцизний збір" належать:

- обороти з реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції) шляхом їх продажу, обміну на інші товари (продукцію, роботи, послуги), безкоштовного передавання товарів або з частковою їх оплатою;
- обороти з реалізації товарів (продукції) для власного споживання, промислової переробки (крім оборотів з реалізації для виробництва підакцизних товарів), а також для своїх працівників;
- митна вартість товарів (продукції), які імпортуються (ввозяться, пересилаються) на митну територію України, у тому числі в межах бартерних (товарообмінних) операцій або без оплати їх вартості чи з частковою оплатою.

При продажу підакцизних товарів (продукції) податковими агентами об'єктом оподаткування є обороти з реалізації:

- вироблених на території України товарів (продукції) або робіт;
- імпортованих (ввезених, пересланих) на митну територію України товарів (продукції), але не менше від митної вартості таких підакцизних товарів (продукції) з урахуванням сум сплаченого (нарахованого) ввізного (імпортного) мита.

Законом України "Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби" визначено, що до об'єктів оподаткування належать також:

- обороти з реалізації вироблених на території України алкогольних напоїв та тютюнових виробів шляхом їх продажу, обміну на іншу продукцію (товари, роботи, послуги), безоплатного передавання, з частковою оплатою, а також на умовах комісії, консигнації;

- обороти з реалізації (передавання) алкогольних напоїв та тютюнових виробів для власного споживання і промислової переробки;
- вартість алкогольних напоїв та тютюнових виробів, виготовлених українськими виробниками на давальницьких умовах;
- митна вартість алкогольних напоїв та тютюнових виробів, які ввозяться на територію України, включаючи виготовлені за межами митної території України з давальницької сировини, реімпортовані, а також митна вартість продукції, яка повертається на митну територію України із зони митного контролю, перерахована у валюту України за валютним курсом НБУ, що діяв на дату митного оформлення товарів, з урахуванням фактично сплачених сум митних зборів та мита.

Акцизним збором не обкладаються такі операції:

- продаж підакцизних товарів на експорт за іноземну валюту;
- продаж легкових автомобілів спеціального призначення для інвалідів, вартість яких оплачують органи соціального забезпечення, а також легкових автомобілів спеціального призначення (швидка медична допомога, міліція, пожежна тощо) за переліком, що встановлюється Кабінетом Міністрів України;
- вартість підакцизних товарів, що провозяться через територію України транзитом;
- оборот з реалізації спирту етилового, що використовується на виготовлення лікарських засобів і ветеринарних препаратів;
- митна вартість ввезених і конфіскованих на території України алкогольних напоїв та тютюнових виробів, щодо яких не визначено власника, а також тих, які перейшли у власність держави за правом успадкування;
- митна вартість алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що перевозяться через територію України транзитом;
- митна вартість імпортованої сировини або обороти з реалізації (передавання) української сировини, яка ввозиться або використовується для виробництва підакцизних товарів;
- вартість алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що експортуються за межі митної території України за іноземну валюту за умови надходження цієї валюти на валютний рахунок підприємства;
- митна вартість алкогольних напоїв та тютюнових виробів, які ввозяться (пересилаються) фізичними особами на територію

України в межах норм, визначених законодавством України для безмитного ввезення цих видів товарів;

- митна вартість зразків алкогольних напоїв та тютюнових виробів, ввезених на територію України з метою показу або демонстрації, якщо вони залишаються власністю іноземних юридичних осіб і їх використання на території України не має комерційного характеру. При цьому зразки алкогольних напоїв і тютюнових виробів, ввезені в Україну і призначені для демонстрації під час проведення виставок, конкурсів, семінарів тощо, пропускаються через митний кордон за рішенням митного органу в достатній кількості з урахуванням мети переміщення.

Крім того, Законом України "Про ставки акцизного збору і ввізного мита на деякі транспортні засоби та шини до них" від 24 травня 1996 р. № 216 до 1 січня 2007 р. від обкладання акцизним збором звільнено обороти з реалізації легкових, вантажопасажирських автомобілів і мотоциклів, які виробляються українськими підприємствами всіх форм власності. Передбачені законом пільги поширюються на обороти з реалізації транспортних засобів, які виготовляються на українських підприємствах з імпортних та вироблених в Україні комплектуючих за умови річного обсягу виробництва не менше 1000 автомобілів і 1000 мотоциклів у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Встановлено, що комплектуючі, з яких на українських підприємствах виробляються зазначені в законі транспортні засоби, акцизним збором не обкладаються.

Законом України "Про ставки акцизного збору і ввізного мита на деякі товари (продукцію)" від 11 липня 1996 р. № 313 від обкладання акцизним збором звільнено обороти з реалізації (митну вартість) одягу, виготовленого з відходів натуральної шкіри.

Обчислення акцизного збору передбачає визначення оподатковуваного обороту. Оподатковуваним оборотом є вартість підакцизних товарів, що продаються, виходячи з відпускних цін без акцизного збору.

Крім оподатковуваного обороту для обчислення акцизного збору необхідні його ставки за підакцизними товарами.

Перелік підакцизних товарів і ставки акцизного збору в Україні встановлюються Верховною Радою України. При цьому ставки встановлюються або у відсотках до обороту з продажу, або в абсолют-

них величинах з одиниці товару, що продається, і є єдиними на всій території України для товарів як вітчизняного виробництва, так і для імпортованих. За окремими видами товарів ставки з одиниці товару, що продається, встановлюються в євро з перерахунком обчисленої суми акцизного збору в національну валюту за курсом НБУ, що діяв на перший день кварталу, в якому здійснюється продаж товару, і залишається незмінним протягом всього кварталу.

Прийняті в Україні розміри ставки за окремими видами підакцизних товарів наведені в табл. 4.3.

Акцизний збір обчислюється виходячи з обсягів проданих товарів (оподатковуваного обороту) і встановлених ставок.

Сума акцизного збору, що підлягає сплаті в бюджет, визначається платниками самостійно множенням обсягу відповідних видів товарів (оподатковуваного обороту), що продаються, на встановлені ставки.

Обчислені суми акцизного збору сплачуються в бюджет у такі строки:

1) підприємствами-виробниками, що продають алкогольні напої, включаючи спирт харчовий або етиловий, пиво, — на третій день після здійснення обороту з продажу;

2) підприємствами-виробниками, що продають тютюнові вироби, — щомісяця до 16 числа наступного за звітним місяця виходячи з фактичного обороту продажу тютюнових виробів за минулий місяць;

3) власниками (замовниками) алкогольних напоїв, включаючи спирт питний або етиловий, пива і тютюнових виробів, виготовлених на території України з використанням давальницької сировини, — не пізніше від дня одержання готової продукції;

4) платниками акцизного збору, крім зазначених у п. 1–3, упродовж 10 календарних днів, наступних за останнім днем подання розрахунку акцизного збору. У такий самий строк сплачується в бюджет різниця між сумами акцизного збору, нарахованими за місячним розрахунком, і сумами акцизного збору, сплаченими в межах звітного періоду, а також платежами, сплаченими згідно з п. 1 і 3.

Фізичні особи, які ввозять на митну територію України алкогольні напої та тютюнові вироби в обсягах, що підлягають обкладанню ввізним митом, сплачують акцизний збір під час митного оформлення товарів на підставі вантажної митної декларації з

Таблиця 4.3

Ставки акцизного збору
за окремими видами підакцизних товарів в Україні

№ пор.	Назва товару	Код виробу	Ставка акцизного збору
1	Сигарети з фільтром з тютюну	24.02.20	10 грн за 1000 шт.
2	Пиво солодове	2203.00	0,21 грн за 1 л
3	Вина виноградні натуральні, включаючи кріплені	22.04	0,25 грн за 1 л
4	Вина ігристі, шампанське	22.04.10	1,6 грн за 1 л
5	Міцні спиртні напої (крім спирту)	2208	16,0 грн за 1 л 100 %-го спирту
6	Вермути та інші вина виноградні натуральні	22.05	2,6 грн за 1 л
7	Тютюн для паління	24.03.10	10 грн за 1 кг
8	Бензини моторні: А-71, А-76, А-90, А-92, А-95 та ін.	27.10.00	60 євро за 1000 кг
	Автомобілі легкові:		
9	- з об'ємом циліндрів двигуна від 1000 до 1500 $см^3$ нові й ті, що були у користуванні понад 5 років	87.03.22	0,6 євро за 1 $см^3$ об'єму циліндрів двигуна
10	- з об'ємом циліндрів двигуна від 1500 до 2200 $см^3$ нові й ті, що були у користуванні понад 5 років	87.03.23	0,9 євро за 1 $см^3$ об'єму циліндрів двигуна
11	Ювелірні вироби	7113, 7114	55 % з суми обороту
12	Сигарети без фільтру з тютюну	240220	5 грн за 1000 шт.

пред'явленням товарних чеків, а в разі їх відсутності виходячи з індикативних цін.

Датою виникнення податкових зобов'язань з продажу підакцизних товарів вважається та, що припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що настала раніше: або дата за-

рахування коштів від покупця на банківський рахунок підприємства — платника акцизного збору як оплата товарів (продукції), що продаються, а в разі продажу товарів за готівку — дата оприбуткування грошей у касі платника акцизного збору, або дата відвантаження (передавання) товарів (продукції).

Сплата акцизного збору в бюджет за алкогольні напої і тютюнові вироби має певні особливості. Так, акцизний збір за алкогольні напої і тютюнові вироби сплачується шляхом придбання продавцями цих товарів марок акцизного збору.

Марка акцизного збору — це спеціальний паперовий знак, що наклеюється на алкогольні напої і тютюнові вироби для підтвердження сплати акцизного збору.

Марки акцизного збору продаються державними податковими органами України.

Придбані марки акцизного збору використовуються виробниками алкогольних напоїв і тютюнових виробів для маркування цих видів продукції.

Українські підприємства-виробники, що є платниками акцизного збору, щомісяця не пізніше 20 числа наступного за звітним місяця складають і подають до державних податкових адміністрацій за місцем розташування (реєстрації) розрахунок суми акцизного збору за встановленою формою за минулий місяць, складений виходячи з фактичних обсягів і цін реалізації. Форма розрахунку наведена в табл. 4.4.

Обчислена підсумкова сума акцизного збору зменшується на суми, сплачені протягом місяця авансовими платежами і різниця вноситься в бюджет протягом 10 календарних днів, наступних за останнім днем подання розрахунку.

Відповідальність за виконання правил маркування встановлених видів підакцизних товарів, правильність обчислення і своєчасність сплати акцизного збору несуть платники цього податку. Так, за несвоєчасну реєстрацію юридичні особи і підприємці як платники акцизного збору платять штраф у розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У разі виявлення внаслідок перевірки недоплати суми акцизного збору юридичні особи і підприємці платять у бюджет штраф, який дорівнює однократному розміру донарахованої суми платежу. За ці самі порушення протягом року після попередньої перевірки з порушників утримується штраф у двократному розмірі донарахованої суми пла-

Розрахунок акцизного збору за січень 2004 р. (скорочено) *Таблиця 4.4*

(платник — МП "Електроніка")

Розділ 1. Обчислення суми акцизного збору

№ п/п	Код товару за гармонізованою системою опису кодування товарів	Назва товарів згідно з кодом	Одиниця вимірювання товару		Обороти з реалізації (передавання) підакцизних товарів (продукції), що оподатковуються		Ставки акцизного збору у твердих ставках або відсотках		Сума акцизного збору, грн.	
			для обчислення акцизного збору, (шт., л, кг, $см^3$, грн.)	для визначення обороту з реалізації	за твердими ставками акцизного збору	за ставками акцизного збору, %	за одиницю вимірювання згідно із законом, %, грн.	у перерахунку на одиницю вимірювання товару, грн.	нарахована	не сплачена через отримання пільг
1	22.04	Вина виноградні	л	л	1050	—	0,8 грн	0,8	840	—
2	22.03.00	Пиво	л	л	10100	—	0,21 грн	0,21	2121	—
3	22.04.10	Вина ігристі	л	л	1400	—	1,6 грн	1,6	2240	—
	Разом					—			5201	—

Розділ 2. Результати перерахунку акцизного збору

1. Сума, сплачена в рахунок платежів, що підлягають сплаті за звітний місяць, — 4680,00 грн.
2. Сума, що підлягає доплаті за цим рахунком (_____)

(додатне значення різниці між сумою гр. 12 розд. 1 і сумою п. 1 розд. 2 розрахунку)

_____521 (п'ятсот двадцять одна)_____ грн

Керівник підприємства _____ Головний бухгалтер _____

підпис підпис

"18" лютого 2004 р.

тежу. За неподання або несвоєчасне подання податковим органам декларацій, розрахунків або інших документів, необхідних для розрахунку податків і платежів, до винуватців застосовується фінансова санкція в розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний випадок. У разі невчасної сплати акцизного збору платнику нараховується пеня в розмірі 120 % річних від облікової ставки НБУ за кожний день прострочення платежу.

4.5. Прямі податки

Прямими є ***податки***, які встановлюються безпосередньо на доходи і майно платників і сплачуються ними з власних надходжень грошових коштів.

Види прямих податків, їх платники, розмір та порядок стягнення встановлюються в законодавчому порядку.

Нині в Україні встановлені такі види прямих податків:

- на прибуток підприємств;
- на доходи фізичних осіб;
- плата (податок) на землю;
- з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- плата за воду;
- фіксований податок та ін.

Розглянемо сутність окремих видів прямих податків, порядок їх стягнення і сплати до бюджету.

4.5.1. Оподаткування прибутку підприємств

Господарюючі суб'єкти у процесі здійснення виробничої і фінансової діяльності вступають у взаємовідносини з різними ланками фінансово-кредитної системи і передусім з бюджетом. Основним видом прямих податків, що сплачуються господарюючими суб'єктами до бюджету, є податок на прибуток.

Згідно із Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 22 травня 1997 р., зі змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 24 грудня 2002 р. № 349-IV, податок на прибуток сплачують суб'єкти підприємницької діяльності й інші підприємства, установи та організації, які здійснюють діяльність,

спрямовану на отримання прибутку. У цьому зв'язку ***платниками податку на прибуток*** є:

- з числа резидентів — суб'єкти господарської діяльності, бюджетні, громадські та інші підприємства, установи і організації, які здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку як на території України, так і за її межами;
- з числа нерезидентів — фізичні і юридичні особи, створені у будь-якій організаційно-правовій формі, які отримують доходи з джерелом їх походження в Україні;
- філіали, відділення та інші відокремлені підрозділи платників податку, що не мають статусу юридичної особи та розташовані на іншій території, ніж платник податку. Разом з тим платник податку, що має такі філії, може ухвалити рішення про сплату консолідованого податку. У цьому разі сума податку на прибуток філії за відповідний період визначається розрахунково виходячи з загальної суми податку, нарахованого платником податку, і питомої ваги валових витрат з урахуванням амортизації філії в загальній їх сумі платника податку. Порядок сплати податку на прибуток у цьому разі визначає його платник самостійно до початку звітного року, про що повідомляється податковим органам як за місцем знаходження платника податку, так і за місцем розташування його філії. Відповідальність за своєчасну і повну сплату податку до бюджету за місцем розташування філії несе платник податку;
- постійні представництва нерезидентів, які одержують прибуток із джерел їх походження в Україні або виконують представницькі функції відносно таких нерезидентів чи їх засновників;
- інші організації і установи, які одержують прибуток від своєї діяльності.

Об'єктом оподаткування є прибуток, який визначається шляхом вирахування зі скоригованого валового доходу (виручки) сум валових витрат і амортизаційних відрахувань. При цьому ***валовий дохід*** є загальною сумою доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) за звітний період у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як в Україні, так і за її межами, без сум акцизного збору, податку на додану вартість й інших надходжень, що не є доходом платника податку.

До ***складу валового доходу включаються***:

- доходи від продажу товарів (робіт, послуг);

- приріст балансової вартості запасів;
- доходи від виконання довгострокових договорів;
- прибуток від операцій із землею;
- доходи від здійснення банківських, страхових та інших операцій з надання фінансових послуг;
- суми страхового відшкодування за втрачене застраховане майно;
- доходи від продажу цінних паперів, операцій з валютними цінностями і борговими зобов'язаннями;
- доходи від операцій з основними фондами, нематеріальними активами;
- доходи від спільної діяльності та у вигляді дивідендів, отриманих від нерезидентів, процентів, роялті, від здійснення операцій лізингу (оренди);
- доходи у вигляді безповоротної фінансової допомоги, отриманої у звітному періоді, а також у вигляді вартості безкоштовно наданих товарів;
- доходи від урегулювання сумнівної або безнадійної кредиторської заборгованості;
- інші види доходів, що входять до складу об'єкта оподаткування (суми отриманої пені, штрафу, неустойок; доходи, не враховані в минулі роки, а виявлені у звітному році; проценти (комісійні), отримані від здійснення кредитно-депозитних операцій, та ін.).

Разом з тим до ***складу валового доходу не включаються***:

- суми ПДВ, акцизного збору, отримані (нараховані) підприємством у складі ціни продажу продукції (робіт, послуг);
- суми коштів або вартість майна, отримані платником податку як компенсація за примусове відчуження державою іншого майна у платника податку у випадках, передбачених законодавством;
- суми коштів і вартість майна, отримані платником податку за рішенням суду (арбітражного суду) у вигляді компенсації прямих витрат або збитків, понесених платником податку через порушення його прав і інтересів, що охороняються законом;
- суми податків, зборів і обов'язкових платежів, що повертаються платнику податку з бюджету як надмірно внесені платежі;
- суми коштів або вартість майна, що надходять платнику податку у вигляді прямих інвестицій, у тому числі грошові або май-

нові внески, здійснювані відповідно до договорів про спільну діяльність на території України без створення юридичної особи;

- суми отриманого платником податку емісійного доходу;
- доходи від спільної діяльності на території України без створення юридичної особи, дивіденди, отримані платником податку від інших платників податку, які були вже оподатковані у встановленому порядку;
- кошти або майно, що надходять у вигляді міжнародної технічної допомоги, яка подається іншими державами відповідно до міжнародних угод;
- кошти, що надаються платнику податку з державного інноваційного фонду на зворотній основі при здійсненні інноваційних проектів у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;
- суми доходів, що накопичуються на пенсійних рахунках у межах механізму додаткового пенсійного забезпечення;
- інші надходження згідно із законом про оподаткування прибутку.

Склад доходів платника податку за їх групами, визначеними у Законі України "Про оподаткування прибутку підприємств" і в декларації з податку на прибуток вказується у спеціальних розрахунках (додатках до декларації), в яких і визначаються ці суми.

При цьому ***до складу окремих видів доходів включаються***:

а) до складу **доходів від продажу товарів (робіт, послуг)**:

- вартість відвантажених товарів, а по роботах (послугах) — вартість фактично наданих результатів робіт (послуг) платником податку або сума коштів, що надійшла на рахунок в банку від покупця (замовника) в оплату товарів (робіт, послуг), що підлягають продажу, або в касу платника податку. При цьому сума від продажу товарів, виконаних робіт, наданих послуг враховується без сум податку на додану вартість і акцизного збору. Доходи, отримані (нараховані) платником податку в іноземній валюті у зв'язку з продажем товарів (робіт, послуг) протягом звітного періоду, перераховуються в гривні за офіційним валютним курсом Національного банку України, який діяв на дату отримання валюти, і перерахунок в подальшому у зв'язку зі змінами курсу обміну гривні не відбувається;
- вартість здійснення товарообмінних (бартерних) операцій в обсязі вартості відвантажених товарів, а для робіт (послуг) — в обсязі вартості фактично наданих результатів робіт (послуг) в оцінці за договірними цінами або вартості оприбуткованих

товарів (робіт, послуг), а для робіт (послуг) — вартість фактично отриманих результатів робіт (послуг) платником податку;

- вартість відвантажених товарів, виконаних робіт, наданих послуг, які були виключені з валового доходу в попередньому податковому періоді у зв'язку з затримкою оплати їх вартості більш як 30 днів і незадоволенням судом позову платника податку в звітному періоді з його вини, а також сума пені на цю заборгованість;

б) до складу **приросту балансової вартості запасів** — сума приросту балансової вартості товарно-матеріальних цінностей, що перебувають на складах, в незавершеному виробництві, в запасах готової продукції, у складі малоцінних та швидкозношуваних предметів, в роздрібній торгівлі тощо. Сума приросту вказаних запасів визначається в спеціальному додатку (К 1/1) до декларації з податку на прибуток у вигляді різниці між балансовою вартістю відповідних видів товарно-матеріальних цінностей на кінець і початок звітного періоду;

в) до складу **доходів від операцій з цінними паперами, валютними цінностями і борговими зобов'язаннями**:

- прибуток, отриманий від торгівлі цінними паперами;
- прибуток, отриманий від торгівлі деривативами;
- дохід від операцій з валютними цінностями, отриманий у вигляді виручки (доходу) від продажу іноземної валюти;
- дохід, отриманий у результаті перерахунку іноземної валюти, що числиться в обліку платника податку на кінець звітного періоду, в гривні у разі збільшення офіційного валютного (обмінного) курсу Національного банку України;
- сума коштів, отримана платником податку від продажу (розміщення) випущених ним облігацій, ощадних сертифікатів та інших цінних паперів (крім цінних паперів, які посвідчують корпоративні права) з обмеженим строком дії. У разі ж придбання платником податку вказаних цінних паперів витрати на ці цілі відносяться до валових витрат і відображаються у складі витрат за операціями з борговими зобов'язаннями і валютними цінностями;
- кошти, отримані платником податку від погашення відповідних цінних паперів емітентом і одержання за ними відсотків;
- доходи заставодавця від відчуження його майна як об'єкта застави в розмірі вартості відчуженого об'єкта застави (майна) в

рахунок погашення кредитору (гаранту) боргового зобов'язання з нарахованою сумою відсотків;

- доходи заставоутримувачів від продажу майна, що відчужене як об'єкт застави, у сумі коштів, отриманих від продажу придбаного у власність майна в результаті відчуження його в рахунок погашення боргових зобов'язань, та інше.

Розрахунок суми прибутку від операцій з цінними паперами, деривативами, що відображається в декларації з податку на прибуток, розраховується у спеціальному додатку (К3) до декларації у вигляді різниці між доходами, отриманими від продажу відповідних видів цінних паперів, і витратами на їх придбання. При цьому під витратами слід розуміти суму коштів або вартість майна, оплаченого платником податку продавцю цінних паперів і деривативів як компенсацію їх вартості;

г) до складу **доходів від операцій з основними фондами, нематеріальними активами і капітального доходу, пов'язаного з видобутком корисних копалин**:

- прибуток від продажу основних фондів групи 1 або нематеріальних активів, які підлягають амортизації, визначається у вигляді різниці між виручкою (доходом) від їх продажу та їх балансовою вартістю;
- сума перевищення вартості основних фондів груп 2 і 3 у разі їх продажу (товарообміном) над балансовою їх вартістю;
- сума різниці в балансовій вартості проіндексованих у звітному періоді відповідних груп основних фондів і нематеріальних активів та їх вартості до проведення індексації (капітальний дохід);
- сума компенсації за основні фонди групи 1 у зв'язку з їх вимушеною заміною, отримана від страхових організацій чи винних у заподіянні збитків юридичних і фізичних осіб, тощо;

д) до складу **доходів від виконання довгострокових договорів** — сума доходу, нарахованого у зв'язку з виконанням довгострокових договорів, а також сума збільшення (зменшення) валових доходів у зв'язку з перерахунком податкових зобов'язань за закінченими довгостроковими договорами.

При цьому під довгостроковими договорами слід розуміти будь-який договір на виготовлення, будівництво, встановлення чи монтаж обладнання, що входить до складу основних фондів замовника.

Розрахунок суми доходу від виконання довгострокових договорів здійснюється виконавцями цих договорів у спеціальному додатку (К2) до декларації шляхом множення договірної ціни договору (контракту) на оцінний коефіцієнт виконання довгострокового договору (контракту). Оцінний коефіцієнт виконання довгострокового договору визначається як відношення суми фактичних витрат, виконаних за договором у звітному періоді, до суми загальних витрат, що плануються виконавцем до виконання довгострокового договору;

е) до складу **доходів від безповоротної фінансової допомоги і безкоштовно наданих товарів**:

- сума коштів, переданих платнику податку у вигляді безповоротної фінансової допомоги, що визначається на основі укладених договорів дарування та інших подібних договорів, які не передбачають відповідної компенсації чи повернення таких коштів (за виключенням бюджетних дотацій і субсидій), або без укладання таких угод;
- сума безнадійної до відрахування дебіторської заборгованості, поверненої кредитору (платнику податку) позичальником після її списання кредитором у попередні податкові періоди на витрати виробництва;
- сума кредиторської заборгованості платника податку іншим юридичним і фізичним особам, за якою закінчився термін позовної давності у відповідному податковому періоді;
- вартість товарів, які надаються платником податку іншим юридичним і фізичним особам відповідно до договорів дарування та інших аналогічних договорів, що не передбачають грошової чи іншої компенсації вартості таких матеріальних цінностей і нематеріальних активів чи їх повернення;
- вартість товарів, наданих платником податку іншим юридичним і фізичним особам без будь-якої їх компенсації і укладання відповідних угод тощо.

Наведені доходи розраховуються за даними бухгалтерського обліку (звітності) і відображаються в спеціальних додатках до декларації з податку на прибуток підприємства;

ж) до складу **прибутку від операцій з землею** — сума прибутку, отримана від продажу землі, що розраховується у вигляді різниці між сумою доходу, отриманого від продажу землі, і сумою витрат, пов'язаних з купівлею цієї власності, збільшених на коефіцієнт індек-

сації балансової вартості відповідної групи основних засобів. Розрахунок суми прибутку від продажу землі здійснюється в спеціальному додатку (К1/1) до декларації з податку на прибуток.

з) до інших видів доходів, що входять до складу об'єкта оподаткування:

- сума державного мита, попередньо сплаченого позивачем, яке повертається в його користь за рішенням суду (господарського суду);
- доходи від спільної діяльності та від операцій з заставою;
- сума штрафів, неустойок, пені, отриманої на основі добровільного рішення сторін договору чи за рішенням державних органів стягнення, суду, господарського суду;
- суми страхового відшкодування, отримані за загибле застраховане майно, і доходи від здійснення банківських операцій;
- суми, не враховані у складі доходів попередніх звітних періодів, але виявлені у поточному звітному періоді;
- суми відсотків (комісійних), отриманих платником податку при здійсненні кредитно-депозитних операцій;
- сума перевищення отриманих відсотків (комісійних) над нарахованими за кредитно-депозитними операціями у разі довгострокового погашення зобов'язань щодо сплати відсотків та інше.

Наведений склад інших видів доходів, що входять до складу об'єкта оподаткування, визначається за даними бухгалтерського обліку (звітності). Для визначення їх суми можливий розрахунок довільної форми (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Розрахунок загальної суми інших видів доходів

№ пор.	Види інших доходів	Сума, тис. грн.
1	2	3
1	Доходи від здійснення банківських, страхових та інших операцій з надання фінансових послуг	3,6
2	Доходи від спільної діяльності (дивіденди, відсотки)	—
3	Доходи від операцій із заставою та від операцій з орендою майна	2,6
4	Суми безповоротної фінансової допомоги	—

Закінчення табл. 4.5

1	2	3
5	Сума вартості товарів (послуг), безкоштовно наданих платнику податку	—
6	Сума отриманої пені, штрафів, неустойок	3,5
7	Сума страхового відшкодування за загибле застраховане майно	2,6
8	Доходи від торгівлі валютними цінностями, цінними паперами, борговими зобов'язаннями	—
9	Сума державного мита, повернена на користь підприємства за рішенням суду	—
10	Дебіторська заборгованість, віднесена раніше до складу валових витрат, але надійшла у звітному податковому періоді	0,5
11	Сума акцизу, отриманого платником акцизного збору при продажу підакцизних товарів	—
12	Інші	0,9
13	Разом інших доходів	13,7

Додаванням сум доходів, наведених вище і відображених у відповідних додатках до декларації, а також у декларації, визначається ***сукупний валовий дохід***.

Розрахований валовий дохід коригується на суму зміни компенсації вартості товарів (робіт, послуг), на суму самостійно виявлених помилок за результатами діяльності підприємства в минулих податкових періодах і на суму врегулювання сумнівної (безнадійної) заборгованості.

При цьому сума зміни компенсації вартості товарів (робіт, послуг) розраховується у тому разі, якщо продані продавцем у звітному періоді товари змінили свою вартість. Якщо вартість раніше проданих товарів зменшується або товар повертається, то у продавця на суму такого зменшення зменшується і валовий дохід. Якщо ж компенсація за раніше проданий товар збільшилася, то підприємство отримало додатковий дохід. Отримане зменшення чи збільшення доходу за рахунок зміни компенсації вартості товарів (робіт, по-

слуг) відображається у відповідних рядках декларації і враховується при коригуванні суми валового доходу.

Сума доходу, помилково не врахованого або надмірно показаного у звітних (податкових) документах за минулі податкові періоди і самостійно виявленого в звітному податковому періоді, відображається у відповідному рядку в декларації з податку на прибуток підприємства.

Розрахунок суми збільшення валового доходу від врегулювання сумнівної (безнадійної) заборгованості здійснюється підприємством у спеціальному додатку (К4) до декларації.

Сума скоригованого валового доходу визначається шляхом додавання до суми валового доходу (рядок 01 декларації) сум компенсації вартості товарів, сум самостійно виявлених помилок в минулих звітних періодах і сум врегулювання сумнівної (безнадійної) заборгованості (рядок 02 декларації) або шляхом віднімання цих сум від валового доходу.

Розрахований у викладеному порядку скоригований валовий дохід є одним із складників, необхідних для визначення оподатковуваного прибутку.

Іншими складовими, необхідними для визначення оподатковуваного прибутку, є сума валових витрат і амортизаційних відрахувань за відповідний звітний період.

Валові витрати виробництва та обігу — це сума будь-яких витрат платника податку у грошовій, матеріальній або нематеріальній формі, здійснюваних як компенсація вартості товару (робіт, послуг), які купуються (виготовляються) таким платником податку для їх подальшого використання у власній господарській діяльності.

При цьому ***до складу валових витрат включаються***:

- суми всіх видів витрат, сплачених (нарахованих) протягом звітного періоду у зв'язку з підготовкою, організацією, здійсненням виробництва, продажем продукції (робіт, послуг);
- суми коштів або вартість майна, добровільно перерахованих (переданих) до Державного бюджету України або бюджетів територіальних об'єднань, в добродійні фонди і організації, але не більше 4 % оподатковуваного прибутку у звітному періоді;
- суми внесених (нарахованих) податків, зборів (обов'язкових платежів), що включаються в собівартість продукції, а також пені, штрафів, неустойок, сплачених за порушення господарських договорів або за рішенням суду;

- суми витрат, не врахованих у минулих податкових періодах через допущення помилок, виявлених у звітному періоді;
- суми безнадійної заборгованості, а також суми заборгованості, за якими закінчився термін позовної давності;
- суми збитків від перевищення балансової вартості купованих матеріалів, сировини, комплектуючих виробів і напівфабрикатів на складах, у незавершеному виробництві й залишках готової продукції, що зараховуються на початок звітного кварталу, над вартістю цих самих цінностей і витрат на кінець того ж кварталу;
- витрати на поліпшення основних фондів (капітальний ремонт, реконструкція тощо) у межах 10 % балансової вартості відповідних груп на початок року;
- витрати на утримання та експлуатацію житлово-комунального господарства, об'єктів соціальної інфраструктури (дитячих дошкільних установ, клубів, установ охорони здоров'я та ін.);
- витрати на рекламу з пропаганди переваг вироблених товарів, а також витрати, пов'язанні з організацією прийомів, презентацій з метою реклами, але не більше 2 % від оподатковуваного прибутку;
- витрати, пов'язані зі здійсненням лізингових (орендних) операцій;
- витрати за операціями з борговими зобов'язаннями і валютними цінностями;
- витрати за операціями з основними фондами та нематеріальними активами;
- амортизаційні відрахування за основними фондами та матеріальними активами;
- інші витрати.

Склад витрат за групами, передбаченими у декларації, що вилучаються з сукупного валового доходу при визначенні оподаткованого прибутку, наводиться у спеціальних розрахунках (додатках до декларації), в яких і визначаються їх суми. Наприклад, до складу **витрат**, **пов'язаних з підготовкою**, **організацією**, **здійсненням виробництва і продажем продукції (робіт, послуг)** включаються:

- вартість матеріалів, сировини, комплектуючих виробів і напівфабрикатів;
- сума перевищення балансової вартості купованих матеріалів, сировини, комплектуючих виробів і напівфабрикатів на скла-

дах, у незавершеному виробництві, залишках готової продукції на початок звітного періоду над їх балансовою вартістю на кінець того ж періоду (збиток);

- витрати, пов'язані з наданням послуг, виконанням робіт платнику податку;
- витрати, що зазнав платник податку — замовник довгострокового договору у вигляді наданих виконавцю авансів (передоплат);
- витрати на оплату праці;
- сума нарахувань (зборів) на обов'язкове державне пенсійне страхування та обов'язкове соціальне страхування, а також інших нарахувань на заробітну плату і прирівняних до неї платежів, що включаються у витрати;
- інші витрати, пов'язані з підготовкою, організацією, здійсненням виробництва, продажем продукції (робіт, послуг), що включають видатки на забезпечення працівників спецодягом, взуттям, обмундируванням, а також спецхарчуванням згідно з переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України; витрати на відрядження, придбання ліцензії та інше.

Наведений склад витрат, пов'язаний з підготовкою, організацією, здійсненням виробництва, реалізацією продукції (робіт, послуг), визначається за даними бухгалтерського обліку.

Порядок розрахунку окремих видів розглянутих прямих витрат наведений далі.

Витрати, пов'язані з придбанням сировини, матеріалів, послуг, визначаються виходячи з використаної їх кількості і вартості придбання.

Витрати на оплату праці включають витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інші види виплат, нарахованих відповідно до діючого порядку, а також суми виплачених премій, заохочень.

Сума нарахувань на обов'язкове державне пенсійне страхування і обов'язкове соціальне страхування, а також інші нарахування на заробітну плату та прирівняні до неї платежі визначаються виходячи з виконаних обсягів витрат на оплату праці і діючих ставок відрахувань від неї на відповідні цілі.

Сума податків, зборів (обов'язкових платежів), що включається до складу валових витрат, розраховується відповідно до діючого порядку їх розрахунку. Для визначення їх розміру складається спеціальний розрахунок (додаток Р2 до декларації).

Додаток Р2

Суми нарахованих податків, зборів (обов'язкових платежів), що включаються до складу валових витрат
(*скорочено*)

Показник	Код рядка	Сума, тис. грн.
Сума нарахованих податків, зборів — разом	4.6	59,30
У тому числі		
акцизний збір	4.6.1	—
податок на нерухоме майно	4.6.2	—
мито	4.6.3	—
плата за землю	4.6.5	7,40
податок з власників транспортних засобів	4.6.7	35,10
збір за спеціальне використання водних ресурсів	4.6.9	5,20
збір на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства	4.6.11	—
збір на обов'язкове державне пенсійне страхування		
— з вартості продажу нерухомого майна	4.6.14	—
— з вартості вироблених тютюнових виробів	4.6.15	—
— з вартості продажу вироблених ювелірних виробів	4.6.17	—
— з вартості продажу легкових автомобілів	4.6.18	—
податок з реклами	4.6.20	—
комунальний податок	4.6.21	9,20
ринковий збір	4.6.23	—
інші місцеві податки та збори	4.6.29	2,40

Сума **збитку балансової вартості запасів** включає суму збитку балансової вартості товарно-матеріальних цінностей, що перебувають на складах, у незавершеному виробництві, у запасах готової про-

дукції, у роздрібній торгівлі, на складі малоцінних швидкозношуваних предметів. Розрахунок суми збитку цих запасів матеріальних цінностей здійснюється у спеціальному додатку (К1/1) до декларації як різниця між балансовою вартістю відповідних видів цих цінностей на кінець і початок звітного періоду.

Витрати, пов'язані з виконанням довгострокових договорів, визначаються виконавцем самостійно в спеціальному додатку (К2) до декларації.

Сума коштів або вартість товарів, послуг, що добровільно перераховані (передані) протягом звітного періоду до державного бюджету, до бюджетів місцевого самоуправління, неприбутковим організаціям, установам науки, освіти, культури, заповідникам тощо і включаються до складу валових витрат, враховуються в розмірі не більше 5 % оподатковуваного прибутку за минулий звітний рік.

Сума ж коштів, перерахованих підприємствами всеукраїнських об'єднань осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, враховується у складі валових витрат у межах 10 % оподатковуваного прибутку за минулий звітний рік. Розрахунок суми названих витрат здійснюється в спеціальному додатку (Р3) до декларації за даними бухгалтерського обліку.

У разі отримання платником податку в попередніх звітних періодах (року) негативного значення об'єкта оподаткування (збитку), його сума належить включенню до складу валових витрат першого календарного кварталу наступного звітного року і в подальші періоди до повного погашення цього збитку.

Сума негативного значення об'єкта оподаткування (збитку) за звітний рік визначається у встановленому порядку за декларацією з податку на прибуток.

Сума витрат, пов'язана з поліпшенням основних фондів (проведення ремонтів, реконструкція, модернізація), що підлягають амортизації, враховується у складі валових витрат у межах 10 % сукупної балансової вартості всіх груп основних фондів за станом на початок відповідного звітного періоду. Розрахунок цієї суми витрат на звітний рік (ліміт) та фактичні обсяги покращення основних фондів у відповідному звітному періоді здійснюються у спеціальному додатку (К1/1) до декларації.

До складу **витрат за операціями з борговими зобов'язаннями і валютними цінностями** включаються:

- витрати, пов'язані з придбанням облігацій, ощадних сертифікатів та інших цінних паперів з обмеженим терміном дії;
- сума нарахованих (виплачених) покупцю відсотків за цінними паперами, емітованими платником податку;
- сума збитків від продажу (розміщення) дисконтних цінних паперів, емітованих платником податку;
- витрати, пов'язані з нарахуванням (сплатою) відсотків за борговими зобов'язаннями;
- суми перевищення сплачених сум над нарахованими за кредитно-депозитними операціями у разі дострокового погашення боргових зобов'язань;
- оплата послуг осіб, які здійснюють обмінні операції з валютними цінностями за дорученням платника податку тощо.

Сума наведених витрат за відповідний звітний період визначається за даними бухгалтерського обліку.

До складу **витрат за операціями з основними фондами та нематеріальними активами** включаються:

- витрати, пов'язані з утриманням основних фондів, що перебувають на консервації (перепрофілюванні);
- сума перевищення балансової вартості окремих об'єктів основних фондів групи 1 та нематеріальних активів над виручкою від їх продажу;
- сума балансової вартості окремого об'єкта основних фондів групи 1, що підлягає вимушеній заміні через незалежні від платника податку обставини (крадіжка, підлягають зносу у зв'язку з небезпекою їх подальшого існування та ін.) тощо.

Обсяг цих витрат визначається за даними бухгалтерського обліку платника податку.

До складу **інших витрат**, що належать до валових витрат, включаються:

- витрати на охорону праці;
- витрати, що не належать до складу валових витрат минулих звітних податкових періодів у зв'язку зі зникненням, знищенням первинних документів, але підтверджених такими документами у звітному податковому періоді;
- сума поверненої фінансової допомоги, отримана від неплатників податку на прибуток, пільговиків, повернена позичальником у періодах, що постають після періоду її отримання;

- суми заборгованості, щодо яких закінчився термін позовної давності;
- витрати на спецодяг, спеціальне харчування робітників;
- витрати, пов'язані з науково-технічним забезпеченням господарської діяльності, на винахідництво і раціоналізацію, на виконання науково-експериментальних і конструкторських робіт, виготовлення моделей і зразків, пов'язаних з основною діяльністю, виплатою роялті;
- витрати на придбання літератури для інформаційного забезпечення господарської діяльності (з питань законодавства, спеціалізованих періодичних видань);
- витрати на здійснення аудиту;
- витрати, пов'язані з професійною перепідготовкою робітників, які перебувають у трудових відносинах з підприємством;
- витрати на рекламу товарів, які продаються платником податку;
- витрати на організацію прийомів, презентацій, придбання подарунків у межах 2 % від оподатковуваного прибутку;
- витрати на страхування урожаю, майна, громадянської відповідальності, кредитних ризиків;
- витрати на придбання ліцензій, спеціальних дозволів, реєстрацію підприємства;
- витрати на відрядження фізичних осіб, які перебувають у трудових відносинах з підприємством;
- витрати на утримання та експлуатацію дитячих яслів і садочків, дитячих музичних і художніх шкіл, установ охорони здоров'я, спортивних залів і майданчиків, клубів і будинків культури, дитячих таборів відпочинку тощо, які знаходяться на балансі підприємства;
- курсові різниці, які збільшують витрати;
- збитки від спільної діяльності;
- витрати, які виникають при продажі невиробничих фондів;
- балансова вартість об'єктів основних фондів групи 1 при їх ліквідації;
- сума перевищення балансової вартості об'єкта основних фондів групи 1 над виручкою від його продажу та інше.

Оскільки перелік інших видів витрат дуже великий, розрахунок загальної їх суми можна виконати, склавши спеціальний розрахунок, наведений у табл. 4.6.

Таблиця 4.6

Розрахунок загальної суми інших видів витрат

№ пор.	Інші види витрат	Сума, тис. грн.
1	Витрати на охорону праці	10,0
2	Витрати на організацію прийомів, презентацій	15,0
3	Витрати на страхування майна та ін.	12,2
4	Витрати на придбання ліцензій, реєстрацію підприємства	9,50
5	Витрати на відрядження фізичних осіб	22,0
6	Витрати на утримання, експлуатацію дитячих дошкільних установ, об'єктів соціально-культурної сфери, що знаходяться на балансі підприємства	251,0
7	Збитки від спільної діяльності	14,0
8	Сума заборгованості з терміном позовної давності, що минув	17,3
9	Залишкова вартість об'єктів основних фондів групи 1	17,4
10	Витрати на спецодяг, спеціальне харчування	20,0
11	Витрати на придбання спеціальної літератури	13,0
12	Витрати на рекламу	87,5
13	Витрати на винахідництво, раціоналізацію, наукові дослідження	5,0
14	Витрати на проведення аудиту	8,0
15	Витрати на підготовку і перепідготовку кадрів	4,6
16	Витрати, не зараховані до складу валових витрат у минулих періодах	10,3
17	Сума поверненої фінансової допомоги	
18	Інші види витрат	30,0
19	Інші витрати разом	547,8

Додаванням сум різних видів витрат, наведених вище і відображених у відповідних додатках (розрахунках) до декларації, а також власне у декларації, визначається їх загальна сума.

Однак для визначення оподатковуваного прибутку обчислена у викладеному порядку загальна сума валових витрат підлягає коригуванню на суму змін компенсації вартості товарів (робіт, послуг), на суму самостійно виявлених помилок за результатами минулих податкових періодів і на суму сумнівної (безнадійної) заборгованості.

При цьому сума зміни компенсації вартості товарів (робіт, послуг) розраховується тоді, коли куплені покупцем у звітному періоді товари змінили свою вартість. Якщо після купівлі товару (робіт, послуг) вони зменшили свою вартість, то на суму цього зниження зменшуються і валові витрати. Якщо ж вартість збільшилась, то на цю суму у покупця збільшуються і витрати.

При виявленні у звітному податковому періоді помилково не врахованих або зайво врахованих у попередніх періодах витрат, на їх суму відповідно збільшуються або зменшуються валові витрати у звітному періоді.

Коригування (збільшення) валових витрат на суму сумнівної (безнадійної) заборгованості здійснюється платником податку у тому разі, якщо у продавця є непогашена заборгованість покупцем, проти якого порушено справу про банкрутство, і продавець звернувся до суду за поверненням цієї заборгованості. Покупець збільшує валові витрати на суму погашення заборгованості, але в межах тієї суми, яка була списана раніше на збільшення валового доходу. Розрахунок сум коригування (збільшення) валових витрат в звітному періоді здійснюється у спеціальному додатку (К4) до декларації.

Сума **амортизаційних відрахувань** за основними фондами, на яку зменшуються скориговані валові витрати при визначенні об'єкта оподаткування, визначається щоквартально множенням встановленого розміру відрахувань за групами основних фондів (гр. 1 — 2,0 %; гр. 2 — 10,0; гр. 3 — 6,0; гр. 4 — 15,0 %) на їх балансову вартість на початок розрахункового кварталу.

При цьому балансова вартість груп основних фондів (окремого об'єкта) на початок розрахункового кварталу визначається у такому порядку: до балансової вартості групи основних фондів (окремого об'єкта) на початок кварталу, що є попереднім розрахунковому, додається сума витрат, вкладених на придбання основних фондів, на виконання капітального ремонту, реконструкцію, мо-

дернізацію та інше поліпшення основних фондів, що підлягають амортизації протягом кварталу, що є попереднім розрахунковому, і віднімається вартість вилучених з експлуатації основних фондів (окремого об'єкта) протягом кварталу, що є попереднім звітному, а також віднімається сума амортизації, нарахованої в попередньому кварталі.

Для визначення суми амортизаційних відрахувань в розрахунковому періоді і наростаючим підсумком з початку року складається спеціальний розрахунок за формою додатка К1/1 до декларації (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Розрахунок амортизаційних відрахувань

№ пор.	Групи основних фондів	Балансова вартість на початок розрахункового кварталу, тис. грн.	Амортизаційні відрахування, тис. грн.	
			Розрахунковий квартал	Звітний період наростаючим підсумком
1	Основні фонди групи 1	10000,00	200,00	800,00
2	Основні фонди групи 2	1000,00	100,00	400,00
3	Основні фонди групи 3	500,00	30,00	120,00
4	Основні фонди групи 4	50,00	7,50	30,00
5	Нематеріальні активи	—	—	—
6	Разом	х	337,50	1350,00

Сума амортизаційних відрахувань наростаючим підсумком за півріччя, дев'ять місяців і рік визначається складанням сум нарахованої амортизації в попередніх звітних періодах.

Нарахована у викладеному порядку сума амортизаційних відрахувань, як і сума валових витрат, враховується при визначенні об'єкта оподаткування.

Різниця між скоригованою сумою валового доходу і скоригованою сумою валових витрат, а також сумою амортизаційних відрахувань становить об'єкт оподаткування.

Прибуток, що підлягає оподаткуванню, розраховується у вигляді різниці між величиною об'єкта оподаткування і балансовим збитком, не компенсованим прибутком на початок року[1], а також сумою прибутку, звільненого від оподаткування.

При цьому сума збитку, не компенсованого прибутком на початок року, визначається за даними бухгалтерського обліку.

Сума прибутку, звільненого від оподаткування, включає:

- прибуток підприємств суспільних організацій інвалідів, де протягом попереднього звітного (податкового) періоду кількість інвалідів, які мають на ньому основне місце роботи, становить не менше 50 % загальної кількості працюючих, а фонд їх заробітної плати за рік становить не менше 25 % суми загальних витрат на оплату праці. На таку пільгу у підприємства повинен бути спеціальний дозвіл відповідного органу;
- прибуток підприємства, отриманий від продажу на митній території України спеціальних продуктів дитячого харчування власного виробництва згідно із переліком Кабінету Міністрів України;
- доходи заготівельних організацій від продажу окремих видів відходів як вторинної сировини відповідно до закону і переліку Кабміну України;
- доходи у вигляді грошей, матеріальних цінностей і нематеріальних активів, отримані дошкільними навчальними установами від здійснення діяльності, передбаченої їх уставами, тощо.

Розрахунок суми прибутку, звільненого від оподаткування, виконується в спеціальному додатку (К5) до декларації згідно з відповідними нормативними актами і даними бухгалтерського обліку.

Сума податку з оподатковуваного прибутку розраховується множенням встановленої базової ставки оподаткування (25 %) на суму оподатковуваного прибутку, розрахованого у викладеному вище порядку.

Розрахована за базовою ставкою сума податку на прибуток до його сплати в бюджет зменшується:

- на вартість торгових патентів, придбаних у звітному періоді платником податку;
- на суму податку на прибуток, отриманого за кордоном;

---

[1] Не погашена на 01.01.04 сума збитку не враховується у зменшенні об'єкта оподаткування у 2004 році.

- на суму податку, сплаченого з пасивного прибутку за кордоном у разі наявності міжнародного договору;
- на суму податку, нарахованого платником за місцем розташування його філіалів;
- на суму сплачених авансових внесків при виплаті дивідендів тощо.

Розрахунок суми, на яку зменшується нарахована за базовою ставкою сума податку на прибуток, виконується в окремому додатку (К6) до декларації за даними бухгалтерського обліку.

Різниця між нарахованою за базовою ставкою сумою податку на прибуток і сумами, на які зменшується нарахована сума податку, становитиме податкове зобов'язання платника податку на прибуток.

Сума податку до сплати в бюджет розраховується як різниця між сумою податкового зобов'язання у звітному періоді і сумами нарахованого податку в попередньому звітному періоді, а також надмірно сплаченого податку в минулих податкових періодах.

Розрахунок оподаткованої суми прибутку, нарахованої суми податку на прибуток, податкового зобов'язання і суми податку, що належить сплатити в бюджет, виконується в декларації з податку на прибуток підприємства (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Декларація з податку на прибуток підприємства

(*скорочено*)

Повна декларація — надаються додатки у разі заповнення рядків з позначкою "Р" і "К".
Скорочена декларація — надаються додатки у разі заповнення рядків з позначкою "К".

Звітний рік 2003 ; квартал I ; півріччя — ; 3 квартал — .

Назва платника податку МП "Електромашина"

Ідентифікаційний код _____

Показники	Код рядка	Сума, тис. грн.
1	2	3
Валовий дохід від усіх видів діяльності — разом	01	7975,7
У тому числі		
доходи від продажу товарів (робіт, послуг)	01.1	7962,0
приріст балансової вартості запасів	01.2 К1	—

Продовження табл. 4.8

1	2	3
дохід від виконання довгострокових договорів	01.3 К2	—
прибуток від операцій з цінними паперами, фондовими і товарними деривативами	01.4 К3	—
прибуток від операцій із землею	01.5 К1	—
інші доходи, крім зазначених у п. 01.1–01.5	01.6	13,7
Коригування валових доходів — разом (±02.1±02.2+02.3)	02	—
У тому числі		
зміна суми компенсації вартості товарів (робіт, послуг)	02.1	—
самостійно виявлені помилки за результатами минулих податкових періодів	02.2	—
врегулювання сумнівної (безнадійної) заборгованості	02.3 К4	—
Скоригований валовий дохід (01±02)	03	7975,7
Валові витрати — разом	04	6775,7
У тому числі		
витрати на придбання товарів (робіт, послуг), крім зазначених у п. 04.11	04.1	4448,0
збиток балансової вартості запасів	04.2 К1	—
витрати на оплату праці	04.3	1070,0
сума страхового збору (внесків) у фонди державного загальнообов'язкового страхування	04.4	342,5
сума внесків на довгострокове страхування життя, додаткове пенсійне страхування	04.5 Р1	—
сума податків, зборів (обов'язкових платежів), крім зазначених у п. 04.4	04.6 Р2	14,9
витрати, пов'язані з виконанням довгострокових договорів	04.7 К2	—
добровільне перерахування коштів, передача товарів (робіт, послуг)	04.8 Р3	97,5
негативне значення об'єкта оподаткування попереднього податкового року	04.9	—

Продовження табл. 4.8

1	2	3
витрати на поліпшення основних фондів та нафтогазових свердловин	04.10 К1	255,0
85 % витрат від вартості товарів (робіт, послуг), придбаних в офшорних нерезидентів	04.11 Р4	—
інші витрати, крім зазначених у п. 04.1 – 04.11	04.12	547,8
Коригування валових витрат — разом (±05.1±05.2+05.3)	05	—
У тому числі		
зміна суми компенсації вартості товарів (робіт, послуг)	05.1	—
самостійно виявлені помилки за результатами минулих податкових періодів	05.2	—
врегулювання сумнівної (безнадійної) заборгованості	05.3 К4	—
Скориговані валові витрати (04±05)	06	6775,7
Сума амортизаційних відрахувань	07 К1	337,0
Об'єкт оподаткування (+; –) (±03±06–07)	08	863,0
Балансові збитки, некомпенсовані прибутком до 01.01.03	09	—
Прибуток, звільнений від оподаткування	10 К5	—
Прибуток, що підлягає оподаткуванню — разом (08–09–10)	11	863,0
У тому числі		
за базовою ставкою	11.1	863,0
за пільговою ставкою	11.2	—
Нарахована сума податку — разом	12	215,8
У тому числі		
за базовою ставкою	12.1	215,8
за пільговою ставкою	12.2	—
Зменшення нарахованої суми податку	13 К6	—
Податкове зобов'язання звітного періоду (12–13)	14	215,8
Сума нарахованого податку за попередній податковий період поточного року	15	—

Закінчення табл. 4.8

1	2	3
Сума надмірно сплаченого податку в минулих податкових періодах (переплати)	16	—
Сума податку до сплати (14–15–16)	17	215,8
Сума надмірно сплаченого податку в минулих податкових періодах (переплати), які підлягають поверненню на поточний рахунок платника податку	18	—
Додаткові показники		
Суми податків від грального бізнесу, фрахту	19	—
Дивіденди, що сплачуються до бюджету державними, не корпоратизованими, казенними або комунальними підприємствами	21	—
Сума штрафу, самостійно нарахованого у зв'язку з виправленням помилок	22	—
Пеня, нарахована у зв'язку з урегулюванням сумнівної (безнадійної) заборгованості	23	—

До декларації додаються (потрібне позначити) додатки: К1/1; К1/2; К2; К3; К4; К5; К6; К7; Р1; Р2; Р3; Р4.

Керівник підприємства_____

Головний бухгалтер_____

Декларацію складають за даними бухгалтерського обліку, відповідних додатків до декларації з розрахунку окремих видів доходів і витрат.

Платник податку складає декларацію щоквартально і за результатами роботи підприємства за рік. При цьому за звітні квартал, півріччя, дев'ять місяців складається скорочена декларація, а за результатом роботи за рік — повна.

Форма декларації про податок на прибуток підприємства встановлюється центральним податковим органом за узгодженням з комітетом Верховної Ради України, що відповідає за здійснення податкової політики.

Складена декларація подається податковому органу за місцем реєстрації платника податку протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного (податкового) періоду.

Нарахована сума податку, що підлягає сплаті за звітний період, вноситься до бюджету в 10-денний термін після кінцевого терміну, встановленого для подання декларації про податок на прибуток підприємства.

За правильність обчислення і своєчасну сплату податку на прибуток несе відповідальність його платник.

Так, у разі неподання податкової декларації у встановлений термін платник податку сплачує штраф у розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний випадок неподання або за його затримку.

Якщо ж платник податку не подав у встановлений термін податкову декларацію і за нього суму податкового зобов'язання встановлює контролюючий орган, то з такого платника додатково до зазначеного розміру штрафу стягується штраф у розмірі 10 % суми розрахованого податкового зобов'язання за кожний випадок затримки декларації, але не більше 50 % від донарахованої суми податку.

У разі заниження податкового зобов'язання платник податку сплачує штраф у розмірі 5 % суми недоплати за кожний податковий період, але не більше 25 % заниженої суми зобов'язання. Якщо ж платник податку до початку його перевірки контролюючим органом самостійно виявляє факт заниження податкового зобов'язання, а також самостійно сплачує суму недоплати податку та штраф у розмірі 5 % суми недоплати, то інші штрафи за подібні порушення з нього не стягуються.

У разі несплати у встановлений термін розрахованої суми податку з платника стягується штраф у таких розмірах:

- при затримці платежу до 30 календарних днів — 10 % суми боргу;
- при затримці від 31 до 90 календарних днів — 20 % суми боргу;
- при затримці понад 90 днів — 50 % суми боргу. При цьому нарахування штрафу у більшому розмірі виключає його нарахування в меншому розмірі.

4.5.2. Оподаткування доходів фізичних осіб

Згідно з чинним законодавством (Законом України "Про податок з доходів фізичних осіб" від 22.05.03) громадяни України, іноземні громадяни та особи, що не мають громадянства, які мешкають в України і мають заробіток (дохід), сплачують з нього в бюджет податок.

Податок з доходів фізичних осіб — це прямий, загальнодержавний податок, який стягується з доходів (заробітку) громадян за встановленими ставками.

Об'єктом оподаткування податком є сукупний дохід працюючих громадян, які отримують його з різних джерел за місцем основної роботи в Україні й за її межами як у грошовому, так і в натуральному вираженні (в оцінці за ринковими цінами).

Визначається об'єкт оподаткування як нарахована сума заробітної плати, зменшена на суму збору до Пенсійного фонду України та внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, які відповідно до закону справляються за рахунок доходу найманої особи.

До сукупного оподатковуваного доходу включаються доходи, одержані від підприємств, установ і організацій усіх форм власності, доходи за виконання трудових обов'язків, у тому числі за сумісництвом, за виконання робіт за договорами підряду, а також інші доходи, отримані працівником у грошовій і натуральній формі.

До ***окремих видів сукупного місячного оподатковуваного доходу належать***:

- доходи у вигляді заробітної плати, інші виплати і винагороди, нараховані платнику податку згідно з умовами трудового або цивільно-правового договору;
- доходи від продажу об'єктів прав інтелектуальної власності;
- доходи у вигляді сум авторської винагороди, іншої плати за надання права на користування або розпорядження іншими особами нематеріальним активом (твором науки, мистецтва, літератури);
- сума (вартість) подарунків у межах, що підлягають оподаткуванню;
- сума страхових виплат, страхових відшкодувань або викупних сум, отриманих платником податку за договорами довгострокового страхування життя і недержавного пенсійного страхування у межах сум, що підлягають оподаткуванню;
- доходи від операцій з майном і від надання його в оренду або суборенду у встановлених розмірах;
- дохід у вигляді вартості використання житла, інших об'єктів матеріального чи нематеріального майна, що надані платнику податку в безкоштовне використання;

- вартість майна та харчування, безкоштовно отриманого платником податку, крім випадків їх надання як "спеціальні" (спецодяг, спецхарчування);
- суми фінансової допомоги, що включають суми боргу платника податку, анульованого кредитором за його самостійним рішенням, не пов'язаного з процедурою банкрутства;
- вартість безкоштовно отриманих товарів (робіт, послуг), а також суми зниження вартості товарів (послуг), які перевищують звичайну ціну, крім тих, що отримані на лікування, поховання;
- дохід у вигляді неустойок, штрафів або пені, фактично отриманий платником податку як відшкодування матеріального або нематеріального збитку, крім сум, що спрямовуються на пряме відшкодування збитків, що зазнав платник податку;
- дохід у вигляді відсотків, дивідендів і роялті, виграшів, призів, крім тих, що не оподатковуються;
- дохід у вигляді вартості успадкованого майна в межах сум, що підлягають оподаткуванню відповідно до встановлених норм;
- кошти або майно, отримані платником податку як хабар, вкрадені чи знайдені як скарб, не здані державі, в сумах, підтверджених звинувачувальним висновком суду;
- суми нецільової благодійної допомоги, у тому числі матеріальної допомоги, що надається резидентами — юридичними або фізичними особами платнику податку у розмірі, що перевищує розмір мінімального прожиткового рівня, встановленого на 1 січня поточного року на працездатну людину;
- інші види доходів, що включаються до складу місячного оподатковуваного доходу, передбаченого Законом про податок з доходів фізичних осіб.

До складу ***сукупного оподатковуваного доходу не включаються***:

- суми державної адресної допомоги, житлових та інших субсидій або дотацій, компенсацій, винагород і страхових виплат, які отримує платник податку з бюджетів, Пенсійного фонду України і фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування згідно з діючим законодавством;
- суми Державних премій України або державних стипендій України, встановлених законом, суми Нобелівських премій;
- сума допомоги, що виплачується жертвам нацистських переслідувань з бюджетів;
- сума пенсій, що отримує платник податку з Пенсійного фонду України або бюджету згідно із законом;

- сума коштів, отримана платником податку на відрядження або під звіт;
- сума доходів, що отримується платником податку від розміщення ним коштів в цінні папери, емітовані Мінфіном України, виграші в державну лотерею;
- суми відшкодувань платнику податку розміру збитків, завданих йому Чорнобильською катастрофою, у порядку і розмірах, встановлених законом;
- сума внесків на обов'язкове страхування платника податку згідно із законом;
- сума збору на державне пенсійне страхування і внесків на загальнообов'язкове державне страхування платника податку, що вносяться за рахунок його роботодавця у розмірах, встановлених законом;
- кошти або вартість майна, що поступають платнику податку за рішенням суду внаслідок розділу загальної спільної власності подружжя у зв'язку з розірванням шлюбу або за добровільним рішенням сторін;
- аліменти, що виплачуються платнику податку відповідно до рішення суду або за добровільним рішенням сторін у сумах, визначених за нормами Сімейного кодексу України;
- вартість безкоштовного харчування, миючих засобів, робочого одягу, взуття, що отримуються платником податку від роботодавця як "спеціальні";
- суми дивідендів, що нараховуються на користь платника податку у вигляді акцій (паїв), емітованих юридичною особою — резидентом, що нараховує ці дивіденди;
- кошти або вартість майна (послуг), що надаються платнику податку на поховання;
- кошти або вартість майна (послуг), які надаються як допомога на лікування та медичне обслуговування платника податку його роботодавцем за рахунок коштів чистого прибутку;
- вартість путівок на відпочинок, оздоровлення та лікування на території України для платника податку або його дітей віком до 18 років, які видаються йому безкоштовно або зі знижкою профсоюзною організацією або за рахунок фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- суми стипендій, що виплачуються з бюджету учням, студентам, аспірантам у межах встановлених розмірів;

- суми, що отримуються платником податку за здавання крові, інші види донорства і виплачуються із бюджету або бюджетних установ;
- вартість житла, що передається з державної або комунальної власності у власність платника податку безкоштовно або зі знижкою згідно із законом;
- суми, що отримуються платником податку за здану ним вторинну сировину, за виключенням відходів чорних або кольорових металів;
- суми страхових виплат, страхового відшкодування, що отримуються платником податку за договором страхування від страховика — резидента;
- суми нецільової благодійної допомоги, у тому числі матеріальної допомоги, що надається резидентами — юридичними або фізичними особами платнику податку в розмірі, що не перевищує розмір мінімального прожиткового рівня, встановленого на 1 січня поточного року на працездатну людину;
- інші доходи, які не включаються до складу місячного оподатковуваного доходу за іншими підставами, передбаченими Законом про податок з доходів фізичних осіб.

Розрахований за місяць сукупний оподатковуваний дохід, отриманий із різних джерел на території України від одного роботодавця, до його оподаткування зменшується на соціальні пільги, надані відповідним видам платників податку у таких розмірах:

- **у розмірі однієї мінімальної заробітної плати** (у розрахунку за місяць), встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, — для всіх платників податку. Однак на перехідний період (з 2004 по 2006 рік) неоподатковувана величина соціальної пільги встановлюється у таких розмірах:
  у 2004 р. — у розмірі 30 %;
  у 2005 р. — у розмірі 50 %;
  у 2006 р. — у розмірі 80 %;
  у 2007 р. — у розмірі 100 % суми податкової соціальної пільги, встановленої на рівні однієї мінімальної заробітної плати (у розрахунку на місяць) на 1 січня відповідного року;
- **у розмірі 150 % величини однієї мінімальної заробітної плати** (у розрахунку за місяць), встановленої законом на 1 січня звітного року, — для таких платників податку:
  а) одиноким матерям або одиноким батькам — у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років;

б) особам, які утримують дитину — інваліда I або II групи — у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років;
в) особам, які мають трьох або більше дітей віком до 18 років — у розрахунку на кожну таку дитину;
г) удівцям або удовам;
д) особам, зарахованим законом до I або II категорії осіб, що постраждали від аварії на ЧАЕС;
е) інвалідам I або II групи, у тому числі з дитинства;
є) особам, яким присуджено довічну стипендію як громадянам, які постраждали від переслідувань за правозахисну діяльність;

- **у розмірі 200 % величини однієї мінімальної заробітної плати** (у розрахунку за місяць), встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, — таким платникам податку:
  а) Героям України, Героям Радянського Союзу, Героям соціалістичної праці, повним кавалерам ордену Слави або Трудової Слави;
  б) учасникам бойових дій під час Другої світової війни або особам, які на той час працювали в тилу і мають відповідні державні відзнаки;
  в) особам, які були в'язнями концтаборів, гетто та інших місць примусового утримання під час Другої світової війни, або особам, визнаним репресованими чи реабілітованими;
  г) особам, які були насильно вивезені з території колишнього СРСР під час Другої світової війни на територію держав, що перебували у стані війни з колишнім СРСР або були окуповані фашистською Німеччиною та її союзниками;
  д) особам, які перебували на блокадній території колишнього Ленінграду в період з 8 вересня 1941 р. по 27 січня 1944 р.

Якщо платник податку має право на кілька пільг з утримання податку зі свого доходу, він має право вибрати одну з них і отримувати її за одним місцем виплати заробітної плати.

Соціальні пільги застосовуються до місячного доходу — заробітної плати платника податку, якщо його розмір не перевищує 1,4 місячного прожиткового мінімуму для працездатної людини, встановленого на 1 січня звітного року.

Дія соціальних пільг починається з дня виникнення права на них у платника податку і закінчується втратою цього права на відповідну пільгу.

Утримання податку з оподатковуваного сукупного місячного доходу працівників (з урахуванням наданих пільг), здійснюється підприємствами всіх форм власності за ставкою 13 %, а з 01.01.07 ця ставка становитиме 15 %.

Утримані з доходів громадян суми прибуткового податку підприємства, установи і організації перераховують до бюджету в термін отримання в установах банків коштів на виплату заробітної плати. При виплаті зарплати в натуральній формі або виплаті її готівкою з каси підприємства, утриманий податок перераховується на наступний день після такої виплати.

Утримання податку протягом року виконується юридичними особами із місячних доходів громадян за встановленою ставкою.

За результатами роботи кожного звітного податкового періоду, при здійсненні розрахунку за останній місяць застосування соціальної пільги, при здійсненні останнього розрахунку з платником податку, який припиняє трудові відносини з роботодавцем, останній здійснює перерахунок сум доходів, нарахованих такому платнику податку у вигляді заробітної плати, а також сум, наданих податкових соціальних пільг.

Якщо в результаті здійснення перерахунку за випадком закінчення застосування соціальних пільг встановлюється недоплата податку, то ця сума утримується роботодавцем з платника податку за рахунок його будь-якого оподатковуваного доходу за відповідний місяць, а при нестачі сум такого доходу — за рахунок оподатковуваних доходів наступних місяців, до повного погашення сум такої недоплати.

Якщо ж в результаті кінцевого розрахунку з платником податку, який закінчує свої трудові відносини з роботодавцем, встановлюється сума недоплати податку, то вона утримується з доходів платника за останній місяць роботи, а якщо ж сума недоплати податку перевищує суму оподатковуваного доходу платника податку за останній звітний період, то непогашена частина такої недоплати включається до складу податкового зобов'язання роботодавця — платника податку або утримується з його рахунка.

Якщо в результаті кінцевого розрахунку з платником податку, який закінчує свої трудові відносини з роботодавцем, встановлюється сума переплати податку, що перевищує суму податкового зобов'язання звітного періоду, то ця сума належить відшкодуванню з бюджету у встановленому порядку.

Відповідно до ст. 67 Конституції України усі громадяни, які мають дохід (заробіток) щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларацію про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом (до 1 квітня наступного за звітним року).

Однак згідно з новим Законом України "Про податок з доходів фізичних осіб" від 22 травня 2003 р. № 889-IV усі громадяни, які у 2004 р. отримували і надалі отримуватимуть доходи лише через податкових агентів (підприємств, установ, організацій) незалежно від того, за основним місцем роботи чи за сумісництвом, можуть не подавати декларацію про доходи, тому що всі податкові агенти, які нараховують заробітну плату, утримують із неї податки, відповідають і за правильність нарахування податків, і за своєчасність їх сплати.

Разом з тим громадяни, які отримують заробітну плату не через податкових агентів (підприємств, установ, організацій), а з рук працедавця, повинні звітувати про свої заробітки перед податковим органом, тобто зобов'язані надавати річну декларацію про свої доходи.

З працівників, прийнятих на роботу, податок із сукупного доходу за перший місяць роботи, якщо цей дохід перевищує неоподатковуваний мінімум, утримується з виплат за першу половину наступного місяця. Якщо заробіток виплачується один раз на місяць, податок утримується при його виплаті за поточний місяць. У разі виплати заробітку двічі на місяць, за умови утримання податку з заробітку поточного місяця, податок утримується й перераховується в бюджет у встановлений термін.

Суми податку, не утримані або утримані не повністю з працівників, стягуються підприємствами, установами й організаціями та фізичними особами — суб'єктами підприємницької діяльності до повної сплати заборгованості.

Не утримані або утримані не повністю суми прибуткового податку з працівників, що звільнилися, сплачуються підприємствами, установами й організаціями та фізичними особами — суб'єктами підприємницької діяльності за рахунок власних коштів.

Стягнення заборгованості прибуткового податку з працівників здійснюється відповідно до чинного законодавства.

Відповідальність за правильність утримання і своєчасне перерахування до бюджету прибуткового податку несуть підприємства, установи, організації, а також фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності.

Так, за несвоєчасну сплату до бюджету утриманого з доходів громадян прибуткового податку, а також неповне його утримання або неутримання відповідно до чинного законодавства платники податку сплачують пеню в розмірі 120 % облікової ставки Національного банку України від суми недоїмки за кожний день прострочення сплати платежу.

У разі виявлення приховування (заниження) сум оподатковуваного доходу громадян із винуватців утримується сума додатково нарахованого податку з заниженого доходу та штраф у розмірі 200 % суми донарахованого податку. За такі ж самі порушення, допущені вдруге протягом року з дня останньої перевірки, стягується штраф у п'ятикратному розмірі від додатково нарахованої суми податку.

За несвоєчасне подання або неподання податковим органам декларацій, перерахунків за доходами чи включення до них перекручених даних винуватці сплачують штраф у розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

4.5.3. Особливості оподаткування доходів від заняття підприємницькою діяльністю та інших доходів

Доходи громадян, отримувані від підприємницької діяльності, підлягають обкладенню податком. Особливість обкладення цих доходів полягає в тому, що оподатковуваним вважається сукупний чистий дохід, визначений як різниця між валовим доходом (виручкою у грошовій та натуральній формах) і документально підтвердженими витратами, безпосередньо пов'язаними з отриманням доходу. Якщо ці витрати не можуть бути підтверджені документально, то вони враховуються податковими органами при здійсненні остаточних розрахунків за нормами у відсотках до валового доходу, визначеними Головною державною податковою адміністрацією України за погодженням з Міністерством економіки та з питань інтеграції України та Державним комітетом України зі сприяння малим підприємствам та підприємництву.

До витрат, безпосередньо пов'язаних з одержанням доходів, належать ті, що включаються в собівартість продукції (робіт, послуг) за переліком, визначеним Головною державною податковою адміністрацією України і Міністерством економіки та з питань інтеграції України.

Витрати на придбання імпортних товарів, ввезених в Україну з метою продажу, при визначенні оподатковуваного доходу виключаються з одержаної виручки від їх продажу за митною вартістю, сплаченою при ввезенні цих товарів в Україну і перерахованою у гривні за курсом Національного банку України на дату перетину кордону.

Податок з фактичного річного доходу податкові органи обчислюють за місцем постійного проживання платника, а якщо його діяльність здійснюється в іншому місці — за місцем її здійснення з обов'язковим повідомленням податковому органу за місцем постійного проживання громадянина про розміри одержаного ним доходу і сплаченого податку за минулий рік.

Доходи громадян оподатковуються податковими органами на підставі таких документів:

- декларацій громадян про очікуваний (оціночний) у поточному році або про фактично одержаний ними протягом року дохід;
- матеріалів перевірок діяльності громадян, здійснених податковими органами;
- отриманих від підприємств, установ, організацій та фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності відомостей про виплачені платникам доходи і утримані податки за відповідною довідкою (форма № 2).

Сума податку з доходу підприємця обчислюється в такому порядку. Спочатку на основі декларації визначається сума чистого річного доходу. Потім розраховується середньомісячна сума доходу і з неї за встановленою ставкою оподаткування доходів громадян нараховується сума податку.

Обчислений податковими органами податок нараховується і сплачується в такому порядку:

- протягом року платники щоквартально сплачують у бюджет по 25 % річної суми податку, обчисленої за доходами за попередній рік, а платники, які вперше сплачують податок, — 25 % суми, нарахованої їм податковими органами за оціночним доходом на поточний рік;
- авансові платежі прибуткового податку протягом року сплачуються у такі строки: до 15 березня, до 15 травня, до 15 серпня і до 15 листопада;
- суми плати податку, сплачені протягом року у вигляді авансових платежів, враховуються при остаточному розрахунку суми річного податку.

У разі збільшення або зменшення протягом року доходу платника в межах 50 % і більше проти очікуваного податковими органами мають бути перераховані суми податку за строками сплати, що не настали.

Громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю, подають до податкового органу декларацію щоквартально у 40-денний строк після завершення кварталу, а після закінчення року — до 1 квітня наступного року. У декларації зазначаються загальні суми одержаного доходу, витрат і сплаченого податку за звітний рік або за інший період, за який здійснюється оподаткування (оподатковуваний період).

Громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, можуть сплачувати податок авансовими платежами з оцінюючого доходу, а за окремими видами діяльності — з розрахункового доходу за фіксованими розмірами прибуткового податку (патентами) з наступним перерахунком податку з фактичного річного доходу, якщо він перевищує розрахований у 1,5 рази.

Перелік видів діяльності, які можуть здійснюватись за умов фіксованих оплат прибуткового податку (шляхом придбання патенту), і розміри фіксованої суми податку (плати за патент) за ними затверджуються урядом Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Придбання патенту здійснюється в податковій адміністрації.

Розмір фіксованого податку для громадян, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, не може бути меншим від 20 грн і перевищувати 100 грн за календарний місяць.

Якщо платник податку здійснює підприємницьку діяльність з використанням найманої праці або за участю в підприємницькій діяльності членів його сім'ї, розмір фіксованого податку збільшується на 50 % за кожну особу. У такому разі платник фіксованого податку має право самостійно доплатити 50 % суми встановленого фіксованого податку з розрахунку на кожну додаткову особу і повідомити про це податковий орган, який зобов'язаний внести відповідні зміни в патент у строки, передбачені для його видачі.

Платник фіксованого податку, особи, які перебувають з ним у трудових відносинах, а також члени його сім'ї, які беруть участь у підприємницькій діяльності, звільняються від сплати нарахувань на

фонд оплати праці, утримань і зборів на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування України, податком на промисел, збором у Фонд соціального захисту населення, збору на обов'язкове соціальне страхування, обов'язкове державне пенсійне страхування та ін.

4.5.4. Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів — це прямий майновий податок, який нараховується і сплачується безпосередньо його платником відповідно до чинного законодавства України.

Платниками податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів є підприємства, установи та організації — юридичні особи, іноземні юридичні особи, а також громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, що мають зареєстровані в Україні відповідно до чинного законодавства власні транспортні засоби, які належать до об'єктів оподаткування.

До складу об'єкта оподаткування входять:

- трактори (колісні), крім тих, що на гусеничному ході;
- автомобілі, призначені для перевезення не менше 10 осіб, включаючи водія;
- автомобілі легкові;
- автомобілі вантажні;
- автомобілі спеціального призначення, крім тих, які використовуються для перевезення пасажирів і вантажу (крім автомобілів спеціального призначення швидкої допомоги та пожежних);
- мотоцикли (включаючи мопеди) і веломашини зі встановленим двигуном, крім тих, які мають об'єм циліндрів двигуна до 50 $см^3$, та ін.

Водночас не є об'єктом оподаткування такі види транспортних засобів:

- трактори на гусеничному ході;
- мотоцикли (включаючи мопеди) та веломашини зі встановленим двигуном з об'ємом циліндрів двигуна до 50 $см^3$;
- автомобілі спеціального призначення, швидкої допомоги та пожежні;
- транспортні засоби (вантажні, самохідні), що використовуються для вантажно-розвантажувальних робіт на територіях за-

водів, складів, у портах і аеропортах, а також для перевезення вантажів на малі відстані;

- машини та механізми для сільськогосподарських робіт (зерно-, картопле-, кукурудзозбиральні та інші комбайни).

Податок нараховується виходячи з об'єму циліндрів двигуна, вимірюваного в кубічних сантиметрах, за ставками у гривнях з кожних 100 см^3 об'єму циліндрів двигуна. При цьому розмір ставок диференційований за видами транспортних засобів (трактор, автомобіль та ін.) залежно від їх призначення (автомобіль вантажний або легковий), об'єму циліндрів двигуна та інших показників.

Розміри ставок за видами транспортних засобів наведені в табл. 4.9.

Таблиця 4.9

Ставки податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів

Код товарів	Опис об'єкта оподаткування	Річна ставка податку, грн.
87.01	Трактори колісні (крім гусеничних)	2,5 грн із 100 см^3
87.02	Автомобілі для перевезення не менше 10 осіб, включаючи водія	3,6 грн із 100 см^3
87.03	Автомобілі легкові (крім автомобілів з електродвигуном) з об'ємом циліндрів двигуна:	
	до 1000 см^3	3,0 грн із 100 см^3
	1001 — 1500 см^3	4,0 грн із 100 см^3
	1501 — 1800 см^3	5,0 грн із 100 см^3
	1801 — 2500 см^3	10,0 грн із 100 см^3
	2501 — 3500 см^3	20,0 грн із 100 см^3
	3501 см^3 і більше	30,0 грн із 100 см^3
87.03.90100	Автомобілі з електродвигунами	0,5 грн з 1 кВт
87.04	Автомобілі вантажні з об'ємом циліндрів двигуна:	
	до 8200 см^3	10,0 грн із 100 см^3
	8201 — 15000 см^3	15,0 грн із 100 см^3
	15001 см^3 і більше	20,0 грн із 100 см^3
87.05	Автомобілі спеціального призначення (крім пожежних та швидкої допомоги)	3,6 грн із 100 см^3
87.11	Мотоцикли (мопеди) і веломашини з двигуном (крім тих, що мають об'єм циліндрів двигуна до 50 см^3)	2,0 грн із 100 см^3

Нарахування податку з наземних транспортних засобів та інших самохідних машин та механізмів здійснюють їх власники — юридичні особи виходячи з кількості відповідного виду транспортних засобів, які перебувають на балансі підприємства станом на 1 січня поточного року, сумарного об'єму їх циліндрів двигунів у кубічних сантиметрах, а для водних транспортних засобів — їх довжини і встановлених ставок податку у гривнях із 100 $см^3$ об'єму циліндрів двигуна або із 100 см довжини водного транспортного засобу.

Для визначення суми податку за видами транспортних засобів і його загальної суми підприємства — юридичні особи складають спеціальний затверджений податковим органом розрахунок у трьох примірниках, форма якого наведена в табл. 4.10.

Один примірник розрахунку платники податку — юридичні особи в зазначені податковим органом строки, але не пізніше 1 березня поточного року подають до податкового органу за місцем реєстрації підприємства.

Нарахована сума податку на транспортні засоби сплачується юридичними особами — платниками цього податку в місцевий бюджет щокварталу рівними частинами до 15 числа місяця, наступного за звітним кварталом.

Фізичними особами податок на транспорт сплачується перед реєстрацією, перереєстрацією транспортних засобів щорічно або один раз на два роки, але не пізніше першого півріччя року, в якому здійснюється технічний огляд транспортного засобу.

Перерахунки юридичними особами розміру податку у зв'язку з перереєстрацією транспортних засобів протягом року не здійснюються.

Якщо транспортні засоби придбані у другому півріччі, то податок сплачується в розмірі 50 % встановленої суми.

Перерахунок неправильно сплаченого податку допускається щонайбільше за два попередні роки. Власники транспортних засобів зобов'язані подавати до органів Державної автомобільної інспекції або інших органів, що здійснюють їх реєстрацію, перереєстрацію або технічний огляд, квитанції, платіжні доручення про сплату податку, а звільнені від сплати цього податку — відповідну довідку (документ), що надає право на користування цими пільгами.

У разі відсутності документів про сплату податку реєстрація, перереєстрація і технічний огляд транспортних засобів не здійснюються.

Таблиця 4.10

Розрахунок податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів у 2002 р.
(платник — МП "Електроніка")

№ пор.	Вид і марка транспортного засобу	Об'єм циліндрів, $см^3$ / Потужність двигуна, кВт / Довжина корпусу, м	Кількість транспортних засобів	Сумарний об'єм, $см^3$ / Потужність, кВт / Довжина, м	Ставка річного податку, грн., за 100 $см^3$; за 1 кВт; за 100 см довжини	Сума нарахованого податку, грн.	Пільга		Сума податку, що підлягає сплаті, грн.
							Код	Сума, грн.	
1	Трактор колісний "МТЗ-80"	4400	1	4400	2,50	110	—	—	110
2	Автомобіль вантажний "ГАЗ-53"	4800	4	19200	10,00	1920	—	—	1920
3	Автомобіль вантажний "ЗИЛ130"	5500	2	1100	10,00	1100	—	—	1100
4	Автомобіль легковий "ВАЗ-2106"	1500	1	1500	4,00	60	—	—	60
5	Автомобіль легковий "ГАЗ-24"	2400	1	2400	10,00	240	—	—	240
6	Автомобіль легковий "УАЗ-469"	2400	2	4800	10,00	480	—	—	480
	Разом	x	x	x	x	3910	—	—	3910

Строки сплати податку: I кв. — 977,50 грн до 15 квітня 2002 р., II кв. — 977,50 грн до 15 липня 2002 р.
III кв. — 977,50 грн до 15 жовтня 2002 р., IV кв. — 977,50 грн до 15 січня 2003 р.

Керівник підприємства (організації) _____(підпис)
Головний бухгалтер _____(підпис)

Розрахунок перевірив старший
державний податковий інспектор _____(підпис)

"14" січня 2002 р.

Зі сплати податку на транспортні засоби його платникам надаються відповідні пільги. Так, від сплати податку звільняються:

- підприємства автомобільного транспорту загального користування незалежно від форм власності — за транспортні засоби, що перевозять пасажирів, на які у встановленому законодавством порядку визначені тарифи оплати проїзду в цих транспортних засобах;
- навчальні заклади, які повністю фінансуються з бюджетів, — за навчальні транспортні засоби за умови використання їх за призначенням;
- особи, що належать згідно із законодавством України до таких категорій: потерпілі внаслідок Чорнобильської катастрофи, ветерани війни, ветерани праці та інші громадяни похилого віку в Україні — за один легковий автомобіль з об'ємом циліндрів двигуна до 2500 $см^3$, а також інваліди I і II груп — за один автомобіль незалежно від об'єму циліндрів двигуна.

На 50 % менше від нарахованої суми сплачують податок сільськогосподарські підприємства-товаровиробники на трактори колісні, автобуси і спеціальні автомобілі для перевезення людей з кількістю місць не менше від 10.

На 50 % від сплати податку звільняються громадяни, у власності яких перебувають легкові автомобілі, вироблені в країнах СНД і поставлені на облік в Україні до 1990 р. включно.

За правильність нарахування і своєчасність сплати податку несуть відповідальність його платники. Так, за несплату у встановлений строк податку на транспорт підприємства-платники сплачують пеню в розмірі 120 % облікової ставки Національного банку України із суми недоплати за кожен день прострочення.

У разі приховування (заниження) об'єктів оподаткування з юридичних осіб у доход відповідного органу податковими органами стягується вся сума приховуваного (занижуваного) податку і штраф у розмірі 5 % тієї самої суми. Сума приховуваного (занижуваного) податку і штраф вносяться у відповідний орган за рахунок прибутку (доходу), який залишається в розпорядженні підприємств.

У разі відсутності обліку об'єктів оподаткування або ведення цього обліку з порушенням встановленого порядку, а також у разі неподання, несвоєчасного подання податковим органам розрахунків та інших документів, необхідних для нарахування і сплати податку, юридичні особи сплачують у відповідний бюджет додатково 10% належних сум податків.

Податок, що надійшов до місцевого бюджету з транспортних засобів, використовується на покриття витрат із експлуатації і утримання автомобільних доріг та на інші цілі згідно з порядком, затвердженим відповідною радою.

4.5.5. Плата (податок) за землю

Відповідно до Закону України "Про плату за землю" використання землі в Україні є платним. ***Плата за землю*** є прямим податком на володіння землею та її використання, що стягується у вигляді земельного податку або орендної плати, яка визначається відповідно до грошової оцінки земель. При цьому грошова оцінка земельних ділянок здійснюється Державним комітетом України із земельних ресурсів згідно з методикою, розробленою Кабінетом Міністрів України.

Плата за земельні ділянки, грошова оцінка яких не встановлена, визначається залежно від площі таких угідь та існуючих ставок податку.

Ставки земельного податку, порядок його нарахування і сплати встановлюються в законодавчому порядку.

Земельний податок нараховують і сплачують власники землі та землекористувачі, за винятком орендарів. За земельні ділянки, надані в оренду, сплачується орендна плата.

Об'єктом плати за землю є земельна ділянка, яка перебуває у власності або у користуванні, у тому числі на умовах оренди.

Суб'єктом плати (платником) податку за землю є її власник або землекористувач, яким може бути як юридична, так і фізична особа.

Плата за землю визначається залежно від якості й місцезнаходження земельної ділянки, її грошової оцінки і встановлених ставок податку.

Грошова оцінка земельної ділянки щорічно станом на 1 січня нового року уточнюється на коефіцієнт індексації, прийнятий у Законі України "Про державний бюджет України" на відповідний рік.

Середні ставки податку встановлюються Верховною Радою України в законодавчому порядку за угіддями виходячи з призначення їх використання — за землями сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення та землями, які входять до складу населених пунктів.

Так, за землі сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення, які мають вартісну оцінку, ставки податку встановлені у

відсотках від їх вартісної оцінки. Ці ставки за видами угідь наведені в табл. 4.11.

Таблиця 4.11

Ставки земельного податку на землі, що мають вартісну оцінку

Вид угідь	Ставка земельного податку з 1 га землі у відсотках від її грошової оцінки
Рілля, сінокоси, пасовища	0,1
Багаторічні насадження	0,03
Землі населених пунктів, грошова оцінка яких встановлена	1,0
Земельні ділянки підприємств промисловості, транспорту, зв'язку та іншого призначення	5,0
Землі, по яких проходить залізниця Збройних Сил України та інших військових формувань	0,02
Земельні ділянки, надані на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення	50,0
Земельні ділянки, надані на землях лісового фонду	0,3
Земельні ділянки, надані на землях водного фонду	0,3

Якщо грошова оцінка земельних ділянок у населених пунктах не визначена, то встановлюються середні ставки земельного податку з одиниці площі залежно від чисельності населення в населених пунктах, до складу яких входить земельна ділянка. Разом з тим, якщо землі входять до складу обласних центрів, міст Києва, Сімферополя, Севастополя і міст обласного підпорядкування, то встановлені середні ставки податку з одиниці площі збільшуються на коефіцієнт від 1,2 до 3,0 залежно від чисельності населення у відповідному населеному пункті. Середні ставки податку з одиниці площі земельних угідь і коефіцієнти їх збільшення наведені в табл. 4.12.

Таблиця 4.12

Середні ставки земельного податку для земельних ділянок населених пунктів, грошова оцінка яких не встановлена

Групи населених пунктів з чисельністю населення, тис. чол.	Середня ставка податку за 1 м^2, коп.		Коефіцієнт, що застосовується в Києві, Сімферополі, Севастополі, обласних центрах і містах обласного підпорядкування
	згідно із законом	на 2004 р. з урахуванням індексації	
До 0,2	1,5	4,54	—
0,2 — 1	2,1	6,36	—
1 — 3	2,7	8,18	—
3 — 10	3,0	9,09	—
10 — 20	4,8	14,54	—
20 — 50	7,5	22,72	1,2
50 — 100	9,0	27,27	1,4
100 — 250	10,5	31,82	1,6
250 — 500	12,0	36,36	2,0
500 — 1000	15,0	45,45	2,5
1000 і більше	21,0	63,63	3,0

Встановлені середні ставки податку з одиниці площі застосовуються з обліком коефіцієнтів індексації, визначених Законом України "Про Державний бюджет України" на відповідний рік. На 2003 / 2004 р. цей коефіцієнт становить 3,03.

У населених пунктах, що визначені Кабінетом Міністрів України як курортні, до ставок земельного податку, встановлених з одиниці площі, так само застосовуються відповідні коефіцієнти.

Встановлені середні ставки земельного податку на земельні ділянки (за винятком сільськогосподарських угідь) диференціюють і затверджують відповідні сільські, селищні, міські ради з земель виходячи з їх функціонального використання і місцезнаходження. Проте верхня межа ставки не повинна перевищувати її середню величину більш як удвічі з урахуванням встановлених коефіцієнтів їх збільшення.

Податок на земельні ділянки, зайняті житловим фондом, кооперативними автостоянками для зберігання особистих транспортних засобів громадян, гаражно-будівельними, дачно-будівельними коо-

перативами, індивідуальними гаражами і дачами громадян, а також за земельні ділянки, надані для потреб сільськогосподарського виробництва, водного і лісового господарства, які зайняті виробничими, культурно-побутовими і господарськими будівлями і спорудами, стягується в розмірі 3 % суми земельного податку, нарахованого за ставками для земель населених пунктів.

Податок на земельні ділянки, виділені для підприємств промисловості, транспорту, зв'язку та іншого призначення, стягується в розмірі 5 % грошової оцінки одиниці площі за областями.

При цьому розмір земельного податку не залежить від результатів господарської діяльності власників землі та землекористувачів.

Від сплати податку звільняються:

- заповідники, національні природні парки, ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, пам'ятники природи, парки — пам'ятники садово-паркової культури;
- вітчизняні дослідні господарства науково-дослідних установ і навчальних закладів сільськогосподарського профілю та професійно-технічних училищ;
- установи органів місцевої влади і органів місцевого самоврядування, органів прокуратури, дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади України, підприємства, об'єднання й організації товариств сліпих і глухих України, громадські організації інвалідів України;
- вітчизняні заклади культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури і спорту;
- зареєстровані релігійні та благодійні організації, які займаються підприємницькою діяльністю;
- пенсіонери, громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, інваліди I і II груп, громадяни, які виховують трьох і більше дітей, громадяни, члени сімей яких проходять строкову військову службу, громадяни, які постраждали від аварії на ЧАЕС і мають спеціальне посвідчення.

За земельні ділянки, на яких розміщені будівлі, що перебувають у користуванні кількох осіб, земельний податок нараховується кожному з них пропорційно до частини площі будівлі, яка перебуває в їх користуванні.

Розмір, умови і строки внесення орендної плати за землю встановлюються за згодою сторін у договорі оренди між орендодавцем (власником землі) і орендарем.

Юридичні особи нараховують податок на землю самостійно раз на рік виходячи із зайнятої площі відповідних земельних угідь станом на 1 січня поточного року і встановлених ставок платежу. Дані про суми нарахованого податку з відповідних видів земельних угідь заносяться у Податковий розрахунок земельного податку (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

Податковий розрахунок земельного податку на 2004 р.
(платник — завод "Продтовари")
(*скорочено*)

№ пор.	Категорія земель	Загальна сума нарахованого земельного податку (грн. коп.)											
1	2	3											
1	Землі сільськогосподарського призначення — разом								7	0	*	0	0
	У тому числі												
1.1	у межах населених пунктів								-	-	-	-	-
1.2	за межами населених пунктів								7	0	*	0	0
2	Землі населених пунктів						3	9	0	0	*	0	0
3	Землі несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів						-	-	-	-	*	-	-
4	Разом нараховано податку за рік						3	9	7	0	*	0	0
	У тому числі за місяцями												
4.1	січень							3	3	1	*	0	0
4.2	лютий							3	3	1	*	0	0
4.3	березень							3	3	1	*	0	0
4.4	квітень							3	3	1	*	0	0
4.5	травень							3	3	1	*	0	0
4.6	червень							3	3	1	*	0	0
4.7	липень							3	3	1	*	0	0
4.8	серпень							3	3	1	*	0	0
4.9	вересень							3	3	1	*	0	0
4.10	жовтень							3	3	1	*	0	0
4.11	листопад							3	3	0	*	0	0
4.12	грудень							3	3	0	*	0	0

"___" _____ 2004 р.

Керівник_____ Головний бухгалтер _____

До Податкового розрахунку земельного податку додаються відповідні додатки, які підтверджують наявність документів на землю, пільг щодо сплати податку, розрахунки сум податку за відповідними видами земельних угідь. Форма розрахунку земельного податку на земельні ділянки населених пунктів, яким не встановлено грошову оцінку, наведена в табл. 4.14.

Складений Податковий розрахунок земельного податку з додатками юридичні особи подають до податкового органу до 1 лютого поточного року.

Фізичним особам земельний податок нараховують податкові органи. Нараховані суми податку податкові органи доводять до громадян-платників до 1 липня поточного року спеціальним повідомленням.

Сплата земельного податку протягом року здійснюється рівними частинами за такими строками:

- сільгосппідприємствами, які сплачують фіксований податок, — щомісяця до 30 числа місяця, наступного за звітним;
- громадянами та виробниками сільськогосподарської та рибної продукції — до 15 серпня і 15 листопада.

Інші платники сплачують земельний податок щомісяця до 30 числа місяця, наступного за звітним.

Кошти, які надходять від земельного податку, повністю зараховуються до місцевих бюджетів з подальшим їх використанням на фінансування відповідних заходів.

Відповідальність за правильність нарахування і своєчасну сплату податку несуть його платники.

За несвоєчасну сплату земельного податку стягується пеня в розмірі 120 % облікової ставки НБУ із суми недоплати за кожний день прострочення.

4.5.6. Плата за воду

Плата за воду є одним з платежів за спеціальне використання природних водних ресурсів.

Водні ресурси — це об'єми поверхневих, підземних та морських вод, розміщених на відповідній території.

Спеціальне водокористування — це забір води з водних об'єктів з використанням споруд і технічних пристосувань і скидання в них зворотних вод.

Таблиця 4.14

Розрахунок земельного податку на земельні ділянки населених пунктів, яким не встановлено грошову оцінку, 2003 р.
(платник — завод "Продтовари")
(*скорочено*)

№ пор.	Вид угідь	Площа, м^2			Ставка податку на 1м^2, грн.	Коефіцієнт, визначений ч. 2.7 або 2.8 ст. 7 Закону України "Про плату за землю"	Коефіцієнт індексації на поточний рік	Сума нарахованого податку за даними платника, грн.	Сума пільг, грн.	Загальна сума нарахованого податку, що підлягає сплаті, за даними платника, грн.	Загальна сума нарахованого податку, яка підлягає сплаті, за даними податкового органу, грн.
		загальна	яка підлягає оподаткуванню	на яку надано пільгу							
1	Земельні ділянки, зайняті житловим фондом, кооперативними автостоянками та ін.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	Земельні ділянки, надані для потреб сільськогосподарського виробництва, які зайняті виробничими, культурно-побутовими та господарськими будівлями і спорудами	42900	42900	—	3,0	—	3,03	3900	—	3900	3900
	Разом	42900	42900	—	x	x	x	3900	—	3900	3900

Керівник підприємства _____ _____ Головний бухгалтер _____ _____
(підпис) (прізвище) (підпис) (прізвище)

"30" січня 2003 р.

Спеціальне водокористування прісними водними ресурсами є платним. Плата стягується за використання прісних водних ресурсів як загальнодержавного, так і місцевого призначення.

Плату за воду здійснюють усі суб'єкти підприємницької діяльності (незалежно від форм власності), які мають самостійний баланс і поточний рахунок у банку. При цьому плата стягується за воду, яка використовується для задоволення власних потреб, незалежно від того, звідки вона потрапляє з водогосподарської мережі, підземних джерел, підприємств комунального господарства та інших підприємств. Проте якщо підприємство-водокористувач отримує воду з підприємств комунального господарства або інших підприємств, то воно крім плати за отриману воду сплачує постачальникам вартість послуг, пов'язаних з постачанням води.

Розмір плати за забір води з водних об'єктів визначається на основі нормативів плати за 1 м^3 забраної води, фактичних об'ємів її забору і встановлених мінімумів на забір води. При цьому нормативи плати за спеціальне водокористування встановлюються Кабінетом Міністрів України. Вони диференційовані залежно від джерела забору води, водогосподарської мережі або підземних джерел.

Так, нормативи плати за спеціальне використання водних ресурсів з поверхневих водних об'єктів наведені в табл. 4.15. За них стягується плата за воду лише в межах лімітів, встановлених на її використання.

Таблиця 4.15

Нормативи плати за спеціальне використання водних ресурсів з водних об'єктів, розміщених на поверхні

Басейни річок, включаючи притоки всіх рівнів	Нормативи плати за 1м^3, коп.
Дніпра на північ від Києва (Прип'яті й Десни), включаючи Київ	3,60
Дніпра на південь від Києва (за винятком Інгульця)	3,42
Інгульця	5,22
Північного Дунаю	7,02
Південного Бугу (без Інгулу)	3,96
Інгулу	4,86
Дністра, Вісли і Західного Бугу	2,16
Тиси, Пруту і Сірету	1,62
Дунаю	1,44
Річок Криму	7,20
Річок Приазов'я	8,64
Інших річок	3,96

За понадлімітне використання водних ресурсів плата встановлюється у п'ятикратному розмірі плати за їх використання в межах встановлених лімітів.

Окремим категоріям підприємств-водокористувачів встановлюються пільгові коефіцієнти до нормативів плати за воду: комунального господарства, виробникам сільськогосподарської продукції, у тому числі тим, що здійснюють зрошення, ведуть ставкове рибне господарство.

Суму платежу за користування водними ресурсами платники визначають щомісяця самостійно виходячи з фактичного об'єму використаної води з різних джерел водних ресурсів, встановлених лімітів її використання і нормативів плати за неї з урахуванням наданих пільг. Для визначення платежу платники щомісяця складають спеціальний розрахунок (табл. 4.16).

Складений розрахунок плати за воду подається у встановлені строки до податкового органу, а нарахована сума платежу вноситься в місцевий бюджет не пізніше 20 числа місяця, наступного за звітним.

Платежі за використання води в межах встановлених лімітів відносяться на витрати виробництва, а за понадлімітне її використання сплачуються з доходу (прибутку), який залишається в розпорядженні підприємства відповідно до чинного законодавства.

Відповідальність за правильність нарахування і своєчасну сплату в бюджет платежів за воду, правильність складання і своєчасне подання до податкового органу звітності несуть підприємства-платники. Так, за несвоєчасну сплату в бюджет платежів за воду з платників стягується пеня в розмірі 0,3 % суми несплати за кожний день прострочення. За неподання у встановлений строк місячних звітностей про суму плати за воду підприємства-винуватці сплачують 110 % суми плати за воду, нарахованої за попередній місяць. Після подання звіту здійснюється перерахунок плати за воду.

Кошти, які надходять у вигляді плати за воду, використовуються в основному за цільовим призначенням — для здійснення природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів.

4.5.7. Сплата єдиного податку

З метою реалізації державної політики з питань розвитку та підтримки малого підприємництва, ефективного використання його можливостей у розвитку національної економіки з 1 січня 1999 р. за-

Таблиця 4.16

Розрахунок
плати за спеціальне використання водних ресурсів
за III квартал 2003 р.
(платник — ВАТ "Житомирдерев")

(*скорочено*)

Назва водогосподарської системи	Встановлений ліміт використання води, м^3	Об'єм використаної з урахуванням витрат води (пропущеної через турбіни), м^3			Норматив плати за 1 м^3 води, коп.	Пільговий коефіцієнт	Сума плати за використану воду в межах ліміту, грн. (гр.4×гр.6×гр.7)	Сума плати за понадлімітне використання водних ресурсів, грн. (гр.5×гр.6×гр.7×5)	Плата, грн.		
		разом	у тому числі						разом (гр. 8 + гр. 9)	у державний бюджет	у місцевий бюджет
			у межах ліміту	понад ліміт (гр. 3 – гр. 2)							
Водоканал	16500	11760	11760	—	3,6	—	423	—	423	339	84
Разом	16500	11760	11760	—	3,6	—	423	—	423	339	84

Примітка. Графи 11 та 12 визначаються відповідно до належності водного об'єкта (загальнодержавного або місцевого значення).

Керівник _____ (підпис) Головний бухгалтер _____ (підпис)

стосовується спрощена система оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва.

Така система оподаткування передбачає введення єдиного податку для суб'єктів підприємницької діяльності, які мають відповідні розміри їх параметрів.

Єдиним вважається ***податок***, який вводиться замість кількох видів діючих прямих і непрямих податків та розраховуваний у встановленому розмірі залежно від відповідних доходів його платників.

Відповідно до наказу Президента України від 28 червня 1999 р. спрощену систему оподаткування та сплату єдиного податку можуть застосовувати юридичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких річна середньооблікова чисельність працюючих не перевищує 50 осіб і обсяг виручки яких від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг не перевищує 1 млн грн.

Спрощену систему оподаткування можуть застосовувати також фізичні особи, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, і особи, які перебувають у трудових відносинах з такою особою, включаючи членів її сім'ї, кількість яких за рік не перевищує 10 осіб і обсяг виручки яких від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг не перевищує 500 тис. грн.

При цьому виручкою від реалізації товарів, робіт, послуг вважається сума, фактично отримана суб'єктом підприємницької діяльності на поточний рахунок або(та) внесена в касу за здійснення операцій з продажу продукції, товарів, робіт, послуг.

Юридичні особи, які перейшли на спрощену систему оподаткування за єдиним податком, не мають права застосовувати інший спосіб розрахунків за відвантажену продукцію, крім готівкового та безготівкового розрахунків коштами.

Спрощена система оподаткування не поширюється :

- на суб'єктів підприємницької діяльності, на яких поширюється дія Закону України "Про патентування деяких видів підприємницької діяльності" щодо придбання спеціального торговельного патенту;
- на фізичних осіб, які згідно із законодавством України сплачують відповідний фіксований податок;
- на довірчі товариства, страхові компанії, банки, інші фінансово-кредитні та небанківські фінансові установи;

- на суб'єкти підприємницької діяльності, у статутному фонді яких частки, що належать юридичним особам — учасникам та засновникам цих суб'єктів, які не є суб'єктами малого підприємництва, перевищують 25 %;
- на фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи і здійснюють торгівлю підакцизними товарами (крім сфери громадського харчування).

Спрощена система оподаткування суб'єктами підприємницької діяльності вибирається самостійно.

Для переходу до спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єкт підприємництва подає письмову заяву встановленого зразка до органу державної податкової служби за місцем державної реєстрації не пізніше як за 15 днів до початку наступного звітного (податкового) періоду за умови сплати всіх встановлених податків та обов'язкових платежів у поточному періоді.

Податковий орган після перевірки правильності заповнення поданої заяви, виконання умов переходу на спрощену систему оподаткування заявника і сплату ним відповідних податків та платежів у поточному році вирішує питання про переведення цього суб'єкта підприємницької діяльності на спрощену систему оподаткування. За умови виконання суб'єктом підприємницької діяльності всіх умов йому протягом 10 днів з дня подання заяви податковий орган зобов'язаний видати безкоштовно ***свідоцтво на право сплати єдиного податку*** встановленої форми.

Свідоцтво видається суб'єкту малого підприємництва терміном на один рік і є документом суворої звітності. Після завершення терміну дії свідоцтво на право сплати єдиного податку підлягає поверненню до органу державної податкової служби, який його видав.

Отримане суб'єктом підприємницької діяльності свідоцтво є основою для сплати ним єдиного податку.

Об'єктом оподаткування є виручка від реалізації продукції, товарів, виконання робіт, надання послуг без урахування акцизного збору.

Розраховується єдиний податок за однією зі ставок, яку самостійно вибирає платник податку:

- 6 % суми виторгу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг без урахування акцизного збору в разі сплати ПДВ відповідно до чинного законодавства;

- 10 % суми виторгу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг без урахування акцизного збору в разі включення ПДВ до складу єдиного податку.

Суб'єкт малого підприємництва, який сплачує єдиний податок, не є платником таких видів податків і зборів (обов'язкових платежів):

- ПДВ, крім випадку, коли платник вибирає спосіб оподаткування доходів за єдиним податком за ставкою 6 %;
- податку на прибуток підприємств;
- плати (податку) за землю;
- збору на спеціальне використання природних ресурсів;
- комунального податку;
- податку на промисел;
- збору на видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг;
- внесків у Фонд соціального захисту інвалідів України;
- внесків у Державний фонд сприяння зайнятості населення;
- плати за патент та ін.

За результатами господарської діяльності за звітний період (квартал) суб'єкти малого підприємництва — юридичні особи подають до органу державної податкової служби до 20 числа місяця, наступного за звітним, розрахунок сплати єдиного податку, акцизного збору і ПДВ у разі застосування ставки 6 %, а також платіжні доручення про сплату цього податку з позначкою банку про зарахування коштів. Форма розрахунку наведена в табл. 4.17.

Розраховують податок платники щомісяця шляхом множення встановленої ставки на суму виручки, отриманої від продажу продукції, товарів, виконання робіт, надання послуг (без сум акцизів) за звітний період (місяць).

Нараховану суму податку юридичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності перераховують щомісяця до 20 числа місяця, наступного за тим, у якому отримана виручка, у місцевий бюджет.

Відрахування до Пенсійного фонду, на обов'язкове соціальне страхування суб'єкти малого підприємництва здійснюють у загальновстановленому порядку, тобто від нарахованої заробітної плати у розмірі 32 % до Пенсійного фонду та у встановлених розмірах відрахувань у фонди обов'язкового соціального страхування (фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та фонд соціального страхування на випадок безробіття).

Таблиця 4.17

Розрахунок сплати єдиного податку суб'єктом малого підприємництва – юридичною особою за II квартал 2004 р. (платник — МП "Електромашина")

(грн.)

Показник	Код рядка	Наростаючим підсумком
Середньооблікова чисельність працюючих, чол.	1	25
Виручка від реалізації продукції, товарів, послуг без урахування акцизного збору	2	95330
Виручка від реалізації основних фондів	3	—
Разом виручки від реалізації (р.2+р.3)	4	95330
Сума єдиного податку за ставкою 6 %	5	5720
Внески нараховані на суму дивідендів	6	—
Сума самостійно виявлених помилок у минулих періодах	7	—
Сума податкових зобов'язань, нарахована в попередньому звітному періоді з початку року	8	2860
Податкові зобов'язання до сплати (р.5+р.6±р.7–р.8)	9	2860
Сума штрафу, самостійно нарахована платником у зв'язку з виправленням помилок	10	—

"___" _____ 200__ р.

Керівник _____

Головний бухгалтер _____

Відмовитися від застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності та повернутися до загальної системи оподаткування суб'єкт малого підприємництва може з початку наступного звітного (податкового) періоду (кварталу) за умови подання заяви до відповідного органу державної податкової служби не пізніше як за 15 днів до завершення попереднього звітного (податкового) періоду (кварталу).

Відповідальність суб'єктів малого підприємництва, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, встановлюється згідно із законодавством України.

Суб'єкти малого підприємництва — юридичні особи зобов'язані вести книгу обліку доходів та витрат і касову книгу. У разі порушення вимог зі сплати єдиного податку його платник має перейти на загальну систему оподаткування, обліку та звітності починаючи з наступного звітного періоду (кварталу).

За правильність обчислення, своєчасність подання розрахунків та сплати єдиного податку суб'єкти малого підприємництва несуть відповідальність згідно із законодавством України.

4.5.8. Фіксований сільськогосподарський податок

Фіксований сільськогосподарський податок — це податок, який не змінюється протягом визначеного законодавством терміну і справляється з одиниці земельної площі.

Платниками фіксованого сільськогосподарського податку є сільськогосподарські підприємства передбачених законами України організаційно-правових форм, селянські та інші господарства, що займаються виробництвом (вирощуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської та рибної продукції, у яких сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, за попередній звітний (податковий) рік перевищує 75 % загальної суми валового доходу підприємства.

Валовий дохід визначається як загальна сума доходу платника податку від усіх видів його діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду у грошовій, матеріальній або нематеріальній формі як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні, так і за її межами.

У валовий дохід від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва включається вартість:

- реалізованої продукції рослинництва і тваринництва власного виробництва;
- реалізованої сільськогосподарської продукції, виробленої із сільськогосподарської сировини власного виробництва на власних переробних підприємствах;

- реалізованої продукції, виробленої з власної сировини на давальницьких умовах незалежно від територіального розміщення переробного підприємства;
- наданих послуг (машинно-тракторного парку, будівельних і ремонтних бригад тощо), пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом.

Якщо у звітному періоді валовий дохід від операції з реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки становить менше 75 % загального обсягу реалізації, підприємство сплачує податки в наступному звітному періоді на загальних підставах.

До платників фіксованого сільськогосподарського податку належать також власники земельних ділянок та землекористувачі, у тому числі орендарі, які виробляють товарну сільськогосподарську продукцію, крім власників та землекористувачів земельних ділянок, переданих для ведення особистого підсобного господарства, будівництва та обслуговування житлових будинків, господарських будівель (присадибних ділянок), садівництва, дачного будівництва, а також наданих для городництва, сінокосіння та випасання худоби.

Якщо у сільськогосподарських товаровиробників нарахована в 1997 р. сума раніше сплачених податків і зборів (обов'язкових платежів) перевищує суму фіксованого податку більш як утричі, то до суми фіксованого податку застосовуються такі коефіцієнти:

- при перевищенні у три-чотири рази — 1,5;
- при перевищенні більш як у чотири рази — 2.

Платники фіксованого сільськогосподарського податку здійснюють сплату цього податку у грошовій формі.

Об'єктом оподаткування є площа сільськогосподарських угідь, переданих сільськогосподарському товаровиробнику у власність або наданих йому в користування, у тому числі на умовах оренди, а також земель водного фонду, які використовуються рибницькими, рибальськими та риболовецькими господарствами для розведення, вирощування та вилову риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках, водосховищах).

Якщо у звітному періоді змінюється площа сільськогосподарських угідь у зв'язку з набуттям права землевласника або землекористувача, відповідно землевласник чи землекористувач зобов'язаний уточнити суми податкових платежів на період до завершення податкового року і протягом місяця подати розрахунки до органів дер-

жавної податкової служби за місцем розташування земельної ділянки та до органу державної податкової служби за місцем знаходження платника податку.

Якщо платник фіксованого сільськогосподарського податку здає сільськогосподарські угіддя в оренду, орендовані площі не можуть включатися до розрахунку суми фіксованого сільськогосподарського податку орендаря.

Якщо сільськогосподарські угіддя здаються в оренду не платником фіксованого сільськогосподарського податку, орендовані площі включаються в розрахунок суми фіксованого сільськогосподарського податку орендаря.

В обох випадках орендар вносить передбачену договором орендну плату за землю.

Ставка фіксованого сільськогосподарського податку з 1 га сільськогосподарських угідь встановлюється у відсотках до їх грошової оцінки, здійсненої за станом на 1 липня 1995 р., відповідно до методики, затвердженої Кабінетом Міністрів України:

- для ріллі, сіножатей та пасовищ — 0,5 %;
- для багаторічних насаджень — 0,3 %;
- для земель водного фонду, які використовуються рибницькими, рибальськими та риболовецькими господарствами для розведення, вирощування та вилову риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах), — 1,5 % грошової оцінки одиниці площі ріллі по областях та в Автономній Республіці Крим.

Грошова оцінка сільськогосподарських угідь у разі необхідності може уточнюватися згідно із законодавством.

Для платників податку, які здійснюють діяльність у гірських зонах та на поліських територіях, ставка фіксованого сільськогосподарського податку з 1 га сільськогосподарських угідь встановлюється у відсотках до їх грошової оцінки, здійсненої за станом на 1 липня 1995 р., відповідно до методики, затвердженої Кабінетом Міністрів України:

- для ріллі, сіножатей та пасовищ — 0,3 %;
- для багаторічних насаджень — 0,1 % .

Сума фіксованого сільськогосподарського податку на поточний рік визначається платником податку виходячи з площі сільськогосподарських угідь та їх грошової оцінки, здійсненою станом на 1 липня 1995 р., відповідно до методики, затвердженої Кабінетом Міні-

стрів України від 23 березня 1995 р. № 213, і ставки фіксованого сільськогосподарського податку.

Фіксований сільськогосподарський податок розраховується за формою, затвердженою Державною податковою адміністрацією, і подається до органу державної податкової служби за місцем перебування платника податку щороку до 1 лютого поточного року (табл. 4.18).

Податок сплачується щомісяця до 30 числа наступного місяця в розмірі третини суми податку, визначеної на кожний квартал від річної суми податку: у I кварталі —10 %, у II — 10, у III — 50, у IV — 30 %.

Приклад розрахунку місячної суми платежу фіксованого сільськогосподарського податку.

Згідно з розрахунком фіксованого сільськогосподарського податку (табл. 4.18) його загальна сума становить 30100 грн. Величина щоквартального податку виходячи з розміру річної його величини становитиме:

- у I кварталі — 3010 грн (10 % від 30100 грн);
- у II кварталі — 3010 грн (10 % від 30100 грн);
- у III кварталі — 15050 грн (50 % від 30100 грн);
- у IV кварталі — 9030 грн (30% від 30100 грн).

Розмір щомісячних платежів фіксованого сільськогосподарського податку у кожному кварталі становитиме:

- у I кварталі — по 1003 грн 33 коп. (1/3 від 3010 грн);
- у II кварталі — по 1003 грн 33 коп. (1/3 від 3010 грн);
- у III кварталі — по 5016 грн 66 коп. (1/3 від 15050 грн);
- у IV кварталі — по 3010 грн 00 коп. (1/3 від 9030 грн).

Суми фіксованого сільськогосподарського податку у грошовій формі його платники — підприємства та організації перераховують на окремий рахунок відділення Державного казначейства в районі.

Відділення Державного казначейства України в районах наступного дня після надходження коштів перераховують суми фіксованого сільськогосподарського податку в таких розмірах: до місцевого бюджету — 30 %; на обов'язкове державне пенсійне страхування — 68 %; на обов'язкове соціальне страхування — 2 %.

Зазначені відділення повідомляють відповідний орган державної податкової служби про загальну суму податку та її розмежування.

Суми нарахованого (внесеного) фіксованого сільськогосподарського податку включаються до складу валових витрат платника цього податку.

Таблиця 4.18

Розрахунок фіксованого сільськогосподарського податку за 2003 р. (платник — КСП "Маяк")

Рілля (ставка 0,5 %)			Сіножаті (ставка 0,5 %)			Пасовища (ставка 0,5 %)			Багаторічні насадження (ставка 0,3 %)			Загальна сума фіксованого податку, грн.	Сума податків і зборів, нарахованих у 1997 р., що входять до складу фіксованого податку, грн.	Співвідношення сум податку в 1997 р. і фіксованого податку (гр.14 : : гр.13)	Коефіцієнти до фіксованого податку (1; 1,5; 2)	Остаточна сума фіксованого податку, грн.
Площа, га	Грошова оцінка 1 га землі, грн.	Сума фіксованого податку, грн.	Площа, га	Грошова оцінка 1 га землі, грн.	Сума фіксованого податку, грн.	Площа, га	Грошова оцінка 1 га землі, грн.	Сума фіксованого податку, грн.	Площа, га	Грошова оцінка 1 га землі, грн.	Сума фіксованого податку, грн.					
950	4500	21375	65,0	1800	5850	450	1200	2700	10	5800	175	30100	42140	1,4	1,0	30100

За термінами сплати по 1/3 квартальної суми:

до 30.02.03 — 1003 грн; до 30.05.03 — 1003 грн; до 30.08.03 — 5016 грн; до 30.11.03 — 3010 грн;
до 30.03.03 — 1003 грн; до 30.06.03 — 1003 грн; до 30.09.03 — 5016 грн; до 30.12.03 — 3010 грн;
до 30.04.03 — 1004 грн; до 30.07.03 — 1003 грн; до 30.10.03 — 5018 грн; до 30.01.04 — 3010 грн.

Керівник_____ Головний бухгалтер _____

Контроль за своєчасним і повним надходженням фіксованого сільськогосподарського податку здійснюється органом державної податкової служби.

Відповідальність за правильність обчислення, своєчасність подання розрахунків та сплати фіксованого сільськогосподарського податку несуть платники податку згідно із законодавчими актами України.

У разі реорганізації колективного сільськогосподарського підприємства — платника фіксованого сільськогосподарського податку створені на його основі суб'єкти господарювання різних організаційно-правових форм, які здійснюють виробництво (вирощування), переробку та збут сільськогосподарської продукції, також є платниками цього податку.

Фіксований сільськогосподарський податок сплачується в рахунок таких податків і зборів (обов'язкових платежів):

- податку на прибуток підприємств;
- плати (податку) за землю;
- податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- комунального податку;
- збору за геологорозвідувальні роботи за рахунок державного бюджету;
- збору у Фонд для здійснення заходів з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення;
- збору на обов'язкове соціальне страхування;
- збору на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- плати за придбання торговельного патенту на здійснення торговельної діяльності;
- збору на спеціальне використання природних ресурсів (щодо користування водою для потреб сільського господарства).

Інші визначені Законом України "Про систему оподаткування" податки та збори (обов'язкові платежі) сплачуються сільськогосподарськими товаровиробниками в порядку і розмірах, визначених законодавчими актами України.

4.6. Місцеві податки і збори

Місцеві податки і збори — це платежі, які встановлюються місцевими органами влади і обов'язкові до сплати їх платниками на певній території.

Наявність місцевих податків і зборів та їх стягнення дуже важливі, оскільки за їх рахунок в основному формуються місцеві бюджети, з яких фінансуються установи і організації невиробничої сфери, органи місцевої державної влади і самоврядування, підприємства і організації, які входять до складу місцевого господарства, тощо.

Окремі види місцевих податків і зборів, їх розмір і порядок стягування встановлюються органами місцевої влади в межах відповідних територій, а також у межах їх переліку і ставок, встановлених законодавством України.

Нині в Україні встановлені такі види місцевих податків і зборів:

- комунальний податок;
- податок з реклами;
- готельний збір;
- збір за припаркування автотранспорту;
- ринковий збір;
- збір за видачу ордера на квартиру;
- курортний збір;
- збір за право використання місцевої символіки;
- збір за здійснення закордонного туризму;
- збір за проведення аукціону;
- збір за проїзд територією Автономної Республіки Крим і прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон;
- збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг;
- збір за надання земельних ділянок для будівництва об'єктів виробничого і невиробничого призначення, індивідуального житла і гаражів у населених пунктах.

Охарактеризуємо окремі види місцевих податків і зборів.

4.6.1. Комунальний податок

Комунальний податок — це обов'язковий місцевий податок, який нараховується з неоподатковуваного фонду оплати праці робітників за встановленими ставками.

Платниками комунального податку є всі юридичні особи, за винятком бюджетних установ і організацій, планово-дотаційних установ і організацій та сільськогосподарських підприємств.

Комунальний податок сплачують:

- усі суб'єкти господарювання незалежно від форми власності та підлеглості відомствам, включаючи підприємства з іноземними

інвестиціями, їх філії, відділення та інші окремі підрозділи, які є юридичними особами і мають самостійний баланс, поточний рахунок в установах банків і здійснюють господарську, підприємницьку та іншу комерційну діяльність — з неоподаткованого доходу оплати праці працівників, які займаються цими видами діяльності;

- окремі підрозділи, філії суб'єктів господарювання, які не мають самостійного балансу і поточного рахунку в установах банків — з неоподаткованого доходу оплати праці своїх робітників у складі підприємств, які є юридичними особами;
- підприємства і організації, які не є госпрозрахунковими, але отримують доходи від господарської діяльності — з неоподаткованого фонду оплати праці, розрахованого на працівників, які займаються цією діяльністю;
- бюджетні установи, які фінансуються з місцевого і державного бюджетів — з неоподаткованого фонду оплати праці працівників, що займаються господарською і комерційною діяльністю у складі цих установ.

Об'єктом оподаткування комунальним податком є неоподаткований фонд оплати праці працівників, що розраховується множенням офіційно встановленого неоподаткованого мінімуму доходів громадян на середньооблікову чисельність працівників за звітний місяць.

Середньооблікова чисельність працівників за звітний місяць розраховується шляхом підсумовування чисельності працівників облікового складу за кожний календарний день звітного місяця, тобто з 1 по 31, включаючи святкові (неробочі) та вихідні дні й діленням отриманої суми на кількість календарних днів звітного місяця. При цьому до облікового складу включаються працівники, які працюють на умовах трудового договору як у підприємстві, так і за його межами.

Чисельність працівників облікового складу за вихідний чи святковий (неробочий) день береться на рівні облікової чисельності працівників за попередній робочий день. У разі наявності двох або більше вихідних чи святкових (неробочих) днів поспіль чисельність працівників облікового складу за кожний з цих днів береться на рівні чисельності працівників облікового складу за робочий день, що передував вихідним та святковим (неробочим) дням.

Сума податку розраховується його платником щоквартально з розподілом помісячно у спеціальній формі. Вона визначається множенням розрахованого неоподатковуваного фонду оплати праці на встановлену ставку, яка не повинна перевищувати 10 %. Форма розрахунку комунального податку наведена в табл. 4.19.

Таблиця 4.19

Розрахунок комунального податку
за II квартал 2004 р.
(платник — МП "Електроніка")

(грн. коп.)

Показник	Код рядка	Разом								
Кількісний склад працівників (чол.)	01								9	0
Неоподаткований мінімум доходів громадян	02					1	7	*	0	0
Річний фонд оплати праці (р.01 × р.02)	03			1	5	3	0	*	0	0
Ставка комунального податку 10 %	04							*		
Нараховано податку за звітний податковий період	05				1	5	3	*	0	0
Нараховано податку за даними раніше поданого розрахунку	06					7	6	*	5	0
Сума недоплати (заниження податкового зобов'язання), яка збільшує податкове зобов'язання у зв'язку з виправленням помилок	07					7	6	*	5	0
Сума податку, яка зменшує податкове зобов'язання у зв'язку з виправленням помилок	08				—	—	—	*	—	—
Сума штрафу (р.07 × 5%)	09				—	—	—	*	—	—
Зміст помилки	10									

"____" _____ 200__ р.

Керівник _____

Головний бухгалтер _____

Розрахунок комунального податку подається платниками в податковий орган до 15 числа місяця, наступного за звітним.

Нарахована сума комунального податку сплачується його платниками в місцевий бюджет до 15 числа місяця, наступного за звітним.

За правильність обчислення і своєчасну сплату комунального податку відповідальність несуть його платники. Так, за несвоєчасну сплату податку з платника стягується пеня у встановленому розмірі із суми недоплати за кожний день прострочення.

4.6.2. Податок з реклами

У ринкових умовах господарювання важливо не тільки виготовляти конкурентоспроможний товар, й своєчасно забезпечити його рекламу.

Рекламою вважаються всі види об'яв і повідомлень, які подають інформацію з комерційною метою (отримання доходу) за допомогою засобів масової інформації (ЗМІ): преси, радіо, телебачення, афіш, плакатів, рекламних щитів, інших технічних засобів, розміщених на будинках, вулицях, майданах, транспорті тощо.

Послуги за розміщення реклами є платними, і за їх надання стягується так званий податок з реклами.

Податок з реклами — це податок на послуги зі встановлення і розміщення реклами у ЗМІ.

Платниками податку з реклами є суб'єкти підприємницької діяльності, їх філіали, відділення, представництва та інші відокремлені підрозділи, постійні представництва нерезидентів та фізичні особи — замовники реклами (рекламодавці) або виробники і поширювачі реклами, якщо вони є рекламодавцями.

До об'єктів оподаткування належать:

- вартість виготовлення і розміщення реклами у ЗМІ;
- час показу реклами в кінотеатрах, відеосалонах та в інших закладах, де здійснюється публічний показ кіно-, відео-, слайд-фільмів;
- плата за кожний з носіїв зовнішньої та внутрішньої реклами і реклами транспорті, пакувальних матеріалах, формі спортсменів, жетонах та інших рекламних носіях, а також за їх загальну кількість.

До зовнішньої належить будь-яка реклама, що розміщується на окремих спеціальних конструкціях, щитах, екранах, розміщених просто неба, на фасадах будинків та споруд або на транспортних засобах зовні.

До внутрішньої належить будь-яка реклама, що розміщується всередині будинків, приміщень, споруд, транспортних засобів тощо.

Податок з реклами сплачується з усіх видів спеціальної інформації про осіб чи продукцію, що поширюється в будь-якій формі та в будь-який спосіб з метою прямого або опосередкованого отримання прибутку за допомогою інформації про назву й режим роботи особи на фасаді (вивісці) біля входу (в'їзду) та інформації про продукцію у вітрині споруди, де ця особа займає приміщення.

Граничні розміри ставок податку не повинні перевищувати:

- 5 % вартості виготовлення і розміщення реклами у ЗМІ;
- 10 % неоподатковуваного мінімуму доходів громадян за 1 хв показу реклами в кінотеатрах, відеосалонах та інших закладах, де здійснюється публічний показ кіно-, відео-, слайд-фільмів;
- 50 % неоподатковуваного мінімуму доходів громадян щомісяця за 1 м^2 носія зовнішньої реклами, що розміщується на окремих спеціальних конструкціях, щитах, екранах, фасадах будинків та споруд;
- 30 % неоподатковуваного мінімуму доходів громадян щомісяця з кожних 100 одиниць носіїв зовнішньої реклами, що розміщуються на пакувальних матеріалах, формі спортсменів, жетонах та на інших рекламних носіях;
- 30 % неоподатковуваного мінімуму доходів громадян щомісяця за 1 м^2 носія внутрішньої реклами, що розміщується всередині будинків, приміщень, споруд тощо;
- 50 % неоподатковуваного мінімуму доходів громадян щомісяця за 1 м^2 рекламного носія на транспортних засобах;
- 0,1 % неоподатковуваного мінімуму доходів громадян щомісяця за 1 м^2 рекламного носія, виготовленого друкованим способом для внутрішньої реклами в салонах транспортних засобів.

У разі рекламування тютюнових виробів та алкогольних напоїв до відповідної ставки застосовується збільшений коефіцієнт — 5.

У разі рекламування вітчизняними товаровиробниками продукції власного виробництва (крім тютюнових виробів та алкогольних напоїв) застосовується пільговий коефіцієнт — 0,5.

Сума податку з реклами визначається множенням встановленої ставки на вартість рекламних послуг або на неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Стягнення податку з рекламодавця здійснюють підприємства, установи, організації, які дають дозвіл на розміщення реклами або надають послуги з реклами.

Стягнений з рекламодавців у складі вартості рекламних послуг податок перераховується його платниками в місцевий бюджет щомісяця до 15 числа. Рекламодавці нараховану суму податку з реклами відносять на собівартість продукції, робіт, послуг.

Юридичні особи, які стягують податок з реклами, кожного кварталу до 15 числа місяця, наступного за звітним кварталом, подають до податкового органу декларацію про суми наданих послуг, стягненого і перерахованого в бюджет податку.

За правильність нарахування і своєчасність перерахування податку з реклами відповідальність несуть його платники. Так, за несвоєчасне перерахування податку його платники сплачують пеню з суми недоплати в розмірі 0,3 % за кожний день прострочення.

4.6.3. Місцеві збори

Ринковий збір — це плата за право займати місце для торгівлі на ринках і в павільйонах усіх форм власності, на критих та відкритих столах, майданчиках, з автомашин, візків, мотоциклів, ручних візків тощо.

Платниками ринкового збору є юридичні особи всіх форм власності, їх філіали, відділення, представництва та інші відокремлені підрозділи і фізичні особи, які реалізують сільськогосподарську й промислову продукцію та інші товари на ринках.

Об'єктом оподаткування є торговельні місця. Ринковий збір справляється за кожний день торгівлі.

Ставки ринкового збору встановлюються за кожне торговельне місце і не повинні перевищувати 20 % неоподатковуваного мінімуму доходів громадян для фізичних осіб і трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для юридичних осіб. Ставки можуть бути диференційовані залежно від району розміщення ринку, виду продукції, що продається, тощо.

Сума платежу визначається співробітниками ринку множенням встановленої ставки на кількість торговельних місць, які займає торговець.

Ринковий збір сплачується до початку торгівлі через касовий апарат адміністрації ринку. На підставі отриманого касового чека про його сплату торговцю надається місце для торгівлі.

Кошти, які надійшли від ринкового збору, адміністрація ринку перераховує в місцевий бюджет щомісяця до 20 числа.

Сплачена юридичними особами сума ринкового збору відноситься на витрати виробництва. Фізичні особи сплачують ринковий збір за рахунок власних доходів.

Відповідальність за правильність нарахування і своєчасність перерахування в бюджет ринкового збору несе адміністрація ринку. Так, за несвоєчасне перерахування ринкового збору в місцевий бюджет з платника стягується пеня в розмірі 0,3 % суми недоплати за кожний день прострочення.

У разі виявлення на ринку під час контрольної перевірки працівниками органів державної податкової служби торговців без касових чеків, що свідчать про сплату ринкового збору, з них стягується штраф, еквівалентний 10 розмірам ринкового збору.

У разі виявлення у торговців неналежно оформлених касових чеків про сплату ринкового збору з вини адміністрації ринку остання за кожний випадок сплачує штраф у сумі, еквівалентній 20 розмірам ринкового збору.

Не справляється ринковий збір з підприємств торгівлі, громадського харчування, розташованих у стаціонарних приміщеннях (магазинах, кіосках, палатках) на території ринку, та з власних торговельно-закупівельних підрозділів ринку незалежно від місця, яке вони займають.

Збір за припаркування автотранспорту — це плата, що стягується з власників автотранспорту — юридичних і фізичних осіб за припаркування автомобілів у спеціально обладнаних чи відведених для цього місцях.

Платниками збору є водії, які паркують свої автотранспортні засоби у спеціально обладнаних чи відведених для цього місцях.

Збір стягується за ставками, встановленими місцевими органами влади, з розрахунку за 1 год стоянки (паркування) автомобіля в місцях припаркування. Граничні розміри ставок не повинні перевищувати 5 % неоподатковуваного мінімуму доходів громадян у спеціально обладнаних місцях і 1 % — у відведених місцях за 1 год стоянки (паркування) автомобіля.

Збір стягується особами, уповноваженими відповідним органом місцевого самоврядування.

Збір сплачують водії автомобілів готівкою особам, які стягують ці платежі. На підтвердження сплаченого збору водій отримує відповідний документ.

Власники автостоянок або відведених для стоянок автомобілів місць щомісяця перераховують зібрані платежі в місцевий бюджет до 15 числа місяця, наступного за звітним.

Відповідальність за повноту стягнення збору за припаркування автотранспорту і своєчасність перерахування його в бюджет несуть власники автостоянок і відведених для них місць відповідно до законодавства України.

Збір за право використання місцевої символіки — це збір з юридичних і фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності за використання в комерційних цілях місцевої символіки при виробництві та реалізації продукції, виконанні робіт, наданні послуг.

Об'єктом обкладання збором є вартість виробленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг.

Дозвіл на використання місцевої символіки (герба міста, зображення архітектурних та історичних пам'яток тощо) видається терміном на один рік органами місцевого самоврядування, які й встановлюють розмір збору.

Річний граничний розмір збору за право використання місцевої символіки не повинен перевищувати: з юридичних осіб — 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, з фізичних осіб — підприємців — двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Збір стягується за право використання місцевої символіки щорічно при видачі дозволу і подовженні терміну його дії. Сума збору вноситься в місцевий бюджет у встановлені строки.

За використання місцевої символіки без дозволу з винних стягується штраф у розмірі 0,5 % вартості реалізованої продукції, виконаних робіт, наданих послуг.

Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг — це плата суб'єктів торгівлі за видачу їм дозволу на торгівлю у спеціально призначених для цього місцях.

Платниками цього збору є юридичні особи всіх форм власності, а також фізичні особи, які отримали дозвіл на розміщення об'єктів торгівлі сільськогосподарською продукцією і промисловими товарами.

Ставки збору залежать від площі торговельного місця, його територіального розміщення, виду продукції (товарів), що продається, і встановлюються місцевими органами влади в розмірі від 10 до 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на рік для суб'єктів, які постійно здійснюють торгівлю, і від 0,5 до 3,0 неопо-

датковуваних мінімумів доходів громадян за разову (на одну добу) торгівлю.

Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі сплачується в місцевий бюджет і відноситься юридичними особами — платниками цього збору — на собівартість продукції, а фізичні особи сплачують цей податок за рахунок власних доходів.

Відповідальність за правильність нарахування і повноту сплати збору в бюджет несуть уповноважені організації або посадові особи, яким доручено видавати дозвіл на розміщення об'єктів торгівлі.

Збір за проїзд територією Автономної Республіки Крим і прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон, стягується з юридичних осіб, громадян України та інших держав.

Платниками цього виду податку є водії транспортних засобів.

Збір стягується за встановленими ставками залежно від виду транспортного засобу і об'єму циліндрів його двигуна. Так, для легкових автомобілів ставки встановлюються в розмірі від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а для вантажних автомобілів — від 3 до 6 неоподатковуваних мінімумів.

Збір стягується органами внутрішніх справ України на контрольно-перепускних пунктах одноразово при перетині кордону в одному напрямку і виключає його сплату при поверненні. Зібрані кошти перераховуються в місцевий бюджет.

Від сплати збору звільняються:

- спортсмени, які від'їжджають на міжнародні змагання;
- громадяни, які від'їжджають з метою участі в культурному обміні, на лікування, оздоровлення дітей і за телеграмою на поховання близьких родичів.

4.6.4. Джерела і порядок погашення податкових зобов'язань платником податків

Відповідно до чинного законодавства про оподаткування платники відповідних податків мають самостійно обчислювати і в зазначені терміни сплачувати встановлені для них податки, а також платежі в бюджет і державні цільові фонди.

Податкове зобов'язання — це зобов'язання платника податків (платежів) сплатити у встановлені терміни у відповідні бюджети і державні цільові фонди обчислену суму податку (платежу) у встановленому порядку.

Не сплачене у встановлений термін податкове зобов'язання, а також нарахована на суму цього зобов'язання пеня є заборгованістю з податків (недоплатою).

Податкові зобов'язання, а також заборгованість за ними можуть погашатися платником податків за рахунок власних коштів, а в разі їх відсутності — за рішенням органу стягнення за рахунок відповідного майна платника.

При цьому джерелами власних коштів, що спрямовуються на сплату податкових зобов'язань (боргів), є кошти, отримані від продажу продукції, товарів (виконання робіт, надання послуг), майна і немайнових цінностей, випуску цінних паперів та ін.

За рішенням платника податків оплата його податкових зобов'язань або погашення податкової заборгованості може здійснюватись шляхом заліку непогашених зустрічних грошових зобов'язань відповідного бюджету перед таким платником податків, термін погашення яких настав до моменту виникнення податкових зобов'язань платника податків.

Джерелом самостійної сплати обов'язкових платежів (податків, зборів) з об'єктів нерухомості можуть бути активи як власника таких об'єктів нерухомості, так і будь-якої особи, на яку покладено обов'язок сплачувати податки.

Джерелами погашення заборгованості з податків у їх платника за рішенням органу стягнення є будь-які активи платника податків, що з моменту виникнення боргу автоматично передаються в податкову заставу.

Перехід активів у податкову заставу відбувається за таких умов:

- при неподанні або невчасному поданні платником податкової декларації — з першого робочого дня, що настає за останнім днем терміну, встановленого для подання податкової декларації;
- при несплаті суми податкового зобов'язання, розрахованого платником податку, — з дня, що настає за останнім днем встановленого терміну сплати;
- при несплаті суми податкового зобов'язання, розрахованого контролюючим органом, — з дня, що настає за останнім днем терміну погашення, встановленого контролюючим органом у податковому повідомленні.

Водночас не можуть бути використані як джерела погашення податкового боргу платника податків за його самостійним рішенням або за рішенням органу такі активи:

- майно платника податків, надане в заставу іншим особам;
- активи, що належать на правах власності іншим особам і перебувають у тимчасовому розпорядженні або користуванні платника податків (оренда, накопичення, давальницька сировина);
- кошти інших осіб, надані платнику податків як внесок (депозит), а також власні кошти юридичної особи, які використовуються для виплат заборгованості з основної заробітної плати працівникам, які є учасниками трудових відносин з цією юридичною особою;
- кредити або позики, надані платнику податків кредитно-фінансовими установами;
- майно, включене до складу цілісних майнових комплексів державних підприємств, що не підлягають приватизації, та ін.

Активи звільняються з-під податкової застави з дня:

- одержання податковим органом копії платіжного доручення, засвідченого банком, про перерахування в бюджет усієї суми податкового зобов'язання;
- подання в податковий орган податкової декларації в разі несвоєчасного її подання;
- визнання податкового боргу безнадійним через ліквідацію платника або зняття його з реєстрації;
- прийняття податковим органом рішення про розстрочення, відстрочення суми податкового боргу;
- одержання податковим органом договору поручництва на повну суму податкового боргу платника податків;
- прийняття відповідного рішення судом (арбітражним судом) у межах процедур, обумовлених законодавством з питань банкрутства, та ін.

У разі непогашення у встановлений термін платником податкових зобов'язань або податкового боргу через відсутність у нього власних коштів і рішення про відстрочення платежів податковий орган може погасити такі зобов'язання і борг за рахунок продажу активів, що перебувають у заставі у такого платника. Проте такий продаж здійснюється не раніше як через місяць (30 днів) з дня відправлення платнику податків податковим органом другої податкової вимоги про самостійне погашення наявного в нього податкового боргу.

Продаж активів здійснюється в порядку, який встановлює платник податків або податковий керуючий. Проте в усіх випадках вра-

ховується необхідність зберігання цілісності майнового комплексу платника податків, що забезпечить здійснення його виробничої діяльності до повного погашення боргу.

Якщо платник податків до укладення договору закупівлі-продажу його активів повністю погашає суму податкової заборгованості, податковий орган приймає рішення про звільнення цих активів з-під податкової застави і скасовує рішення про їх продаж.

Якщо при ліквідації платника податків частина його податкових зобов'язань або податкового боргу залишається непогашеною через недостатність активів, вона погашається за рахунок активів засновників або учасників цього підприємства, якщо вони несуть повну або часткову відповідальність за зобов'язаннями платника податків відповідно до чинного законодавства.

Якщо власник платника податків або уповноважений ним орган приймає рішення про реорганізацію такого платника податків, його податкова заборгованість, або податковий борг, підлягає врегулюванню в такому порядку:

- якщо реорганізація здійснюється шляхом розподілу платника податків на дві або більше юридичні особи з ліквідацією такого платника податків, усі новостворені платники податків дістають права й обов'язки щодо погашення податкових зобов'язань або податкового боргу в розмірі, що припадає на частину балансової вартості активів, отриманих ними при їх створенні у процесі реорганізації колишнього підприємства;
- якщо реорганізація здійснюється шляхом зміни назви, організаційно-правового статусу, то такий платник податків після реорганізації дістає усі права й обов'язки щодо погашення податкових зобов'язань або податкового боргу, що виникли до його реорганізації;
- якщо реорганізація здійснюється шляхом об'єднання двох або більше платників податків з ліквідацією юридичних осіб, що об'єднались, то об'єднаний платник податків дістає всі права і обов'язки з погашення податкових зобов'язань або податкового боргу платників, що об'єдналися.

Реорганізація платника податків не змінює термінів погашення податкових зобов'язань або податкового боргу платниками, створеними внаслідок реорганізації.

У разі неможливості платником податків своєчасно сплатити узгоджену з податковим органом суму податкових зобов'язань або

податкового боргу, він може звернутися із заявою до податкового органу про розстрочку або відстрочку сплати суми платежу.

Підставою для розстрочення сплати податкових зобов'язань або відстрочення сплати податкового боргу є надання платником податків достатніх доказів про загрозу виникнення податкового боргу або про неможливість його погашення через негативні природні явища, що сталися.

Рішення про розстрочення або відстрочення податкових зобов'язань у межах одного бюджетного року приймається:

- керівником податкового органу нижчого рівня із затвердженням його рішення керівником податкового органу вищого рівня щодо загальнодержавних податків (платежів);
- керівником податкового органу із затвердженням його рішення фінансовим органом місцевого самоврядування щодо місцевих податків (платежів).

Рішення про розстрочення або відстрочення податкових зобов'язань на термін, що перевищує бюджетний рік, приймається:

- щодо загальнодержавних податків і обов'язкових платежів — керівником центрального податкового органу за погодженням з Міністерством фінансів України;
- щодо місцевих податків і зборів — керівником податкового органу за погодженням з фінансовим підрозділом місцевого органу виконавчої влади.

Розстрочення податкових зобов'язань надається на умовах податкового кредиту з погашенням його рівними частками за період, на який воно надане, починаючи з податкового, що настає за періодом надання кредиту.

Відстрочення податкових зобов'язань надається за умов, що основна сума податкових зобов'язань та нараховані на них відсотки сплачуються рівними частками з періоду, визначеного відповідним податковим органом або органом місцевого самоврядування, але не пізніше закінчення 12 календарних місяців з моменту виникнення такого податкового зобов'язання. Розстрочення і відстрочення податкових платежів не можуть надаватися щодо податкових зобов'язань із ввізного мита, акцизних зборів, ПДВ при ввезенні на територію України товарів, внесків у Пенсійний фонд і фонд обов'язкового соціального страхування.

Розділ 5
ОБОРОТНІ АКТИВИ ПІДПРИЄМСТВ

5.1. Сутність оборотних активів, їх склад та структура

Матеріальною основою будь-якого виробництва є засоби виробництва, які складаються із засобів та предметів праці, що беруть участь у створенні продукту. Але з огляду на відмінність у характері функціонування у процесі виробництва та способі перенесення вартості на створюваний продукт засоби праці набирають економічної форми позаоборотних активів, а предмети праці — оборотних.

Оборотні активи як натурально-речовинна категорія — це сукупність матеріально-речовинних цінностей і грошових коштів, які беруть участь у створенні продукту, цілком споживаються у виробничому процесі і повністю переносять свою вартість на виробничий продукт упродовж операційного циклу або дванадцяти місяців з дати балансу (сировина, матеріали, готова продукція, грошові кошти тощо).

Разом з тим в умовах існування товарно-грошових відносин матеріальні засоби підприємств виражаються не лише в натуральній, а й у вартісній формі.

Отже, предмети праці у грошовій оцінці становлять виробничі ***оборотні фонди***. До них на промислових підприємствах належать сировина, матеріали, паливо, запасні частини, пальне, інші матеріальні цінності.

До складу виробничих оборотних фондів входять також незавершене виробництво та витрати майбутніх періодів.

Основне призначення (функція) виробничих фондів полягає в забезпеченні планомірного й ритмічного процесу виробництва на підприємствах та в об'єднаннях.

Крім виробничих оборотних фондів кожне підприємство має частину активів, що перебувають в обороті. Це готова продукція, грошові кошти на рахунках у банку та в касі підприємства, кошти в розрахунках тощо. Ця частина активів, оцінена у грошах, нази-

вається ***фондами обігу***. Основне їх призначення (функція) полягає в забезпеченні коштами планомірного процесу обороту на підприємствах.

Але незважаючи на відмінності у призначенні оборотні фонди та фонди обігу тісно взаємопов'язані. Вони обслуговують єдиний процес відтворення на виробництві й забезпечують його неперервність.

Водночас оборотні фонди та фонди обігу є складовими оборотних активів, що відображають розміщення їх за сферами відтворення у процесі руху, і разом з тим самостійними економічними категоріями.

Економічною категорією, що об'єктивно існує, є оборотні активи. Для з'ясування економічного змісту оборотних активів необхідно розмежувати їх функціональні форми, яких вони постійно набирають і змінюють, проходячи через сфери виробництва та обігу, пов'язувати рух (зміну) цих функціональних форм з рухом їх речових носіїв, а також розглядати оборотні активи як категорію в русі.

Справді, якщо процес виробництва на кожному підприємстві неперервний, то оборотні активи, що обслуговують його, у кожний момент перебувають одночасно як у сфері виробництва у вигляді виробничих запасів, незавершеного виробництва, так і у сфері обігу у вигляді готових виробів та грошових коштів. Крім того, зі сфери виробництва вони переходять у сферу обігу і навпаки, тобто постійно перебувають у русі, проходячи три стадії кругообігу — грошову, товарну та виробничу.

В умовах товарно-грошових відносин рух, кругообіг товарно-матеріальних цінностей опосередковується їх вартістю, що не витрачається, не споживається подібно до її речових носіїв, а залишається в межах процесу відтворення і змінює лише форми свого руху. У цьому зв'язку К. Маркс писав: "вартість взагалі авансується, а не витрачається, оскільки ця вартість, проходячи різні фази свого кругообігу, знову повертається до свого вихідного пункту". Отже, оборотні активи не витрачаються, не споживаються, а авансуються та повертаються підприємству у процесі реалізації продукції.

Отже, ***оборотні активи*** як вартісна категорія — це вартість, авансована у кругообіг виробничих оборотних фондів та фондів обігу для забезпечення неперервності процесу виробництва та обігу.

В економічній літературі існують інші погляди на сутність оборотних активів. Одні економісти трактують їх як "грошові кошти,

авансовані в оборотні виробничі фонди та фонди обігу", інші вважають, що оборотні активи — це частина капіталу підприємства, вкладена в його поточні активи, або це кошти, авансовані для створення оборотних виробничих активів та активів обігу.

Але оборотні активи включають як матеріальні, так і грошові ресурси. Тому ототожнювати їх тільки з грошовими коштами економічно не обґрунтовано.

В організації оборотних активів слід розрізняти їх склад і структуру.

Під ***складом*** оборотних активів розуміють сукупність їх елементів (статей).

Структура оборотних активів — це співвідношення окремих елементів оборотних активів у їх загальному обсязі.

У народному господарстві склад і структура оборотних активів різняться й залежать від галузі, складу витрат, виду продукції, що випускається, особливостей матеріально-технічного постачання тощо. У виробничій сфері, а також у торгівлі найбільшу питому вагу в оборотних активах мають запаси.

Запаси — це активи, які перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу отриманого продукту виробництва, утримуються для подальшого продажу за умов звичайної господарської діяльності, а також для споживання у процесі виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг.

У господарській діяльності запаси поділяються на такі види:

- сировину, основні й допоміжні матеріали, комплектуючі вироби та інші матеріальні цінності, призначені для виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, обслуговування виробництва тощо;
- вироби незавершеного виробництва у вигляді не до кінця оброблених деталей, вузлів, виробів та незавершених технологічних процесів;
- готову продукцію, виготовлену на підприємстві та призначену для продажу;
- товари у вигляді матеріальних цінностей, що придбані (отримані) та утримуються на підприємстві з метою подальшого продажу;
- малоцінні та швидкозношувані предмети;
- молодняк тварин і тварин на відгодівлі, продукцію сільського і лісового господарства, якщо вони оцінюються за цим положенням (стандартом).

Структуру оборотних активів у народному господарстві в середньому по Україні та у промисловості наведено в табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Структура оборотних активів, %

Елемент (склад) оборотних активів	1997 р.		2001 р.	
	Народне господарство	Промисловість	Народне господарство	Промисловість
Виробничі запаси	36,4	43,9	17,3	21,3
Готова продукція	11,5	10,9	7,3	6,7
Грошові кошти	1,8	1,5	3,4	2,3
Дебіторська заборгованість	47,5	41,4	68,5	65,7
Інші активи	2,8	2,3	3,5	4,0

Склад і структура оборотних активів не є сталими. Вони змінюються як за роками, так і протягом року залежно від зміни характеру виробничої діяльності підприємства, особливостей формування запасів і витрат.

З табл. 5.1 бачимо, що як у народному господарстві загалом, так і у промисловості спостерігається тенденція до значного скорочення виробничих запасів та готової продукції і водночас до збільшення дебіторської заборгованості. На такі зміни у структурі оборотних активів вплинули передусім зміна в управлінні економікою та перехід на ринкові умови господарювання. Основною причиною зниження виробничих запасів є скорочення виробництва. Зростання ж дебіторської заборгованості можна пояснити кризою неплатежів у народному господарстві.

Аналізуючи зміни структури оборотних активів за їх елементами (табл. 5.1), зазначимо, що частка виробничих запасів та готової продукції зменшується, а частка дебіторської заборгованості збільшується. Це свідчить про зниження рівня як матеріальної бази, так і економіки загалом. За таких умов необхідно відродити передусім виробництво, сформувати оборотні активи у відповідних обсягах та співвідношеннях, ураховуючи, що як їх нестача, так і надлишок негативно впливають на виробничо-фінансову діяльність підприємств та народне господарство країни загалом.

5.2. Організація оборотних активів та джерела їх формування

Оборотні активи, що є основним елементом матеріальної бази процесу виробництва, істотно впливають на нього. Якщо виробництво забезпечене достатньою кількістю необхідних елементів оборотних активів, воно працює, як правило, ефективно. Ефективно в цьому разі використовуються й оборотні активи.

Встановлення на підприємствах необхідного складу та структури оборотних активів, визначення потреби в них та джерел їх формування, а також контроль за зберіганням та ефективністю їх використання називається ***організацією оборотних активів***.

Організація оборотних активів повинна будуватися на таких принципах:

- створенні мінімального обсягу оборотних активів, що забезпечує неперервність процесу виробництва та обігу, а також їх ефективне використання;
- раціональному розміщенні наявних оборотних активів за сферами відтворювального процесу в межах підприємства;
- формуванні та поповненні оборотних активів за рахунок власних та позикових джерел залежно від обсягів виробництва;
- створенні фінансових резервів;
- контролі за зберіганням та ефективним використанням оборотних активів.

Оборотні активи класифікують залежно від їх участі у кругообігу активів, методів планування та регулювання і джерел формування.

Залежно ***від участі в кругообігу*** оборотні активи поділяються на активи у сфері виробництва та у сфері обігу. Встановлення оптимального співвідношення оборотних активів, що перебувають у цих сферах, сприяє ефективнішому їх використанню. Разом з тим що більша питома вага оборотних активів у сфері виробництва та менша у сфері обігу, то ефективніше вони використовуються. К. Маркс, вважав активи у сфері обігу бездіяльною частиною і зазначав "…що менша остання порівняно з усім капіталом, то за інших рівних умов, більший прибуток".

Отже, важливим напрямком підвищення ефективності використання оборотних активів на підприємствах є вдосконалення їх розподілу за стадіями кругообігу, зниження питомої ваги фондів обігу.

Залежно ***від методів планування*** та регулювання оборотні активи поділяються на нормовані та ненормовані.

Нормованими називаються оборотні активи, за якими обчислюється норматив. До них належать виробничі запаси, готова продукція, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів та ін. Обчислення нормативів (мінімальної потреби) за цими видами оборотних активів дає можливість забезпечити їх ефективне використання та нормальний процес виробництва

Ненормованими є *оборотні активи*, за якими норматив не обчислюється. До них належать грошові кошти в касі та на рахунках у банках, кредиторська заборгованість та ін.

Залежно ***від джерел формування*** оборотні активи поділяються на кошти власні, позикові та залучені.

Власними називаються *кошти* підприємств, якими вони покривають мінімальні розміри оборотних активів (запасів і витрат), необхідні для забезпечення нормального, безперервного процесу виробництва та реалізації продукції. Вони постійно перебувають на підприємстві і строк користування ними не встановлюється. У цьому разі важливо забезпечити відповідність власних джерел фактичній наявності оборотних активів, оскільки і їх надлишок або нестача негативно впливають на ефективність їх використання і виробництво загалом.

Нині більшості підприємств народного господарства України притаманна нестача оборотних активів, що є однією з основних причин їх збиткової роботи.

Позиковими є *кошти,* які підприємства отримують у вигляді банківських кредитів з метою створення сезонних запасів матеріальних цінностей та покриття витрат виробництва. Ці кошти надаються підприємствам на певний строк, після завершення якого вони мають бути повернуті банку.

Залученими називаються *кошти*, що не належать підприємству, проте внаслідок діючої системи розрахунків перебувають у його обігу.

Порядок формування джерел створення оборотних активів на підприємствах залежить від форми власності, покладеної в основу функціонування підприємства, специфіки його організаційної побудови та інших факторів.

Джерела формування власних оборотних активів державних підприємств при їх організації визначаються вищою організацією. Як правило, це кошти бюджету, інших однотипних підприємств, централізовані кошти вищих органів управління.

На підприємствах з колективною формою власності у момент їх відкриття оборотні активи формуються за рахунок грошових і ма-

теріальних внесків засновників, безповоротних внесків інших підприємств та громадян.

У подальшій роботі підприємств їх оборотні активи можуть поповнюватися за рахунок власних фінансових ресурсів (прибутку), залучених, позикових та інших джерел (додаткових внесків підприємств, дотацій з бюджетів, благодійних внесків юридичних та фізичних осіб).

Власні джерела, що спрямовані на створення оборотних активів на підприємствах, зараховуються до статутного фонду, утворюючи статутний капітал.

Фактична наявність власних та прирівнюваних до них джерел формування оборотних активів визначається за балансом річного звіту підприємства як різниця між підсумками першого розділу пасиву балансу та першого розділу активу балансу.

Склад і структура джерел формування оборотних активів не є сталими. Вони залежать від економічного становища підприємств, особливостей формування запасів та витрат і можуть змінюватися з часом. Однак збільшення частки власних активів та зменшення частки кредитів банку в джерелах формування оборотних активів підвищує ефективність їх використання та рівень рентабельності підприємства. Тому встановлення економічно обґрунтованого співвідношення між власними та позиковими джерелами формування оборотних активів є однією з найважливіших умов підвищення ефективності їх використання та рентабельності підприємства.

5.3. Загальний порядок нормування власних оборотних активів підприємств

Розмір власних оборотних активів, необхідних підприємству для забезпечення нормальної діяльності, встановлюється нормуванням.

Нормування — це процес обчислення частини оборотних активів (запасів та витрат), потрібної підприємству для забезпечення нормального, неперервного процесу виробництва, реалізації продукції та розрахунків.

Основним завданням нормування є розробка на кожному підприємстві економічно обґрунтованих норм та нормативів власних

оборотних активів, що забезпечують прискорення обороту та найефективніше використання матеріальних і фінансових ресурсів.

Нормування оборотних активів включає розробку та встановлення на підприємствах спеціальних норм за окремими видами матеріальних цінностей, витрат виробництва тощо, а також розрахунок нормативу власних оборотних активів у грошовому вираженні на кінець року, кварталу.

Норма — це обчислювана у встановленому порядку за кожним видом оборотних активів відносна або мінімальна їх величина, необхідна для розрахунку нормативу. За одними видами оборотних активів норма обчислюється в абсолютних величинах (гривнях, копійках), за іншими — у відносних величинах (відсотках).

Норми оборотних активів за їх видами повинні розроблятися на кожному підприємстві спеціальною комісією відповідно до Типового порядку визначення норм запасів товарно-матеріальних цінностей, затвердженого Міністерством фінансів та Міністерством економіки України від 31 травня 1993 р.

Розроблені норми діють кілька років і переглядаються при зміні технології виробництва, номенклатури продукції, що випускається, умов матеріально-технічного постачання.

Норматив — це мінімальний розмір власних оборотних активів у грошовому вираженні, необхідний підприємству для забезпечення нормального безперервного процесу виробництва, реалізації продукції та розрахунків. Нормативи власних оборотних активів мають ураховувати потреби підприємства в активах не тільки для основної діяльності, а й для капітального ремонту будинків, споруд, що виконується господарським способом, а також для допоміжних підприємств та інших служб підприємств, що не перебувають на самостійному балансі.

Норми та нормативи обчислюються шляхом складання спеціальних розрахунків за кожним видом оборотних активів, що нормуються. Визначаються нормативи на кінець планового року за окремими видами оборотних активів шляхом множення норми на обсяг (одноденну витрату) нормованих цінностей або витрат виробництва, що враховуються. Дані, необхідні для розрахунку норм та нормативів за окремими елементами нормованих оборотних активів, беруть з відповідних видів бухгалтерської звітності (балансів тощо) і таблиць виробничо-фінансового плану.

Нормування оборотних активів може здійснюватися трьома методами: прямого рахунку, аналітичним та методом коефіцієнтів.

Метод прямого рахунку полягає в тому, що спочатку визначаються відповідно до діючого порядку норми та нормативи за окремими елементами оборотних активів, а потім додаванням їх сум — сукупний норматив.

При ***аналітичному методі*** виключається розрахунок нормативу за окремими елементами оборотних активів, а сукупний норматив на запланований рік обчислюється виходячи з чинного нормативу в поточному році, скоригованого на зміну обсягу виробництва (обсягу товарної продукції) та розміру прискорення обігу оборотних активів у запланованому році.

При застосуванні ***методу коефіцієнтів*** норматив власних оборотних активів на запланований рік розраховується за нормативом, що діяв у попередньому році, і розміром змін відповідних запасів та витрат у запланованому році.

Використання того чи іншого методу розрахунку нормативу власних оборотних активів залежить від часу функціонування та економічного становища підприємств. При створенні підприємств, а також в умовах їх функціонування для розрахунку нормативів власних оборотних активів найдоцільніше застосовувати метод прямого рахунку.

5.4. Нормування власних оборотних активів за їх окремими елементами

5.4.1. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на сировину, основні матеріали та напівфабрикати

Норматив власних оборотних активів на сировину, основні матеріали та напівфабрикати визначається у грошовому вираженні множенням вартості їх однодобової витрати в запланованому році на норму оборотних активів у днях:

$$Н = О*N*, \qquad (5.1)$$

де О — однодобова витрата сировини, матеріалів та напівфабрикатів, грн; *N* — норма оборотних активів, днів.

Однодобова витрата сировини, матеріалів та напівфабрикатів визначається діленням вартості їх річної (квартальної) витрати в запланованому році на 360 (90) днів.

Норма оборотних активів за кожним видом або за однорідною групою матеріалів враховує час їх перебування в поточному, страховому, транспортному, технологічному запасах, а також час, необхідний для відвантаження, доставки, прийняття та складування матеріалів.

Підсумовуючи визначені за окремими операціями норми оборотних активів за відповідними видами сировини, матеріалів та напівфабрикатів, отримують загальну норму.

Множенням загальної норми на вартість однодобової витрати відповідного виду цінностей визначають норматив.

Якщо найменувань сировини та матеріалів багато і вони надходять від багатьох постачальників, що утруднює розрахунок норми за окремими її елементами (доставка, приймання, зберігання тощо), визначають норму в середньому за всіма матеріалами виходячи з фактичних даних про вартість їх витрат у звітному році та розміру їх середнього залишку. При цьому середній залишок визначається на підставі звітних даних за кварталами діленням на 4 суми половини залишку на початок та кінець року плюс повні залишки на початок II, III та IV кварталів. Норма у днях обчислюється діленням середньорічного залишку сировини та матеріалів за попередній звітний рік на їх одноденну витрату в цьому самому році. Множенням вартості однодобової витрати сировини та матеріалів у запланованому році на норму оборотних активів у днях визначають норматив власних оборотних активів за сировиною та матеріалами.

Розрахунок норми та норматив розглядуваних власних оборотних активів наведено в табл. 5.2.

5.4.2. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на запаси палива

Запаси пального на підприємствах створюються, як правило, у розмірі мінімальних залишків з урахуванням змін його споживання (витрат) у запланованому році.

Отже, норматив за цим видом цінностей визначається аналогічно обчисленню нормативу за сировиною, основними матеріалами

Таблиця 5.2

Розрахунок нормативу власних оборотних активів за сировиною та основними матеріалами

№ пор.	Показник	Значення
1	Середній річний залишок сировини та матеріалів за минулий звітний рік, тис. грн	1140,0
2	Вартість витрат сировини та матеріалів за минулий звітний рік, тис. грн	11700,0
3	Однодобова витрата сировини та матеріалів в минулому звітному році (р.2 : 360), тис. грн	32,5
4	Норма оборотних активів (р.1 : р.3), днів	35,0
5	Вартість витрат сировини та матеріалів у запланованому році, тис. грн	12600,0
6	Однодобова витрата сировини та матеріалів у запланованому році (р.5 : 360), тис. грн	35,0
7	Норматив (р.6 × р.4), тис. грн	1225,0

та купованими напівфабрикатами шляхом множення розрахованої норми запасу у днях на вартість одноденної її витрати на виробничі та невиробничі потреби в запланованому році. При цьому норматив обчислюється за всіма видами палива (крім газу), що використовуються на технологічні цілі та господарські потреби виробництва.

Якщо підприємство переведене на газ, то створюються страхові запаси твердого та рідкого палива.

5.4.3. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на допоміжні матеріали

Норматив власних оборотних активів на допоміжні матеріали визначається множенням норми запасу у днях на вартість їх одноденної витрати, що визначається кошторисом витрат на виробництво. При цьому норми за видами допоміжних матеріалів обчислюються в тому самому порядку, що й за основними матеріалами.

5.4.4. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на запаси тари

Норматив на запаси тари обчислюється множенням норми у днях на вартість однодобового обороту (витрати) тари за її видами.

Норма оборотних активів за тарою визначається залежно від джерел її надходження (способу заготівлі) та порядку використання. Розрізняють тару куповану, власного виробництва, з поверненням та без повернення.

За купованою тарою, призначеною для пакування готової продукції, норма оборотних активів встановлюється так само, як за сировиною, основними матеріалами та купованими напівфабрикатами виходячи з інтервалів поставок. При цьому враховується час перебування тари в дорозі, на складі, ремонті, промиванні, у поточному та страховому запасі. Час же перебування тари в кожному стані визначається розрахунково (хронометражем). Сума часу перебування тари в кожному стані становитиме норму у днях за цим видом оборотних активів. Наприклад, час перебування тари в дорозі становить 3 дні, на складі — 2 дні, у поточному запасі — 15 днів, у страховому — 10 днів. Тоді загальна норма на куповану тару становитиме 30 днів. Норматив при однодобовій витраті тари на суму 5000 грн становитиме 30 днів × 5000 грн = 150,0 тис. грн.

За тарою власного виробництва, вартість якої врахована в ціні готової продукції, норма запасу визначається як проміжок часу від виготовлення тари до упакування в неї продукції, призначеної для відвантаження.

За тарою, що надходить з матеріалами і не повертається постачальникам, норма оборотних активів залежить від часу перебування тари під цими матеріалами. Якщо така тара використовуватиметься в подальшому, то враховується також час, необхідний на ремонт, сортування та підбір її партій.

За тарою, що підлягає поверненню норма оборотних активів складається з часу одного обороту тари, що включає період від моменту сплати тари з матеріалами до здачі документів у банк на відвантажену постачальнику тару.

Норматив оборотних активів за тарою загалом дорівнює сумі добутків однодобового обороту (витрати) тари за видами на норму запасу в днях.

5.4.5. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на запасні частини для ремонту

Норматив на запасні частини для ремонту машин, устаткування та транспортних засобів можна обчислювати двома методами: прямого рахунку та укрупненим.

За ***методом прямого рахунку*** вартість і кількість запасних частин, необхідних для капітального та поточного ремонтів у запланованому році, визначаються за кошторисами, що складаються на ремонт відповідних видів машин, транспортних засобів та устаткування.

Однак оскільки цей метод складний, розрахунок нормативу на запасні частини можна виконати укрупненим методом.

За укрупненим методом норматив обчислюється виходячи з норми, що визначається в абсолютних величинах, і вартості машин, устаткування та транспортних засобів. При цьому норма оборотних активів визначається в абсолютних величинах діленням вартості середньорічного залишку запасних частин на середню вартість машин, транспортних засобів та устаткування, а норматив — множенням норми (у гривнях, копійках) на балансову (початкову) вартість машин, транспортних засобів та устаткування на кінець запланованого року. Розрахунок розглядуваного нормативу наведено в табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Розрахунок нормативу оборотних активів на запасні частини для ремонту машин, транспортних засобів та устаткування

№ пор.	Показник	Сума, грн.
1	Середньорічний залишок запасних частин	510000,0
2	Середньорічна вартість машин, устаткування та транспортних засобів	8500000,0
3	Норма оборотних активів (р.1 : р.2)	0,06
4	Вартість машин, устаткування та транспортних засобів на кінець запланованого року	8800000,0
5	Норматив (р.3 × р.4)	528000,0

5.4.6. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на запаси малоцінних та швидкозношуваних предметів

Малоцінними та швидкозношуваними вважаються предмети, які використовуються щонайбільше один рік або протягом нормального операційного циклу, якщо він триває понад рік. До них належать:

- інструменти та обладнання загального призначення — різальні, слюсарно-монтажні та подібні інструменти, вимірювальні прилади і пристосування, універсального призначення для виготовлення різних видів продукції;
- спеціальні інструменти і пристрої — інструменти, штампи, прес-форми і подібні предмети, призначені для виконання лише одного індивідуального замовлення або виробництва певних виробів;
- технологічна тара, що багаторазово використовується в технологічному процесі — фляги, діжки, контейнери для транспортування продукції, піддони тощо;
- інвентар виробничого призначення — робочі столи, верстатки, шафи, тумбочки, збруя, вулики тощо;
- господарський інвентар — конторські та інші меблі (столи, стільці, шафи, портьєри), вішалки, телефонні апарати, протипожежний інвентар тощо;
- прилади, засоби автоматизації та лабораторне обладнання;
- спеціальний одяг, взуття та запобіжні пристосування — комбінезони, костюми, брюки, куртки, халати, ковдри, простирадла тощо;
- інші малоцінні та швидкозношувані предмети — кухонний посуд, спортивний і туристський інвентар, інвентар для соціально-культурних заходів тощо.

Малоцінні та швидкозношувані предмети можуть перебувати на складі та в експлуатації. Норматив розраховується за предметами, що перебувають на складі.

За інструментами та приладами норматив обчислюється методом прямого рахунку виходячи з відповідного набору малоцінних і швидкозношуваних інструментів та приладів і їх вартості. При цьому кількість відповідних наборів визначається виходячи з норм, пе-

редбачених на одну людину, та чисельності осіб, яким видаються ці інструменти та прилади.

За господарським інвентарем норматив розраховується окремо за конторським, побутовим та виробничим інвентарем. При цьому за конторським та побутовим інвентарем норматив встановлюється виходячи з кількості місць і вартості набору реманенту на одне місце, за виробничим — обчислюється методом прямого рахунку (встановлена потреба в комплектах цього інвентарю множиться на вартість одного комплекту).

Норматив власних оборотних активів за спецодягом та взуттям визначається множенням вартості однодобової витрати спецодягу та взуття на норму запасу в днях. Остання встановлюється підсумовуванням часу, необхідного на транспортний, поточний та страховий запаси спецодягу та взуття.

За спеціальними інструментами та приладами норматив обчислюється виходячи з відповідної кількості її наборів, строку служби та вартості. У такому ж порядку визначається норматив на виробничу тару.

На підприємствах, де питома вага малоцінних та швидкозношуваних предметів у структурі оборотних активів невелика, норматив на них розраховується виходячи з норми та суми витрат на виробництво. При цьому норма встановлюється у відсотках діленням вартості фактичного мінімального залишку малоцінних та швидкозношуваних предметів за попередній рік на суму витрат на виробництво за цей самий рік. Норматив визначається множенням норми у відсотках на суму витрат на виробництво в запланованому році.

5.4.7. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на незавершене виробництво

До витрат у незавершеному виробництві належать усі витрати, вкладені у вартість розпочатих, але не завершених виробів, що перебувають на різних стадіях виробничого процесу з моменту першої операції до здачі готової продукції на склад.

Норматив оборотних активів, що виділяються на заснування незавершеного виробництва, залежить від обсягу та складу продукції, що виробляється, тривалості виробничого циклу, собівартості продукції та характеру збільшення витрат у процесі виробництва.

Норматив власних оборотних активів у незавершеному виробництві обчислюється за формулою

$$Н_{н.в} = В_о \, Т_{в.ц} \, К, \qquad (5.2)$$

де $В_о$ — однодобові витрати на виробництво продукції у IV кварталі, грн; $Т_{в.ц}$ — тривалість виробничого циклу, днів; К — коефіцієнт наростання витрат.

Однодобові витрати визначаються діленням на 90 витрат на обсяг випуску валової продукції в оцінці за виробничою собівартістю IV кварталу запланованого року.

Тривалість виробничого циклу відображає час перебування продукції в незавершеному виробництві від першої технологічної операції до повного виготовлення продукції та здачі її на склад. Вона визначається на основі технологічних карт та інших планових нормативів виробництва за кожним виробом у календарних днях.

У тривалість виробничого циклу включається час, витрачений на обробку деталі (технологічний запас), час на транспортування деталей від одного робочого місця до іншого і здачу готової продукції на склад (транспортний запас), час перебування виробів, що обробляються, між окремими операціями (оборотний запас), час перебування виробу у страховому запасі.

Коефіцієнт наростання витрат відображає характер збільшення витрат у незавершеному виробництві за днями виробничого циклу. При рівномірному наростанні витрат він обчислюється за формулою

$$К = \frac{В_о + 0{,}5В_н}{В_о + В_н}, \qquad (5.3)$$

де $В_о$, $В_н$ — витрати відповідно одночасні та наростаючі, грн.

При нерівномірному зростанні витрат за днями виробничого циклу, цей коефіцієнт обчислюється за формулою

$$К = \frac{С}{П}, \qquad (5.4)$$

де *С* — середня вартість виробу в незавершеному виробництві, грн; *П* — виробнича собівартість виробу, грн.

Середня вартість виробу в незавершеному виробництві обчислюється як середньозважена величина витрат, що припадає на кожний день виробничого циклу, і кількості днів їх знаходження у процесі виробництва.

При поєднанні рівномірних і нерівномірних витрат середня вартість виробу в незавершеному виробництві розраховується за формулою

$$C = \frac{B_0 T + B_1 T_1 + B_2 T_2 + ... + 0{,}5 B_p T}{T}, \qquad (5.5)$$

де Т — тривалість виробничого циклу, днів; T_1, T_2 — час від моменту вкладення разових витрат до завершення виробничого циклу, днів; B_1, B_2, … — витрати за днями виробничого циклу, грн; B_p — витрати, що здійснюються рівномірно протягом виробничого циклу.

Приклад. Виробнича собівартість виробу — 250 тис. грн; тривалість виробничого циклу — 6 днів. Витрати на виробництво у перший день становили 55 тис. грн, у другий — 52 тис. грн, решта 143 тис. грн — це витрати, що здійснюються рівномірно щодня. Коефіцієнт наростання витрат

$$К = \frac{(55 \cdot 6) + (52 \cdot 5) + (143 \cdot 0{,}5 \cdot 6)}{6 \cdot 250} = 0{,}68.$$

Норматив оборотних активів у незавершеному виробництві

$$Н_{н.в} = \frac{В}{Д} ТК, \qquad (5.6)$$

де В — обсяг випуску валової продукції за кошторисом на IV квартал наступного року, грн; Д — кількість днів у періоді, Д = 90.

Підставивши відповідні показники у формулу (5.6), дістаємо

$$Н_{н.в} = \frac{3520}{90} \cdot 25 \cdot 0{,}68 = 567{,}1 \text{ тис. грн.}$$

5.4.8. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на запаси готової продукції

До готової продукції належать вироби, завершені у виробництві, прийняті відділом технічного контролю та здані на склад. Норматив оборотних активів на залишки готової продукції, визначається як добуток норми оборотних активів у днях на вартість однодобового випуску товарної продукції в наступному році за виробничою собівартістю:

$$Н_{г.п} = \frac{В}{Д} Т_{о.а}, \quad (5.7)$$

де В — обсяг випуску товарної продукції у IV кварталі наступного року (при рівномірно наростаючому характері виробництва) за виробничою собівартістю, грн; $Т_{о.а}$ — норма оборотних активів на готову продукцію, днів.

Норма оборотних активів на запаси готової продукції складається з таких елементів: часу, необхідного для комплектування виробів для постачання; часу на пакування продукції; часу на оформлення та здачі банку платіжних документів. Час на зазначені операції визначається розрахунково (хронометражем).

При великій номенклатурі продукції, що випускається, виокремлюються основні види виробів, що становлять 70–80 % загального обсягу випуску. За ними розраховується середньозважена норма оборотних активів, яка потім поширюється на всю готову продукцію, що перебуває на складі.

Множенням вартості однодобового випуску товарної продукції, оціненої за виробничою собівартістю в запланованому році, на середньозважену норму оборотних активів у днях визначають норматив.

5.4.9. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на витрати майбутніх періодів

До витрат майбутніх періодів належать витрати, що здійснюються в поточному плановому періоді, але відносяться на собівартість продукції в наступному періоді. Це витрати з освоєння нових видів продукції, удосконалення технології виробництва, на передплату періодичних видань, орендну плату та ін.

Норматив на витрати майбутніх періодів визначається так: до витрат майбутніх періодів, які має підприємство на початок планованого року, додаються витрати, що здійснюються в запланованому році, і віднімаються витрати, що включаються у собівартість продукції, яка виробляється в запланованому році. Норматив власних оборотних активів на витрати майбутніх періодів обчислюється за формулою

$$Н = В_{н.з.р} + В_{з.р} - В_{в.с}, \quad (5.8)$$

де $В_{н.з.р}$, $В_{з.р}$ — витрати майбутніх періодів відповідно на початок запланованого року і ті, що будуть здійснені в запланованому році

за відповідними кошторисами; $В_{в.с}$ — витрати наступних періодів, що включаються в собівартість продукції запланованого року.

Так розраховуються нормативи власних оборотних активів за їх окремими елементами методом прямого рахунку. Додаючи суми нормативів, розрахованих за окремими елементами оборотних активів, отримують сукупний норматив по підприємству.

5.5. Розрахунок нормативу власних оборотних активів економічним методом

Економічний (укрупнений) метод розрахунку нормативу застосовується, як правило, на діючих підприємствах. Особливість обчислення нормативу цим методом полягає в тому, що при цьому обчислюються не нормативи за окремими елементами оборотних активів, а одразу сукупний норматив на кінець запланованого року. Він визначається виходячи з діючого сукупного нормативу в поточному році, зміни обсягів виробництва та прискорення обігу оборотних активів у запланованому році.

При обчисленні сукупного нормативу на запланований рік економічним методом використовуваний сукупний норматив поточного року поділяється на дві частини: 1) нормативи за статтями оборотних активів, розмір яких безпосередньо залежить від зміни обсягів витрат на виробництво (сировина, основні матеріали, незавершене виробництво, готова продукція); 2) нормативи за статтями оборотних активів, розміри яких безпосередньо не залежать від зміни витрат на виробництво (запасні частини для ремонтів обладнання, витрати майбутніх періодів, малоцінні та швидкозношувані предмети).

Норматив за оборотними активами, розмір яких залежить від зміни обсягів виробництва, обчислюється множенням діючого нормативу за цим елементом оборотних активів на відсоток зміни обсягів виробництва, а за оборотними активами, розмір яких не залежить від зміни обсягів виробництва, — множенням діючого нормативу за цими видами оборотних активів на 50 % приросту обсягів виробництва.

Обчислена сума сукупного нормативу на запланований рік з урахуванням зміни обсягів виробництва коригується на встановлений розмір прискорення обороту оборотних активів у запланованому році.

5.6. Визначення сукупного нормативу власних оборотних активів та джерел його покриття

Сукупний норматив власних оборотних активів на кінець запланованого року визначається підсумовуванням часткових нормативів, розрахованих за окремими елементами нормованих запасів цінностей, і витрат виробництва. Він визначає загальну потребу суб'єкта господарювання в оборотних активах, необхідних для забезпечення нормального процесу виробництва, реалізації продукції та розрахунків.

Оскільки розрахований сукупний норматив на кінець запланованого року на діючих підприємствах містить також норматив на початок запланованого року, після розрахунку нормативу на кінець запланованого року визначається його приріст (зниження), а також джерела покриття як нормативу, що діє на початок запланованого року, так і його приросту в запланованому році.

Діючий на початок запланованого року норматив покривається нормативною наявністю власних оборотних активів на початок запланованого року. Вона визначається як різниця між нормативом та сумою сталих пасивів, що діють на початок запланованого року. Розрахунок цього показника наведено в табл. 5.4.

Приріст нормативу — це різниця між сукупним нормативом, розрахованим на кінець запланованого року, і нормативом, що діяв на початок цього самого року.

Розрахований приріст нормативу покривається такими джерелами:

Таблиця 5.4

Розрахунок нормативної наявності власних оборотних активів на початок запланованого року

№ пор.	Показник на початок запланованого року	Сума, тис. грн.
1	Норматив власних оборотних активів	2380,0
2	Сума сталих пасивів	50,0
3	Нормативна наявність власних оборотних активів (р.1 – р.2)	2330,0

- сталими пасивами;
- прибутком;
- надлишком власних джерел формування оборотних активів на початок запланованого року;
- іншими джерелами;
- позиковими коштами.

Сталі пасиви — це грошові кошти, що не належать підприємству, але внаслідок діючої системи розрахунків постійно перебувають в його обороті. До них належать:

- мінімальна заборгованість із заробітної плати (оплаті праці) з нарахуваннями;
- мінімальна заборгованість за резервом наступних платежів (оплата відпусток, резерв за ремонтним фондом);
- мінімальні залишки фондів економічного стимулювання та спеціального призначення, що постійно перебувають в обороті підприємства;
- мінімальна перехідна заборгованість за податками та платежами бюджету та позабюджетним фондам;
- аванси (передплата) покупців (замовників) та ін.

Мінімальна заборгованість із заробітної плати (оплати праці) з нарахуваннями визначається як добуток однодобового фонду заробітної плати (оплати праці) робітників у період з найменшим обсягом робіт (квартал) і кількості днів від початку місяця до дня планової виплати заробітної плати (оплати праці), що встановлена в колективному договорі.

Мінімальна заборгованість заробітної плати з нарахуваннями визначається за формулою

$$З_{min} = \frac{Ф_{min}}{90} Д, \qquad (5.9)$$

де $Ф_{min}$ — фонд заробітної плати кварталу, взятого до розрахунку, грн; 90 — кількість днів у кварталі; Д — кількість днів від початку місяця до дня виплати заробітної плати, що встановлена в колективному договорі.

Розрахунок мінімальної заборгованості із заробітної плати з нарахуваннями наведено в табл. 5.5.

Мінімальна заборгованість за резервом наступних платежів визначеного у звітних балансах за минулий рік (оплата відпусток), що є джерелом покриття нормативу, береться в розмірі фактичного

мінімального залишку, скоригованого на зміну фонду заробітної плати в запланованому році.

Мінімальна заборгованість за резервом наступних платежів (оплата відпусток) розраховується за формулою

$$Р_п = \frac{З_{min}}{Ф_з} Ф_п, \quad (5.10)$$

де $З_{min}$ — мінімальний залишок резерву наступних платежів, грн; $Ф_з$ і $Ф_п$ — фонд заробітної плати з нарахуваннями на неї відповідно в запланованому році і за попередній звітний рік, грн.

Розрахунок мінімальної заборгованості за резервом наступних платежів наведено в табл. 5.6.

Мінімальні залишки фондів спеціального призначення враховуються у складі сталих пасивів у розмірі середньорозрахованої величини їх залишків за попередній звітний рік (два роки).

Мінімальна перехідна заборгованість бюджету за сплатою податків виникає в результаті незбігу (розриву) в часі між виконаними розрахунками (нарахуваннями) та встановленими строками сплати цих податків. Тому на кінець кожного місяця у підприємств завжди (постійно) є заборгованість бюджету, яка переходить на наступний місяць. Ця заборгованість як стала враховується у складі сталих пасивів.

Мінімальна перехідна заборгованість позабюджетним фондам за сплатою відповідних платежів створюється в результаті незбігу (розриву) в часі між виконаними розрахунками (нарахуваннями) та встановленими строками сплати цих платежів. Тому на кінець кожного місяця на підприємстві завжди (постійно) є заборгованість позабюджетним фондам, яка переходить на наступний місяць. Така заборгованість, як і заборгованість бюджету, має постійний характер і враховується у складі сталих пасивів.

У разі наявності у підприємств розрахунків із застосуванням попередньої оплати або видачі авансів їх суми в мінімальних розмірах враховуються у складі сталих пасивів.

Прибуток, що спрямовується на покриття приросту нормативу власних оборотних активів, визначається виходячи з можливостей підприємства та враховується в розмірі, передбаченому підприємством при його розподілі.

Надлишок власних джерел формування оборотних активів виявляється на основі аналізу їх стану за балансом на початок заплано-

Таблиця 5.5

Розрахунок мінімальної заборгованості із заробітної плати з нарахуваннями

№ пор.	Показник	Значення
1	Фонд заробітної плати робітників та службовців на I квартал запланованого року, тис. грн	230,4
2	Однодобовий фонд заробітної плати, грн (р.1 : 90 днів)	2560
3	Кількість днів від початку місяця до дня планової виплати заробітної плати	8
4	Мінімальна заборгованість із заробітної плати, тис. грн (р.2 × р.3)	20,5
5	Розмір нарахувань на заробітну плату, %	38,5
6	Сума нарахувань на мінімальну заробітну плату, тис. грн (р.4 × р.5 : 100)	7,9
7	Мінімальна заборгованість із заробітної плати з нарахуваннями, тис. грн (р.4 + р.6)	28,4

Таблиця 5.6

Розрахунок мінімальної заборгованості за резервом наступних платежів

№ пор.	Показник	Сума, тис. грн.
1	Фактичний мінімальний залишок резерву наступних платежів, що визначаються за звітним балансом за попередній рік	2,0
2	Річний фонд заробітної плати робітників та службовців з нарахуваннями за попередній звітний рік	871,0
3	Річний фонд заробітної плати з нарахуваннями у запланованому році	914,9
4	Мінімальний залишок резерву наступних платежів на запланований рік (р.1 : р.2 × р.3)	2,1

ваного року. Його розмір визначається як різниця між фактичною наявністю власних джерел формування оборотних активів на кінець року, що передував запланованому, і діючим нормативом у цьому самому році.

У складі ***інших джерел*** враховується кредиторська заборгованість постачальникам за отримані, але не сплачені товарно-матеріальні цінності, послуги. Розмір цієї заборгованості, що враховується у складі джерел покриття приросту нормативу, береться в обсязі мінімальних залишків за попередній звітний рік, скоригованих на зміну обсягів продажу продукції та послуг у запланованому році.

У складі ***позикових коштів***, як джерела покриття приросту нормативу, враховується кредит банку. Його розмір визначається як різниця між розрахованою сумою сукупного нормативу власних оборотних активів та сумою джерел його покриття (крім кредиту) на кінець запланованого року.

Розрахована сума всіх джерел покриття нормативу має відповідати сумі сукупного нормативу на кінець запланованого року.

Розраховані суми нормативів за окремими елементами власних оборотних активів та їх загальна сума, а також джерела покриття сукупного нормативу як за їх видами, так і загальна сума відображаються у спеціальному плані підприємства (табл. 5.7).

5.7. Показники використання оборотних активів та їх розрахунок

Економічними показниками використання оборотних активів є фондовіддача, фондомісткість, прибутковість, оборотність, коефіцієнт оборотності, розмір вивільнення (замороження).

Фондовіддача — показник, що характеризує рівень виробництва валової (товарної) продукції на одиницю оборотних активів. Визначається він діленням обсягу виробництва валової або товарної продукції у вартісному вираженні на 1000 грн оборотних активів.

Фондомісткість — показник, що характеризує розмір оборотних активів, які використовуються у виробництві одиниці валової (реалізованої) продукції. Визначається він діленням величини оборотних активів на 1000 грн виробленої або реалізованої продукції.

Таблиця 5.7

Нормативи власних оборотних активів
та джерела їх покриття
(скорочено)

№ пор.	Стаття (елемент) оборотних активів	Сума, тис. грн.
	Норматив	
1	Сировина, основні матеріали та напівфабрикати	911,3
2	Тара	150,0
3	Запасні частини	528,0
4	Малоцінні та швидкозношувані предмети	52,0
5	Незавершене виробництво	547,4
6	Витрати майбутніх періодів	15,3
7	Готова продукція	210,0
8	Паливо тощо	46,0
	Разом	2460,0
	Джерела покриття	
1	Нормативна наявність власних оборотних активів на початок запланованого року	2330,0
2	Сталі пасиви	65,0
3	Прибуток	30,0
4	Інші джерела	35,0
5	Кредит банку	—
	Разом	2460,0

Прибутковість — показник, що характеризує рівень окупності сукупних витрат виробництва або його складових, у тому числі оборотних активів. Визначається діленням обсягу балансового прибутку на 1000 грн середньорічної вартості оборотних активів.

Найважливішими показниками, що характеризують використання оборотних активів, є їх оборотність та коефіцієнт оборотності.

Оборотні активи підприємств весь час перебувають у русі, проходячи послідовно три стадії кругообігу: заготівельну, виробничу та реалізації. Послідовне проходження оборотними активами стадії кругообігу із зміною форм вартості називається ***оборотністю***.

Оборотність характеризується тривалістю одного обороту у днях та кількістю обертів за певний (аналізований) період, тобто коефіцієнтом оборотності.

Тривалість одного обороту у днях, тобто оборотність оборотних активів, визначається за формулою

$$О_д = \frac{C_о Д}{P}, \qquad (5.11)$$

де Д — кількість днів, за яку обчислюється оборотність (вважається, що місяць дорівнює 30 дням, квартал — 90, півріччя — 180, рік — 360 дням); $C_о$ — середній залишок оборотних активів за аналізований період*, грн; P — сума обороту.

Коефіцієнт оборотності, або кількість оборотів за рік, обчислюється діленням кількості днів у році на тривалість одного обороту у днях або діленням суми обертів на середній залишок оборотних активів. В останньому випадку коефіцієнт оборотності виражатиметься в абсолютних величинах (гривнях, копійках).

Для обчислення показників оборотності оборотних активів важливо правильно розрахувати величини, що їх визначають: середній залишок оборотних активів та сума обороту.

Середньорічний залишок оборотних активів обчислюється як середньохронологічна величина, тобто шляхом додавання половини залишку оборотних активів на початок та кінець року до повної суми їх залишків за інші місяці (квартали) року і ділення отриманої суми на 12 (або на 4).

До суми оборотів включають виручку від реалізації продукції, виконання робіт та надання послуг на сторону.

Оборотність оборотних активів є фінансовим якісним показником та має велике значення для підприємств. Що швидше обертаються оборотні активи, то менше їх потрібно для виконання плану виробництва та реалізації продукції і за інших рівних умовах більший прибуток отримає підприємство й вищою буде його рентабельність. Якщо ж оборотність оборотних активів уповільнюється, то це спричинюється до додаткової потреби в них, неефективного їх використання та заморожування.

Сума вивільнення або заморожування оборотних активів у зв'язку з прискоренням або уповільненням їх оборотності визначається мно-

---

* Економічно більш обґрунтовано при розрахунку оборотності вибирати вартість оборотних активів, використаних у процесі виробництва, а не їх середній залишок, оскільки залишки оборотних активів — це активи, що ще не брали участі у виробництві (в обороті), а тому розраховувати їх оборот економічно недоцільно.

женням суми одноденного обороту (виручки) за звітний період на кількість днів прискорення або уповільнення оборотності у звітному році порівняно з базисним. Цей показник обчислюється за формулою

$$S = \frac{P_о}{Д}(О_б - О_о), \qquad (5.12)$$

де $P_о$ — сума обороту (виручки) за звітний рік, грн; Д — кількість днів у звітному періоді; $О_б$, $О_о$ — оборотність відповідно у базисному та звітному періодах, днів.

Прискорення оборотності оборотних активів має велике народногосподарське значення. При цьому із запасів підприємств вивільняються величезні суми коштів, які можна додатково спрямовувати на фінансування і розширення виробництва.

Боротися за прискорення оборотності оборотних активів потрібно одночасно на всіх трьох стадіях їх кругообігу шляхом скорочення часу на виробництво та обіг.

Основними шляхами скорочення часу обороту виробничих запасів є рівномірне завезення товарно-матеріальних цінностей; формування запасів потрібних цінностей у межах можливого мінімуму, що постійно забезпечують неперервність процесу виробництва; недопущення купівлі непотрібних та реалізації надлишкових матеріалів.

Прискорення оборотності оборотних активів на стадії виробництва досягається в основному за рахунок скорочення виробничого циклу.

У сфері обігу оборот оборотних активів можна прискорити шляхом прискорення реалізації продукції, розрахунків за реалізовану продукцію та надані послуги, недопущення створення дебіторської заборгованості та ін.

5.8. Контроль за використанням оборотних активів

Оборотні активи є однією із складових, що становлять матеріальну основу процесу виробництва. Від ступеня їх використання залежать кінцеві результати виробництва, фінансовий стан усіх підприємств. Покращання використання оборотних активів сприяє підвищенню рентабельності підприємств і, навпаки, погіршення використання таких активів і відволікання на позапланові цілі (капітальні вкладення, капітальний ремонт й інші витрати, що покрива-

ються за рахунок спеціальних джерел), знижує їх ефективність, створює тяжкий фінансовий стан. Тому на підприємствах необхідно організовувати систематичний контроль за використанням наявних оборотних активів. Цей контроль має включати перевірку:

- зберігання наявних у підприємства власних оборотних активів;
- правильності витрачання власних та позикових коштів, виявлення та ліквідацію надлишкових та непотрібних підприємству активів;
- ефективності здійснюваних на підприємстві заходів з економного витрачання на виробництво матеріальних цінностей та коштів.

Важливим етапом у контролі за використанням власних оборотних активів є систематичне порівняння фактичної їх наявності зі встановленою потребою (нормативом), оскільки як їх надлишок, так і нестача негативно позначаються на діяльності підприємства.

Надлишок власних оборотних активів — це різниця між фактичною їх наявністю та встановленим нормативом. Якщо ж норматив перевищує фактичну наявність оборотних активів, то у підприємства виникає їх нестача, яка є наслідком невиконання плану прибутку, використання оборотних активів не за призначенням.

Нестача власних оборотних активів на підприємствах покривається за рахунок прибутку, коштів резервного фонду.

При контролі за станом оборотних активів слід визначати наповненість нормативу (потребу) як за їх окремими елементами та групами, так і по підприємству загалом, виявляти причини відхилень.

Ефективність використання оборотних активів, врешті-решт, можна встановити, аналізуючи їх оборотність. Порівняння оборотності оборотних активів за поточний звітний період з оборотністю базисного періоду дає змогу встановити уповільнення або прискорення оборотності активів, визначити, як це вплинуло на їх вивільнення або заморожування, знайти причини уповільнення їх оборотності та намітити шляхи її прискорення. Ефективність використання оборотних активів підвищується при скороченні часу перебування їх у виробничих запасах, тривалості виробничого процесу, прискоренні реалізації продукції та оборотів коштів у розрахунках, збільшенні обсягів виробництва продукції та прибутку (чистого доходу) у розрахунку на кожну гривню оборотних активів.

Розділ 6
КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

6.1. Необхідність, суть, види і функції кредиту

Кредит, як і фінанси, є економічною категорією. Він виник у період суспільного поділу праці й товарного виробництва. Кредит існує і в умовах ринкової економіки.

Функціонування кредиту як економічної категорії зумовлене наявністю товарного виробництва і обігу, дією закону вартості й опосередковуванням грошей як функції засобу платежу.

Отже, основою існування кредиту є наявність товарно-грошових відносин, руху вартості у процесі товарного обміну, коли виникає розрив у часі між рухом товару і його вартістю, тобто відокремлення грошової форми вартості від товарної.

Необхідність кредиту в товарно-грошовому господарстві зумовлюється дією господарського розрахунку і характером кругообігу коштів господарських підприємств. У цьому зв'язку всі підприємства і господарські організації, що працюють на умовах господарського розрахунку, повинні свої витрати з ведення господарства покривати доходами від реалізації виробленої продукції, наданих послуг. Проте це не завжди збігається в часі.

В умовах незбіжності вкладень у виробництво з надходженнями грошових коштів для його забезпечення вони поповнюються за рахунок кредиту банків. Кредит і є тим механізмом, який постійно перерозподіляє грошові кошти між окремими підприємствами, тобто кошти, тимчасово вільні у одних підприємств, передаються через кредитні установи у користування іншим підприємствам.

Таким чином, *кредит* відображає економічні відносини, пов'язані з акумуляцією і планомірним використанням за допомогою перерозподілу установами банків тимчасово вільних грошових коштів на умовах повернення, оплати і з метою якнайефективнішого їх використання в народному господарстві.

Слово "кредит" (від лат. *creditum*) означає борг, позика. У сучасному розумінні ***кредит*** — це капітал, який береться під позику у грошовій формі, надається в тимчасове користування господарським

органам на умовах забезпеченості, повернення, терміновості, оплати і цільового використання.

Кредити, які надаються підприємствам, класифікуються за такими ознаками:

- формами і видами;
- наявністю та характером забезпечення;
- метою використання;
- строками використання;
- методами надання і способами погашення;
- характером і способом сплати відсотків;
- видами кредитів.

Залежно від форм і видів кредити бувають банківські, комерційні, державні, лізингові, іпотечні, консорціумні, споживчі, товарні, фінансові, інвестиційні, податкові та ін.

Банківський кредит відображає економічні, кредитні відносини, які виникають між банками і суб'єктами господарювання з приводу видачі (отримання) і використання позикових коштів.

Комерційний кредит — це економічні кредитні відносини, які виникають між окремими суб'єктами господарювання з приводу відстрочення оплати за продані (куплені) товари.

Державний кредит — це сукупність кредитних відносин, які виникають між державою, юридичними і фізичними особами з приводу випуску (придбання) позик.

Лізинговий кредит — це економічні відносини між юридичними особами, які виникають при оренді майна на основі договору, що укладається.

Іпотечний кредит — це особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна. При цьому кредиторами можуть бути іпотечні банки, спеціальні іпотечні компанії, а також комерційні банки. Надавати позику можуть юридичні і та фізичні особи, які мають у власності об'єкти іпотеки (виробничі будівлі, споруди, житлові будинки, магазини, земельні ділянки тощо).

Споживчим є *кредит*, що надається фізичним особам на придбання споживчих товарів і оплату послуг з відстроченням платежу.

Консорціумний називається *кредит*, що надається суб'єктам господарювання банківськими консорціумами.

Кредити під вексельний обіг — це кредити, що надаються банками під облік і заставу векселів.

Товарний кредит — це товари, які передаються резидентом або нерезидентом у власність юридичним чи фізичним особам згідно за угодою, що передбачає відстрочення кінцевого розрахунку на певний строк під заставу.

Фінансовий кредит — це кошти, які надаються у позику юридичній або фізичній особі на певний строк для цільового використання та під процент банком-резидентом або нерезидентом, що кваліфікується як банківська установа згідно із законодавством країни перебування нерезидента.

Інвестиційний податковий кредит — це відстрочення сплати податку на прибуток, що надається суб'єкту підприємницької діяльності на певний строк з метою збільшення його фінансових ресурсів для здійснення інноваційних програм, з наступною компенсацією відстрочених сум у вигляді додаткових надходжень податку за рахунок загального збільшення прибутку внаслідок реалізації інноваційних програм.

Залежно від наявності і характеру забезпечення кредити поділяються на *забезпечені* та *незабезпечені* (бланкові). При цьому під забезпеченням кредиту розуміють спосіб страхування банку від ризику неповернення особою, яка взяла позику, кредиту. Для забезпечення повернення кредиту приймаються застава майна, цінні папери, шляхові та товарні документи, гарантії або доручення третьої особи, поліси страхової компанії тощо. Незабезпеченими (бланковими) є позики, надані банками економічно і фінансово стійким господарським органам під їх зобов'язання погашення в певний строк отриманої позики.

Залежно від мети використання кредити поділяються на такі, що видаються *на формування обігових коштів* і *фінансування основних фондів*.

За строками використання кредити бувають строкові, безстрокові, відстрочені та прострочені. При цьому *строковими* є позики, що надаються банками особам, які беруть позику на певний строк, встановлений у договорі сторін. *Безстроковими* називаються позики, які видаються банками на невизначений строк, до запитання. Погашаються такі позики, як правило, за першою вимогою банка-кредитора. До *прострочених* належать позики, за якими вийшов строк повернення, передбачений кредитним договором банку з особою, яка взяла позику. *Відстроченими* вважаються позики, строк повернення яких на прохання особи, що взяла позику, переноситься

банком на пізніше. Відстрочення погашення позики оформляється, як правило, укладенням додаткової угоди до основного кредитного договору і супроводжується встановленням вищої відсоткової ставки.

За методами надання розрізняють позики, які видаються в разовому порядку і відповідно до відкритої кредитної лінії. При цьому під *разовими* розуміють позики, рішення про видачу яких приймається банком окремо за кожною позикою на прохання та на підставі відповідних документів особи, яка бере позику. Позики, які видаються *відповідно до відкритої кредитної лінії*, — це позики, які надаються особі, що бере позику протягом встановленого проміжку часу в межах раніше обумовлених розмірів без додаткових спеціальних переговорів.

За способами погашення позики бувають такими, що поступово погашаються; погашаються платежем після завершення строку; погашаються відповідно до умов, передбачених кредитним договором.

За характером і способом сплати відсотків розрізняють позики з фіксованою відсотковою ставкою, плаваючою і зі сплатою відсотків у міру використання позичених коштів. При цьому позики *з фіксованою відсотковою ставкою* надаються, як правило, підприємствам зі стабільним економічним становищем. Вони можуть видаватися також в умовах інфляції, але на короткий строк. В умовах економічної нестабільності застосовуються, як правило, позики *з плаваючою відсотковою ставкою*, що встановлюється з урахуванням офіційної облікової ставки Національного банку України та рівня інфляції. Зміна цієї ставки за відповідними періодами передбачається у кредитних договорах між банком і особою, що бере позику.

Кредиторами, що надають позику, можуть бути комерційні банки та інші спеціалізовані фінансово-кредитні установи, держава при видачі державного кредиту, міжнародні фінансово-кредитні установи, підприємства при наданні комерційних кредитів.

Суть кредиту, як і фінансів, розкривається в його функціях. Кредит виконує такі ***функції***: перерозподілу грошових коштів з метою найбільш ефективного їх використання в народному господарстві; заміщення готівки у платіжному обігу; контроль за цільовим використанням коштів.

Перерозподільна функція кредиту полягає в тому, що тимчасово вільні грошові кошти одних підприємств, організацій і населення, а також державного бюджету, які зберігаються в банку, перерозподі-

ляються банками на основі їх повернення між підприємствами і господарськими органами, у яких не вистачає власних коштів для нормального процесу виробництва.

Отже, кредит як функція перерозподілу є одним з джерел формування основних засобів і оборотних активів підприємств та організацій. Отримуючи кредит на різні заходи в разі нестачі власних коштів, підприємства в такий спосіб забезпечують безперервність процесу виробництва, його розширення. Повернення і платність кредиту сприяє ефективнішому його використанню та функціонуванню підприємства.

Функція заміщення грошей готівкою. У народному господарстві в обігу перебувають не гроші, а грошові знаки. Їх випуск в обіг обмежується потребами господарського обороту у грошах, готівці для розрахунків з працівниками для оплати праці, виплати пенсій, допомоги, оплати відряджень тощо і має кредитний характер. Переважна більшість розрахунків у народному господарстві здійснюється в безготівковому порядку через установи банків.

Платіжні кошти безготівкового обороту так само, як і грошові знаки, мають кредитний характер, оскільки можуть видаватися (виплачуватися) населенню для безготівкових розрахунків в порядку авансування, яке має кредитну форму. "Кредитні гроші, — писав К. Маркс, — виникають безпосередньо з функції грошей як засобу платежу".

Отже, ***функція заміщення полягає в заміні кредитом готівки у платіжному обороті***, тобто за допомогою кредиту утворюється можливість для підприємств і установ здійснювати взаєморозрахунки у процесі купівлі-продажу, а також розрахунки з фінансово-банківськими органами не готівкою, а шляхом перерахування в безготівковому порядку суми платежу з рахунка платника на рахунок одержувача грошей.

Заміщення готівки у платіжному обороті кредитними грошима дає змогу скоротити витрати держави на виробництво і обіг грошей, прискорити розрахунки між платниками і одержувачами грошей, а також оборотність коштів.

Контрольна функція кредиту виявляється при виконанні ним усіх розглянутих функцій, тобто у процесі перерозподілу кредитних ресурсів, контролю за їх цільовим і ефективним використанням, при видачі кредиту для різних платежів тощо, сприяючи підвищенню ефективності виробництва.

6.2. Банківський кредит, його види, форма видачі, принципи та об'єкти кредитування

Банківський кредит — це основна форма кредиту, який надається комерційними банками у грошовій формі господарським органам у тимчасове користування за оплату на умовах повернення і цільового використання.

Залежно від строків, на які надаються банківські кредити, вони поділяться на коротко-, середньо- і довгострокові.

Короткострокові кредити — це кредити, які надаються банками господарським органам для подолання тимчасових фінансових труднощів, що виникають у зв'язку з витратами виробництва і обороту, не забезпечених надходженням власних коштів у відповідному періоді. Видаються короткострокові позики на строк до одного року.

Середньостроковими є кредити, що надаються для оплати обладнання, поточних витрат, фінансування капітальних вкладень. Видаються вони на строк до трьох років.

Довгострокові кредити — це кредити, що надаються на фінансування капітальних витрат з реконструкції, модернізації та розширення діючих основних фондів, будівництво нових об'єктів тощо. Довгострокові кредити видаються на строк понад три роки.

Основною формою надання вказаних позик є пряме банківське кредитування, тобто видача установами банків позик безпосередньо суб'єктам господарювання в порядку оплати розрахунково-платіжних документів за придбані товарно-матеріальні цінності, обладнання, конструкції, отримані послуги та на інші передбачені договором цілі.

Кредитування — це спосіб видачі (надання) кредиторами (банками) коштів суб'єктам підприємницької діяльності (позичальникам) у тимчасове використання на чітко визначені цілі, за оплату і на умовах повернення.

Кредитор — це суб'єкт кредитних відносин, який надає кредити іншому суб'єкту господарської діяльності в тимчасове користування.

Позичальник — це суб'єкт кредитних відносин, який одержує в тимчасове користування грошові кошти на умовах повернення, оплати і строковості.

Видача банками кредитів суб'єктам підприємницької діяльності здійснюється в разі дотримання таких принципів: забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового використання.

Принцип забезпеченості кредиту означає, що позичальник на взяту суму кредиту подає банку в заставу вартість наявного в нього майна, матеріальних цінностей, цінних паперів тощо. Основна мета цього забезпечення — захистити банк від можливих збитків у разі неповернення позичальником взятої позики через неплатоспроможність. Забезпеченість є надійною гарантією повернення кредиту. Вартість закладеного у забезпечення кредиту майна, матеріальних цінностей тощо повинна на 25–30 % перевищувати суму кредиту, що видається.

Принцип повернення кредиту означає, що одержані суб'єктом господарювання позичені кошти мають бути повернені банку у строк, встановлений у кредитному договорі. Джерелом повернення позики є грошові кошти, одержані підприємством за продану продукцію і надані послуги.

У разі неповернення позичальником у встановлений строк кредиту з об'єктивних причин, які привели до тимчасових труднощів з надходження грошових коштів, банк може надати відстрочення на обумовлений строк погашення кредиту. Якщо ж підприємство не має об'єктивних причин непогашення кредиту у встановлений строк, банк непогашену суму відносить на рахунок прострочених позик з нарахуванням на них підвищених відсотків.

Принцип строковості кредиту полягає в тому, що позики підприємству видаються на чітко визначений у договорі строк, після завершення якого вони мають бути повернуті. Строк повернення позики встановлюється виходячи з мети фінансування. При порушенні позичальником строків повернення кредиту банк може застосувати до нього штрафні санкції і відмовити йому в подальшому у видачі кредиту.

Принцип платності кредиту полягає в тому, що позики установи банків видають суб'єктам господарювання за певну плату, яка називається відсотком. Розмір оплати за кредит і порядок її сплати встановлюються банком залежно від ступеня кредитного ризику, поданого забезпечення, рівня облікової ставки НБУ, оплати за кредитні ресурси, інфляції та інших факторів. Встановлений розмір оплати (відсоток) за кредит фіксується у кредитному договорі.

Принцип цільового використання кредиту передбачає надання позикових коштів на конкретні цілі, передбачені кредитним договором. Кредит надається для фінансування конкретних заходів, а не у всіх випадках, коли підприємство потребує грошових коштів. У разі

використання підприємством одержаної позики не за цільовим призначенням, банк призупиняє його кредитування і вживає заходів дострокового стягнення виданої позики.

Позики видаються суб'єктам господарювання для різних цілей. Визначені види обігових активів (запасів, витрат, розрахунків) і капітальних витрат, на фінансування яких надаються позики, називаються ***об'єктами кредитування.***

Основними об'єктами короткострокового кредитування у складі оборотних активів є такі:

- готова продукція і товари;
- виробничі запаси (сировина та основні матеріали, придбані напівфабрикати та допоміжні матеріали, запасні частини і паливо, малоцінні і швидкозношувані предмети);
- незавершене виробництво і витрати майбутніх періодів;
- розрахунково-платіжні документи за розрахунками з постачальниками та покупцями та ін.

Потреба у кредитах за об'єктами кредитування виникає з різних причин. Так, під виробничі запаси потреба у кредиті виникає, якщо у підприємства вартість залишків виробничих запасів перевищує вартість джерел їх формування. Наприклад, у результаті збільшення в окремі періоди обсягів купівлі відповідних видів сировини, матеріалів тощо у підприємства створюються їх наднормативні запаси, які й підлягають кредитуванню.

Кредитуванню підлягають також наднормативні витрати, що виникають в незавершеному виробництві за рахунок збільшення витрат на виготовлення незавершеної продукції на всіх стадіях виробничого процесу, а також за рахунок збільшення обсягів виготовлення напівфабрикатів.

Наднормативні запаси готової продукції, які підлягають кредитуванню, можуть утворюватися в результаті скорочення або призупинення її відвантаження покупцям через їх неплатоспроможність.

Розмір кредиту на оплату розрахунково-платіжних документів постачальників у разі відсутності власних коштів визначається вартістю купованої продукції, товарів, послуг, вказаних у цих документах.

У складі капітальних витрат позики видаються на фінансування витрат, пов'язаних з реконструкцією і технічним переозброєнням діючих підприємств, впровадженням нової техніки, вдосконаленням технології виробництва тощо. Розмір позик на капітальні

витрати визначається як різниця між вартістю виду здійснених капітальних витрат і наявністю власних та залучених джерел їх фінансування.

6.3. Порядок оформлення отримання кредиту в банку

Кредитні взаємовідносини банку і суб'єкта господарської діяльності регулюються кредитним договором, який укладається між кредитором і позичальником у письмовій формі після згоди банку на видачу позики позичальнику.

Але до укладання кредитного договору позичальник, який бажає отримати в банку, що його обслуговує, кредит, з'ясовує в цьому банку (в усних переговорах з відповідними працівниками банку) можливість позитивного вирішення цього питання. Отримавши позитивну відповідь, позичальник звертається в банк офіційно з клопотанням-заявою, де вказує мету отримання кредиту, його суму, строк використання, передбачене забезпечення, економічну характеристику заходів, що кредитуються, і джерела погашення кредиту.

Разом з клопотанням-заявою позичальник подає банку такі документи:

- техніко-економічне обґрунтування кредитованого заходу;
- копії контрактів (договорів) між продавцем і покупцями;
- копії договорів оренди землі, приміщень, обладнання тощо;
- розрахунки очікуваних доходів від здійснення кредитованого заходу, за рахунок яких сплачуватиметься майбутній кредит;
- бухгалтерські й фінансові звіти (форма № 1 "Баланс підприємства", форма № 2 "Звіт про фінансові результати", форма № 3 "Звіт про рух грошових коштів", форма № 4 "Звіт про власний капітал") за звітний рік і квартал;
- виписки за рахунками позичальника, відкритими в інших банках;
- висновки аудиторських фірм про фінансовий стан позичальника;
- договір застави, поручництва, гарантії, страхування (один з цих документів або кілька за вимогою банку);
- бізнес-план нового здійснюваного заходу;
- розрахунки надходження і витрачання грошових коштів;
- розрахунок одержання та розподілу прибутку.

У разі потреби банк може вимагати від позичальника інші документи і відомості, які підтверджують економічне становище підприємства, його платоспроможність і забезпечення повернення кредиту.

Позичальник, який не є клієнтом банку, подає йому додатково такі документи:

- статут підприємства, зареєстрований і затверджений у встановленому порядку;
- засновницький договір;
- свідоцтво про реєстрацію;
- довідку про перебування на обліку в податковому органі;
- завірену у встановленому порядку картку із зразками підписів осіб, які мають право розпоряджатися коштами на рахунку.

Оформляючи одержання довгострокового кредиту на фінансування капітальних витрат, позичальник подає в банк документи, необхідні для відкриття кредитування капітальних вкладень, а також контракт на побудову, договори на постачання необхідного виробничого обладнання, документи на відведення земельної ділянки (землекористування), проектно-технічну документацію на заходи, які здійснюватимуться, основні техніко-економічні показники проекту, бізнес-план, розрахунок дохідності та окупності капітальних витрат, що кредитуються, та ін.

Після одержання клопотання-заяви і необхідних документів для надання кредиту, вивчення цих документів банк оцінює економічне становище та ділову репутацію позичальника, його кредитоспроможність, можливість видачі йому кредиту та своєчасність погашення.

Серед показників, на основі яких банк приймає рішення про видачу позичальнику кредиту, найважливішим є кредитоспроможність, тобто наявність умов для видачі кредиту та можливості своєчасного його погашення.

Кредитоспроможність позичальника оцінюється на основі кількох показників, які характеризують дохідність підприємства, його платоспроможність, ліквідність, забезпеченість власними джерелами та ін. Вибір показників для оцінки кредитоспроможності позичальника залежить від форми власності, галузі економіки, особливості виробничо-фінансової діяльності тощо. Оцінюючи кредитоспроможність позичальника, велику увагу приділяють розрахунку та аналізу коефіцієнтів, які характеризують ефективність вкладень у виробництво, ліквідність балансу, забезпеченість власними джерелами, платоспроможність.

Визначаючи кредитоспроможність клієнта, банк аналізує умови (ділове середовище), в яких працює підприємство-позичальник, тобто вивчає види його діяльності, конкурентоспроможність продукції, ринки збуту, постачальників, покупців тощо.

Після розрахунку та аналізу відповідних показників (коефіцієнтів), вивчення умов роботи клієнта банк здійснює (виводить) загальну оцінку фінансового стану позичальника шляхом розрахунку інтегрального показника і на рівні колективу приймає рішення про доцільність видачі підприємству кредиту. У разі позитивного вирішення банк укладає з позичальником ***кредитний договір***.

Кредитний договір — це документ, що укладається між банком і позичальником про взаємні зобов'язання щодо видачі, використання і погашення позик. У ньому вказуються найменування сторін, вид кредиту, який видається, його мета, сума, строк видачі, розмір оплати, умови забезпечення і зобов'язання сторін: з одного боку — за своєчасністю і повною видачею кредиту, з іншого — за цільовим використанням, своєчасністю погашення позики і відсотків за нею. У цьому договорі обумовлюються також відповідальність сторін (кредитора і позичальника) за порушення умов договору та їх юридичні адреси.

Після укладення кредитного договору банк відкриває позичальнику позиковий рахунок, на який зараховується передбачена договором сума кредиту.

6.4. Порядок видачі кредиту

В умовах діяльності на комерційній основі банки можуть надавати кредити всім суб'єктам господарської діяльності незалежно від їх галузевої належності й форм власності за наявності в них кредитних ресурсів і правових форм забезпечення своєчасного повернення позик та оплати відсотків за ними.

Кредитні ресурси у комерційних банків формуються за рахунок їх власних коштів, залишків коштів клієнтів на їх поточних (валютних) рахунках, залучених коштів юридичних і фізичних осіб на депозитні рахунки до запитання і строкові, кошти від випуску цінних паперів, покупних коштів у НБУ тощо.

Розмір наданого клієнтові кредиту визначається виходячи з планових обсягів виробництва і реалізації продукції, капітального

будівництва, закупівель сільськогосподарської та іншої продукції, сировини і матеріалів, товарообігу, вантажообороту та інших видів господарсько-фінансової діяльності позичальників, що підтверджуються відповідними планами, договорами, контрактами та іншими господарсько-правовими документами.

Конкретні суми видачі й строки користування позиками встановлюються у кредитних договорах виходячи з вартості та строків здійснення заходів, які кредитуються, їх окупності й забезпеченості. В окремих випадках при зміні умов виробництва та реалізації продукції (виконання робіт, надання послуг) і з інших об'єктивних причин, банк може у визначених розмірах задовольнити додаткову потребу позичальника у кредиті на умовах, передбачених у додатковому кредитному договорі.

Видача кредиту позичальнику здійснюється з позичкового рахунка, який відкривається на його ім'я, як правило, у безготівковому порядку шляхом оплати розрахунково-грошових документів за товарно-матеріальні цінності, роботи, послуги, придбані (виконані) на умовах договорів і контрактів з постачальниками, підрядниками тощо.

В окремих випадках позики, які видаються позичальнику, можуть бути перераховані на його поточний рахунок для використання на цілі, передбачені кредитним договором, із збереженням права контролю банком за цільовим використанням кредиту.

У разі потреби за рішенням банку позики можуть надаватися позичальнику готівкою для розрахунків з громадянами за закуплену у них сільськогосподарську продукцію на основі складених з ними договорів закупівлі.

Видача позик оформлюється операційним відділом банку на підставі розпорядження кредитного відділу банку. Позики видаються одноразово, щодня або в інші строки виходячи з потреби у кредиті. Довгострокові позики можуть надаватися в міру виконання будівельно-монтажних робіт і витрат на капітальні вкладення.

Банк може передбачити у кредитних договорах й інший порядок видачі кредитів.

Позичальникам із стабільним фінансовим станом, які мають репутацію акуратних платників, може бути відкрита кредитна лінія, тобто видача позики в разі потреби в попередньо обумовленій сумі і за встановленим лімітом, у межах якого і оплачується група договорів і комерційних контрактів позичальника. Розмір кредитної

лінії, строки її дії, періодичність видачі та погашення позик визначаються укладеними договорами, контрактами і фіксуються у кредитному договорі на їх відкриття. За обслуговування кредитної лінії позичальник сплачує банку кредитні комісійні, що нараховуються на всю суму відкритого кредиту незалежно від величини його використання.

При видачі в порядку часткової оплати витрат, контрактів, але в межах кредитного договору позики оформляються як термінові зобов'язання з визначеними в них конкретними строками їх погашення.

У разі наявності у позичальника прострочених щодо повернення кредитів видача нових позик не допускається.

Забороняється видача кредитів на погашення збитків господарської діяльності позичальника, на формування і збільшення статутного фонду комерційних банків, а також на придбання цінних паперів підприємствами будь-якої форми власності.

6.5. Порядок погашення кредиту і відсотків за користування ним

Порядок, форма і строки погашення кредиту позичальником передбачаються, як правило, у кредитному договорі. Проте якщо передбачена в договорі сума позики видається позичальнику частково в порядку оплати окремих видів витрат, контрактів і ці частки позики оформляються терміновими зобов'язаннями, то вони погашаються у строки і в сумах, передбачених у цих зобов'язаннях.

Позика може погашатись одноразово або в розстрочку (частково). Одноразове погашення позики передбачає повернення боргу в повній сумі у строк, встановлений у кредитному договорі. При погашенні позики в розстрочку передбачається періодичність повернення боргу, узгоджена з часом надходження виручки від продажу продукції (товарів, надання послуг) та інших надходжень грошових коштів і відповідно до строків, вказаних у термінових зобов'язаннях. Можливі й інші способи погашення позики, які необхідно передбачити у кредитному договорі, наприклад метод "амортизаційного" погашення кредиту. Цей метод передбачає погашення основної суми боргу і відсотків за ним систематично у визначених розмірах і в установлені строки. Разом з останнім платежем погашаються залишок кредиту і відсотки за ним.

Відсотки нараховуються щомісяця виходячи зі встановленої у кредитному договорі ставки і суми непогашеної позики.

Нині встановлення процентної ставки за кредити не регулюється нормативними документами. Плата за користування довгостроковим кредитом визначається банками з урахуванням строку кредитування, наданих позикоотримувачами гарантій своєчасного повернення кредиту, попиту та пропозицій кредитних ресурсів, а також наявності кредитного ризику. Процентні ставки, що встановлюються банком, мають забезпечувати повне покриття їх витрат та отримання прибутку від госпрозрахункової діяльності.

Сума боргу і відсотки за ним погашаються в такій послідовності: спочатку сплачуються нараховані відсотки за користування позикою, потім погашається прострочена заборгованість з позики, далі кошти спрямовуються на погашення основної суми кредиту.

Погашення кредиту і відсотків за ним здійснюється платіжним дорученням позичальника з його поточного рахунка, а за умови визнання боргу позичальником — платіжною вимогою банку в порядку, встановленому чинним законодавством.

Позичальник не звільняється від повернення боргу з позики і сплати відсотків за нею при настанні будь-яких несприятливих обставин, у тому числі й незалежних від нього.

У разі неможливості погашення позичальником заборгованості з позики і відсотків за нею у строки, передбачені кредитним договором, банк в окремих випадках за клопотанням позичальника може надати йому відстрочення погашення боргу під підвищений відсоток з укладенням додаткової угоди.

У разі відмови банку в наданні відстрочення погашення кредиту він реалізує своє право на повернення боргу і відсотків за ним за рахунок гарантів (поручителів) або забезпечення, прийнятого від позичальника при видачі йому кредиту. При цьому борг повертається в певному порядку. Якщо позика видана під заставу майна, банк погашає борг з вартості заставленого майна в порядку, передбаченому в договорі застави. Як правило, це погашення здійснюється шляхом зарахування виручки від продажу заставленого майна на позичковий рахунок позичальника. При видачі позики під гарантію (поручництво) банк стягує суму боргу в безперечному порядку своїм розпорядженням з рахунка гаранта. У такому самому порядку стягується сума боргу зі страхової компанії, якщо забезпеченням позики було страхове свідоцтво (поліс).

У разі несвоєчасного погашення боргу за кредитом і сплати відсотків за ним та відсутності домовленості між банком і позичальником про відстрочення повернення кредиту банк має право застосувати штрафні санкції в розмірах, передбачених кредитним договором.

Якщо підприємство-позичальник використовує одержаний кредит не за цільовим призначенням, надає банку недостовірну звітність, банк має право достроково стягнути з позичальника видану суму кредиту і відсотки за ним.

У разі відмови позичальника від погашення боргів за позикою банк має право стягнути їх у претензійно-позовному порядку.

При систематичному невиконанні позичальником кредитних зобов'язань банк може поставити питання про банкрутство цього позичальника.

6.6. Контроль банку за використанням і погашенням кредиту

Важливим етапом у процесі кредитування є здійснення банком контролю за виконанням умов кредитного договору з позичальником, цільовим та ефективним використанням наданого кредиту, своєчасним і повним його погашенням та сплатою відсотків за ним. Банк протягом періоду дії кредитного договору постійно аналізує господарсько-фінансової діяльності позичальника, його фінансовий стан, перевіряє стан зберігання наданого банку в заставу майна. У разі погіршення фінансово-економічного стану позичальника, виявлення фактів використання кредиту не за цільовим призначенням, несвоєчасного повернення раніше одержаної позики, безпідставного завищення вартості заставленого майна банк має право достроково розірвати кредитний договір, призупинити надання кредиту, стягнути видані позики і відсотки за ними за рахунок коштів, що є на рахунку позичальника, або вартості заставленого позичальником майна.

Банк зобов'язаний проводити незалежні експертизи проектів і заходів, які кредитуються, перевіряти достовірність наданої йому бухгалтерської та іншої звітності тощо.

У разі виявлення відхилень у проектах, що кредитуються, і заходах у поданій звітності або у веденні бухгалтерського обліку банк

має право призупинити подальшу видачу кредиту до усунення позичальником виявлених недоліків.

Якщо позичальник не забезпечує виконання зобов'язань щодо повернення боргу і відсотків за ним згідно з кредитним договором, то банк відповідно до чинного законодавства має право звернутися до арбітражного суду із заявою про порушення справи про банкрутство цього позичальника.

Звернутися до арбітражний суду про порушення справи про банкрутство позичальника банк може після завершення місяця з дня письмового попередження ним позичальника про необхідність погашення ним боргу за позикою.

6.7. Інші форми кредитів, які надаються при кредитуванні підприємств

Суб'єкти господарювання у процесі виробничо-фінансової діяльності крім банківського кредиту можуть користуватися й іншими видами кредиту: комерційним, лізинговим, іпотечним, консорціумним та ін.

Комерційний кредит — це кредит, який надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочення платежу за продані товари. Основне призначення комерційного кредиту — прискорення реалізації товарів й одержання певного прибутку.

Об'єктом комерційного кредиту можуть бути реалізовані товари, виконанні роботи, надані послуги, за якими продавець надає відстрочення платежу покупцеві.

Матеріальним вираженням комерційного кредиту, як правило, є вексель, що відображає фінансові зобов'язання покупця-позичальника перед продавцем-кредитором щодо відстрочення оплати вартості відпущених товарів, наданих послуг.

Отже, комерційний кредит може передбачати укладення відповідної угоди між двома суб'єктами господарювання — продавцем (кредитором) і покупцем (позичальником) з приводу відстрочення платежу за продані (куплені) товари, послуги. Відстрочення платежу в цьому разі оформлюється векселем.

Розглянемо основну відмінність комерційного та банківського кредитів.

При комерційному кредитуванні роль кредитора відіграють не банки або їх спеціалізовані кредитно-фінансові організації, а юри-

дичні особи, які займаються виробничою або торговельно-постачальницькою діяльністю.

Комерційний кредит надається тільки в товарній формі. Середня його вартість завжди нижча від середньої ставки банківського відсотка. Плата за комерційний кредит входить у ціну товару, послуг. Сума і строки цього кредиту обумовлені векселем.

Лізинговий кредит — це кредит, наданий у формі розстрочки платежу за майно, узяте в оренду на умовах укладеної угоди.

Лізинг — це довгострокова оренда майна на умовах розстрочення плати за неї. У цьому разі власник майна здає його в оренду на тривалий строк лізингоутримувачу, який шляхом періодичних платежів виплачує повну вартість цього майна.

Отже, лізинговий кредит є формою майнового кредиту, а лізингова операція має кредитний характер. *Суб'єктами* кредитних відносин у цьому разі є лізингодавець як кредитор і лізингоутримувач як позичальник.

Об'єктом лізингу може бути будь-яке рухоме і нерухоме майно, що належить до основних фондів відповідно до чинного законодавства, не заборонене до вільного обороту на ринку і не має обмежень на передачу в оренду.

Об'єктами лізингу не можуть бути об'єкти оренди державного майна, крім окремого, індивідуально визначеного майна державних підприємств, земельні ділянки та інші природні об'єкти.

Суб'єктами лізингу є лізингодавець, лізингоутримувач і продавець лізингового майна.

Лізингодавець — це суб'єкт підприємницької діяльності (у тому числі банківське або небанківське фінансове підприємство) який передає у користування об'єкти лізингу за договором лізингу. Лізингодавцями можуть бути комерційні банки, лізингові компанії, філіали і підрозділи підприємств, які виробляють обладнання, комітети з управління майном при органах влади.

Лізингоутримувач — це суб'єкт підприємницької діяльності, який отримує в користування об'єкти лізингу за договором лізингу. Лізингоутримувачами можуть бути юридичні особи, які здійснюють виробництво тієї чи іншої продукції, і фізичні особи, зайняті підприємницькою діяльністю.

До продавців майна належать виробники машин і обладнання, оптово-збутові організації, торговельні фірми, власники майна та ін.

Економічні відносини, що виникають між юридичними особами при оренді майна, можуть мати вигляд фінансового і оперативного лізингу.

Фінансовий лізинг — це такий вид договору лізингу, згідно з яким лізингоутримувач одержує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, що не може бути менший від строку, за який амортизується 60 % вартості об'єкта лізингу, визначений на день укладення договору. Після завершення строку договору фінансового лізингу об'єкт лізингу, переданий лізингоутримувачу відповідно до договору, переходить у власність лізингоутримувача або викуповується ним за кінцевою вартістю.

Оперативний лізинг — це такий вид договору лізингу, згідно з яким лізингоутримувач одержує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, менший від строку, за який амортизується 90 % вартості об'єкта лізингу, визначений на день укладення договору. Після завершення строку договору оперативний лізинг може бути продовжений або об'єкт лізингу підлягає поверненню лізингодавцю.

Договір між лізингодавцем і лізингоутримувачем включає об'єкт лізингу (склад і вартість майна), строк дії договору, розмір і строки сплати лізингових платежів, умови експлуатації і технічного обслуговування майна, умови повернення або викупу об'єкта лізингу після завершення строку договору, а також відповідальність сторін.

Після завершення строку дії договору об'єкт лізингу може бути викуплений за кінцевою вартістю лізингоутримувачем або повернений лізингодавцю у стані, передбаченому в договорі.

Розділ 7
ФІНАНСУВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ОСНОВНИХ ФОНДІВ

7.1. Основні фонди підприємств, їх склад, оцінка, знос, амортизація та відновлення

Процес виробництва на підприємствах усіх форм власності передбачає наявність такого фактора виробництва, як основні фонди.

Основні фонди — це вартість матеріально-речовинних цінностей, що використовуються підприємствами у виробничій та невиробничій сферах діяльності тривалий час (понад рік).

Відповідно до діючої типової класифікації основні фонди групуються залежно від функціонального призначення, галузевої належності, речовинно-натурального складу тощо.

Залежно від функціонального призначення основні фонди поділяються на виробничі та невиробничі.

Виробничі основні фонди — це фонди, які безпосередньо беруть участь у виробничому процесі або сприяють його здійсненню. До них належать будівлі, споруди, силові машини та устаткування, передавальні пристрої, транспортні засоби, робоча худоба, багаторічні насадження, інші основні фонди, що діють у сфері матеріального виробництва.

Невиробничі основні фонди — це фонди, що не беруть безпосередньої або побічної участі у процесі виробництва та передбачені для обслуговування потреб житлово-комунального господарства, охорони здоров'я, освіти, культури. До них належать споруди, будівлі, машини, обладнання, апарати та інші фонди, що використовуються в невиробничій сфері.

За ***галузевою належністю*** основні фонди поділяються на фонди промисловості, будівництва, сільського господарства, транспорту, зв'язку та ін.

За ***натурально-речовинним складом*** основні виробничі фонди поділяються на будівлі, споруди, передавальні пристрої, машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти і приладдя, виробничий

та господарський інвентар, робочу та продуктивну худобу, багаторічні насадження; капітальні витрати на поліпшення земель, інші основні фонди.

Для нарахування амортизаційних відрахувань основні фонди поділяють на чотири групи:

- будівлі, споруди, їх структурні компоненти та передавальні пристрої, житлові будинки;
- автомобільний транспорт та вузли, меблі, побутові електронні, оптичні, електромеханічні пристрої та інструменти, ЕОМ, офісне (конторське) обладнання та пристрої до нього;
- інші основні фонди, які не ввійшли до перших двох груп;
- інформаційні системи, телефони, у тому числі і мобільні, мікрофони та рації, інше.

Обсяг основних фондів підприємства відображається у звіті про їх первісну та залишкову вартість.

Повна вартість основних фондів визначається без урахування частини їх вартості, що перенесена на продукцію, виготовлену за участю цих фондів, а залишкова вартість — з урахуванням перенесеної частини вартості.

У процесі функціонування основні фонди піддаються фізичному (матеріальному) та моральному (економічному) зносу.

Фізичний знос основних фондів — це втрата ними первісної споживчої вартості, внаслідок чого вони поступово знецінюються та потребують заміни на нові аналогічні засоби праці. Так, будівлі та споруди піддаються поступовому старінню, машини та обладнання — зносу в результаті використання у виробництві, корозії металу тощо.

Встановлення ступеня фізичного зносу необхідне для визначення реальної вартості, правильного планування заміни старих машин та обладнання на нові. Коефіцієнт фізичного зносу визначається за формулою

$$К_{зн} = \frac{\sum Зн}{C_п}, \qquad (7.1)$$

де $\sum Зн$ — сума зносу основних фондів, грн; $C_п$ — первісна вартість усіх або окремих видів груп основних фондів, грн.

Фізичний знос основних фондів частково відновлюється шляхом ремонту, реконструкції та модернізації.

Моральний знос виявляється в тому, що випущені раніше основні фонди за конструкцією, продуктивністю, економічністю значно поступаються новим зразкам. Тому періодично постає потреба замінювати застарілі основні фонди на нові, економічніші.

Відновлення зношуваних основних фондів та їх відтворення здійснюються за рахунок амортизаційних відрахувань, що формуються при амортизації цих фондів.

Амортизація — це поступове перенесення за частинами (у міру фізичного зносу) вартості основних фондів на вироблений за їх допомогою продукт (надані послуги). Амортизація здійснюється з метою накопичення фінансових ресурсів для фінансування наступного відновлення і відтворення основних фондів.

Амортизаційні відрахування — це грошове відображення розміру амортизації, ступеня зносу основних фондів. Вони включаються в собівартість продукції та компенсуються при її продажу у виторгу, що надходить.

Амортизаційні відрахування підприємства здійснюються щокварталу виходячи зі встановлених єдиних норм та балансової (залишкової) вартості основних фондів за окремими групами або за інвентарними об'єктами.

Сума амортизаційних відрахувань за відповідний звітний період визначається шляхом множення встановленої норми амортизації на балансову вартість відповідної групи основних фондів на початок звітного періоду.

Норми амортизаційних відрахувань залежно від групи основних фондів, що діють в Україні, наведено в табл. 7.1.

Платник податку з прибутку може прийняти рішення про застосування інших норм амортизації, але вони не повинні перевищувати розмірів, встановлених законом.

Таблиця 7.1

Норма амортизаційних відрахувань за групами основних фондів

Діюча	З 1 січня 2004 р.
1-ша — 5 % річна; 1,25 % — квартальна 2-га — 25 % річна; 6,25 % — квартальна 3-тя — 15 % річна; 3,75 % — квартальна 4-та —	8 % — річна; 2 % — квартальна 40 % — річна; 10 % — квартальна 24 % — річна; 6 % — квартальна 60 % — річна; 15 % — квартальна

Зазначене рішення:

- приймається платником податку до початку звітного податкового року та не може бути змінене протягом такого року;
- доводиться до відома податкового органу разом з поданням декларації за перший квартал нового звітного податкового року.

Для платників податку, визнаних монополістами згідно із законом, сума амортизаційних відрахувань не є обов'язковою складовою тарифів, інших видів цін на їх послуги.

Відповідно до встановлених норм амортизаційні відрахування здійснюються на повне відновлення активної частини основних фондів (машин, обладнання і транспортних засобів) протягом нормативного строку експлуатації, за іншими основними фондами — упродовж всього фактичного строку їх експлуатації.

Протягом року амортизація нараховується щоквартально множенням балансової вартості основних фондів на початок звітного періоду (кварталу) на встановлений квартальний розмір амортизаційних відрахувань відповідної групи основних фондів.

При цьому балансова вартість основних фондів на початок I кварталу визначається за балансом річного звіту, а на початок II і наступних кварталів так: від балансової вартості фондів на початок попереднього кварталу віднімається сума нарахованої амортизації в попередньому кварталі, додаються витрати зі збільшення основних фондів та віднімається вартість вибулих основних фондів у кварталі, який передував звітному.

Річна загальна сума амортизаційних відрахувань визначається шляхом підсумовування квартальних амортизаційних відрахувань, розрахованих за всіма групами основних фондів, без урахування повністю зношених фондів щодо машин, обладнання та транспортних засобів. Сума нарахованої амортизації відноситься на собівартість продукції, робіт чи послуг. У сезонних виробництвах річна сума амортизаційних відрахувань включається у витрати виробництва за період роботи підприємства в цьому самому році.

Нарахування амортизації припиняється в період реконструкції, переозброєння основних фондів з повною їх зупинкою, а також при консервуванні.

Не нараховується амортизація за такими основними фондами:

- продуктивною худобою;
- бібліотечним фондам;

- підвідомчими місцевій адміністрації спорудами міського благоустрою та автомобільними шляхами;
- фондами, переведеними у встановленому порядку на консервацію;
- фондами бюджетних організацій.

Нарахування прискореної амортизації тимчасово, до 1 січня 2009 року, залишилось для суб'єктів космічної діяльності, її розмір встановлено в обсязі 20 % в розрахунку на рік за основними фондами групи 3.

Амортизація окремого об'єкта основних фондів першої групи здійснюється до досягнення ним балансової вартості у розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ця сума залишкової вартості об'єкта включається у валові витрати відповідного звітного періоду, а в подальшому вартість об'єкта вважається нульовою і амортизація щодо них не нараховується.

Амортизаційні відрахування за основними фондами другої та третьої груп здійснюється до досягнення балансової вартості об'єктів цих груп нульового значення.

У разі наявності дозволу підприємства можуть застосовувати й інші методи, зокрема прямолінійного (постійного) нарахування (списання) амортизації протягом строку корисної експлуатації об'єктів основних засобів або метод кількості одиниць продукції, виготовлених об'єктом основних засобів, та ін.

З метою економічно обґрунтованого визначення суми амортизації першочергове значення має вартісна оцінка основних засобів. Діючі основні фонди, а також ті, що перебувають у запасі або на консервації, відображаються в обліку за їх фактичною початковою вартістю. Різниця між початковою вартістю та сумою зносу, обчисленою за діючими нормами амортизації, є залишковою вартістю основних засобів.

Методи оцінки основних фондів залежать від джерел їх надходження на підприємство. Так, початкова вартість основних фондів, що надійшли за рахунок капітальних вкладень підприємства, включає фактичні витрати на їх спорудження або придбання, витрати на доставку та встановлення, а також суму ПДВ. Основні засоби, що надійшли від засновників акціонерного товариства за рахунок їх вкладів у статутний капітал, оцінюються за вартістю, яка визначається за згодою сторін. Якщо основні засоби, що вже були в експлуатації, отримані безоплатно від інших підприємств або як субсидії

урядових органів, то вони зазвичай оцінюються у підприємства, що їх отримало, за залишковою вартістю.

У сучасних умовах при високому рівні інфляції постала нагальна потреба періодичної переоцінки основних фондів та визначення їх відновлювальної вартості, що відповідає реальним економічним обставинам.

Суб'єкти господарювання всіх форм власності мають право здійснювати щорічну індексацію балансової вартості основних фондів та нематеріальних активів на коефіцієнт індексації на початок звітного року, який визначається за формулою

$$К_i = (I_i - 10\ \%) : 100, \qquad (7.2)$$

де I_i — індекс інфляції за рік.

Якщо коефіцієнт індексації $К_i \leq 1$, індексація основних фондів не здійснюється. Якщо ж $К_i > 1$, підприємство повинно здійснити індексацію основних фондів і скоригувати їх балансову вартість на суму індексації. Водночас підприємство має визначити капітальний дохід, який обчислюється як різниця між сумою скоригованої балансової вартості відповідної групи основних фондів та їх балансовою вартістю до індексації. Обчислена сума капітального доходу у відповідній частині враховується у складі валових доходів підприємства.

Експлуатація основних фондів призводить до їх зносу. Знос основних фондів знижує їх експлуатаційні можливості, призводить до вибуття, і відповідно пониження забезпеченості ними процесу виробництва. Разом з тим процес виробництва у кожний момент має бути забезпечений відповідною кількістю та якісними основними фондами за рахунок відтворення (відновлення) основних фондів, що зношуються та вибувають.

Відтворення основних фондів — це процес їх безперервного поновлення (відновлення). Відтворення буває просте та розширене.

Просте відтворення основних фондів — це їх відновлення в тому самому обсязі, у якому вони були зношені та вибули. Воно здійснюється шляхом заміни окремих зношених частин основних засобів шляхом ремонтів або придбання нових фондів на заміну зношених. Головним джерелом простого відтворення основних фондів в умовах переходу до ринкових відносин є амортизаційні відрахування.

Розширене відтворення — це таке відтворення, яке передбачає розширення діючих основних фондів за рахунок збільшення їх

кількості та поліпшення або придбання більш продуктивних та економічних основних засобів. Розширене відтворення може здійснюватися у вигляді нового будівництва, технічного переозброєння, реконструкції або розширення діючих підприємств, модернізації обладнання або його придбання тощо. Основним джерелом розширеного відтворення основних фондів в умовах переходу до ринкових відносин та самофінансування підприємств є прибуток.

7.2. Показники стану та використання основних фондів і їх розрахунок

Основні виробничі фонди підприємств, які беруть участь у процесі виробництва, піддаються фізичному та моральному зносу, старіють, у результаті чого знижуються їх експлуатаційні можливості. Стан та використання основних виробничих фондів є важливою умовою, фактором забезпечення нормальних умов процесу виробництва та підвищення його ефективності. Тому на підприємствах важливе значення має як систематичне оцінювання стану основних фондів, так і аналіз ефективності їх використання.

Для визначення стану основних виробничих фондів та ефективності їх використання можуть застосовуватися показники, які характеризують:

- рівень забезпечення підприємства основними виробничими фондами;
- їх стан;
- ефективність їх використання.

До показників, що характеризують рівень забезпечення підприємства основними виробничими фондами, належать питома вага основних виробничих фондів у майні підприємства, фондоозброєність та фондомісткість.

Питома вага вартості основних виробничих фондів у майні підприємства визначається як відношення вартості цих фондів (за вирахуванням їх зносу) до вартості майна підприємства. Це співвідношення (коефіцієнт) має бути не меншим 0,5.

Фондоозброєність — показник, що характеризує рівень забезпеченості основними виробничими фондами промислово-виробничого персоналу підприємства. Розраховується фондоозброєність відно-

шенням середньорічної вартості основних виробничих фондів до середньооблікової чисельності працівників підприємства.

Фондомісткість — показник, який характеризує рівень середньорічної вартості основних виробничих фондів на одиницю вартості виробленої валової продукції. Розраховується фондомісткість відношенням середньорічної вартості основних виробничих фондів до вартості виробленої валової продукції.

Стан основних виробничих фондів характеризується такими показниками: коефіцієнтом оновлення; коефіцієнтом вибуття; коефіцієнтом приросту; коефіцієнтом зносу; співвідношенням основних виробничих та невиробничих фондів.

Коефіцієнт оновлення основних виробничих фондів — показник, який відображає частку нововведених фондів у звітному році в загальній їх вартості на кінець звітного року.

Коефіцієнт вибуття основних виробничих фондів — показник, що відображає частку фондів, що вибули у звітному році, у загальній їх вартості на початок цього самого року. Ефективність використання основних виробничих фондів визначається розрахунком таких показників: фондовіддачі, рентабельності, суми прибутку на одиницю середньої вартості основних фондів.

Фондовіддача основних виробничих фондів — показник, який відображає обсяг валової (товарної) продукції у вартісному вираженні на одиницю (1 грн) середньорічної вартості основних виробничих фондів, які беруть участь у виробництві цієї продукції. Цей показник є найбільш узагальнюючим і характеризує ефективність використання основних виробничих фондів.

Збільшення фондовіддачі основних виробничих фондів свідчить про підвищення ефективності їх використання, що є позитивним явищем в економіці підприємств. Основними шляхами підвищення фондовіддачі основних фондів є збільшення обсягу виробництва валової (товарної) продукції за рахунок більш інтенсивного їх використання і зниження середньорічної вартості цих фондів за рахунок ліквідації зношених, малопродуктивних та невикористаних у виробництві основних засобів.

Рентабельність основних виробничих фондів — це відносний показник, який характеризує рівень ефективності використання цих фондів. Розраховується він відношенням загального прибутку, отриманого за звітний рік, до середньорічної вартості основних виробничих фондів за цей самий рік.

Абсолютним показником, що характеризує ефективність використання основних виробничих фондів, є сума прибутку, яка припадає на одиницю (1грн) середньорічної вартості цих фондів. Цей показник відображає рівень окупності використаних у виробництві основних виробничих фондів.

Збільшення суми прибутку, що припадає на одиницю (1 грн) середньорічної вартості основних виробничих фондів, та підвищення рівня їх рентабельності є основним завданням підприємств у ринкових умовах господарювання.

7.3. Капітальні вкладення, їх види та форми здійснення

Відновлення основних фондів на діючих підприємствах здійснюється за рахунок капітальних вкладень.

Капітальні вкладення — це витрати на створення нових, розширення, реконструкцію та модернізацію діючих основних фондів. До капітальних вкладень на підприємствах належать витрати на будівництво будівель, споруд та інших об'єктів, включаючи будівельно-монтажні роботи, вартість обладнання та інвентарю, які входять у кошториси будівництва; витрати на придбання машин та обладнання, які не входять у кошториси будівництва; витрати на придбання транспортних засобів, обчислювальної техніки тощо; витрати на будівництво та обладнання житлових будинків, дитячих дошкільних установ, об'єктів культурно-побутового призначення та ін.

Крім того, до складу капітальних витрат належать такі: проектно-пошукові; на відведення земельних ділянок та переселення у зв'язку з будівництвом; на технічний нагляд за будівництвом; на науково-дослідницькі роботи, передбачені в кошторисах на будівництво; на утримання керівництва підприємств, які будуються; інші витрати, які не належать до монтажних та будівельних робіт, але передбачені зведеним кошторисом на будівництво.

Поняття "капітальні вкладення" тотожне поняттю "інвестиції". У цьому зв'язку поняття "***капітальні вкладення***" розглядається як ***інвестиції***, спрямовані на створення нових, розширення, реконструкцію та модернізацію діючих основних фондів.

В умовах ринкової економіки розрізняють інвестиції реальні та фінансові.

Реальні (прямі) ***інвестиції*** — це вкладення капіталу у створення засобів виробництва.

Фінансові інвестиції — це вкладення капіталу в цінні папери, а також його розміщення в банках або це активи, які утримуються підприємством з метою збільшення прибутку, вартості капіталу або інших вигод для інвестора.

Найбільш прогресивною формою інвестицій є реальні (прямі) інвестиції, пов'язані з відновленням основних фондів у формі нового будівництва, реконструкції, розширення та технічного переозброєння діючих підприємств та об'єктів невиробничої сфери, придбання транспортних засобів, земельних ділянок, об'єктів природокористування тощо.

Залежно від джерел фінансування розрізняють такі капітальні вкладення:

- ***державні*** — інвестиції, спрямовані на створення і відновлення основних фондів, джерелом фінансування яких є кошти державного бюджету, державних підприємств і організацій, а також місцевих бюджетів;
- ***державні централізовані*** — інвестиції, спрямовані на створення та відновлення основних фондів і фінансуються за рахунок коштів державного бюджету й бюджетних кредитів;
- ***недержавні*** — інвестиції, що фінансуються за рахунок коштів інвесторів з недержавними формами власності, до яких належать:
  - — власні фінансові ресурси інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові нагромадження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо);
  - — позикові фінансові кошти інвестора;
  - — залучені фінансові кошти інвестора (кошти, отримані від продажу акцій, облігацій, пайові та інші внески громадян, юридичних осіб);
  - — безкоштовні і добродійні внески, пожертвування громадян, підприємств та організацій;
  - — кошти іноземних інвесторів (іноземні інвестиції як прямі, так і портфельні, капітальні трансферти, кредити);
  - — капітальні трансферти — інвестування капітальних вкладень шляхом переказу іноземної валюти в Україну і передавання права володіння іноземними цінними паперами;

— змішані — інвестиції, спрямовані на створення і відновлення основних фондів, у загальному обсязі яких є частка державних коштів.

Розширення основних фондів виробничого призначення може здійснюватися за рахунок нового будівництва виробничих об'єктів, розширення, реконструкції та технічного переозброєння діючих підприємств.

До нового будівництва належить будівництво комплексу об'єктів основного, підсобного й обслуговуючого призначення новостворюваних підприємств, будівель, споруд, а також філій і окремих виробництв, які після введення в експлуатацію перебуватимуть на самостійному балансі, що здійснюється на нових площах з метою створення нової виробничої потужності.

До розширення діючих підприємств належить будівництво додаткових виробництв на діючому підприємстві, а також будівництво нових і розширення діючих окремих цехів і об'єктів основного, підсобного й обслуговуючого призначення на території діючих підприємств або на площах, що до них прилягають, з метою створення додаткових або нових виробничих потужностей.

До реконструкції діючих підприємств належить переобладнання діючих цехів і об'єктів основного, підсобного й обслуговуючого призначення, як правило, без розширення діючих будівель і споруд основного призначення.

До технічного переозброєння діючих підприємств належить комплекс заходів щодо підвищення техніко-економічного рівня окремих виробництв, цехів і дільниць на основі впровадження передової техніки і технології, механізації й автоматизації виробництва, модернізації і заміни застарілого та фізично зношеного устаткування на нове, більш продуктивне, а також щодо вдосконалення загальнозаводського господарства і допоміжних служб.

Технічне переозброєння діючих підприємств здійснюється, як правило, без розширення виробничих площ за проектами і кошторисами на окремі об'єкти або види робіт, що розробляються на основі техніко-економічного обґрунтування.

Обсяги капітальних вкладень (інвестицій) загалом і за видами підприємства визначаються щорічно виходячи з потреби в них і наявних джерел фінансування.

7.4. Джерела фінансування капітальних вкладень, їх формування і використання

Капітальні вкладення підприємств-інвесторів забезпечуються фінансовими ресурсами з різних джерел. Фінансові ресурси, що спрямовуються на фінансування капітальних вкладень підприємств-інвесторів, можуть бути сформовані за рахунок:

- власних джерел фінансових ресурсів інвесторів;
- позикових джерел фінансових ресурсів інвесторів;
- залучених джерел фінансових ресурсів інвесторів;
- бюджетних інвестиційних асигнувань;
- коштів позабюджетних фондів;
- інших власних джерел фінансових ресурсів інвесторів;
- коштів іноземних інвесторів.

Склад джерел фінансування, що спрямовуються на капітальні вкладення, залежить від рівня централізації здійснюваних капітальних вкладень, а також від того, хто є інвестором і яка його форма власності.

Інвестор — це юридична (фізична) особа, що приймає рішення про вкладення власних, позикових або залучених коштів у формі капітальних вкладень в об'єкти будівництва.

Якщо інвесторами державних капітальних вкладень є органи державної влади всіх рівнів, то джерелами фінансування таких капітальних вкладень є кошти відповідних бюджетів, позабюджетних фондів і позикових коштів. Бюджетні кошти виділяються на фінансування об'єктів виробничого призначення підприємствам тоді, коли ці об'єкти включені до складу цільової комплексної програми, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Обсяги бюджетних коштів, що виділяються на фінансування відповідних видів державних капітальних вкладень, передбачаються в бюджетах відповідних рівнів.

Обсяги позабюджетних фондів, що спрямовуються на фінансування державних капіталовкладень, встановлюються при розподілі коштів відповідних позабюджетних фондів. Обсяги позикових коштів, що спрямовуються на фінансування державних капітальних вкладень, визначаються як різниця між передбаченим обсягом відповідного виду державних капіталовкладень і наявних джерел їх фінансування.

Державні підприємства й організації, а також засновані на колективній формі власності забезпечують капітальні вкладення власни-

ми, залученими і позиковими джерелами фінансових ресурсів. При цьому власні джерела фінансування капітальних вкладень підприємств складаються з внесків засновників (при створенні колективних підприємств), прибутку амортизаційних відрахувань й інших джерел.

Внески засновників формуються в обсягах, передбачених установчим договором. Внески засновників, що надійшли у грошовій формі, звичайно вкладаються спочатку у придбання основних фондів, тобто використовуються як джерела фінансування створюваних основних фондів.

Прибуток як одне з основних власних джерел фінансування розширення капітальних вкладень підприємств, що працюють у ринкових умовах, спрямовується на фінансування відповідних витрат з метою розширення основних фондів в обсягах, що передбачаються підприємствами при розподілі.

Амортизаційні відрахування є основним власним джерелом фінансування простого відтворення основних фондів підприємств. Розмір амортизаційних відрахувань на повне відтворення основних фондів підприємств визначається множенням встановлених норм амортизації на балансову вартість відповідних груп основних фондів, що використовуються у виробничому процесі.

При здійсненні капітальних вкладень господарським способом у підприємств утворюються додаткові власні джерела фінансування таких вкладень. До них належать планові нагромадження, економія від зниження собівартості будівельно-монтажних робіт, мобілізація внутрішніх ресурсів у будівництві.

Планові нагромадження в будівництві, що здійснюється господарським способом, визначаються виходячи зі встановленого (розрахованого) розміру надходжень і вартості будівельно-монтажних робіт, що виконуються господарським способом.

Економія від зниження собівартості будівельно-монтажних робіт, що виконуються господарським способом, визначається в розмірі встановленого відсотка від суми собівартості будівельно-монтажних робіт, що виконуються господарським способом.

Сума ***мобілізації*** (іммобілізації) ***внутрішніх ресурсів*** у будівництві визначається порівнянням суми нормативу оборотних активів у будівництві з джерелами його забезпечення, а також кредиторської заборгованості за розрахунками в капітальному будівництві на початок і кінець планового року.

Різниця між встановленим нормативом власних оборотних активів у будівництві й джерелами його забезпечення, а також між розмірами кредиторської заборгованості на початок та кінець планового року свідчитиме про потребу у прирості оборотних активів у капітальному будівництві.

Перевищення наявності джерел забезпечення нормативу оборотних активів у капітальному будівництві над встановленим нормативом (потребою), а також розміру кредиторської заборгованості на кінець планового року над її сумою на початок року становитиме додаткове джерело (мобілізацію) фінансування капітальних вкладень, що здійснюються господарським способом.

До інших власних джерел фінансування капітальних вкладень підприємств належать кошти, одержувані від продажу непотрібних машин, устаткування, цінних паперів тощо.

До складу позикових коштів як джерело фінансування може входити довгостроковий кредит. Він надається, як правило, інвесторам, у яких немає або не вистачає власних коштів на технічне переозброєння, реконструкцію і розширення виробництва, придбання устаткування, що не входить у кошториси будівництв, а також на будівництво нових підприємств і споруд.

Розмір позик і терміни, на які вони видаються, залежать від вартості заходів, що кредитуються, тривалості їх здійснення, часу окупності витрат, фінансового стану і кредитоспроможності інвестора, а також від виду та рівня наданого забезпечення кредиту, що видається.

Джерелами фінансових ресурсів для капітальних вкладень є також різноманітні фонди, що створюються в Україні останніми роками (інноваційний, сприяння конверсії та ін.).

Передбачені обсяги джерел фінансування капітальних вкладень мають бути забезпечені відповідною сумою коштів, що акумулюються здебільшого в установах банків.

Кошти бюджетів і позабюджетних фондів, що виділяються на фінансування капітальних вкладень, а також довгостроковий кредит концентруються в банках на відповідних окремих рахунках.

Власні кошти підприємств, що виділяються на фінансування капітальних вкладень, концентруються і зберігаються, як правило, на їх основних поточних рахунках. Це створює підприємствам і організаціям умови для оперативного маневрування власними коштами. Водночас на прохання підприємств і організацій на договірних умовах і за відповідну плату банки можуть відкривати їм окремі рахун-

ки для ведення обліку власних коштів та їх використання на капітальні вкладення. Це доцільно тоді, коли обсяг капітальних вкладень інвестора значний і необхідний точний облік коштів.

Власні кошти інвесторів, виділені на капітальні вкладення, концентруються на окремих рахунках при змішаному фінансуванні, коли поряд з бюджетними асигнуваннями використовуються власні кошти. Перерахування власних коштів підприємств і організацій на окремі рахунки в зазначених випадках, їх розміри і строки не повинні створювати для них фінансового напруження, а терміни мають бути приурочені до здійснення розрахунків за виконані роботи і надані послуги.

Кошти, що акумулюються на відповідних рахунках у банках, інвестори використовують на фінансування передбачених обсягів капітальних вкладень. Порядок їх фінансування залежить від того, включені вони у план державних централізованих капітальних вкладень або здійснюються за рахунок власних коштів інвесторів, а також від виду витрат (на будівельно-монтажні, проектні, пусконалагоджувальні й інші роботи; машини й устаткування) і способу будівництва (підрядний чи господарський). Згадані чинники зумовлюють джерела фінансування, розрахунки, з яких воно здійснюється, порядок розрахунків і характер банківського контролю. У цьому зв'язку необхідно окремо розглядати фінансування державних централізованих капітальних вкладень при підрядному і господарському способах будівництва, а також за рахунок власних коштів підприємств і організацій.

Фінансування державних централізованих капітальних вкладень передбачає оформлення відкриття їх фінансування в установах банку, а також оплату виконуваних будівельно-монтажних робіт і устаткування, що купується.

7.5. Порядок оформлення відкриття фінансування капітальних вкладень підприємствами в банку

Капітальні вкладення, здійснювані підприємствами згідно з передбаченими обсягами, мають фінансуватися відповідними установами банків за рахунок виділених на це джерел. Проте для того щоб установа банку почала оплачувати здійснювані підприємствами обсяги капітальних вкладень, інвесторам необхідно оформити відкрит-

тя фінансування і кредитування капітальних вкладень в установі банку.

З цією метою в банк необхідно подати у встановлені строки відповідні документи. Їх кількість і види залежать від виду капітальних вкладень і джерел їх фінансування.

Для оформлення фінансування капітального будівництва, здійснюваного за рахунок державних капітальних вкладень, забудовники подають до місцевих установ банків, що їх фінансують, відповідні документи:

А. Для будівництва об'єктів виробничого, невиробничого призначення та природоохоронних, що починаються знову, і робіт з технічного переозброєння діючих підприємств у банк подаються такі документи:

- план капітального будівництва (план технічного переозброєння) за спеціальною формою;
- план фінансування за спеціальною формою;
- титульний список будови;
- контракт (договір) з підрядником із зазначенням форми розрахунків за виконані роботи. У разі будівництва об'єктів двома і більшою кількістю генеральних підрядних організацій документи подаються окремо за кожним виконавцем;
- зведений кошторисний розрахунок вартості будівництва (кошторис на окремі об'єкти будівництва і види робіт та витрат);
- внутрішньобудівельний титульний список;
- наказ, рішення про затвердження проектно-кошторисної документації на будівництво, чергу, пусковий комплекс або об'єкт будівництва і висновок органів експертизи інвестиційних проектів;
- довідку про результати проведення конкурсу (тендера);
- рішення про відведення земельної ділянки;
- дозвіл на будівництво.

Б. Для перехідних будівництв, здійснюваних за рахунок державних капітальних вкладень, у банк, що фінансує, подаються такі документи:

- титульний список перехідної будови;
- додаткова угода до контракту (договору) на виконання робіт у поточному році;
- уточнений зведений кошторисний розрахунок вартості будівництва;

- внутрішньобудівельний титульний список;
- наказ, рішення про затвердження проектно-кошторисної документації на будівництво, чергу, пусковий комплекс або об'єкт будівництва і висновок органів експертизи інвестиційних проектів.

Для відкриття й оформлення фінансування капітальних вкладень, здійснюваних за рахунок недержавних капітальних вкладень, забудовники керуються викладеним переліком документів.

При змішаних джерелах фінансування оформляється в порядку, встановленому для фінансування капітального будівництва за рахунок державних коштів (див. раніше).

Основними документами для оформлення фінансування є план капітального будівництва і план фінансування. Ці документи надходять в установу банку, що фінансує, від його вищого органу.

План капітального будівництва має містити дані про обсяг капітальних вкладень та будівельно-монтажних робіт, виділених будівництву на поточний рік, завдання щодо введення в дію виробничих потужностей і основних фондів, а також терміни їх введення.

План фінансування капітальних вкладень має містити дані про джерела їх коштів, розміри як на рік загалом, так і на кожний квартал.

Титульний список будови є документом, у якому наводяться перелік об'єктів, які будуються і намічені до будівництва та реконструкції, їх місцезнаходження, час початку і завершення будівництва, проектна потужність, кошторисна вартість, обсяг капітальних вкладень і будівельно-монтажних робіт, обсяг і терміни введення в експлуатацію основних фондів.

Титульні списки складаються на перехідне будівництво і на те, що знову починається.

При складанні титульних списків у них включаються тільки об'єкти, забезпечені проектно-кошторисною документацією, затвердженою у встановленому порядку.

При фінансуванні будівництва за рахунок власних коштів і кредитів банку титульні списки і проектно-кошторисну документацію затверджує керівник підприємства-інвестора.

Додатком до титульних списків, що складаються на весь період будівництва, є річні ***внутрішньобудівельні титульні списки.*** Ці списки є документом, у якому вказуються найменування всіх об'єктів, що будуються і реконструюються, здійснюваних капітальних витрат,

терміни будівництва за нормою, рік і місяць початку і завершення будівництва, повна кошторисна вартість об'єктів з виокремленням вартості будівельно-монтажних робіт і устаткування, залишок кошторисної вартості на початок року, ліміт капітальних вкладень на рік з виокремленням вартості будівельно-монтажних робіт і устаткування, а також показники запровадження в дію в поточному році потужностей і основних фондів у вартісному вираженні.

До внутрішньобудівельних титульних списків об'єкти включаються тоді, коли на них є затверджена у встановленому порядку проектно-кошторисна документація.

Складені внутрішньобудівельні титульні списки незалежно від кошторисної вартості включених у них будівельних об'єктів узгоджуються з підрядником і затверджуються керівником замовника.

Основним документом, на підставі якого визначаються обсяги будівництва та його фінансування, є ***кошторис***. У ньому на основі обсягів робіт, використовуваних матеріалів, устаткування і діючих на них цін (розцінок) розраховується вартість проектованого об'єкта. Крім прямих витрат у кошторисах розраховуються також накладні витрати, планові накопичення, непередбачені й інші витрати, що зумовлені формуванням ринкових відносин і стосуються будівництва проектованого об'єкта.

На підставі кошторисів на окремі будинки, споруди, види витрат складаються ***зведені кошториси*** будівництва.

Кошториси мають пройти відповідну експертизу, бути погоджені з підрядником і затверджені інвестором-замовником.

До складу пакету документів, що подаються до банку для оформлення відкриття фінансування капітальних вкладень, входить і ***підрядний договір (контракт)***, що укладається між замовником і підрядником. Цей документ регулює взаємовідносини сторін, визначає обов'язки і права підрядника й замовника, а також їх майнову відповідальність за порушення умов контракту. Підрядний контракт має бути укладений не пізніше як за 30 днів до початку будівництва.

Документація, що надійшла в установу банку, перевіряється щодо відповідності її необхідній кількості, правильності складання та затвердження, відповідності в різних документах показників за обсягами капітальних вкладень, джерел їх фінансування тощо. У разі відповідності поданої документації встановленим вимогам установа банку вирішує питання про відкриття фінансування капітальних вкладень.

Підприємствам та організаціям, що здійснюють відтворення основних фондів тільки за рахунок власних джерел, оформлення відкриття фінансування капітальних вкладень банками не здійснюється. Проте документи із зазначеними в них обсягами капіталовкладень, джерелами їх фінансування, а також проектно-кошторисну документацію щодо капітальних вкладень ці підприємства та організації подають банкам.

7.6. Порядок фінансування і кредитування капітальних вкладень

Відтворення основних фондів за рахунок капітальних вкладень фінансується з різноманітних джерел.

Фінансування капітальних вкладень — це забезпечення фінансовими ресурсами витрат щодо відтворення основних фондів.

Джерела фінансування капітальних вкладень формуються двома методами: безповоротним (метод фінансування) і поворотним (метод кредитування).

Безповоротний метод фінансування передбачає надання інвесторам фінансових ресурсів на капітальні вкладення в порядку прямого їх виділення та без наступного повернення. У такому порядку використовуються бюджетні асигнування, кошти спеціальних позабюджетних фондів, власні й залучені кошти інвесторів.

Поворотний метод забезпечення капітальних вкладень ресурсами передбачає надання інвестору кредитів у тимчасове користування на чітко визначений термін за плату і умов повернення та цільового використання. Кредитування підприємств на капітальні вкладення більш повно відповідає умовам переходу до ринку. Воно має стимулювати підприємства до підвищення ефективності капітальних вкладень, здійснюваних за рахунок кредитів банку.

Фінансування і кредитування капітальних вкладень має здійснюватися через установи банків. У цьому зв'язку у відповідних банках необхідно концентрувати кошти, що виділяються на фінансування капітальних вкладень. Кошти бюджетів, позабюджетних фондів, а також довгостроковий кредит, що виділяються на фінансування капітальних вкладень, обліковуються в банках на окремих рахунках.

Власні кошти інвесторів, призначені на фінансування капітальних вкладень, зберігаються, як правило, на основних поточних ра-

хунках підприємств. Водночас на прохання підприємств на договірній основі і за відповідну плату банки можуть відкривати їм окремі рахунки для обліку надходжень та використання власних коштів, призначених для фінансування капітальних вкладень. Розмежування у інвесторів власних коштів, що виділяються на фінансування капітальних вкладень на окремому рахунку, здійснюється і при змішаному фінансуванні, тобто якщо поряд з бюджетними асигнуваннями використовуються відповідні кошти інвесторів.

Кошти, що призначені для фінансування капітальних вкладень та обліковані на відповідних рахунках в установах банків, використовуються за цільовим призначенням. Бюджетні асигнування і кошти позабюджетних фондів, що виділяються на фінансування державних централізованих капітальних вкладень, витрачаються на оплату виконуваних обсягів цих капітальних вкладень під контролем відповідного органу і банку.

Власні кошти інвесторів, що призначені для фінансування капітальних вкладень, витрачаються під контролем інвестора на оплату розрахункових документів за виконані проектні, будівельно-монтажні й інші роботи, поставлене устаткування й фінансування інших витрат, що належать до будівництва. Установи банків в обов'язковому порядку не контролюють цільове використання власних коштів інвестора на капітальні вкладення. Проте на прохання інвестора на договірних засадах і за окрему плату банки можуть здійснювати такий контроль.

У разі фінансування державних централізованих капітальних вкладень за рахунок бюджетних асигнувань і власних коштів інвесторів крім розмежування їх обліку в банку існують особливості їх використання. У цьому разі спочатку витрачаються власні кошти, а потім бюджетні асигнування.

Довгостроковий кредит підприємствам і організаціям незалежно від їх форм власності може надаватися на технічне переозброєння, реконструкцію і розширення виробництва, нове будівництво об'єктів виробничого і невиробничого призначення, придбання устаткування, що не входить у кошториси будівництва.

Позики підприємств видаються банками на підставі кредитного договору, в якому обумовлюються розмір кредиту, що видається, термін і порядок його використання та повернення, процентні ставки за користування кредитом, обов'язки і майнова відповідальність сторін, а також форми забезпечення обов'язків. Довгострокове кре-

дитування оформляється банком на підставі поданих позичальником документів, перелік яких визначається кредитним договором, який діє протягом періоду користування кредитом.

Потреба в довгостроковому кредиті визначається або повною вартістю витрат по об'єкту (заходу), якщо кредит є єдиним джерелом фінансування, або як різниця між вартістю цих витрат і власних коштів позичальника, що спрямовуються на цей об'єкт.

Довгостроковий кредит видається банками тільки кредитоспроможним позичальникам, що можуть повернути його у встановлені строки і сплатити відсотки за користування ним. Кредитоспроможність позичальника оцінюється банком до підписання кредитного договору на основі аналізу його фінансового стану та ефективності заходу, що кредитується.

Кредит, що видається, використовується на оплату поставлених на будівництво машин та устаткування, будівельних конструкцій, деталей, блоків і матеріалів, а також виконуваних будівельно-монтажних, проектних та інших робіт.

Погашення кредиту починається, як правило, з наступного кварталу після введення в експлуатацію кредитованого об'єкта, що кредитується, за рахунок власних обігових коштів позичальника.

Підприємство, яке бажає отримати довгостроковий кредит за рахунок ресурсів Національного банку України, розробляє відповідну цільову програму, затверджує її у відповідному міністерстві, складає календарний план робіт з цієї програми, кошторис витрат і подає до комерційного банку, що обслуговує його, заявку на довгостроковий кредит з обґрунтуванням потреби в ньому й ефективності наміченої програми.

Після вивчення поданої підприємством заявки і відповідних документів до неї, вирішення питання з Національним банком про кредитні ресурси комерційний банк визначає можливість видачі кредиту позичальнику.

Довгостроковий кредит видається позичальнику тільки на мету, передбачену його кредитною заявою, і в межах коштів, перерахованих комерційному банку Національним банком для цільового кредитування.

Контроль за цільовим використанням кредиту комерційними банками здійснює Національний банк і його регіональні управління, а за цільовим використанням кредиту позичальниками — комерційні банки. У разі виявлення фактів нецільового використання

кредиту Національний банк (регіональні управління Національного банку) стягує з комерційного банку штраф у розмірі 5 % суми кредиту, використаного не за призначенням.

7.7. Розрахунки за виконані роботи в капітальному будівництві

Капітальне будівництво різноманітних об'єктів виробничого і невиробничого призначення на підприємствах може здійснюватися трьома способами: підрядним, господарським та змішаним.

При ***підрядному способі будівництва*** будівельно-монтажні роботи виконуються спеціалізованими будівельними організаціями на основі договорів підряду, укладених із замовниками.

При ***господарському способі будівництва*** будівельно-монтажні роботи здійснюються силами і засобами самих забудовників без залучення підрядних будівельно-монтажних спеціалізованих організацій.

Змішаним є ***спосіб будівництва*****,** коли основні будівельно-монтажні роботи виконуються силами і засобами самих забудовників, а для виконання частини робіт на договірних умовах залучаються підрядні будівельно-монтажні спеціалізовані організації.

Проте незалежно від способу будівництва виконаний обсяг робіт має фінансуватись або кредитуватись установами банку виконавцю робіт за рахунок коштів замовника, передбачених на цю мету.

В основу фінансування будівництва при підрядному способі виконання робіт покладено договір підряду, що укладається між підрядником і замовником.

Договір підряду — це письмова угода між підрядником і замовником про взаємні зобов'язання з приводу виконання визначеного виду будівельних та інших робіт, з одного боку, та їх оплати — з іншого.

У договорах підряду, що укладаються між підрядником і замовником, вказуються обсяги робіт, умови і терміни їх виконання, права й обов'язки сторін, порядок розрахунків за виконувані будівельно-монтажні роботи та ін. Договір підряду укладається на будівництво нових, реконструкцію і розширення діючих об'єктів, включених у плани капітальних вкладень і в титульні списки. Виконання підрядними організаціями будівельно-монтажних робіт і фінансування їх у разі відсутності договору забороняється.

Згідно з укладеним договором замовник передає підряднику відповідно затверджену проектно-кошторисну документацію і підрядник розпочинає виконання будівельно-монтажних робіт на відповідному об'єкті, будівлі.

Підрядник зобов'язаний за договором підряду побудувати передбачений планом об'єкт відповідно до затвердженої на нього проектно-кошторисної документації, якісно й у встановлений термін. Замовник же зобов'язаний забезпечувати своєчасне фінансування будівництва згідно з виконуваними обсягами будівельно-монтажних робіт у межах їх обсягів, передбачених проектно-кошторисною документацією, а також здійснювати контроль і технічний нагляд за відповідністю обсягу, вартості та якості виконуваних робіт проектом і кошторисом.

Головною складовою фінансування і кредитування капітального будівництва є порядок оплати виконаних будівельно-монтажних робіт.

При ***підрядному способі будівництва*** розрахунки між замовником і підрядником здійснюються за договірними цінами відповідно до укладених контрактів і чинного законодавства.

Розрахунки за виконані будівельно-монтажні роботи можуть здійснюватися за будівлю, об'єкт загалом або шляхом проміжних платежів за етапи, черги, комплекси робіт, конструктивні елементи, окремі види робіт і послуг, фактичні витрати підрядника тощо.

Нині найбільш поширені є проміжні розрахунки за роботи, виконані за місяць. Такі розрахунки здійснюються в межах, що не перевищують 95 % вартості об'єкта, на підставі довідок про вартість виконаних підрядних робіт і витрат (форма № КБ-3) або Акта приймання виконаних підрядних робіт (форма № КБ-2В), що складаються підрядником і підписуються замовником.

Акт приймання виконаних підрядних робіт за формою № КБ-2В є підставою для складання Довідки про вартість виконаних підрядних робіт і витрат за формою № КБ-3.

Остаточний розрахунок з підрядником за виконані на будівництві роботи здійснюється після затвердження акта приймальної комісії про прийняття їх в експлуатацію на основі договірних цін на будівництво, що визначаються замовниками і підрядниками при укладенні контракту. При цьому остаточні розрахунки здійснюються у двотижневий термін після підписання акта на приймання завершеного будівництвом об'єкта.

Оплата виконуваних обсягів будівельно-монтажних робіт і остаточні розрахунки за завершеним будівництвом об'єктом здійснюються замовником з рахунку, на якому концентруються відповідні кошти, призначені для фінансування цього виду капітальних вкладень.

У розрахунках замовника з підрядником за виконані будівельно-монтажні роботи із спорудження (будівництва) об'єктів є особливість, яка полягає в тому, що у випадках, передбачених контрактом, замовник перераховує підряднику аванс. Розмір авансу не може перевищувати 30 % вартості річного обсягу робіт. Сума виданого авансу потім виключається із суми оплати вартості об'єкта, прийнятого в експлуатацію.

При ***господарському способі*** будівництва оплата за виконання будівельно-монтажних робіт може здійснюватися двома методами: за елементами витрат і в міру виконання обсягу будівельних робіт. Метод оплати робіт вибирає інвестор за узгодженням з установою банку.

При фінансуванні будівництва за елементами витрат всі витрати оплачуються з рахунка, на якому акумулюються кошти, призначені на фінансування капітальних вкладень, з наступним їх списанням на рахунок відповідних джерел, що виділяються на капітальні вкладення. При цьому у складі витрат на виконання відповідних видів капітальних вкладень оплачуються витрати на підготовку проектно-кошторисної документації, придбання устаткування і будівельних матеріалів, виплачується заробітна плата працівникам будівництва тощо.

Будівельно-монтажні роботи в міру їх фактичного виконання оплачуються, як правило, щомісяця за платіжними дорученнями інвестора, які виписуються на підставі актів (рахунків), що складаються на виконувані обсяги робіт. Кошти в цьому разі перераховуються з рахунка з обліку коштів на цю мету із наступним їх списанням на рахунок з обліку відповідного виду джерел фінансування капітальних вкладень.

При ***змішаному способі будівництва*** виконувані роботи оплачуються так: за роботи, виконані господарським способом, — у такому ж порядку, як при господарському способі, а за роботи, виконані підрядним способом, — як при підрядному способі.

Завершені будівництвом, оплачені за рахунок відповідних джерел і прийняті в експлуатацію об'єкти оприбутковуються до складу основних фондів.

7.8. Ремонт основних фондів і його фінансування

Однією з форм відтворення основних фондів є їх ремонт. Своєчасний ремонт діючих основних виробничих фондів запобігає передчасному їх зносу і вибуттю, подовжує термін служби, підвищує експлуатаційні можливості й ефективність використання.

Ремонт основних фондів — це усунення ушкоджень, поломок, вад основних засобів з метою відновлення їх експлуатаційних якостей.

Розрізняють поточний, середній і капітальний ремонти основних засобів.

Поточний ремонт — це ремонт, при якому заміняються зношені деталі машин, устаткування, ліквідуються незначні дефекти, несправності і поломки з метою підтримки в робочому стані машин, устаткування тощо.

Середній ремонт — це ремонт, при якому заміняються зношені деталі, вузли, конструкції обмеженої номенклатури без повного розбирання об'єкта, що ремонтується.

Капітальний ремонт — це ремонт, що передбачає повне розбирання об'єкта, що ремонтується, заміну всіх зношених вузлів, деталей, конструкцій тощо з метою відновлення робочого ресурсу, поліпшення експлуатаційних показників об'єкта, що ремонтується.

Обсяг витрат на капітальний ремонт, що здійснюється підприємством у відповідному році, визначається при складанні плану капітального ремонту. План складається на основі кошторисно-фінансових розрахунків з ремонту окремих об'єктів виходячи з видів і кількості ремонтних матеріалів, вузлів, агрегатів, деталей, конструкцій, що витрачаються, витрат живої праці та діючих на них цін і тарифів. Складений план затверджується керівником підприємства.

Капітальний ремонт основних фондів може здійснюватись як підрядним, так і господарським способами. Залежно від цього вибирається і порядок його фінансування ремонту.

При ***підрядному*** способі виконання капітального ремонту машин, устаткування, транспортних засобів на підставі договорів або нарядів-замовлень розрахунки з підрядником (виконавцем) здійснюються на підставі актів приймання цілком завершених ремонтом вузлів, агрегатів, машин тощо.

При ***господарському*** способі виконання капітального ремонту об'єктів основних фондів розрахунки здійснюються, як правило, за елементами витрат (виплата заробітної плати ремонтникам, оплата матеріалів, деталей, використовуваних запасних частин тощо).

Витрати на всі види ремонтів (поточний, середній, капітальний) об'єктів основних виробничих фондів протягом звітного року підприємства можуть включати у валові витрати в розмірі щонайбільше 10 % сукупної балансової вартості груп основних фондів на початок звітного року. У таких самих розмірах зазначені витрати відносять на собівартість виробленої продукції.

Витрати на ремонти, що перевищують 10 % балансової вартості основних фондів, відносяться на збільшення балансової вартості фондів другої та третьої груп або балансової вартості окремих об'єктів основних фондів першої групи з наступним нарахуванням на цю вартість амортизації за нормами, передбаченими для відповідних видів основних фондів.

Витрати на ремонти в межах встановлених обмежень можуть включатись у собівартість двома методами:

- повного їх віднесення на собівартість в обсязі вартості фактично виконаних ремонтів за відповідний звітний період;
- віднесення цих витрат на ремонтний фонд, створюваний за рахунок собівартості продукції.

Витрати на ремонт основних невиробничих фондів покриваються за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства.

Витрати на капітальний ремонт орендованих основних фондів здійснюються за рахунок коштів орендаря, якщо це передбачено договором оренди. У цьому разі відрахування на капітальний ремонт не повинні включатися в суму орендної плати.

У разі виконання капітального ремонту орендованого майна орендодавцем витрати на такий ремонт включаються в орендну плату й оплачуються орендодавцем.

Розділ 8
ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

8.1. Фінансове планування, його зміст, призначення, склад та завдання

В умовах переходу до ринкової економіки значно підвищується матеріальна і моральна відповідальність керівників суб'єктів господарювання за їх фінансовий стан. Фінансовий стан підприємств залежить від рівня їх виробничо-фінансової діяльності, який значною мірою визначається рівнем управління в них. Вироблення управлінських рішень, оцінка та вибір найефективніших варіантів, форм і засобів їх виконання здійснюються на основі планування розвитку економіки підприємства загалом.

У загальному плануванні розвитку економіки підприємств істотну роль відіграє фінансове планування.

Фінансове планування — це визначення обсягів надходження відповідних видів фінансових ресурсів (прибутку, амортизації тощо) і їх розподілу за напрямками використання в запланованому році (періоді).

Фінансове планування є необхідним елементом управління економікою. Якщо фінанси охоплюють усі аспекти діяльності підприємств, то фінансове планування виражає їх у відповідних фінансових показниках, що використовуються в управлінні економікою. Без фінансового планування неможливо досягти рівня управління економікою, що забезпечить підприємству підвищення ефективності, успіх на ринку, розширення матеріальної бази, успішне вирішення соціальних питань і матеріального стимулювання працівників. У цьому зв'язку в умовах ринку потрібен значно вищий, ніж існує нині, науково обґрунтований рівень планування фінансово-господарської діяльності підприємств.

Призначення фінансового планування полягає у визначенні сукупної потреби підприємства в такій кількості фінансових ресурсів, щоб забезпечувалося фінансування розширення виробництва, виконання фінансово-кредитних зобов'язань перед бюджетом, банками

тощо, розв'язання соціальних завдань і матеріального стимулювання працівників підприємства. Крім того, фінансове планування сприяє запобіганню понаднормативних і понадпланових витрат товарно-матеріальних цінностей і фінансових ресурсів як за окремими видами заходів, так і по підприємству загалом.

Об'єктом фінансового планування є доходи і накопичення, їх формування і розподіл, відносини з ланками фінансово-кредитної системи, фонди коштів, їх формування та використання, капітальні вкладення й оборотні активи, планування їх обсягів і джерел фінансування, визначення джерел фінансування соціальної і культурно-побутових сфер підприємства.

Фінансове планування базується на виробничих показниках плану, плану продажу продукції та послуг, плану капітальних вкладень та розвитку соціальної сфери.

До основних ***завдань*** фінансового планування належать:

- визначення джерел та обсягів фінансових ресурсів відповідно до потреб підприємства;
- виявлення резервів збільшення фінансових ресурсів;
- раціональний розподіл отримуваних прибутків і накопичень за каналами їх використання;
- фінансовий контроль за формуванням та використанням фінансових ресурсів і коштів;
- посилення ролі фінансового планування в управлінні виробництвом і підвищенні його ефективності.

Основними стадіями (етапами) фінансового планування є такі:

- аналіз надходження і витрат фінансових ресурсів за їх видами і загалом за попередній звітний період;
- складання проекту фінансового плану на запланований рік;
- розгляд і затвердження фінансових планів;
- виконання фінансових планів.

Основними методами фінансового планування є метод коефіцієнтів, нормативний та балансовий.

Метод коефіцієнтів передбачає зміну планованих фінансових показників на визначену частку (коефіцієнт) виходячи з рівня їх виконання в попередньому звітному періоді.

Нормативний метод припускає розрахунок фінансових показників на основі встановлених норм, ***балансовий*** — узгодження всіх витрат з джерелами їх фінансування.

У процесі фінансового планування виконуються різноманітні фінансові розрахунки, складаються таблиці, в яких визначаються результати від продажу продукції, виконання робіт і надання послуг, розподіляються отримані результати, розраховуються нормативи власних оборотних активів і джерела їх покриття, обсяги витрат і джерела їх покриття з капітальних вкладень та ін.

Заключним етапом фінансового планування є складання зведеної таблиці — фінансового плану (балансу доходів і витрат) підприємства.

8.2. Види фінансового планування та їх характеристика

Фінансове планування здійснюється шляхом виконання фінансових розрахунків і складання планів різного змісту та призначення залежно від завдань і об'єктів планування. Виходячи з цього ***фінансові плани*** поділяються на перспективні, поточні та оперативні.

Прикладом поєднання перспективного і поточного планування є бізнес-план, який розробляється при створенні нового підприємства або обґрунтуванні виробництва нових видів продукції.

Бізнес-план — це документ, у якому викладені організаційні, виробничі та ринкові аспекти запропонованого бізнесу, а також планові розрахунки обсягів виробництва, інвестицій та отримуваних фінансових результатів від здійснення запланованого заходу.

Складання бізнес-плану необхідне для визначення обсягів та розробки стратегії фінансування, залучення конкретних інвесторів до участі у створенні нового підприємства або фінансування нових виробничих програм. При цьому інвесторами можуть бути банки, інші юридичні або фізичні особи.

Структура бізнес-плану та його обсяг залежать від сфери діяльності, до якої належить бізнес, його обсягу, суми інвестицій, необхідних для його організації, обсягів випуску й асортименту майбутнього продукту. Основна частина бізнес-плану має організаційний і виробничий характер. Його відповідні розділи відображають відомості про продукцію, що планується до виробництва, її якість, рівні цін, ринки збуту, результати маркетингових досліджень щодо конкурентоспроможності продукції і фінансових результатах від її продажу.

Наведемо приблизний склад і зміст розділів бізнес-плану.

1. ***Юридичний статус підприємства.*** Наводиться повна і скорочена назва підприємства, юридична адреса, форма власності, правовий статус, склад засновників та розмір їх частин у статутному капіталі.

2. ***Коротка історична довідка про діяльність підприємства.*** Інформація про спеціалізацію підприємства, обсяги продукції, що випускається, розмір земельних ділянок, виробничих площ та ін.

3. ***Характеристика виробленої продукції (послуг) і ринків збуту.*** Наводяться перелік та показники виробництва основних видів продукції (надання послуг) за звітній рік та прогноз на три роки, передбачається вдосконалення структури продукції, що виробляється, зазначається сучасне становище підприємства на ринках збуту та пропозиції щодо його поліпшення.

4. ***Характеристика конкурентного середовища.*** У цьому розділі вказується галузь, наводиться інформація про підприємства, які виробляють аналогічну продукцію (надають послуги) та здійснюють її збут на тих самих ринках, що й підприємство (конкурент), а також загальна характеристика якісних і кількісних показників продукції, що виробляється, тощо.

5. ***План маркетингової діяльності.*** Наводяться відомості про наявні на підприємстві маркетингові служби, схема та характеристика існуючих каналів збуту і пропозиції покупця щодо їх вдосконалення, засобів реклами, ціноутворення, відомості про діяльність підприємства щодо просування продукції, що виробляється на ринку збуту, про механізм розрахунків за придбану продукцію, характеристики постачальників сировини для підприємства із зазначенням її якості, кількості, ритмічності надходження та цін.

6. ***План виробничої діяльності підприємства.*** Наводяться характеристика виробничого процесу на підприємстві, схеми виробничих потоків, пропозиції покупця щодо вдосконалення виробничого процесу на підприємстві на основі впровадження прогресивної техніки та технології.

7. ***Організаційний план.*** Подається інформація про існуючу організаційну структуру підприємства та пропозиції покупця щодо її вдосконалення, дані про забезпечення підприємства робочою силою, кваліфікацію працівників, діючу систему заробітної плати, преміювання, їх середні розміри та ін.

8. ***Охорона навколишнього середовища.*** Наводиться інформація про стан навколишнього середовища, існуючі проблеми, першочер-

говість їх вирішення, джерела фінансування природозахисних заходів з визначенням термінів виконання.

9. ***Фінансовий план та програма інвестицій.*** Вказуються обсяг інвестиційних вкладень у підприємство та джерела їх отримання, наводяться прогнозні показники прибутків та збитків, а також балансу підприємства. Подається баланс, звіт про фінансові результати та їх використання, звіт про фінансово-майновий стан підприємства за останній звітний рік.

Складання бізнес-плану має велике значення для підприємств, якщо у них бракує власних фінансових ресурсів для виконання того чи іншого проекту. У цьому разі такий документ є одним з основних, що необхідні підприємству для звернення до інших інвесторів з проханням залучення їх фінансових ресурсів для фінансування проекту або до банку для одержання з цією метою позикових коштів.

8.3. Фінансовий план підприємства, його зміст і порядок складання

Планування виробничо-фінансової діяльності на підприємствах передбачає складання виробничого і фінансового планів. ***Фінансовий план*** є складовою бізнес-плану підприємства і має вигляд таблиці, в якій відображаються розрахунок обсягу фінансових результатів, а також обсяги надходжень і напрямки використання фінансових ресурсів підприємства в запланованому році.

Призначення фінансового плану полягає у визначенні обсягу фінансових результатів, а також сукупної потреби підприємства у певних розмірах фінансових ресурсів, необхідних для фінансування передбачених обсягів розширення виробництва, виконання фінансово-кредитних зобов'язань, розв'язання соціальних завдань і матеріального стимулювання працівників підприємства.

Необхідність фінансового плану полягає в тому, щоб дати можливість керівництву підприємства дістати уявлення про те, який обсяг фінансових результатів підприємство планує отримати у плановому році, які фінансові ресурси, у яких обсягах і звідки надходять, на які цілі вони витрачаються, виявити резерви збільшення власних фінансових ресурсів, здійснювати режим економії та контроль за цільовим використанням коштів.

Фінансовий план кожне підприємство складає самостійно за встановленою формою. Фінансовий план державного підприємства складається з двох частин:

1. Формування чистого прибутку.

2. Джерела формування і надходження коштів та напрямки їх використання.

У першій частині фінансового плану передбачається розрахунок фінансових результатів від усіх видів діяльності підприємства, а також чистого прибутку і його розподіл.

Друга частина фінансового плану містить сім розділів:

1. Джерела формування і надходження коштів.
2. Приріст активів підприємства.
3. Повернення залучених коштів.
4. Витрати, пов'язані з внесенням обов'язкових платежів до бюджету і державних цільових фондів.
5. Покриття збитків минулих періодів.
6. Елементи операційних витрат.
7. Розрахунок податку на додану вартість.

Розглянемо зміст розділів другої частини фінансового плану.

У розділі "Джерела формування і надходження коштів" відображаються:

- чистий прибуток;
- нерозподілений прибуток минулих років;
- амортизаційні відрахування;
- довгострокові і короткострокові кредити банків;
- інші довгострокові фінансові зобов'язання;
- інші довгострокові зобов'язання;
- короткострокові кредити банків;
- суми авансів, отриманих від поставок продукції, виконання робіт і надання послуг;
- товари, роботи, послуги, отримані на умовах відстрочки платежу;
- цільове фінансування і цільові надходження у вигляді:
  а) субсидій, асигнувань з бюджету;
  б) коштів із спеціальних цільових фондів;
- інші джерела.

У розділі "Приріст активів підприємства" відображаються:

- обсяг капітальних інвестицій разом та за їх окремими видами:

а) капітальне будівництво;
б) придбання основних засобів;
в) придбання необоротних і нематеріальних активів;
г) модернізація і реконструкція основних засобів;

- приріст оборотних активів;
- довгострокові і поточні фінансові інвестиції та ін.

У розділі "Повернення залучених коштів" передбачається погашення довгострокових і короткострокових кредитів банків, довгострокових фінансових та інших зобов'язань, повернення інших боргів.

У розділі "Витрати, пов'язані з внесенням обов'язкових платежів до бюджету і державних цільових фондів" зазначаються:

- суми сплати поточних податків і обов'язкових платежів до бюджету разом та за їх видами — податку на прибуток, інших податків, внесків на державне пенсійне і соціальне страхування;
- інші обов'язкові платежі.

У п'ятому розділі показуються суми, що спрямовуються підприємством на покриття збитків минулих років.

У шостому розділі "Елементи операційних витрат" відображається вартість матеріальних витрат разом, у тому числі за джерелами придбання: за прямими договорами; на біржах; на інших умовах. Надається розшифрування матеріальних витрат за їх видами: сировина і основні матеріали; напівфабрикати і комплектуючі вироби; паливо і електроенергія; будівельні матеріали; допоміжні й інші матеріали. Крім матеріальних витрат у цьому ж розділі відображаються витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація і інші операційні затрати.

У сьомому розділі фінансового плану "Розрахунок податку на додану вартість" відображаються суми податкового зобов'язання з ПДВ, операцій, з яких стягується ПДВ, отриманих пільг, податкового кредиту і чиста сума податкового зобов'язання на поточний період.

Фінансовий план державного підприємства наведений у табл. 8.1.

Річний фінансовий план складається з поквартальним розбиттям за його показниками. В основу складання фінансового плану покладено балансовий метод, тобто узгодження витрат з джерелами їх фінансування.

Дані для складання фінансового плану беруться з відповідних таблиць (розрахунків), що входять у фінансове планування: розрахунок прибутку підприємства; розрахунок нормативів власних оборотних

активів і джерел їх покриття; розрахунок амортизаційних відрахувань; розрахунок капітальних вкладень (інвестицій) і джерел їх фінансування; розрахунок залучення кредитів банку; розрахунок сум податків і платежів, що сплачуються до бюджету і централізованих фондів тощо.

Таблиця 8.1

Фінансовий план державного підприємства (*скорочено*)
Частина 1. Формування чистого прибутку

тис. грн.

Показник	Код рядка	Разом за плановий рік	У тому числі за кварталами			
			I	II	III	IV
1	2	3	4	5	6	7
I. Доходи						
Дохід (виручка) від реалізації продукції	001	36316,3	8716,0	9442,1	9442,2	8716,0
Податок на додану вартість	002	4632,9	1112,0	1204,5	1204,4	1112,0
Акцизний збір	003	—	—	—	—	—
Інші вирахування з доходу	004	—	—	—	—	—
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції	010	31683,4	7604,0	8237,6	8237,8	7604,0
Інші операційні доходи — разом	020	44,0	10,6	11,4	11,5	10,5
У тому числі: доходи від реалізації іноземної валюти	021	—	—	—	—	—
інших оборотних активів (крім фінансових інвестицій)	022	44,0	10,6	11,4	11,5	10,5
операційної оренди активів	023	—	—	—	—	—
операційної курсової різниці за операціями в іноземній валюті	024	—	—	—	—	—
суми штрафів, пені, неустойок та інших санкцій за порушення господарських договорів, які одержано від боржників або за рішенням судів	025	—	—	—	—	—

Продовження табл. 8.1

1	2	3	4	5	6	7
доходи від списання кредиторської заборгованості, щодо якої минув строк позову	026	—	—	—	—	—
відшкодування раніше списаних активів (надходження боргів, списаних як безнадійних)	027	—	—	—	—	—
суми одержаних грантів та субсидій	028	—	—	—	—	—
інші доходи від операційної діяльності	029	—	—	—	—	—
Дохід від участі в капіталі (доходи від інвестицій, здійснених в асоційовані підприємства, дочірні або спільні підприємства, облік яких ведеться за методом участі в капіталі)	030	20,0	4,8	5,2	5,2	4,8
Інші фінансові доходи — разом	040	26,6	6,4	6,9	6,9	6,4
У тому числі: одержано дивідендів	041	—	—	—	—	—
відсотки та інші доходи, одержані від фінансових інвестицій (крім доходів, які обліковуються за методом участі в капіталі)	042	26,6	6,4	6,9	6,9	6,4
Інші доходи — разом	050	204,5	49,0	53,2	53,3	49,0
У тому числі: дохід від реалізації фінансових інвестицій	051	50,0	12,0	13,0	13,1	12,9
необоротних активів	052	154,5	37,0	40,2	40,2	37,1
майнових комплексів	053	—	—	—	—	—
неопераційних курсових різниць	054	—	—	—	—	—
інші доходи, які виникають у процесі звичайної діяльності, але не пов'язані з операційною діяльністю	055	—	—	—	—	—

Продовження табл. 8.1

1	2	3	4	5	6	7
Надзвичайні доходи (відшкодування збитків від надзвичайних подій, стихійного лиха, пожеж, техногенних аварій тощо)	060	36,0	8,6	9,4	9,4	8,6
Разом доходів	070	32014,5	7683,5	8323,7	8323,8	7683,5
II. Витрати						
Собівартість реалізованої продукції — разом	080	22740,2	15457,6	5912,4	5916,6	5457,6
У тому числі: виробнича собівартість продукції (робіт, послуг), що була реалізована протягом звітного періоду	081	22740,2	5457,6	5912,4	5916,6	5457,6
Адміністративні витрати — разом	090	3125,7	750,1	812,6	812,8	750,2
У тому числі: загальні корпоративні витрати	091	1406,5	337,5	365,7	365,7	337,6
витрати на службові відрядження і утримання апарату управління підприємством	092	312,5	75,0	81,2	81,3	75,0
витрати на утримання основних засобів, інших матеріальних необоротних активів загальногосподарського використання	093	937,7	225,0	243,9	243,8	225,0
витрати на зв'язок	094	3112,5	747,0	809,3	809,2	747,0
інші	095	156,3	37,5	40,7	40,6	37,5
Витрати на збут — разом	100	1536,9	368,8	399,6	399,6	368,9
У тому числі: витрати на утримання підрозділів, що займаються збутом продукції (товарів)	101	1506,9	361,6	391,8	391,8	361,7
на рекламу	102	30,0	7,2	7,8	7,8	7,2
на доставку продукції споживачам	103	—	—	—	—	—

Продовження табл. 8.1

1	2	3	4	5	6	7
Інші операційні витрати — разом	110	1061,7	254,8	276,0	276,1	254,8
У тому числі:						
єдиний податок	111	—	—	—	—	—
собівартість реалізованих виробничих запасів	112	44,0	10,6	11,4	11,5	10,5
сумнівні (безнадійні) борги та втрати від знецінення запасів	113	100,0	24,0	26,0	26,0	24,0
втрати від операційних курсових різниць	114	—	—	—	—	—
визнані економічні санкції	115	36,7	8,8	9,6	9,5	8,8
інші витрати, що виникають у процесі операційної діяльності підприємства (крім витрат, що включаються до собівартості продукції, товарів, робіт, послуг)	116	881,0	211,4	229,0	229,1	211,5
Фінансові витрати — разом	120	25,5	6,1	6,6	6,7	6,1
У тому числі:						
витрати на проценти	121	25,5	6,1	6,6	6,7	6,1
інші витрати підприємства, пов'язані з залученням позикового капіталу	122	—	—	—	—	—
Втрати від участі в капіталі (збиток, спричинений інвестиціями в асоційовані, дочірні або спільні підприємства, облік яких провадиться за методом участі в капіталі)	130	—	—	—	—	—
Інші витрати — разом	140	50,3	12,0	13,0	13,2	12,1
У тому числі:						
собівартість реалізації фінансових інвестицій	141	10,0	2,4	2,6	2,6	2,4
необоротних активів	142	40,3	9,6	10,4	1,6	9,7
майнових комплексів	143	—	—	—	—	—

Продовження табл. 8.1

1	2	3	4	5	6	7
втрати від неопераційних курсових різниць	144	—	—	—	—	—
втрати від зниження фінансових інвестицій та необоротних активів	145	—	—	—	—	—
інші витрати, які виникають у процесі звичайної діяльності (крім фінансових витрат), але не пов'язані з операційною діяльністю підприємства	146	—	—	—	—	—
Податок на прибуток від звичайної діяльності	150	1031,5	247,6	268,2	268,2	247,5
Надзвичайні витрати (невідшкодовані збитки)	160	36,0	8,6	9,4	9,4	8,6
Разом витрат	170	29607,8	7185,6	7697,8	7698,6	7105,8
III. Фінансові результати діяльності						
Валовий прибуток	180	8943,2	2146,4	2325,2	2325,2	2146,4
Фінансовий результат від операційної діяльності	190	3262,9	783,3	848,4	848,2	783,0
Фінансовий результат від звичайної діяльності	200	3438,2	825,4	894,1	893,7	825,0
Чистий прибуток (збиток) — разом	210	2406,7	577,8	625,9	625,5	577,5
У тому числі: прибуток	211	2406,7	577,8	625,9	625,5	577,5
збиток	212	—	—	—	—	—
IV. Плановий розподіл чистого прибутку						
Відрахування — разом	220	2406,7	577,8	625,9	625,3	577,5
У тому числі: до фонду дивідендів	221	360,9	86,7	93,9	93,7	86,6
до резервного фонду	222	360,7	86,6	93,8	93,6	86,7
на розвиток виробництва	230	842,3	202,2	219,1	219,0	202,0

Продовження табл. 8.1

1	2	3	4	5	6	7
на матеріальні заохочення	240	240,8	57,8	62,6	62,7	57,7
на соціальні цілі	250	482,0	115,5	125,5	125,5	115,5
Інші цілі (розшифрування)	260	120,0	29,0	31,0	31,0	29,0

Частина 2. Джерела формування та надходження коштів і напрями використання

тис. грн.

Показник	Код рядка	Разом за плановий рік	У тому числі за кварталами			
			I	II	III	IV
1	2	3	4	5	6	7
I. Джерела формування та надходження коштів						
Чистий прибуток	270	2406,7	577,8	625,9	625,5	577,5
Нерозподілений прибуток минулих періодів	280	1011,0	252,8	252,7	252,8	252,7
Амортизаційні відрахування	290	1350,0	337,5	337,5	337,5	337,5
Довгострокові кредити банків	300	200,0	200,0	—	—	—
Інші довгострокові фінансові зобов'язання	310	—	—	—	—	—
Інші довгострокові зобов'язання	320	—	—	—	—	—
Короткострокові кредити банків	330	—	—	—	—	—
Суми авансів, одержаних від поставок продукції, виконання робіт, послуг	340	—	—	—	—	—
Векселі видані	350	—	—	—	—	—
Товари, роботи, послуги, одержані на умовах відстрочення платежу	360	—	—	—	—	—
Цільове фінансування і цільові надходження — разом	370	—	—	—	—	—

Продовження табл. 8.1

1	2	3	4	5	6	7
У тому числі: субсидії, асигнування з бюджету	371	—	—	—	—	—
кошти спеціальних цільових фондів (розшифрування)	372	—	—	—	—	—
Інші джерела (розшифрування)	380	—	—	—	—	—
ІІ. Приріст активів підприємства						
Капітальні інвестиції — разом	390	2080,0	480,0	540,0	540,0	520,0
У тому числі: капітальне будівництво	391	910,0	188,0	247,0	248,0	227,0
придбання (виготовлення) основних засобів	392	500,0	125,0	125,0	125,0	125,0
придбання (виготовлення) інших необоротних активів	393	—	—	—	—	—
Придбання (створення) нематеріальних активів	394	—	—	—	—	—
Модернізація, модифікація (добудова, дообладнання, реконструкція) основних засобів	400	670,0	167,0	168,0	167,0	168,0
Довгострокові фінансові інвестиції	410	327,6	59,1	90,5	95,6	83,4
Приріст оборотних активів підприємства	420	264,5	264,5	—	—	—
Поточні фінансові інвестиції	430	—	—	—	—	—
Інші витрати (розшифрування)	440	—	—	—	—	—
ІІІ. Повернення залучених коштів — разом	450	466,0	115,0	120,0	115,0	116,0
У тому числі: довгострокові кредити банків	451	50,0	25,0	—	25,0	—
інші довгострокові фінансові зобов'язання	452	—	—	—	—	—
інші довгострокові зобов'язання	453	116,0	40,0	20,0	40,0	16,0

Продовження табл. 8.1

1	2	3	4	5	6	7
короткострокові кредити банків	454	300,0	50,0	100,0	50,0	100,0
Інші зобов'язання	455	—	—	—	—	—
IV. Витрати, пов'язані із внесенням обов'язкових платежів до бюджету та державних цільових фондів						
Сплата поточних податків та обов'язкових платежів до бюджету — разом	460	1090,6	313,0	347,8	347,8	312,0
У тому числі: податок на прибуток	461	1031,6	248,0	267,8	267,8	248,0
єдиний податок	462	—	—	—	—	—
інші податки та обов'язкові платежі	463	59,0	15,0	15,0	15,0	14,0
Погашення податкової заборгованості, яка виникла на початок планового періоду, у тому числі реструктуризовані та відстрочені суми, що підлягають сплаті у плановому році	470	230,0	50,0	65,0	65,0	50,0
Внески до державних цільових фондів	480	1540,0	384,0	386,0	386,0	84,0
Інші обов'язкові платежі (розшифрування)	490	—	—	—	—	—
V. Покриття збитків минулих періодів	500	—	—	—	—	—
VI. Елементи операційних витрат						
Матеріальні затрати — разом	510					
Витрати на оплату праці	520					
Відрахування на соціальні заходи	530					
Амортизація	540					
Інші операційні витрати	550					
Разом	560					

Закінчення табл. 8.1

1	2	3	4	5	6	7
VII. Розрахунок податку на додану вартість (ПДВ)						
Податкові зобов'язання	570					
Податковий кредит	590					
Чиста сума зобов'язань за поточний звітний період	610					
а) позитивне значення	611					
б) негативне значення	612					

Керівник _____
"____" _____ 200__ р.

Складаючи фінансовий план, слід ураховувати, що сума витрат і відрахувань має відповідати сумі доходів і надходжень коштів. Однак враховуючи, що одним видом джерел (прибутком) можуть покриватися кілька видів витрат, перед складанням фінансового плану необхідно взаємоузгоджувати (збалансовувати) ці витрати з джерелами їх покриття. Це здійснюється шляхом складання перевірочної таблиці шахової форми (табл. 8.2).

Табл. 8.2 складають у такій послідовності: спочатку записують підсумкові показники доходів і витрат, потім за кожною статтею витрат вказують суми відповідних джерел їх фінансування. У такий спосіб здійснюється взаємоузгодження витрат з джерелами їх фінансування. Дані цієї таблиці використовуються при складанні фінансового плану.

Складений фінансовий план (проект) державного підприємства з пояснювальною запискою, яка має містити обґрунтований зміст окремих його показників, а також аналіз господарсько-фінансової діяльності підприємства за попередній звітний рік, подається його керівником до вищого органу, уповноваженого керувати відповідним державним майном, до 1 травня року, що передує плановому, для його розгляду і затвердження. Вищий орган не пізніше як до 1 липня має розглянути і затвердити поданий фінансовий план. Затверджений фінансовий план є основою для організації фінансової

роботи і контролю за надходженням прибутку, фінансових ресурсів і цільовим їх використанням.

Державні підприємства щоквартально мають аналізувати виконання фінансового плану. За результатами аналізу повинен складатися звіт про виконання його показників. Складений звіт подається вищому органу у строки, встановлені для здачі фінансової звітності.

Форма річного фінансового плану, порядок складання та затвердження для підприємств інших форм власності встановлюється їх власниками.

Таблиця 8.2

Перевірочна таблиця шахової форми
(*скорочено*)

Витрати	Джерела фінансування						
	Прибуток підприємства	Амортизаційні відрахування	Цільове фінансування	Кошти спеціальних фондів	Інші власні джерела	Кредит банку	Разом
Капітальні вкладення — інвестиції	513,0	350,0	110,0	215,0			1188,0
Приріст нормативів власних оборотних активів тощо	50,0				80,0		130,0
Разом	1480,0	350,0	110,0	215,0	80,0		2191,0

8.4. Оперативне фінансове планування

У підвищенні ефективності виробництва велику роль відіграє оперативне управління. Разом з тим ефективність управління виробничими процесами, регулювання розрахунків з працівниками підприємства, покупцями та постачальниками, ланками фінансово-кредитної системи (бюджетом, централізованими позабюджетними фондами, установами банків та ін.), забезпечення платоспроможності підприємства значною мірою залежать від організації опера-

тивного фінансового планування, яке включає складання насамперед платіжного календаря.

Платіжний календар — це документ, у якому відображаються поточні надходження коштів підприємства на певний період.

Призначення платіжного календаря полягає у встановленні розмірів поточних витрат та надходжень коштів, послідовність та термін виконання підприємством всіх розрахунків на певний період. Цей календар дає можливість фінансовим службам підприємства забезпечувати своєчасне виконання розрахунків і платіжних зобов'язань, встановлювати зміни та рівень платоспроможності, фінансування нормальної господарської діяльності підприємства у відповідному періоді.

Платіжний календар складається на короткі проміжки часу — місяць, 15 днів, декаду. Найдоцільніше складати платіжний календар на місяць з подекадним розбиттям.

Платіжний календар складається з двох розділів.

У першому розділі вказуються всі види витрат (платежів) підприємства за плановий період: на виплату заробітної плати і прирівняних до неї платежів; суми податків і платежів, що сплачуються в бюджет і позабюджетні фонди; на оплату рахунків постачальників за товарно-матеріальні цінності й надані послуги, виконані роботи з капітального будівництва та капітального ремонту; суми сплачуваної простроченої кредиторської заборгованості; суми кредитів і відсотків, що погашаються за ними; інші види платежів.

У другому розділі відображаються залишки коштів за рахунками в банках та в касі підприємства, а також очікуваних надходжень коштів з різноманітних джерел: виручка від продажу основних фондів і товарно-матеріальних цінностей; надходження від погашення дебіторської заборгованості, з централізованих джерел, у вигляді кредитів банків та ін.

При складанні платіжного календаря використовуються дані обліку операцій за рахунками в банках та в касі підприємства; планові дані про строки випуску і продажу продукції, надання послуг; договори з постачальниками на поставки матеріальних ресурсів; відомості про термінові і прострочені платежі постачальникам та підрядникам; встановлені відповідно до чинного законодавства строки виплати заробітної плати працівникам підприємства; узгоджені з податковим органом (встановлені законодавством) строки сплати відповідних податків та платежів у бюджет та позабюджетні фонди;

кредитні договори з банками; затверджені розміри видачі; строки погашення кредиту та розмір сплати за нього; дані про стан дебіторської та кредиторської заборгованості тощо. Форма платіжного календаря наведена в табл. 8.3.

Таблиця 8.3

Платіжний календар підприємства на березень 2001 р.

тис. грн.

№ пор.	Розділ та стаття календаря	Разом за місяць	У тому числі за декадами		
			I	II	III
	I. Витрати коштів				
1	Платежі в Пенсійний фонд	35,0	20,0	—	15,0
2	Невідкладні потреби підприємства	18,0	6,0	6,0	6,0
3	Податки та інші платежі в централізовані фонди	38,0	—	38,0	—
4	Заробітна плата та прирівняні до неї платежі	105,0	60,0		45,0
5	Оплата простроченої кредиторської заборгованості постачальникам	15,0	5,0	5,0	5,0
6	Оплата рахунків постачальників	150,0	50,0	50,0	50,0
7	Оплата рахунків підрядників	105,0	45,0	60,0	—
8	Погашення прострочених позик	—	—	—	—
9	Погашення термінових позик	—	—	—	—
10	Виплата відсотків за позиками	—	—	—	—
11	Інші платежі	10	3,5	3,5	3,0
	Разом	476,0	189,5	162,5	124,0
	II. Надходження коштів				
1	Залишок коштів на рахунках у банках і в касі підприємства	15	15	—	—
2	Виручка від продажу продукції, робіт та послуг	405,0	144,5	146,5	114,0
3	Виручка від продажу основних фондів та товарно-матеріальних цінностей	30,0	10,0	10,0	10,0
4	Надходження простроченої дебіторської заборгованості	15,0	15,0	—	—
5	Надходження з централізованих джерел	10,0	10,0	—	—
6	Надходження короткострокових кредитів	—	—	—	—
7	Інші надходження коштів	11,0	—	11,0	—
8	Надходжень разом	486,0	194,5	167,5	124,0
9	Перевищення надходжень над витратами	10	5	5	—
10	Перевищення витрат над надходженнями	—	—	—	—

Відношення між розділами календаря — надходженнями та витратами коштів — має бути таке, щоб забезпечити їх рівність або перевищення надходжень коштів над їх витратами.

Зайві кошти в цьому разі залишаться на поточному рахунку підприємства і це означатиме стійкість його фінансового стану та платоспроможність в наступному періоді. Перевищення витрат над надходженнями коштів свідчить про зменшення можливості підприємства щодо покриття наступних витрат і тому підприємство повинно відшукати резерви збільшення обсягів грошових надходжень за рахунок збільшення обсягів реалізації продукції, вжиття заходів щодо прискорення розрахунків за неї, стягнення дебіторської заборгованості, скорочення відповідних видів витрат або перенесення їх оплати на наступні періоди тощо.

Однак незалежно від співвідношення дохідної і видаткової частин платіжного календаря його складання та використання в оперативному управлінні підприємства дають можливість здійснювати контроль за надходженням коштів та їх цільовим використанням, що сприяє укріпленню розрахунково-платіжної та фінансової дисципліни.

Розділ 9
ФІНАНСОВИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВА ТА ЙОГО ОЦІНКА

9.1. Сутність фінансового стану підприємства, його показники та методика їх розрахунку

Підприємства, які працюють в умовах ринку, несуть повну відповідальність за своїми зобов'язаннями перед ланками фінансово-кредитної системи, постачальниками, власними працівниками, а також за результатами виробничо-фінансової діяльності. ***Здатність підприємства своєчасно погашати свої боргові зобов'язання характеризує його фінансовий стан.***

Під ***фінансовим станом*** підприємства розуміють також рівень його забезпеченості відповідним обсягом фінансових ресурсів, необхідних для здійснення ефективної господарської діяльності та своєчасних грошових розрахунків за своїми зобов'язаннями.

Фінансовий стан — одна з найважливіших характеристик виробничо-фінансової діяльності підприємств. Він може бути стійким або нестійким.

Кожне підприємство намагається досягти стабільного фінансового стану, тобто створити достатній обсяг фінансових ресурсів, що є гарантом своєчасності розрахунків з постачальниками, бюджетом та іншими ланками фінансової системи, подальшого економічного та соціального розвитку підприємства.

Метою оцінки фінансового стану підприємства є пошук резервів збільшення його прибутковості, рентабельності та платоспроможності.

Оцінка фінансового стану підприємства має здійснюватись шляхом обчислення системи економічних показників, які характеризують господарсько-фінансове становище суб'єктів господарювання.

До **основних показників**, що, характеризують фінансовий стан підприємства, належать такі:

- прибутковість (рентабельність);
- оптимальний розподіл прибутку;
- оптимальні розміри власних оборотних активів, які забезпечують нормальний процес виробництва та реалізації продукції;

- наявність власних джерел формування оборотних активів в обсязі, достатньому для їх покриття;
- платоспроможність підприємства.

Якщо підприємство досягає у вказаних напрямках необхідних оптимальних параметрів, його фінансовий стан є стійким. Якщо ж воно не отримує, скажімо, прибутку, який би забезпечував необхідний приріст власних фінансових ресурсів, його фінансовий стан не може бути стійким. Тому розгляд змісту, порядку розрахунку вказаних показників, їх взаємозв'язку і впливу на фінансовий стан дуже важливий для підприємства.

Прибутковість — це дохідність, окупність вкладених витрат і використаного майна, кінцевий результат діяльності підприємства, що характеризується сумою отриманого прибутку на одиницю відповідних складових процесу виробництва або сукупних витрат підприємства.

Сума отриманого прибутку — показник, який найбільш повно характеризує результативність діяльності підприємства, рівень його дохідності.

Прибуток хоч і є результатом діяльності підприємства, однак не характеризує рівень ефективності його діяльності, витрат, використаного майна. Тому у практиці господарювання для якнайповнішої оцінки ефективності діяльності підприємства, здійснених ним витрат, використання майна застосовується відносний показник — рентабельність.

Рентабельність — це відносний показник інтенсивності виробництва, який характеризує рівень прибутковості (окупності) відповідних складових процесу виробництва або сукупних витрат підприємства.

У практиці господарювання обчислюються показники рентабельності продукції, виробництва, продажу, виробничих фондів, вкладень (капіталу) у виробництво та ін.

Для характеристики ефективності використання фінансових ресурсів розраховується рентабельність вкладень усіх коштів у виробництво, власних вкладень, вкладень в акції інших підприємств тощо.

Рентабельність вкладень у підприємство (рівень рентабельності) у загальному вигляді визначається за вартістю всього майна, яке є в розпорядженні підприємства, шляхом ділення загального прибутку на середньорічний загальний підсумок балансу за формулою

$$Р = \frac{П}{ПБ}, \qquad (9.1)$$

де П — загальний прибуток, грн; ПБ — підсумок балансу, грн.

Рентабельність вкладень відображає ефективність використання всіх вкладень підприємства у виробництво і показує, скільки копійок прибутку припадає на кожну гривню фінансових вкладень.

Рентабельність власних вкладень визначається відношенням чистого прибутку до середньорічної суми власних коштів, розрахованої за балансом (без інвестицій і незавершеного будівництва).

Рентабельність довгострокових фінансових вкладень підприємств (вкладень в акції та інші цінні папери, вкладень у вигляді пайової участі в інших підприємствах) визначається відношенням суми доходів від цінних паперів і пайової участі в інших підприємствах до загального обсягу довгострокових фінансових вкладень.

Розрахунок вказаних показників рентабельності, їх аналіз дають змогу керівникам суб'єктів господарювання і підприємцям орієнтуватися у вирішенні економічних питань, веденні господарства та вжитті необхідних заходів поліпшення господарювання.

Найважливішим показником фінансового стану підприємства є його ***забезпеченість власними обіговими коштами*** та ефективність їх використання.

У кожного підприємства для забезпечення нормального процесу виробництва має бути відповідна кількість оборотних активів. Розмір цих активів на певному підприємстві пов'язаний як з обсягом виробництва, так і зі швидкістю їх обороту. Розширення обсягів виробництва потребує збільшення обігових коштів. Прискорення ж оборотності оборотних активів, навпаки, призводить до зменшення їх кількості, що необхідна для забезпечення нормального процесу виробництва. В останньому випадку підвищується ефективність використання оборотних активів, які вкладаються у виробництво.

Тому аналіз забезпеченості підприємства обіговими коштами і ефективності їх використання має суттєве значення для оцінки фінансового стану підприємства.

Забезпеченість підприємства власними оборотними активами визначається порівнянням їх фактичної наявності, що визначається за балансом на відповідну звітну дату, зі встановленим нормативом (плановою потребою). При перевищенні фактичної наявності над встановленим нормативом у підприємства утворюється надлишок власних оборотних активів, а при перевищенні встановлених нормативів над фактичною наявністю оборотних активів, навпаки, утворюється їх нестача. Наявність як надлишку, так і нестачі оборотних активів негативно впливає на фінансову діяльність підприємства,

його фінансовий стан. Тому чітка організація оборотних активів, дотримання відповідності фактичної їх наявності встановленому нормативу сприяють стабілізації фінансового стану підприємства.

Для характеристики ефективності використання оборотних активів на підприємствах розраховуються такі показники: оборотність (тривалість одного обороту) у днях; коефіцієнт оборотності; коефіцієнт завантаження і коефіцієнт ефективності використання оборотних активів.

Прискорення оборотності оборотних активів дає можливість підприємству вивільнити додаткові кошти з обороту та використати їх у виробництві. Отже, що більше оборотів здійснюють оборотні активи, то менше їх потрібно для забезпечення процесу виробництва і ефективніше вони використовуються.

Розрахунок коефіцієнта завантаження (відношення вартості середніх залишків оборотних активів до суми обороту — (виручки) і коефіцієнта ефективності використання оборотних активів (відношення прибутку від реалізації продукції, послуг до середньої вартості залишків оборотних активів) дає можливість з'ясувати, скільки оборотних активів припадає на 1 грн реалізованої продукції, наданих послуг і який прибуток отримало підприємство на 1 грн середніх залишків оборотних активів. І що більше прибутку припадає на 1 грн середніх залишків оборотних активів, то ефективніше вони використовуються.

Надзвичайно важливим показником фінансового стану підприємства є його ***платоспроможність*** (див. підрозд. 9.3).

9.2. Сутність ліквідності підприємства, її показники та методика їх розрахунку

Найважливішим показником фінансового стану підприємства є ***ліквідність***, сутність якої полягає в можливості підприємства в будь-який момент розрахуватися за своїми зобов'язаннями (пасивам) за допомогою (за рахунок) майна (активів), яке є на балансі, тобто в тому, як швидко підприємство може продати свої активи, отримати грошові кошти і погасити заборгованість перед постачальниками, і банком щодо повернення кредитів, перед бюджетом та позабюджетними централізованими фондами із сплати податків та платежів, перед працівниками з виплати заробітної плати тощо.

Ліквідність суб'єкта господарювання визначається відношенням вартості ліквідного майна, тобто активів, які можуть бути використані для оплати заборгованостей, до короткострокової заборгованості. По суті, ліквідність суб'єкта господарювання є ліквідністю його балансу. Ліквідність же балансу підприємства характеризує зв'язок можливості продажу його активів з одночасною оплатою пасивів.

Ліквідність балансу визначається рівнем покриття зобов'язань підприємства його активами, строк перетворення яких на грошові кошти відповідає строку погашення зобов'язань.

Залежно від того, якими платіжними коштами підприємство може погасити свої зобов'язання, розраховують кілька показників ліквідності (платоспроможності).

Найважливішим показником платоспроможності (ліквідності) є ***коефіцієнт покриття***, що характеризує рівень покриття активами підприємством своїх зобов'язань. Коефіцієнт покриття визначається відношенням усіх поточних активів підприємства до його поточних зобов'язань за формулою

$$К_п = \frac{ПА}{ПЗ}, \qquad (9.2)$$

де ПА — поточні активи, грн; ПЗ — поточні зобов'язання, грн.

Нормативне значення коефіцієнта $К_п > 1$. Якщо значення $К_п$ відповідає нормативному, підприємство може своєчасно погасити свої зобов'язання, а якщо $К_п < 1$, підприємство має неліквідний баланс.

Крім коефіцієнта покриття для оцінки рівня ліквідності розраховують коефіцієнти швидкої і абсолютної ліквідності.

Коефіцієнт швидкої ліквідності розраховується діленням найбільш ліквідних активів та активів, які швидко реалізуються (грошових коштів і дебіторської заборгованості), на поточні зобов'язання за формулою

$$К_{ш.л} = \frac{ГК+ДЗ}{ПЗ}, \qquad (9.3)$$

де ГК — грошові кошти, грн; ДЗ — дебіторська заборгованість.

Середнє значення коефіцієнта $К_{ш.л} = 0,5...0,6$.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності характеризується рівнем покриття зобов'язань підприємства його активами, строк перетворення яких на гроші відповідає строку погашення зобов'язань. Визна-

чається коефіцієнт абсолютної ліквідності як відношення суми грошових коштів і короткострокових фінансових вкладень до суми короткострокових (поточних) зобов'язань за формулою

$$К_{а.л} = \frac{ГК}{ПЗ}. \quad (9.4)$$

Значення коефіцієнта абсолютної ліквідності $К_{а.л} > 0,2$ достатнє, щоб підприємство своєчасно розрахувалось за своїми боргами з кредиторами. Зменшення цього коефіцієнта відображає зовнішню причину неплатоспроможності підприємства.

Якщо коефіцієнт абсолютної ліквідності $К_{а.л} < 0,2$, а коефіцієнта покриття $К_{п} < 0,5$, підприємство вважається банкрутом і може підлягати ліквідації з продажем майна.

9.3. Платоспроможність, її показники та методика їх розрахунку

Платоспроможність характеризується достатньою кількістю оборотних активів підприємства для погашення своїх зобов'язань протягом року.

Підприємство вважається платоспроможним, якщо його загальні активи перевищують поточні. Нездатність підприємства задовольнити вимоги кредиторів з оплати товарів, сплати платежів у бюджет, позабюджетні фонди тощо у зв'язку з перевищенням зобов'язань над вартістю майна та інших активів характеризує його неплатоспроможність, або неспроможність.

Підприємство визнається неплатоспроможним у разі виявлення незадовільної структури балансу.

Незадовільна структура балансу — це такий стан майна і зобов'язань боржника, коли за його майно не може бути забезпечене виконання зобов'язань перед кредиторами через недостатній рівень ліквідності майна.

Основними показниками, на основі яких можна визначити платоспроможність підприємства, є коефіцієнт автономії (фінансової незалежності); коефіцієнт фінансової стабільності; коефіцієнт фінансового левериджу; коефіцієнт забезпеченості власними коштами; коефіцієнт покриття (платоспроможності).

Коефіцієнт автономії — показник, який характеризує частку власних активів у загальній сумі всіх активів підприємства, використаних

ним для здійснення статутної діяльності. Коефіцієнт автономії розраховується діленням суми власного капіталу на вартість майна підприємства за формулою

$$К_{авт} = \frac{ВКап}{ВМ}, \quad (9.5)$$

де ВКап — власний капітал, грн; ВМ — вартість майна, грн.

Мінімальне (нормативне) значення коефіцієнта автономії $К_{авт} > 0,5$. Таке значення цього показника дає змогу припустити, що всі зобов'язання підприємства можуть бути покриті власними активами. Збільшення коефіцієнта автономії свідчить про більшу фінансову незалежність, підвищення гарантії погашення підприємством своїх зобов'язань. Отже, що більший коефіцієнт автономії, то кращий фінансовий стан підприємства.

Коефіцієнт фінансової стабільності — показник, який характеризується відношенням власних і позикових коштів підприємства, тобто він показує, скільки позикових коштів залучило підприємство в розрахунку на 1 грн, вкладених в активи власних коштів. Коефіцієнт фінансової стабільності визначається за формулою

$$К_{ф.с} = \frac{ВК}{ПК}, \quad (9.6)$$

де ВК, ПК — кошти, грн відповідно власні і позикові.

Нормальним (нормативним) вважається, $К_{ф.с} > 1$. Перевищення власних коштів над позиковими свідчить про те, що підприємство має стійкий фінансовий стан і відносно незалежне від зовнішніх фінансових джерел.

Коефіцієнт фінансового левериджу характеризується відношенням довгострокових зобов'язань і джерел власних коштів підприємства, тобто показує, скільки довгострокових зобов'язань припадає на одиницю джерел власних коштів. Коефіцієнт фінансового левериджу обчислюється за формулою

$$К_{ф.л} = \frac{ДЗ}{ВК}, \quad (9.7)$$

де ДЗ — довгострокові зобов'язання, грн.

Нормальним (нормативним) вважається $К_{ф.с} < 1$. У цьому разі фінансовий стан підприємства відносно нормальний.

Коефіцієнт забезпеченості власними коштами — показник, який характеризує рівень забезпеченості підприємства власними джерела-

ми формування оборотних активів, тобто показує, скільки власних джерел формування оборотних активів підприємства припадає на одиницю цих активів. Розраховується цей коефіцієнт за даними балансу підприємства за відповідний звітний період в такому порядку: від підсумку за першим розділом пасиву балансу віднімається підсумок за першим розділом активу і отримана різниця ділиться на суму підсумку другого розділу активу балансу, тобто розрахована фактична наявність власних і прирівняних до них джерел формування обігових коштів ділиться на фактичну вартість наявних обігових коштів. Розрахунок виконується за формулою.

$$К_{з.в.к} = \frac{П_1 - А_1}{А_2}, \qquad (9.8)$$

де $К_{з.в.к}$ — коефіцієнт забезпеченості власними коштами; $П_1$ — сума підсумку за першим розділом пасиву балансу, грн; $А_1$, $А_2$ — сума підсумків відповідно за першим та другим розділами активу балансу, грн.

Нормальним вважається $К_{з.в.к} > 0{,}1$. Це означає, що наявні оборотні активи, підприємства покриваються власними і прирівняними до них джерелами. Збільшення коефіцієнта забезпеченості означатиме, що у підприємства є надлишкові джерела формування оборотних активів, а його зниження свідчить про нестачу цих джерел. В обох випадках фінансовий стан підприємства буде нестійким.

Коефіцієнт покриття (***платоспроможності***) — показник, який характеризує рівень достатності (поточних активів) обігових коштів підприємствам для погашення своїх поточних зобов'язань протягом року. Він визначається відношенням всіх поточних активів (за винятком витрат майбутніх періодів) до поточних зобов'язань підприємства. Коефіцієнт покриття розраховується за формулою

$$К_{п} = \frac{ПА - В_{м.п}}{ПЗ}, \qquad (9.9)$$

де $В_{м.п}$ — сума витрат майбутніх періодів, грн.

Коефіцієнт покриття показує, скільки грошових одиниць оборотних активів припадає на кожну грошову одиницю поточних зобов'язань. Нормативне значення коефіцієнта $К_{п} > 1$. Отже, підприємство вважається платоспроможним, якщо його загальні активи перевищують поточні зобов'язання.У цьому разі у підприємства стійкий фінансовий стан і воно може своєчасно погасити свої платіжні зобов'язання.

Інформаційною базою для оцінки фінансового стану підприємства є дані Балансу підприємства (форма № 1), Звіту про фінансові результати (форма № 2), Звіту про рух грошових коштів (форма № 3), Звіту про власний капітал (форма № 4), статистичної та іншої звітності.

9.4. Фінансова стійкість підприємства, її показники та методика їх розрахунку

Під ***фінансовою стійкістю*** підприємства розуміють забезпечення запасів і витрат джерелами коштів для їх формування.

Фінансова стійкість — це такий стан підприємства, коли обсяг його майна (активів) достатній для погашення зобов'язань, тобто підприємство платоспроможне. Іншими словами, фінансова стійкість підприємства — це таке його становище, коли вкладені в підприємницьку діяльність ресурси окупаються за рахунок грошових надходжень від господарювання, а отриманий прибуток забезпечує самофінансування та незалежність підприємства від зовнішніх залучених джерел формування активів. Визначається фінансова стійкість відношенням вартості матеріальних оборотних активів (запасів та витрат) до величини власних та позикових джерел коштів для їх формування.

Для характеристики фінансової стійкості підприємства використовується система абсолютних та відносних показників. Найбільш узагальнюючими абсолютними показниками фінансової стійкості є відповідність або невідповідність (надлишок або нестача) джерел коштів для формування запасів і витрат, тобто різниця між сумою джерел коштів і сумою запасів та витрат.

За рівнем покриття різних видів джерел суми запасів і витрат розрізняють такі види фінансової стійкості підприємства:

- ***абсолютна стійкість фінансового стану***, коли власні джерела формування оборотних активів покривають запаси і витрати. При цьому наявність власних джерел формування оборотних активів визначається за балансом підприємства як різниця між сумою джерел власних та прирівняних до них коштів і вартістю основних фондів та інших необоротних активів;
- ***нормальний стійкий фінансовий стан***, коли запаси і втрати покриваються сумою власних джерел формування оборотних активів і довгостроковими позиченими джерелами;

- ***нестійкий фінансовий стан***, коли запаси і витрати покриваються сумою власних джерел формування оборотних активів, довгострокових позикових джерел, короткострокових кредитів і позик;
- ***кризовий фінансовий стан***, коли запаси і витрати не покриваються всіма видами можливих джерел їх забезпечення (власних, позикових та ін.), підприємство перебуває на межі банкрутства. Для визначення фінансової стійкості і встановлення типу фінансової ситуації проаналізуємо табл. 9.1.

Згідно з даними табл. 9.1 фінансова ситуація підприємства як на початок, так і на кінець звітного періоду кризова, оскільки наявність власних і позикових джерел покриває наявні на підприємстві запаси і витрати лише на 20,5 %, тобто для покриття цих запасів і витрат підприємству не вистачає близько 80 % власних і позикових коштів.

Важливого значення для функціонування підприємств в умовах ринкової економіки набуває їх фінансова незалежність від зовнішніх позикових джерел. Запас джерел власних коштів означає запас фінансової стійкості підприємства за умови, що його власні кошти перевищують позикові.

Стійкість фінансового стану підприємства оцінюється щодо власних і позикових коштів, за темпами накопичення власних коштів у результаті поточної фінансової діяльності, достатнім забезпеченням матеріальних оборотних активів власними джерелами.

Фінансова стійкість підприємства характеризується системою фінансових коефіцієнтів, які розраховуються як відношення абсолютних показників активу і пасиву балансу. Порівняння цих коефіцієнтів з базисними величинами (середньогалузевими, показниками фінансово стійкіших підприємств, оптимально розрахованими) дає можливість встановити рівень фінансової стійкості аналізованого підприємства.

Основними показниками, які характеризують фінансову стійкість підприємства, його незалежність від позикових коштів, є коефіцієнти автономії, фінансової стабільності (власних та позикових коштів), фінансового левериджу (залежно від довгострокових зобов'язань), забезпеченості власними коштами, фінансової залежності, відношення позикових і власних коштів, маневреності робочого та власного капіталу.

Коефіцієнт забезпеченості власними коштами характеризує рівень забезпечення підприємства власними коштами і розраховується як відношення суми фактичної наявності джерел власних і прирівняних до них коштів (за винятком сум заборгованостей за

Таблиця 9.1

Запаси, витрати та джерела їх покриття (аналіз фінансової стійкості)

№ пор.	Показник	Значення, тис. грн.	
		на початок періоду	на кінець періоду
1	Джерела власних коштів	7356,5	10107,3
2	Основні засоби та інші необоротні активи	6995,7	8053,5
3	Наявність власних оборотних коштів (р.1 – р.2)	360,8	2053,8
4	Довгострокові кредити та позикові кошти	—	—
5	Наявність власних і довгострокових позикових джерел формування запасів і витрат (р.3 + р.4)	360,8	2053,8
6	Короткострокові кредити та позикові кошти	24,2	16,2
7	Загальна сума основних джерел формування запасів і витрат (р.5 + р.6)	385,0	2070,0
8	Сума запасів і витрат	1754,0	11152,0
9	Надлишок (+), нестача (–) власних оборотних коштів (р.3 – р.8)	–1393,2	–9098,2
10	Надлишок (+), нестача (–) власних і довгострокових позичкових коштів формування запасів і витрат (р.5 – р.8)	–1393,2	–9098,2
11	Надлишок (+), нестача (–) загальної суми основних джерел формування запасів і витрат (р.7 – р.8)	–1369,0	–9082,0
12	Фінансова ситуація	Кризова	Кризова

розрахунками з учасниками, доходів майбутніх періодів, резерву майбутніх витрат і платежів, реструктуризованого боргу) до суми наявних оборотних активів, підприємства. Цей коефіцієнт обчислюється за формулою

$$К_{з.в.к} = \frac{ВК}{ОА}, \qquad (9.10)$$

де ОА — оборотні активи, грн.

Фінансовий стан підприємства вважається нормальним, якщо коефіцієнт забезпеченості власними коштами $К_{з.в.к} > 1$.

Фінансова стійкість підприємства оцінюється ***коефіцієнтом співвідношення залучених і власних коштів***, який показує, скільки позикових коштів залучило підприємство на 1 грн вкладених в активи власних коштів і розраховується як відношення всієї суми зобов'язань за залученими коштами до суми власних коштів за формулою

$$К_{з.в.к} = \frac{ПК}{ВК}. \quad (9.11)$$

Нормальним є фінансовий стан підприємства, коли коефіцієнт $К_{з.в.к} < 1$. Якщо $К_{з.в.к} > 1$, фінансова стійкість і автономність підприємства досягають критичного значення.

Важливим показником, який характеризує фінансову стійкість підприємства, є ***коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів***. Він показує, скільки довгострокових позикових коштів використано для фінансування активів підприємства поряд з власними коштами. Розраховується коефіцієнт діленням суми довгострокових кредитів та інших позикових коштів на суму власних коштів за формулою

$$К_{д.з.к} = \frac{ДЗ}{ВК}. \quad (9.12)$$

Що менше позикових коштів залучає підприємство для здійснення своєї статутної діяльності, то вища його фінансова стійкість.

Для вивчення фінансової стійкості підприємства важливе значення має розрахунок ***коефіцієнта залучення довгострокових позикових коштів*** у сумі довгострокових активів. Цей коефіцієнт розраховується як відношення суми довгострокових позикових коштів до суми довгострокових активів за формулою

$$К_{з.д.к} = \frac{ДЗ}{ДА}, \quad (9.13)$$

де ДА — довгострокові активи, грн.

Коефіцієнт показує, скільки довгострокових позикових коштів і кредитів банку припадає на одиницю довгострокових активів підприємства.

Ступінь залежності підприємства від кредиторів можна визначити, розрахувавши ***коефіцієнт концентрації залученого капіталу***, який

визначається відношенням суми довго- і короткострокових вкладень до суми активів підприємства за формулою

$$К_{к.з.к} = \frac{ДКВ}{А}, \quad (9.14)$$

де ДКВ — довго- і короткострокові вкладення, грн; А — активи, грн.

Разом з тим для визначення ступеня концентрації власного капіталу розраховується аналогічний показник — ***коефіцієнт концентрації власного капіталу***:

$$К_{к.в.к} = \frac{ВКоп}{А}. \quad (9.15)$$

Що більший цей коефіцієнт, то стабільніший фінансовий стан підприємства.

Для визначення частки активів, що належить до власного капіталу, розраховується ***коефіцієнт фінансової залежності***:

$$К_{ф.з} = \frac{А}{ВКоп}, \quad (9.16)$$

Щоб визначити фінансову стійкість підприємства, можна додатково розраховувати й інші показники забезпеченості підприємства відповідними джерелами і коштами, необхідними для його діяльності.

9.5. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства

Перехід економіки України до ринку відбувається у складних умовах спаду виробництва та інфляції. Це негативно впливає на фінансові відносини підприємств, знижує можливості збільшення фінансових ресурсів і як наслідок фінансування розв'язання економічних і соціальних завдань. У цих умовах дуже важливою для підприємств є комплексна оцінка фінансового стану з метою виявлення резервів збільшення фінансових ресурсів.

Факторами задовільного фінансового стану підприємства є такі:

- наявність у необхідних обсягах фінансових ресурсів;
- прибутковість;
- стійка платоспроможність;
- своєчасність розрахунків та ін.

До факторів незадовільного фінансового стану підприємства належать:

- нестача власних оборотних активів;
- наявність збитків;
- наявність стійкої заборгованості за платежами та ін.

Загальними кінцевими показниками комплексної оцінки фінансового становища підприємства є його дохідність і рентабельність.

Дохідність підприємства характеризується абсолютними і відносними показниками. При цьому абсолютним показником дохідності є прибуток, а відносним — рівень рентабельності.

Сума отриманого прибутку — це показник, який характеризує результативність діяльності підприємства, тобто фінансовий результат. Прибуток — один з основних джерел фінансових ресурсів підприємства і держави. Згідно із Законом України "Про підприємства в Україні" підприємство здійснює свою діяльність з метою отримання прибутку.

Прибуток як кінцевий фінансовий результат діяльності суб'єктів господарювання формується в результаті взаємодії багатьох факторів. Так, загальний обсяг балансового прибутку формується за рахунок прибутку від продажу продукції, товарів, основних засобів, валютних цінностей, виконання робіт, доходів від надзвичайних операцій. Тому аналізуючи формування балансового прибутку, необхідно визначити питому вагу та зміну її складових, проаналізувати зміну основної складової балансового прибутку — прибутку від продажу продукції, визначити вплив на нього окремих факторів, зокрема зміни:

- структури і обсягу проданої продукції;
- рівня її собівартості;
- рівня реалізаційних цін.

На основі аналізу виявляються резерви збільшення прибутку від продажу продукції.

Для комплексної оцінки фінансового стану підприємства потрібно розрахувати відносні показники рентабельності основної діяльності, основного та власного капіталу, а також оборотності матеріальних оборотних активів власного капіталу, коефіцієнт забезпечення запасів і витрат джерелами активів для їх формування.

Розрахунок цих показників (коефіцієнтів) наведено в табл. 9.2.

Найбільш узагальнюючим абсолютним показником, який характеризує фінансове становище підприємства, є відповідність або невідповідність (надлишок або нестача) джерел власних коштів для

Таблиця 9.2

Розрахунок показників ефективності виробництва

Показник	Розрахункова формула
Рентабельність основної діяльності =	Прибуток від реалізації продукції / Витрати на виробництво і реалізацію продукції
Рентабельність основного капіталу =	Чистий прибуток / Підсумок балансу
Рентабельність власного капіталу =	Чистий прибуток / Середня величина власного капіталу
Оборотність матеріальних (оборотних) активів =	Виручка від продажу / Підсумок другого розділу активу балансу
Оборотність власного капіталу =	Виручка від продажу / Підсумок першого розділу пасиву балансу

формування запасів і витрат, тобто різниця між величиною джерел власних коштів і запасів та витрат.

У разі відповідності або перевищення власних джерел формування оборотних активів наявності запасів і витрат — фінансовий стан підприємства вважається стійким, у разі нестачі власних джерел для покриття запасів і витрат — нестійким.

Частка власних джерел формування оборотних засобів у покритті запасів і витрат визначається так:

$$ЧВД_{о.а} = \frac{ВД_{о.а}}{ЗВ}, \quad (9.17)$$

де $ВД_{о.а}$ — власні джерела формування оборотних активів; ЗВ — запаси і витрати.

У разі зниження частки власних джерел формування оборотних активів у покритті запасів і витрат підприємству для стабілізації фінансового стану необхідно збільшити частку цих джерел в оборотних активах, а також зменшити залишки цінностей шляхом реалізації на виробництві малорухомих і невикористаних запасів.

Розділ 10
ФІНАНСОВА САНАЦІЯ ТА БАНКРУТСТВО ПІДПРИЄМСТВ

10.1. Фінансова криза на підприємствах та причини її виникнення

Останніми роками економіка України розвивається дедалі динамічніше. Так, якщо у 2000 р. порівняно з 1999 р. реальний ВВП збільшився на 6,0 %, то у 2001 р. — на 9,0 %.

У 2001 р. зберігалась позитивна динаміка збільшення обсягу випуску продукції та валової доданої вартості у провідних галузях економіки. Найбільший внесок мали такі галузі, як переробна, харчова, легка, а також машинобудування.

У 2000–2001 рр. продовжували покращуватись і фінансові результати діяльності підприємств. Так, якщо в 2000 р. розміри фінансових результатів від звичайної діяльності суб'єктів господарювання до оподаткування (крім малих і сільськогосподарських підприємств) перевищували 11,5 млрд грн, то в 2001 р. — 19,0 млрд грн (тобто на 7,5 млрд грн, або на 65 % порівняно з 2000 р.).

Але незважаючи на позитивні зрушення в економіці України, практично кожне друге вітчизняне підприємство було збитковим. Найбільше збиткових підприємств та організацій спостерігається на транспорті — понад 65,0 %, у матеріально-технічному постачанні та збуті — близько 65,0 %, на будівництві — близько 60,0 %.

Збиткова діяльність підприємств та організацій є однією з головних причин їх незадовільного фінансового стану. Наслідком цього є збільшення кредиторської та дебіторської заборгованості підприємств. Так, дебіторська та кредиторська заборгованості за всіма суб'єктами господарювання (крім малих підприємств та бюджетних установ) на 1 грудня 2000 р. становили відповідно 197,2 та 270,0 млрд грн, що перевищило їх розмір порівняно з початком 2000 р. відповідно на 15,8 та 17,8 %. На 1 листопада 2001 р. дебіторська та кредиторська заборгованості за зазначеними суб'єктами господарювання становили відповідно 215,8 та 278,0 млрд грн, тобто зросли порівняно з початком року відповідно на 16,5 та 7,6 %.

Найбільша питома вага кредиторської заборгованості припадає на промисловість (понад 35,0 %), торгівлю та громадське харчування (близько 20,0 %) і транспорт (близько 10,0 %).

Протягом останніх років значною залишалась прострочена заборгованість.

Внаслідок значної дебіторської та кредиторської заборгованостей і їх прострочення велика кількість суб'єктів господарювання є неплатоспроможними. При цьому більш як третина неплатежів у промисловості спостерігається в таких галузях, як електроенергетика (понад 30,0 % загальної суми кредиторської заборгованості по промисловості), паливна промисловість (понад 16,0 %) і чорна металургія (понад 15,0 %). Значною залишається сума заборгованості із заробітної платні. Понад 15,0 % становить заборгованість населення за житлово-комунальні послуги.

Значні суми кредиторської заборгованості у суб'єктів господарювання, тобто їх неплатоспроможність, свідчать про те, що такі підприємства перебувають у глибокій фінансовій кризі.

Отже, під ***фінансовою кризою*** слід розуміти недостатність власних коштів у суб'єктів господарювання для здійснення своєчасних розрахунків з платежів у бюджет, цільові фонди, постачальникам, підрядникам, працівникам тощо внаслідок зниження з різних причин результатів їх господарсько-фінансової діяльності. Іншими словами, фінансова криза — це неспроможність підприємства здійснювати фінансове забезпечення власної поточної виробничо-фінансової діяльності.

Зумовити фінансову кризу на підприємстві можуть як зовнішні фактори (тобто ті, що не залежать від діяльності підприємства), так і внутрішні (тобто ті, що залежать від діяльності підприємства).

До ***зовнішніх факторів*** належать:

- політична нестабільність у країні, в якій розміщене підприємство;
- нестабільність господарського та податкового законодавства;
- значний рівень інфляції;
- зниження купівельної спроможності населення;
- нестабільність фінансового ринку;
- криза, посилення конкуренції в галузі;
- інші.

Ці фактори можуть зумовити фінансову кризу, якщо відповідні служби підприємств неналежно або несвоєчасно реагують на них.

До ***внутрішніх факторів*** належать:

- низький рівень кваліфікації керівного персоналу;
- помилки в організації постачання та здійснення виробничої діяльності;
- помилки в інвестиційній політиці;
- дефіцит коштів для фінансування;
- низький рівень менеджменту та маркетингу;
- недосконаліть виробничої структури та структури управління;
- інші.

В окремих підприємств спостерігаються специфічні причини виникнення фінансової кризи.

Фінансова криза буває трьох рівнів:

перший — залежно від фінансового стану підприємства, коли цей стан не загрожує його функціонуванню (за умови переведення його на режим антикризового управління);

другий — фінансовий стан на підприємстві загрожує його існуванню і потребує негайного здійснення фінансової санації;

третій — кризовий, що потребує ліквідації підприємства.

Встановлення рівня фінансової кризи зумовлюється необхідністю прийняття своєчасного та правильного рішення про відновлення платоспроможності підприємства або визнання його банкрутом.

10.2. Санація і реструктуризація підприємств

10.2.1. Економічна сутність санації, випадки та мета проведення

До системи заходів фінансового оздоровлення підприємств і виходу з економічної кризи належить так звана санація.

Під ***санацією*** (від лат. *sanare* — оздоровлення, або одужання) розуміють систему економіко-організаційних заходів підвищення прибутковості та ефективності виробництва, оздоровлення фінансового стану підприємств-боржників.

У Законі України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" від 30 червня 1999 р. наводяться визначення поняття "санація" та "досудова санація". ***Досудова санація*** — це система заходів відновлення платоспроможності боржника, які може здійснювати власник майна (орган, уповноважений уп-

равляти майном) боржника, інвестор з метою запобігання банкрутству боржника шляхом реорганізаційних, організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства до початку порушення провадження у справі про банкрутство. Таким чином, ***санація*** — це система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом та його ліквідації, спрямовані на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також на задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та (або) зміни організаційно-правової і виробничої структури боржника.

Санація може здійснюватися в таких випадках:

- за потреби забезпечення розвитку пріоритетних галузей народного господарства, більш важливих підприємств внаслідок їх значущості для народного господарства;
- для переорієнтації підприємницької діяльності;
- з метою здійснення антимонопольних заходів;
- з ініціативи суб'єкта господарювання, який перебуває у кризі, якщо існує загроза оголошення його в майбутньому банкрутом;
- за рішенням господарського суду;
- за рішенням кредиторів відмовитися від частки своїх вимог з метою продовження підприємством своєї діяльності (якщо вона перспективна) або коли вони вбачають в санації можливість врятувати свій капітал;
- за звертанням боржника з власної ініціативи до господарського суду із заявою про порушення справи про своє банкрутство в разі фінансової неспроможності або існування реальної загрози;
- після завершення місячного строку після опублікування в офіційному друкованому органі Верховної Ради або Кабінету Міністрів України заяви про порушення справи про банкрутство підприємства, якщо надійшли пропозиції від фізичних і юридичних осіб, які бажають задовольнити вимоги кредиторів до боржника;
- з ініціативи фінансово-кредитної установи у випадках оголошення клієнта неплатоспроможним;
- з ініціативи заставоутримувача цілісного майнового комплексу підприємства в разі невиконання зобов'язань, забезпечених іпотекою майнового комплексу та ін.

Головна мета санації — мобілізувати фінансові ресурси для відновлення (поліпшення) платоспроможності та ліквідності підприємств, а також формування фінансового капіталу для здійснення санаційних заходів.

Підставою для проведення санації є реальна загроза банкрутства підприємства.

Ініціатива щодо проведення досудової санації державних підприємств може йти від уповноважених органів, підприємств, кредиторів або інших осіб.

Пропозиції щодо досудової санації від відповідних осіб подаються уповноваженому органу, який і приймає рішення про її проведення.

10.2.2. Порядок проведення санаційного аудиту

Для визначення рівня фінансово-господарської діяльності підприємств, що опинилися у фінансовій кризі, і прийняття рішення про необхідність та визначення джерел фінансування санації проводиться санаційний аудит.

Аудит — це незалежна експертиза публічної бухгалтерської та фінансової звітності, іншої інформації про фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, повноти обліку і відповідності чинному законодавству, а також формування висновків про реальний фінансовий стан підприємства.

Окремим видом загального аудиту є санаційний аудит. Його особливість полягає в тому, що він здійснюється на підприємствах, які опинилися у фінансовій кризі.

Головною метою санаційного аудиту є оцінка рівня фінансової кризи та виявлення на підприємстві фінансової можливості її подолання на основі аналізу фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання.

Проведення санаційного аудиту зумовлюється необхідністю наявності об'єктивної інформації про фінансовий стан підприємства, яке опинилося у фінансовій кризі.

Санаційний аудит підприємства, що перебуває у фінансовій кризі, можуть замовляти:

- безпосередньо підприємство, якщо воно висуває пропозицію про укладення мирової угоди та проведення санації у процесі провадження справи про банкрутство;

- потенційний санатор, якщо вирішується питання про санацію підприємства через його реорганізацію шляхом приєднання до іншого або злиття з іншим підприємством;
- державні органи, якщо вирішується питання про надання підприємству державної санаційної підтримки;
- позикодавець, якщо вирішується питання про надання санаційного кредиту;
- існуючі та потенційні власники корпоративних прав підприємства , якщо приймається рішення про збільшення статутного фонду.

На вимогу замовників санаційний аудит здійснюється зовнішніми аудиторами, які не залежать ні від підприємства, аудит якого проводиться, ні від замовника аудиту.

Аудитор за результатами перевірки фінансово-господарської діяльності підприємства, яке перебуває у фінансовій кризі, має підготувати висновок про його санаційну спроможність, тобто про здатність до виживання.

Санаційна спроможність — це наявність у підприємства, яке перебуває у фінансовій кризі, фінансових, організаційно-технічних та правових можливостей, які визначають його здатність самостійно провести фінансову санацію.

Санаційну спроможність підприємства можна виявити, якщо в процесі санаційного аудиту визначено причини фінансової кризи, її глибину та можливості подолання, а також проведено економіко-правову експертизу існуючої санаційної концепції та оцінки ризиків, пов'язаних з її реалізацією.

У процесі санаційного аудиту необхідно оцінити санаційну спроможність підприємства з економічних та правових позицій. Економічними критеріями санаційної спроможності підприємства є його здатність до відновлення прибутковості, ліквідності та платоспроможності. З правових позицій, санаційно спроможним підприємство буде в тому разі, якщо воно здатне відновити і тривалий час зберігати платоспроможність з тим, щоб у кредиторів не було підстав звертатися із заявою до господарського суду про порушення справи про банкрутство.

Проведення санаційного аудиту передбачає аналіз виробничо-господарської діяльності підприємства та його фінансового стану, а також виявлення ознак кризи та слабких місць у діяльності підприємства.

Аналізуючи виробничо-господарську діяльність підприємства, аудитор вивчає його загальновиробничу структуру, оцінює рівень існуючої технології виробництва, аналізує виробничі витрати, рівень собівартості та рух основних фондів, оцінює показники праці та ін.

Вивчаючи фінансовий стан підприємства, що перебуває у кризі, аудитор оцінює динаміку та структуру валюти балансу, аналізує формування та рух власного позикового капіталу, кредиторської заборгованості, обсяг використання реальних та фінансових інвестицій, оцінює ліквідність активів підприємства та його платоспроможність, ділову активність підприємства.

Аналізуючи ситуацію на ринку збуту готової продукції, аудитор вивчає основні параметри маркетингової політики, особливу увагу звертаючи на визначення попиту на продукцію та вивчення конкурентоспроможності товарів, відповідність якості товарів вимогам ринку, існування концепції оновлення товарного асортименту, розширення інноваційної діяльності та ін.

На етапі аудиту причин фінансової кризи визначаються її вид та фаза, а виявляються фактори, які вплинули на кінцеві показники діяльності підприємства, сильні та слабкі місця в його діяльності.

Завершальною стадією санаційного аудиту є складання акту. У ньому відображається реальне фінансове становище підприємства, загальна оцінка його санаційної спроможності та формулюються пропозиції щодо доцільності ліквідації чи санації підприємства.

10.2.3. Порядок проведення санації підприємств

Послідовність проведення санації державних підприємств викладена у Положенні про порядок проведення санації державних підприємств, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1994 р. (для підприємств недержавної форми власності це положення має рекомендаційний характер).

Проведення санації передбачає подачу громадянами та юридичними особами, які бажають взяти в ній участь, у місячний термін заяви до господарського суду із зазначенням у ній зобов'язань переведення на них боргу. Після прийняття судом рішення про проведення санації її учасники в особі керуючого санацією у тримісячний строк мають розробити план санації із зобов'язанням про задоволення вимог усіх кредиторів підприємства-боржника в узгоджені з ним терміни.

Схвалений комітетом кредиторів план санації подається в господарський суд на затвердження не пізніше як за п'ять днів з дати схвалення. Якщо протягом шести місяців з дня винесення ухвали про санацію план санації боржника не було подано до господарського суду, останній має право прийняти рішення про визнання боржника банкрутом і початок ліквідаційної процедури.

За 15 днів до завершення санації керуючий санацією зобов'язаний подати зборам кредиторів письмовий звіт. До звіту додається реєстр вимог кредиторів. За результати розгляду звіту збори кредиторів приймають одне з таких рішень:

- про виконання плану санації і завершення її процедури та відновлення платоспроможності боржника;
- про звернення до господарського суду з клопотанням про дострокове припинення процедури санації у зв'язку з відновленням платоспроможності боржника та переходом до розрахунків з кредиторами;
- про звернення до господарського суду з клопотанням про продовження встановленого строку процедури санації;
- про звернення до господарського суду з клопотанням про визначення боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;
- про укладення мирової угоди.

Якщо збори кредиторів не прийняли жодного з цих рішень або в установлені строки не здійснені розрахунки з кредиторами, господарський суд визнає боржника банкрутом і розпочинає ліквідаційну процедуру.

У разі наявності згоди кредиторів на перехід боргу і заміну боржника у випадку, якщо він сам звернувся до господарського суду, останній виносить постанову про зупинення розгляду справи. У цьому разі в постанові господарський суд затверджує узгоджені з кредиторами, санаторами і боржниками умови санації юридичної особи — боржника із зазначенням термінів її проведення.

Процедура досягнення домовленості між боржником та кредиторами про відстрочення та(або) розстрочення сплати належних кредиторам платежів або про зменшення суми боргів за згодою сторін називається ***мировою угодою.***

Мирова угода укладається переважно тоді, коли боржник перебуває під загрозою неплатоспроможності та з власної ініціативи звертається із заявою до господарського суду про порушення справи про своє банкрутство.

Рішення про укладення мирової угоди від імені кредиторів приймає комітет кредиторів більшістю голосів.

Складений проект мирової угоди разом зі списком усіх кредиторів та дебіторів з визначенням сум заборгованості, балансом та іншими документами, що підтверджують фінансово-майновий стан та заяву про порушення справи про банкрутство, боржник подає до господарського суду.

Поданий до суду проект мирової угоди підлягає затвердженню цим судом.

Затверджена господарським судом мирова угода є підставою для припинення справи про банкрутство боржника.

З дня затвердження судом мирової угоди припиняються повноваження господарського керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора).

Під час дії мирової угоди господарський керуючий не має права розпоряджатися майном боржника, а лише здійснює контроль за ефективністю використання цього майна.

У разі розірвання мирової угоди чи визнання її недійсною вимоги кредиторів у незадоволеній частині відновлюються в повному обсязі.

Контроль за санацією здійснює господарський суд, який ухвалив рішення про її проведення.

Проведення санації передбачає здійснення системи організаційних і фінансових заходів.

Організаційні заходи передбачають*:*

- злиття збиткового підприємства з фінансово здоровим;
- зміну форми власності на підприємстві;
- закриття нерентабельних виробництв;
- введення зовнішнього управління майном;
- продаж частини майна підприємства-боржника або передача його в оренду;
- орієнтацію програми виробництва та продажу на потреби ринку;
- перегляд і створення системи контролю витрат;
- зміну загальної виробничої структури підприємства шляхом створення на базі його підрозділів самостійних госпрозрахункових одиниць;
- перегляд та зміну виробничого процесу, технологій виробництва;

- перевірку компетенції керівників і спеціалістів з наступною їх заміною в разі потреби;
- створення спеціальних служб контролю за діяльністю підприємства.

Фінансові заходи включають:

- погашення боргів підприємства;
- реструктуризацію боргів, переоформлення короткострокових кредитів у довгострокові;
- випуск та розміщення цінних паперів для мобілізації додаткових фінансових ресурсів та збільшення капіталу підприємства.

Особливе місце у процесі санації належить заходам фінансово-економічного характеру, які відображають фінансові відносини, що виникають у процесі мобілізації та використання фінансових джерел санації.

Мета фінансової санації — покрити поточні збитки і усунути причини їх виникнення, поновити або зберегти ліквідність і платоспроможність підприємства, скоротити всі види заборгованостей, сформувати фонди фінансових ресурсів, необхідні для проведення санаційних заходів. Якщо мобілізованих фінансових ресурсів з децентралізованих джерел не вистачило для проведення санації або реструктуризації, то в окремих випадках може бути прийняте рішення про надання підприємству державної фінансової підтримки.

Згідно із Законом України "Про підприємства в Україні" за збиткової діяльності підприємств держава, якщо вона вважає їх продукцію суспільно необхідною, може надати таким підприємствам фінансову підтримку у вигляді дотацій та інших пільг. Надання такої підтримки орієнтоване передусім на підприємства, які можуть використовувати її з максимальною віддачею, забезпечити збільшення виробництва продукції, підвищення прибутковості та ефективності діяльності.

Фінансова підтримка державою підприємств може здійснюватися шляхом централізованої санації у вигляді прямого бюджетного фінансування і непрямими формами державного впливу.

Пряме бюджетне фінансування санації підприємств можливе на умовах повернення (бюджетні кредити) та неповернення (субсидії, дотації, повний або частковий викуп державою акцій підприємства, яке перебуває на межі банкрутства).

Одним з методів державної фінансової допомоги підприємства є санаційна підтримка у формі повного або часткового викупу дер-

жавою акцій підприємств, які перебувають у фінансовій кризі. Відіграючи роль санатора, держава має керуватися передусім народногосподарською ефективністю виробництва і зниженням рівня безробіття. Головна мета державних інвестицій — сприяти поновленню ліквідності підприємств та забезпеченню їх ефективної діяльності.

Можливе також надання державних гарантій для отримання вітчизняними підприємствами внутрішніх кредитів, особливо під програми санації та реструктуризації виробництва.

Одним з методів державної фінансової допомоги підприємствам є санаційна підтримка у формі списання або реструктуризації податкового кредитування, надання цільових податкових пільг підприємствам, які безпосередньо потребують санації, тощо. Крім того, платникам податків може надаватись відстрочення та розстрочення за платежами в бюджет на умовах податкового кредиту з виплатою 0,5 облікової ставки НБУ.

Серед санаційних заходів особливе значення має ***фіскальна підтримка***, пов'язана з лізинговою формою фінансування підприємств, а також участь у ній найбільших кредиторів, які мають можливість пролонгувати терміни виплати заборгованості.

Використання того чи іншого методу санації залежить від конкретних характеристик підприємств, їх народногосподарського та регіонального значення.

Ефективність санації оцінюється за такими основними показниками:

- прибутковістю, платоспроможністю та ліквідністю;
- приростом вартості активів внаслідок здійснення санації.

Успішною санацію можна вважати в тому разі, якщо після її здійснення підприємство виходить з фінансової кризи і забезпечує платоспроможність та прибутковість.

10.2.4. Фінансові джерела санації підприємств та їх використання

Здійснення санації передбачає наявність відповідних джерел фінансування.

Основними джерелами фінансування санації можуть бути власні кошти підприємств (самофінансування) кошти власників; кредиторів та державні.

Крім того, в окремих випадках держава може застосовувати непрямі методи сприяння санації суб'єктів господарювання, надаючи їм податкові пільги, створюючи особливі умови діяльності.

Власні фінансові ресурси спрямовуються переважно на поліпшення або відновлення платоспроможності та ліквідності суб'єктів господарювання. Ця процедура здійснюється, як правило, за такими напрямками: реструктуризація активів; зменшення витрат; збільшення виручки від реалізації.

Реструктуризацію активів здійснюють, вживаючи таких санаційних заходів:

- мобілізації фінансових резервів за рахунок реалізації окремих об'єктів основних засобів та обігових коштів, які безпосередньо не пов'язані з процесом виробництва та реалізації продукції (будівлі та споруди невиробничого призначення, нематеріальні активи, наднормативні запаси сировини й матеріалів, боргові цінні папери тощо);
- лізингу основних фондів;
- здачі в оренду основних фондів, які не використовуються у виробничому процесі;
- продажу окремих нерентабельних або низькорентабельних структурних підрозділів;
- удосконалення структури оборотного капіталу за рахунок зменшення частки низьколіквідних оборотних активів;
- рефінансування дебіторської заборгованості шляхом переведення її в інші, ліквідні форми оборотних активів (гроші, короткострокові фінансові вкладення).

Зменшення витрат здійснюється за рахунок таких заходів:

- заморожування інвестиційних вкладів з довготривалим строком окупності;
- зниження валових витрат шляхом визначення їх оптимального рівня.

Збільшення виручки від реалізації продукції за рахунок стимулювання збуту шляхом надання знижок покупцеві, масової реклами тощо.

Санаційні заходи можуть бути спрямовані й на реструктуризацію пасивів підприємства, у результаті якої змінюються розміри та структура фінансових джерел формування активів. У цьому разі йдеться насамперед про зменшення статутного фонду за рахунок зменшення номінальної вартості акцій та їх кількості в таких цілях:

- одержання санаційного прибутку з наступним використанням його на покриття балансових збитків;

- приведення у відповідність розміру основних засобів та оборотних коштів підприємства з розміром його власного капіталу та ін.

Значний тягар фінансування санаційних заходів підприємства несуть, як правило, його власники — акціонери, пайовики та ін. Вони можуть фінансувати санацію, збільшуючи (зменшуючи) статутний фонд, надаючи позики, цільові внески на безповоротній основі та ін.

При цьому збільшуватися статутний фонд може шляхом збільшення кількості акцій існуючої номінальної вартості, номінальної вартості існуючих акцій, обміну облігацій на акції. Основною метою збільшення статутного фонду для санації є мобілізація додаткових внесків інвесторів.

Участь кредиторів у фінансовій санації боржника може здійснюватися шляхом:

- надання додаткових кредитних ресурсів;
- пролонгації та реструктуризації наявної заборгованості;
- надання кредитного забезпечення (поручництва, гарантії);
- трансформації боргу у власність тощо.

Крім того, однією з форм санації кредиторів може бути погашення боргу за рахунок цільового банківського кредиту, що надається комерційним банком, який обслуговує підприємство-боржника. Надається такий кредит на умовах підвищеної відсоткової ставки, оскільки це пов'язано з великим ризиком.

Крім кредиторів у фінансовій санації підприємства може брати участь і його персонал. Це зумовлено необхідністю збереження робочих місць на підприємстві.

Основними формами фінансування санації персоналом можуть бути:

- купівля підприємства працівниками акцій;
- відмова від дивідендів та винагороди за виробничі результати;
- надання працівниками позик підприємству.

Фінансову підтримку санації підприємств може надавати і держава, якщо, мобілізованих з децентралізованих джерел фінансових ресурсів не вистачило для проведення санації державного підприємства, а продукція, що виробляється, суспільно необхідна. У цьому разі на рівні відповідних державних структур може бути прийняте рішення про надання фінансової підтримки збитковим підприємствам.

Державна фінансова підтримка санації підприємств може здійснюватися різними шляхами:

- прямим бюджетним фінансуванням у вигляді надання субсидій, дотацій, повного або часткового викупу державою акцій під-

приємства, яке перебуває на межі банкрутства. Пряме бюджетне фінансування санації державних підприємств здійснюється у випадках, коли підприємство зазнало збитків від стихійного лиха і вони не відшкодовані органами страхування;

- надання бюджетних позик тощо.

Крім прямого бюджетного фінансування санації держава може використовувати й непрямі методи фінансової підтримки підприємств:

- надання антимонопольним комітетом дозволу на інтеграцію підприємств-конкурентів або поєднання їх інтересів;
- надання державних гарантій і державне страхування кредитів;
- регулювання механізму ціноутворення;
- зниження податкового тиску, списання податкових зобов'язань;
- відстрочення і розстрочення за платежами у бюджет на умовах податкового кредиту;
- стимулювання лізингової форми фінансування виробничо-технічних санаційних заходів;
- активізація участі в санації кредиторів з найбільшою заборгованістю;
- проведення цільових кредитних аукціонів НБУ під програми фінансування санації виробництва.

Державна підтримка санації підприємств тим чи іншим методом залежить від їх конкретних характеристик народногосподарського та регіонального значення, глибини фінансової кризи. Найбільш економічними методами державної підтримки санації підприємства вважаються такі, як надання державних гарантій різного рівня та різних форм підтримки фіскального характеру, зокрема стимулювання лізингу та активізації участі в санації кредиторів з найбільшою заборгованістю.

10.2.5. Реструктуризація підприємств, її види та показники ефективності

У комплексі фінансово-економічних та організаційно-правових заходів з фінансового оздоровлення підприємства-боржника важливе значення має реструктуризація (реорганізація).

Реструктуризація підприємства означає здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових і технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом

його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, якщо це передбачено планом санації, на зміну форм власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва та задоволенню вимог кредиторів.

Реорганізація підприємства (його злиття з іншим, економічно стійким підприємством, приєднання до фінансово стійкого підприємства, поділ на самостійні підприємства, перетворення на підприємство іншої форми власності) здійснюється за рішенням власника його майна або уповноваженого власником органу, а також за рішенням господарського суду.

Реструктуризація державних підприємств здійснюється відповідно до рекомендацій, затверджених Міністерством економіки України.

Реструктуризація передбачає передусім аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства, який має містити оцінку загальної вартості майна підприємства, активів і пасивів його балансу, їх структуру, аналіз кредиторської і дебіторської заборгованості, прибутковості та рентабельності виробництва, а також розрахунок коефіцієнтів абсолютної ліквідності та платоспроможності, які характеризують рівень фінансового стану підприємства.

На основі даних аналізу робиться висновок щодо ліквідації підприємства через процедуру оголошення його банкрутом або реорганізації.

У разі прийняття рішення про реорганізацію підприємства розробляється проект заходів реорганізації, який має включати:

- економічне обґрунтування необхідності реструктуризації;
- пропозиції щодо методів реструктуризації;
- витрати на реструктуризацію та джерела їх покриття;
- заходи вирішення фінансових, соціальних та інших проблем, пов'язаних з реалізацією проекту реструктуризації підприємства.

Реструктуризація (реорганізація) підприємства може передбачати такі заходи:

- заміну керівника підприємства;
- відокремлення від підприємства непрофільних структурних підрозділів;
- продаж зайвих основних фондів та устаткування;
- розподіл великих підприємств на невеликі;

- часткову або повну приватизацію або часткове закриття;
- проведення процедури банкрутства та ін.

Реструктуризація буває фінансова, оперативна та стратегічна.

Фінансова реструктуризація передбачає зміну структури та розмірів власного й позикового капіталу, інших пасивів підприємства. При цьому структуру пасивів можна змінювати шляхом:

- відстрочення погашення кредиторської заборгованості;
- одержання додаткових кредитів;
- списання заборгованості або її частки;
- збільшення статутного фонду;
- зниження процентної ставки із заборгованості;
- заморожування інвестиційних вкладень;
- отримання від інвесторів нових інвестицій.

Оперативна реструктуризація полягає у визначенні головних видів діяльності й розробці конкретних пропозицій, а також заходів ліквідації недоліків у господарсько-фінансовій діяльності підприємства з мінімальними витратами. Вона здійснюється в короткостроковому періоді тоді, коли підприємство підвищує платоспроможність та ліквідність за рахунок власних ресурсів при здійсненні санаційної реструктуризації. Основними шляхами такої реструктуризації можуть бути:

- скорочення чисельності працюючих;
- вдосконалення організації виробництва;
- вдосконалення управління грошовими потоками;
- економія витрат;
- виключення збиткових видів діяльності;
- підвищення контролю за якістю продукції та витрачанням фінансових ресурсів.

Стратегічна реструктуризація полягає в розробці та вжитті довгострокових заходів вдосконалення виробництва та поліпшення фінансового стану підприємства і здійснюється за рахунок залучення внутрішніх та зовнішніх джерел фінансування. Основними шляхами цієї реструктуризації можуть бути:

- зміна організаційної структури підприємства та власності;
- впровадження нових технологій;
- придбання та встановлення нового обладнання;
- розробка нових видів продукції;
- пошук нових ринків збуту;
- підвищення кваліфікації персоналу.

Практика багатьох країн свідчить, що єдиного рецепта реструктуризації не існує. Вона може здійснюватися в багатьох напрямках, у різних умовах, мати на меті досягнення різних результатів шляхом вжиття різних заходів та з різними ресурсами.

Вибір конкретних реорганізаційних заходів має бути індивідуальним для кожного підприємства залежно від економічного стану підприємства, що реорганізується. Однак у разі реструктуризації підприємства шляхом розукрупнення обов'язковою умовою є наявність бізнес-планів новостворюваних підприємств.

Вибір умов реорганізації юридичної особи залишається за боржником, його адміністрацією, якщо боржник сам звернувся до господарського суду із заявою про визнання його банкрутом.

Як свідчить практика фінансового оздоровлення підприємств у країнах з розвиненою ринковою економікою, оптимальною організаційно-правовою формою юридичної особи-боржника для проведення санаційної реструктуризації є створення акціонерного товариства. У цьому разі у створеного товариства з'являється можливість легко замінити власника статутного фонду шляхом укладення угоди між санатором і акціонером про передання частки акцій санатору в обмін на погашення ним боргу. Це сприяє фінансовому оздоровленню підприємства.

Показниками ефективності реструктуризації підприємств можуть бути:

- підвищення продуктивності праці за рахунок запровадження системи сучасних машин, автоматизованих ліній та ін.;
- зниження витрат виробництва;
- досягнення і збільшення прибутковості;
- збільшення обсягів виробництва та продажів продукції;
- збільшення грошових надходжень;
- поновлення платоспроможності та ліквідності.

10.3. Банкрутство і ліквідація підприємств

10.3.1. Сутність та причини виникнення банкрутства

Діяльність підприємства, особливо в умовах переходу до ринкової економіки, має бути ефективною, а його фінансовий стан — стійким, щоб за рахунок власних коштів формувати власні активи,

не допускати необґрунтованої дебіторської та кредиторської заборгованості, вчасно розраховуватись за своїми зобов'язаннями. Однак економічна криза в Україні призводить до погіршення фінансового стану багатьох підприємств: збільшення кількості збиткових підприємств, дебіторської та кредиторської заборгованості, затримки або невчасного виконання платіжних зобов'язань, тобто створюються умови для банкрутства підприємств.

Банкрутство — встановлена господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів він здатний лише через застосування ліквідаційної процедури.

Суб'єктами банкрутства можуть бути боржники, неплатоспроможність яких виконати свої грошові зобов'язання встановлена господарським судом.

Боржник — це суб'єкт підприємницької діяльності, неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), протягом трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати.

Грошове зобов'язання — це зобов'язання боржника заплатити кредитору певну грошову суму відповідно до цивільно-правового договору та на інших підставах, передбачених цивільним законодавством України.

Умови і порядок визнання боржників — суб'єктів підприємницької діяльності банкрутами, порядок здійснення процедури банкрутства, задоволення претензій кредиторів визначаються Законом України "Про банкрутство"[10] зі змінами, внесеними Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" від 30 червня 1999 р. Положення цього Закону застосовуються до юридичних осіб — підприємств, що є об'єктами права державної власності, які не підлягають приватизації. Вони не застосовуються до юридичних осіб — казенних підприємств, підприємств, що є об'єктами права комунальної власності, в особливих випадках.

Справи про банкрутство підвідомчі господарським судам і розглядаються ними за місцезнаходженням боржника.

Причини банкрутства можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми.

До ***зовнішніх*** причин банкрутства належать зниження попиту на продукцію підприємства і спад цін на неї; підвищення цін на сирови-

ну, матеріали та енергоресурси; економічна криза та інфляція в Україні.

До ***внутрішніх*** причин банкрутства належать недостатня кваліфікація керівництва підприємством; його нездатність своєчасно і правильно реагувати на зміни в економіці; помилки у виробничо-технічній політиці, а також у виборі стратегії розвитку підприємства; невміння мобілізувати колектив на виконання поставлених завдань.

Зовнішнім показником банкрутства (неспроможності) підприємства є припинення його поточних платежів і нездатність забезпечити виконання вимог кредиторів, якщо вони сукупно становлять не менше 300 мінімальних розмірів заробітної плати і не були задоволені боржником протягом, як правило, трьох місяців з дня настання строків їх виконання.

Водночас крім реального банкрутство може бути умисним або фіктивним. ***Умисне банкрутство*** виявляється в тому, що керівник або власник в чиїхось або особистих інтересах навмисно робить підприємство неплатоспроможним. ***Фіктивне банкрутство*** — це заздалегідь фальшиве оголошення про фінансову неспроможність підприємства з метою отримання від кредиторів відстрочення або зниження платежів (боргів).

10.3.2. Процедура визначення боржника банкрутом і його ліквідація

В умовах ринкової економіки банкрутство підприємств є звичайним явищем.

У разі потреби прийняття відповідним органом рішення про оголошення підприємства банкрутом здійснюється поглиблений аналіз його фінансового стану з метою визначення платоспроможності поточної і загальної ліквідності, забезпеченості власними коштами тощо.

Якщо фінансовий стан підприємства незадовільний, воно вважається неплатоспроможним і може бути оголошене банкрутом.

Питання про визнання підприємства банкрутом вирішується господарським судом за місцезнаходженням боржника. Підставою для порушення справи про банкрутство підприємства є письмова заява до господарського суду будь-якого кредитора або боржника.

Боржник звертається до господарського суду в разі його фінансової неспроможності або її загрози.

За наявності майна, достатнього для покриття судових витрат, боржник подає заяву до господарського суду разом з планом санації підприємства.

Кредитор може звернутися із заявою про порушення справи про банкрутство юридичної особи, якщо боржник не здатний задовольнити протягом трьох місяців визнані ним претензійні вимоги до боржника в розмірі не менше 300 мінімальних розмірів заробітної плати. При цьому кредиторами можуть бути визнані як юридичні, так і фізичні особи. Для цього вони повинні подати боржнику майнові вимоги, підтверджені відповідними документами. Особи, майнові вимоги яких повністю забезпечені заставою, не є кредиторами.

Подані до господарського суду заяви та відповідні документи розглядаються суддею, який виходячи з правильності та повноти оформлених документів вирішує питання про прийняття заяви до розгляду.

У разі прийняття заяви про порушення справи про банкрутство суддя не пізніше як на п'ятий день з моменту її надходження виносить ухвалу про порушення провадження у справі про банкрутство і направляє її сторонам та державному органу з питань банкрутства.

В ухвалі наводяться такі відомості:

- про прийняття заяви до розгляду;
- про введення процедури розпорядження майном боржника;
- про призначення розпорядника майном;
- дата проведення підготовчого засідання суду;
- проведення мораторію на задоволення вимог кредиторів;
- обсяг вимог кредиторів;
- дата засідання суду, де буде винесено ухвалу про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

З метою забезпечення майнових інтересів кредиторів ухвалою суду призначається ***розпорядник майна***, який має право:

- скликати збори кредиторів і брати в них участь з правом дорадчого голосу;
- аналізувати фінансовий стан боржника та рекомендувати зборам кредиторів заходи фінансового оздоровлення боржника;
- отримувати винагороду згідно із законом;
- залучати для виконання повноважень спеціалістів з оплатою їх діяльності з коштів боржника.

Розпорядник майна має такі обов'язки:

- розглядати копії заяв кредиторів про грошові вимоги до боржника;

- вести реєстр вимог кредиторів у встановленому порядку;
- вживати заходів захисту майна боржника;
- аналізувати фінансову, господарську та інвестиційну діяльність боржника;
- виявляти ознаки фіктивного банкрутства;
- подавати до господарського суду та комітету кредиторів звіт про свою діяльність, пропозиції щодо можливості відновлення платоспроможності боржника.

Повноваження господарського керуючого як розпорядника майна припиняються з дня затвердження господарським судом мирової угоди або призначення керуючого санацією чи ліквідатора.

Після призначення розпорядника майна органи управління боржника не мають права:

- приймати рішення про реорганізацію і ліквідацію боржника;
- створювати юридичних осіб та філії;
- виплачувати дивіденди та проводити емісію цінних паперів;
- виходити зі складу учасників боржника юридичної особи;
- купувати у акціонерів раніше випущені акції боржника.

Розпорядник майна протягом 10 днів після винесення господарським судом ухвали про визначення обсягу вимог кредиторів повідомляє останніх про час і місце проведення зборів кредиторів.

До компетенції зборів кредиторів входять:

- вибори членів комітету кредиторів;
- визначення кількісного складу комітету кредиторів, його повноважень та інші питання.

До компетенції комітету кредиторів входять:

- вибори голови комітету та скликання зборів кредиторів;
- підготовка та укладення мирової угоди;
- внесення пропозицій до господарського суду щодо продовження або скорочення строку процедур розпорядження майном боржника чи санації боржника;
- звернення до господарського суду щодо продовження або скорочення строку процедур розпорядження майном боржника чи санації боржника;
- звернення до господарського суду з клопотанням про відкриття процедури санації, визнання боржника банкрутом, припинення повноважень господарського керуючого санацією та призначення нового.

Рішення зборів (комітету) приймається більшістю голосів. Виходячи із законодавства господарський суд приймає ухвалу про ви-

знання боржника банкрутом, відкриває ліквідаційну процедуру, а також призначає ліквідатора.

Згідно із Законом України "Про банкрутство" [10] ***ліквідація*** — це припинення діяльності підприємства, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна.

Крім суду та господарського суду рішення про ліквідацію підприємства можуть приймати:

- власник (власники) або орган, уповноважений створювати підприємство, а щодо господарських товариств — вищий орган товариства;
- власник (власники) за участю трудового колективу або органу, уповноваженого створювати таке підприємство.

Підставами для ліквідації підприємств можуть бути:

- завершення строку, на який воно створювалося, або досягнення мети, поставленої при його створенні;
- рішення власника (власників), органу, уповноваженого створювати підприємство;
- рішення суду або господарського суду про визнання недійсними установчих документів і рішення про створення підприємства;
- рішення господарського суду про визнання підприємства банкрутом;
- рішення суду про заборону діяльності підприємства;
- рішення суду або господарського суду про скасування державної реєстрації підприємства з різних причин;
- інші передбачені законодавством України підстави.

Власник, суд, господарський суд або орган, уповноважений створювати підприємство, що прийняв рішення про його ліквідацію, встановлює порядок і строки ліквідації підприємства.

У разі визнання підприємства банкрутом воно ліквідується відповідно до ліквідаційної процедури, визначеної Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника і визнання його банкрутом".

Визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури здійснюються в таких випадках:

- неподання боржника до господарського суду плану санації протягом шести місяців після винесення ухвали про його санацію;

- звернення за рішенням зборів кредиторів (після розгляду звіту керуючого санацією) до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;
- неприйняття за результатами розгляду звіту керуючого санацією жодного з можливих рішень (передбачених п. 5 ст. 21 Закону України "Про банкрутство") або неподання такого звіту до господарського суду протягом 15 днів з дня завершення санації;
- виникнення підстав для дострокового припинення санації;
- відмови господарського суду у затвердженні звіту керуючого санацією;
- неподання до господарського суду звіту керуючого санацією у встановлений строк;
- нездійснення розрахунків з кредиторами в строки, встановлені за клопотанням комітету кредиторів господарським судом як остаточні для розрахунків боржника з кредиторами;
- звернення до господарського суду ліквідатора (ліквідаційної комісії) підприємства-боржника, стосовно якого вже прийнято рішення про ліквідацію і майна якого недостатньо для задоволення вимог кредиторів, із заявою про порушення справи про банкрутство такого підприємства.

Для ліквідаційної процедури відповідно до Закону України "Про банкрутство" встановлено конкретний строк, що не може перевищувати 12 місяців**.** Разом з тим цей строк не є остаточним, і господарський суд може продовжити його на 6 місяців, якщо інше не передбачене законодавством.

В ухвалі про визнання боржника банкрутом господарський суд відкриває ліквідаційну процедуру, а також призначає ***ліквідатора.***

Так, відповідно до ст. 23 Закону України "Про банкрутство" з дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури діє таке:

- підприємницька діяльність банкрута припиняється після завершення технологічного циклу виготовлення продукції в разі можливості її продажу;
- строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута і зобов'язань зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) вважається таким, що настав;
- припиняється нарахування недотримки (штрафу, пені), відсотків та інші економічні санкції з усіх видів заборгованості банкрута;

- відомості про фінансовий стан банкрута перестають бути конфіденційними або комерційною таємницею;
- укладення угод, пов'язаних з відчуженням майна банкрута або переданням його майна третім особам, допускається в порядку, передбаченому ст. 30 Закону України "Про банкрутство";
- скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, або інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника. Накладення нових арештів чи інших обмежень стосовно розпорядження майном банкрута не допускається;
- вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час процедур банкрутства, можуть ставитися тільки в межах ліквідаційної процедури;
- виконання зобов'язань боржника, визнаного банкрутом, здійснюється відповідно до ст. 31 Закону України "Про банкрутство";
- припиняються повноваження органів управління банкрута, пов'язані з управлінням банкрутом і розпорядженням його майном (якщо, звичайно, вони не були припинені раніше);
- керівника-банкрута звільняють з роботи через банкрутство підприємства, про що робиться відповідний запис у його трудовій книжці;
- припиняються повноваження власника (власників) майна банкрута (якщо цього не було зроблено раніше).

У п'ятиденний строк з дня прийняття ухвали про визнання боржника банкрутом ліквідатор повинен опублікувати відомості про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури в офіційних друкованих органах за рахунок банкрута.

Відомості про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури повинні містити:

- найменування та інші реквізити боржника, визнаного банкрутом;
- назву господарського суду, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство;
- дату прийняття господарським судом ухвали про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;
- відомості про ліквідатора (ліквідаційну комісію).

Кандидатура ліквідатора узгоджується з комітетом кредиторів.

Ліквідатор з дня свого призначення здійснює такі повноваження:

- приймає до свого відання майно боржника, вживає заходів забезпечення його збереження;
- виконує функції з управління та розпорядження майном банкрута;
- здійснює інвентаризацію та оцінку майна банкрута згідно із законодавством;
- аналізує фінансовий стан банкрута;
- виконує повноваження керівника (органів правління) банкрута;
- формує та очолює ліквідаційну масу;
- висуває третім особам вимоги щодо повернення дебіторської заборгованості банкруту;
- реалізує майно банкрута для задоволення вимог, включених у реєстр вимог кредиторів, у порядку, передбаченому Законом України "Про банкрутство";
- повідомляє про своє призначення державний орган з питань банкрутства в десятиденний строк з дня прийняття рішення господарським судом і надає цьому органу інформацію для ведення єдиної бази даних щодо підприємств-банкрутів;
- здійснює інші повноваження, передбачені Законом України "Про банкрутство".

З дня призначення ліквідатора до нього переходять права керівника (органів управління) юридичної особи банкрута.

До складу ***ліквідаційної комісії*** включаються представники кредиторів, фінансових органів, а в разі потреби — представники державного органу у справах нагляду за страховою діяльністю, Антимонопольного комітету України, державного органу з питань банкрутства, якщо банкрутом визнане державне підприємство, і представник органів місцевого самоврядування.

До складу ***ліквідаційної маси*** включаються всі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на правах власності або повного господарського відання на дату відкриття ліквідаційної процедури та виявлені під час ліквідаційної процедури, за винятком об'єктів державного житлового фонду та об'єктів комунальної інфраструктури, які в разі банкрутства підприємства передаються в комунальну власність відповідних територіальних громад.

Крім того, до складу ліквідаційної маси включається майно банкрута, що є предметом застави (використовується виключно для першочергового задоволення вимог заставоутримувача).

Не включаються до складу ліквідаційної маси особисті речі, що належать банкруту на підставі речових прав, крім права власності та повного господарського відання.

Майно, на яке накладається стягнення в ліквідаційній процедурі, оцінюється арбітражним керуючим (ліквідаційною комісією) у порядку, встановленому законодавством України.

Ліквідатор через засоби масової інформації повинен оприлюднити повідомлення про порядок продажу майна банкрута, його склад, умови і строки придбання.

Порядок продажу майна банкрута, склад, умови та строки його придбання погоджуються з комітетом кредиторів. При цьому продаж майна підприємств-банкрутів, заснованих на державній власності, здійснюється з урахуванням вимог Закону України "Про приватизацію державного майна" від 4 березня 1992 р. № 2163-XII зі змінами і доповненнями та інших нормативно-правових актів з питань приватизації.

Порядок продажу активів платника податків у рахунок погашення податкового боргу затверджений наказом Міністерства економіки України від 07.06.01 № 123.

Для майна, яке продається на аукціоні, оціночна вартість є початковою.

Продаж майна банкрута оформляється договорами купівлі-продажу, що укладаються між ліквідатором і покупцем. Усі кошти, що надходять при проведенні ліквідаційної процедури, зараховуються на основний рахунок боржника і не пізніше наступного робочого дня з дати їх надходження перераховуються на рахунки кредиторів у встановленому порядку.

У першу чергу задовольняються:

а) вимоги, забезпечені заставою;

б) виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банкрута, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого на такі цілі;

в) витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді та роботою ліквідаційної комісії, у тому числі витрати:

- на оплату державного мита;
- заявника на публікацію оголошення про порушення справи про банкрутство;
- на публікацію в офіційних друкованих органах інформації про порядок продажу майна банкрута;

- на публікацію в засобах масової інформації про поновлення провадження у справі про банкрутство у зв'язку з визнанням мирової угоди недійсною;
- ліквідатора господарського керуючого, пов'язані з утриманням і збереженням майнових активів банкрута;
- кредиторів на проведення аудиту, якщо він проводився за рішенням господарського суду за рахунок їх коштів;
- на оплату праці ліквідатора — господарського керуючого.

Перелічені витрати відшкодовуються ліквідаційною комісією після реалізації нею частини ліквідаційної маси, якщо інше не передбачене законодавством.

У другу чергу задовольняються вимоги:

- що виникли за зобов'язаннями банкрута перед працівниками підприємства-банкрута (за винятком повернення внесків членів трудового колективу до статутного фонду підприємства);
- що виникли за зобов'язанням внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян шляхом капіталізації відповідних платежів згідно з Порядком капіталізації платежів для задоволення вимог, що виникли за зобов'язаннями підприємства-банкрута перед громадянами внаслідок заподіяння шкоди їх життю і здоров'ю, затвердженим постановою Кабінету МіністрівУкраїни від 06.05.2000 № 765;
- громадян — довірителів (вкладників) довірчих товариств чи інших суб'єктів підприємницької діяльності, які залучали майно (кошти) довірителів (вкладників).

У третю чергу задовольняються вимоги зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів).

У четверту чергу задовольняються вимоги кредиторів, не забезпечені заставою, у тому числі ті, що виникли за зобов'язаннями у процедурі розпорядження майном боржника або у процедурі санації боржника.

У п'яту чергу задовольняються вимоги з повернення внесків членів трудового колективу до статутного фонду підприємства.

У шосту чергу задовольняється решта вимог.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються в міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банкрута після повного задоволення вимог попередньої черги.

Якщо коштів, отриманих від продажу майна банкрута, недостатньо для повного задоволення всіх вимог однієї черги, вимоги задо-

вольняються пропорційно до суми вимог, що належить кожному кредитору однієї черги.

Якщо кредитор відмовляється від задоволення визнаної у встановленому порядку вимоги, ліквідаційна комісія не враховує суму грошових вимог цього кредитора.

Після завершення всіх розрахунків з кредиторами ліквідатор подає до господарського суду звіт і ліквідаційний баланс, до якого додаються:

- відомості про виявлену ліквідаційну масу (дані її інвентаризації);
- копії договорів купівлі-продажу й акти приймання-передавання майна;
- реєстр вимог кредиторів з даними про розміри погашених вимог кредиторів;
- документи, що підтверджують погашення вимог кредиторів.

Господарський суд після слухання звіту ліквідатора і з урахуванням думок членів комітету кредиторів або окремих кредиторів виносить постанову про затвердження звіту ліквідатора і ліквідаційного балансу.

Ліквідатор повідомляє державний орган з питань банкрутства про завершення ліквідаційної процедури.

Якщо за результатами ліквідаційного балансу після задоволення вимог кредиторів майна банкрута не залишилося, господарський суд виносить постанову про ліквідацію підприємства-банкрута.

Копії постанови про ліквідацію підприємства-банкрута направляються:

- органу, що здійснив державну реєстрацію такого підприємства;
- органам державної статистики для виключення підприємства з ЄДРПОУ;
- власнику (органу, уповноваженому управляти майном);
- органам ДПС за місцезнаходженням банкрута. Якщо майна банкрута вистачило для задоволення всіх вимог кредиторів, він вважається таким, що не має боргів, і може продовжувати свою підприємницьку діяльність. Господарський суд може винести постанову про ліквідацію такого підприємства лише за умови, якщо в нього залишилося майнових активів менше, ніж потрібно для його функціонування відповідно до законодавства.

Скасування державної реєстрації позбавляє підприємство статусу юридичної особи і є підставою для виключення його з ЄДРПОУ, тобто підприємство вважається ліквідованим.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Господарський* кодекс України. — К.: Кондор, 2003.
2. *Закон* України "Про власність" від 7 лютого 1991 р. // Голос України. — 1991. — 24 квіт.
3. *Закон* України "Про господарські товариства" від 19 вересня 1991 р. // Голос України. — 1991. — 11 листоп.
4. *Закон* України "Про банки і банківську діяльність" від 20 березня 1991 р. // Голос України. — 2001. — 23 січ.
5. *Закон* України "Про інвестиційну діяльність" від 18 вересня 1991 р. // Голос України. — 1991. — 21 листоп.
6. *Закон* України "Про систему оподаткування" від 18 лютого 1997 р. // Голос України. — 1997. — 25 берез.
7. *Закон* України "Про внесення змін до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств"" від 22 травня 1997 р. // Голос України. — 1997. — 19 черв.
8. *Закон* України "Про податок на додану вартість" від 3 квітня 1997 р. // Голос України. — 1997. — 15 трав.
9. *Закон* України "Про банкрутство" від 14 травня 1992 р. // ВВР України. — 1992. — № 31.
10. *Закон* України "Про внесення змін до Закону України "Про банкрутство"" від 30 червня 1999 р. // Голос України. — 1999. — 31серп.
11. *Закон* України "Про внесення змін до Декрету Кабінету Міністрів України "Про акцизний збір"" від 18 листопада 1999 р. // Голос України. — 1999. — 14 груд.
12. *Закон* України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16 липня 1999 р. № 996-XIV // Голос України. — 1999. — 7 верес.
13. *Закон* України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування" від 2 березня 2000 р. // Голос України. — 2000. — 1 квіт.
14. *Закон* України "Про Державний бюджет України на 2003 р."
15. *Закон* України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про плату за землю"" від 19 вересня 1996 р. // Голос України. — 1996. — 17 жовт.
16. *Закон* України "Про внесення змін до Закону України "Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів" від 18 лютого 1997 р. // Голос України. — 1997. — 25 берез.

17. *Закон* України “Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування дорожнього господарства” від 16 липня 1999 р. // Голос України. — 1999. — 7 верес.
18. *Закон* України “Про платіжні системи і переведення грошей в Україні” від 5 квітня 2001 р. // Уряд. кур’єр. — 2002. — 20 лют.
19. *Закон* України “Про порядок погашення зобов’язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами” від 21 грудня 2000 р. // Уряд. кур’єр. — 2001. — 20 лют.
20. *Закон* України “Про податок з доходів фізичних осіб” від 22 травня 2003 р. // Все про бух. облік. — 2003. — 14 жовт. (№ 97).
21. *Постанова* Кабінету Міністрів України та НБУ “Про нормативи запасів товарно-матеріальних цінностей державних підприємств та організацій та джерела їх покриття” від 19.04.94 № 279 // Уряд. кур’єр. — 1993. — 29 квіт.
22. *Постанова* Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про порядок санації державних підприємств” // Зібрання постанов уряду України . — 1994. — № 5.
23. *Про деякі* зміни в оподаткуванні: Наказ Президента України від 8 вересня 1998 р. // Голос України. — 1998. — 15 серп.
24. *Про спрощену* систему оподаткування, обліку і звітності суб’єктів малого підприємництва: Наказ Президента України від 3 липня 1998 р. // Голос України. — 1998. — 8 лип.
25. *Про затвердження* Положень (стандартів) бухгалтерського обліку: Наказ Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 р. № 87 // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 25.
26. *Питання* складання фінансової звітності: Наказ Міністерства фінансів України від 24 лютого 2000 р. № 37 // Офіц. вісн. України. — 2000. — № 11.
27. *Про внесення* змін до Інструкції про порядок застосування та стягнення фінансових санкцій організаціями Державної податкової служби: Наказ Державної податкової адміністрації України від 10 березня 2000 р. № 92 // Офіц. вісн. України. — 2000. — № 13.
28. *Методика* проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств та організацій: Затв. Агентством з питань запобігання банкрутству підприємств // Галицькі контракти. — 1997. — № 40.
29. *Положення* про порядок нарахування, термін сплати і подання розрахунку акцизного збору: Затв. наказом ДПА України від 19.03.01 // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 14.
30. *Положення* про фінансування та державне кредитування капітального будівництва, що здійснюється на території України: Затв. наказом Міністерства економіки, Міністерства фінансів України від 23.09.96.
31. *Положення* Національного банку України “Про кредитування” від 28.09.95 // Податки та бух. облік. — 2000. — № 9.

32. *Положення* про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: Затв. постановою КМУ від 19 лютого 2001 р. // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 12.
33. *Інструкція* про прибутковий податок з громадян: Затв. наказом ДПІ України від 21 квітня 1993 р. — К., 1993.
34. *Інструкція* про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України: Затв. постановою НБУ від 19.02.01 // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 12.
35. *Інструкція* про порядок відкриття та використання рахунків у національній та іноземній валюті: Затв. постановою НБУ від 18.12.98 // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 1.
36. *Інструкція* про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: Затв. постановою НБУ від 29.03.01 // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 18.
37. *Інструкція* про порядок застосування та стягнення сум штрафних (фінансових) санкцій органами державної податкової служби: Затв. наказом ДПА України від 17.03.01 // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 13.
38. *Про внесення* змін до податкової звітності з податку на додану вартість: Наказ ДПА України від 18.04.01 // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 20.
39. *Балабанов И. Т.* Основы финансового менеджмента. — М.: Финансы и статистика, 1997.
40. *Белолипецкий В. Г.* Финансы фирмы. — М., 1998.
41. *Бланк И. А.* Основы финансового менеджмента. — К.: Ника-Центр, Эльга, 1999.
42. *Бородина О. И.* Финансы предприятий. — М.: ЮНИТИ, 1995.
43. *Брігхем Е. Ф.* Основи фінансового менеджменту. — К., 1997.
44. *Василик О. Д.* Теорія фінансів: Підручник. — К., 2000.
45. *Ковалева А. М.* Финансы в управлении предприятием. — М.: Финансы и статистика, 1995.
46. *Коробов М. Я.* Фінанси промислового підприємства. — К.: Либідь, 1995.
47. *Маркс К., Энгельс Ф.* Капитал: Критика политической экономики. Т. 1. Кн. I. Процесс производства капитала // Соч. — 2-е изд. — Т. 23.
48. *Маркс К., Энгельс Ф.* Капитал. Кн. II. Процесс обращения капитала // Соч. — 2-е изд. — Т. 24.
49. *Маркс К., Энгельс Ф.* Капитал. Кн. III. Процесс капиталистического производства, взятый в целом. Ч. 1 // Соч. — 2-е изд. — Т. 25.
50. *Маркс К., Энгельс Ф.* Капитал. Кн. III. Процесс капиталистического производства, взятый в целом. Ч. 2 // Соч. — 2-е изд. — Т. 25.
51. *Павлова Л. Н.* Финансы предприятия. — М.: Финансы, ЮНИТИ, 1998.
52. *Податкова* система України / За ред. В. М. Федосова. — К.: Либідь, 1994.
53. *Суторміна В. М., Федосов В. М., Рязанова Н. С.* Фінанси зарубіжних корпорацій. — К.: Либідь, 1993.

54. *Терещенко О. О.* Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. посіб. — К.: Вид-во КНЕУ, 2003.
55. *Філімоненков О. С.* Фінанси підприємств: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2003.
56. *Финансы* / Под ред. А. М. Ковалевой. — М.: Финансы и статистика, 1996.
57. *Фінансова* діяльність підприємств: Підручник / О. М. Бандурка та ін. — К.: Либідь, 2002.
58. *Фінанси* підприємств: Підручник / За ред. А. М. Поддєрьогіна. — К.: Вид-во КНЕУ, 2002.

Зміст

Вступ 3

Розділ 1. ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ 5

1.1. Сутність фінансів підприємств, принципи їх організації та зміст 5
1.2. Функції фінансів підприємств і їх характеристика 10
1.3. Фінансові ресурси підприємств, їх склад і характеристика 12
1.4. Особливості організації фінансів підприємств різних форм власності 16
1.5. Зміст, завдання та організація фінансової роботи на підприємствах 20
1.6. Управління фінансами підприємств 22

Розділ 2. ГРОШОВІ КОШТИ І ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗРАХУНКІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ 24

2.1. Грошові кошти, канали їх надходження, порядок зберігання і витрачання 24
2.2. Економічний зміст, принципи організації та класифікації розрахунків 26
2.3. Поточні та інші рахунки підприємств у банках, порядок їх відкриття та руху коштів на них 29
2.4. Розрахунки із застосуванням платіжних доручень 33
2.5. Розрахунки із застосуванням платіжних вимог-доручень 34
2.6. Розрахунки чеками 35
2.7. Розрахунки акредитивами 38
2.8. Розрахунки із застосуванням векселів 40
2.9. Інші форми безготівкових розрахунків 42
2.10. Розрахунки пластиковими картками 43
2.11. Санкції за порушення розрахунково-платіжної і касової дисципліни 44

Розділ 3. ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ, ЇХ ЗМІСТ, РОЗРАХУНОК І РОЗПОДІЛ 47

3.1. Підприємство як суб'єкт господарювання, отримання доходів і економічних відносин 47
3.2. Фінансові результати діяльності підприємств, їх зміст і значення для розширення виробництва 49
3.3. Виторг, його планування і використання 51
3.4. Економічний зміст прибутку і рентабельності, їх роль в умовах розвитку підприємництва 54
3.5. Планування прибутку 58
3.6. Розрахунок, розподіл і використання загального та чистого прибутку 65

Розділ 4. ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ 73

4.1. Сутність, призначення і функції податків 73
4.2. Поняття, що застосовуються в оподаткуванні 74
4.3. Сутність податкової системи, принципи її побудови, види податків і джерела їх сплати 78
4.4. Непрямі податки 82
4.4.1. Податок на додану вартість 83
4.4.2. Акцизний збір 101
4.5. Прямі податки 110
4.5.1. Оподаткування прибутку підприємств 110
4.5.2. Оподаткування доходів фізичних осіб 134
4.5.3. Особливості оподаткування доходів від заняття підприємницькою діяльністю та інших доходів 142
4.5.4. Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів 145
4.5.5. Плата (податок) за землю 150
4.5.6. Плата за воду 155
4.5.7. Сплата єдиного податку 158
4.5.8. Фіксований сільськогосподарський податок 164
4.6. Місцеві податки і збори 169
4.6.1. Комунальний податок 170
4.6.2. Податок з реклами 173

4.6.3. Місцеві збори 175
4.6.4. Джерела і порядок погашення податкових зобов'язань платником податків 178

Розділ 5. ОБОРОТНІ АКТИВИ ПІДПРИЄМСТВ 183
5.1. Сутність оборотних активів, їх склад та структура 183
5.2. Організація оборотних активів та джерела їх формування 187
5.3. Загальний порядок нормування власних оборотних активів підприємств 189
5.4. Нормування власних оборотних активів за їх окремими елементами 191
5.4.1. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на сировину, основні матеріали та напівфабрикати 191
5.4.2. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на запаси палива 192
5.4.3. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на допоміжні матеріали 193
5.4.4. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на запаси тари 194
5.4.5. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на запасні частини для ремонту 195
5.4.6. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на запаси малоцінних та швидкозношуваних предметів 196
5.4.7. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на незавершене виробництво 197
5.4.8. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на запаси готової продукції 199
5.4.9. Розрахунок нормативу власних оборотних активів на витрати майбутніх періодів 200
5.5. Розрахунок нормативу власних оборотних активів економічним методом 201

5.6. Визначення сукупного нормативу власних оборотних активів та джерел його покриття 202
5.7. Показники використання оборотних активів та їх розрахунок 206
5.8. Контроль за використанням оборотних активів 209

Розділ 6. КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ 211
6.1. Необхідність, суть, види і функції кредиту 211
6.2. Банківський кредит, його види, форма видачі, принципи та об'єкти кредитування 216
6.3. Порядок оформлення отримання кредиту в банку 219
6.4. Порядок видачі кредиту 221
6.5. Порядок погашення кредиту і відсотків за користування ним 223
6.6. Контроль банку за використанням і погашенням кредиту 225
6.7. Інші форми кредитів, які надаються при кредитуванні підприємств 226

Розділ 7. ФІНАНСУВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ОСНОВНИХ ФОНДІВ 229
7.1. Основні фонди підприємств, їх склад, оцінка, знос, амортизація та відновлення 229
7.2. Показники стану та використання основних фондів і їх розрахунок 235
7.3. Капітальні вкладення, їх види та форми здійснення 237
7.4. Джерела фінансування капітальних вкладень, їх формування і використання 240
7.5. Порядок оформлення відкриття фінансування капітальних вкладень підприємствами в банку 243
7.6. Порядок фінансування і кредитування капітальних вкладень 247
7.7. Розрахунки за виконані роботи в капітальному будівництві 250
7.8. Ремонт основних фондів і його фінансування 253

Розділ 8. ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ 255
8.1. Фінансове планування, його зміст, призначення, склад та завдання 255
8.2. Види фінансового планування та їх характеристика 257
8.3. Фінансовий план підприємства, його зміст і порядок складання 259
8.4. Оперативне фінансове планування 271

Розділ 9. ФІНАНСОВИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВА ТА ЙОГО ОЦІНКА 275
9.1. Сутність фінансового стану підприємства, його показники та методика їх розрахунку 275
9.2. Сутність ліквідності підприємства, її показники та методика їх розрахунку 278
9.3. Платоспроможність, її показники та методика їх розрахунку 280
9.4. Фінансова стійкість підприємства, її показники та методика їх розрахунку 283
9.5. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства 287

Розділ 10. ФІНАНСОВА САНАЦІЯ ТА БАНКРУТСТВО ПІДПРИЄМСТВ 290
10.1. Фінансова криза на підприємствах та причини її виникнення 290
10.2. Санація і реструктуризація підприємств 292
10.2.1. Економічна сутність санації, випадки та мета проведення 292
10.2.2. Порядок проведення санаційного аудиту 294
10.2.3. Порядок проведення санації підприємств 296
10.2.4. Фінансові джерела санації підприємств та їх використання 300
10.2.5. Реструктуризація підприємств, її види та показники ефективності 303

10.3. Банкрутство і ліквідація підприємств 306
10.3.1. Сутність та причини виникнення банкрутства 306
10.3.2. Процедура визначення боржника банкрутом і його ліквідація 308

Список використаної та рекомендованої літератури 318

The educational manual contains review of enterprises finances and principles of their organization; funds, ways of their increasing, order of saving and spending, financial results, their kinds, order of formation and division; taxes, their classification, order of calculation and payment to the budget; organization of floating funds and crediting the enterprises; capital investments, their kinds, the order of financing; financial planning, its kinds and characteristic; matter and order of the financial plan working up.

Appropriate legislative and normative documents (taking into account all changes and amends), which regulate financial activities of an enterprise, were used in revealing the material.

It is meant for the students of economical specialities who study the course "Enterprises finance" and those who deal with economics, business accounting and taxation of enterprises.

Навчальне видання

Філімоненков Олександр Сергійович

ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ

Навчальний посібник

2-ге видання, перероблене і доповнене

Educational edition

Filimonenkov, Oleksandr S.

ENTERPRISES FINANCES

Educational manual

2nd edition, revised and supplemented

Відповідальний редактор *С. Г. Рогузько*
Редактор *І. В. Хронюк*
Коректор *Г. П. Васьківська*
Комп'ютерне верстання *Л. О. Кулагіна*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 15.09.04. Формат 60×84/$_{16}$. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 00,00. Обл.-вид. арк. 20,7. Тираж 5000 пр. (1-й завод). Зам. № 00

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000